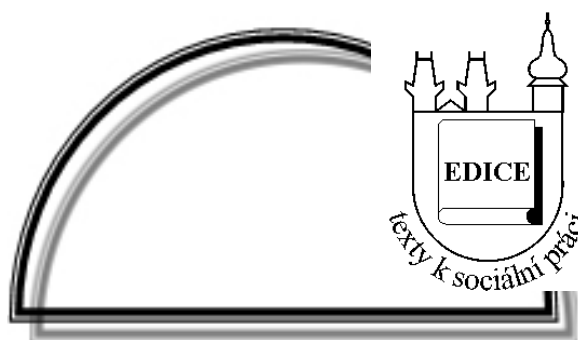

Sociální práce v nejisté době

Social Work in Uncertain Times

Sborník vědeckých textů z konference XII. Hradecké dny sociální práce
Hradec Králové 2. až 3. října 2015

Anthology of scientific contributions of the XII. Hradec Days of Social Work
Hradec Králové 2nd - 3rd October 2015

Ondřej Štěch
Peter Patyi
Zuzana Truhlářová (Eds.)

Hradec Králové 2016
Gaudeamus

Sborník recenzovali:

Doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D.

Doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc.

Doc. PhDr. Martina Žáková, PhD.

Za obsah příspěvků, původnost a literární citace odpovídají autoři jednotlivých příspěvků.
Příspěvky neprošly jazykovou úpravou.

Prezentované texty nelze přetiskovat bez svolení redakční rady edice Texty k sociální práci.

ISBN 978-80-7435-648-3

Záštitu nad konferencí převzali

Mgr. Michaela Marksová
ministrině práce a sociálních věcí
Minister of Labour and Social Affairs

prof. RNDr. Josef Hynek, MBA, Ph.D.
rektor Univerzity Hradec Králové
Rector of the University of Hradec Králové

Finančně a sponzorsky konferenci podpořili

Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR
Statutární město Hradec Králové

Mediální partneři konference

Konferenci spolupořádalo a finančně podpořilo Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.

Tento sborník byl vydán s finanční podporou rozpočtu statutárního Města Hradec Králové

Ústav sociální práce UHK děkuje všem sponzorům za záštitu a podporu, které si velmi váží.

Čestné předsednictvo konference

Prof. RNDr. Josef Hynek, MBA, Ph.D. – rektor, *Univerzita Hradec Králové, ČR*
Prof. JUDr. Vilém Kahoun, Ph.D. – ústřední ředitel *České správy sociálního zabezpečení, ČR*
prof. JUDr. Karel Klíma, CSc. DR. hab – *Katedra právních disciplín a veřejné správy, Metropolitní univerzita, Praha, ČR*
Mgr. Michaela Marksová-Tominová - *ministryně práce a sociálních věcí, ČR*
PhDr. Oleg Suša, CSc. – *Centrum globálních studií, Společné pracoviště Filosofického ústavu Akademie věd, ČR*
prof. JUDr. Igor Tomeš, CSc. – *Univerzita Karlova, Praha, ČR*
Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D. - *ředitelka Ústavu sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR*

Vědecký výbor konference

Prof. PhDr. Beata Balogová, Ph.D. - *FF, Prešovská univerzita v Prešove, SR*
Prof. Dr. Dr. h. c. Detlef Baum - *Hochschule Koblenz - University of Applied Science, DE*
Prof. Dr. Wolfgang Berg - *Hochschule Merseburg - University of Applied Sciences, Merseburg, DE*
Edward R. Canda, M.A., MSW, Ph.D. - *University of Kansas School of Social Welfare, USA*
Beata Górnicka, Ph.D. - *Instytut Nauk Pedagogicznych, Uniwersytet Opolski, PL*
Prof. Ruedi von Fischer - *FHS St.Gallen, Hochschule für Angewandte Wissenschaften, CH*
Johanna Hietamäki, Ph.D. - *National Institute of Health and Welfare, FI*
PhDr. Marek Hrubec, Ph.D. - *Centrum globálních studií, Společné pracoviště Filosofického ústavu Akademie věd ČR a Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, ČR*
Dr. Tony Hung-Yang Lin - *Department of Social Work, National Pingtung University of Science and Technology, TW*
Doc. PhDr. Zuzana Havrdová, CSc. – *FHS Univerzita Karlova, Praha, ČR*
Young Joon Hong, Ph.D - *Dept. of Family Welfare, Sangmyung University, Soul, Korea, KOR*
Doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D. - *FSS, Ostravská univerzita v Ostravě, ČR*
Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D. – *Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR*
Prof. Alla Olexandrivna Jarošenko, Ph.D. - *NPU imeni M. P. Dragomanova, Kiiv, UA*
Prof. PhDr. Jana Levická, Ph.D. - *FZaSP, Trnavská univerzita v Trnave, SR*
Prof. Dr. Anette Kniephoff-Knebel - *University of Applied Sciences in Koblenz, DE*
Doc. PhDr. Oldřich Matoušek, CSc. - *FF, Univerzita Karlova, Praha, ČR*
Doc. PhDr. Adéla Mojžíšová, Ph.D. – *ZSF Jihočeská univerzita České Budějovice, ČR*
Mario Montez, Ph.D. – *Instituto Politécnico de Coimbra, PRT*
Prof. PhDr. Libor Musil, CSc. – *FSS, Masarykova univerzita, Brno, ČR*
Doc. PhDr. Eva Mydlíková, Ph.D. - *PdF, Univerzita Komenského, Bratislava, SR*
Mgr. David Pospíšil – *Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, ČR*
Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, Ph.D. - *PdF, Katolická univerzita v Ružomberku, SR*
PhDr. Martin Smutek, Ph.D.- *Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR*
JUDr. Olga Sovová, Ph.D.- *ÚSP, Univerzita Hradec Králové, ČR*
Prof. Lolita Vilka - *Riga Stradiņš university, Latvia, LV*
Doc. MUDr. Alena Vosečková, CSc. – *ÚSP, Univerzita Hradec Králové, ČR*
Prof. Hans-Jørgen Wallin Weihe, Ph.D. - *University College Lillehammer, NO*

Organizační výbor konference

Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D. – ředitelka, Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Richard Brun – Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Tomáš Eichler, MBA – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Marie Faltýnková – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Jan Hloušek, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Kateřina Chaloupková – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. et. Mgr. Radka Janebová, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Miroslav Kappl, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PhDr. Ondřej Lánský, Ph.D. – Centrum globálních studií, Společné pracoviště Filosofického ústavu Akademie věd ČR a Filosofické fakulty Univerzity Karlovy, ČR
Mgr. Katarina Levická, Ph.D. – Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave, SR
Mgr. Pavla Marková, MBA – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PaedDr. Karel Myška, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Luděk Noska – Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Peter Patyi, Ph.D. – Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce, Trnavská univerzita v Trnave, SR
Jana Popeláková – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Věra Sádovská – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Mgr. Lucie Smutková, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PhDr. Martin Smutek, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PhDr. Radek Suda – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, ČR
PhDr. Ondřej Štěch, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
Ing. Helena Trhoňová – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PaedDr. Jindřich Vedlich, Ph.D. – Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, ČR
PhDr. Melanie Zajacová – Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR, ČR

OBSAH*INDEX**Igor Tomeš***Potřebujeme právní regulaci k ukotvení sociální práce.....9****I. RELEXE OBORU SOCIÁLNÍ PRÁCE***REFLECTION OF SOCIAL WORK**Edward R. Canda***Respecting Spiritual Diversity in Social Work: Clients' Rights to Freedom of and Freedom from Religion.....14***Jan Kaňák***Diskursivní paleta sociální práce: reflektování diskursů pomocí prvků diskursivní analýzy***Pallete of Social Work Discourses: Reflecting Discourses by Elements of Discourse Analysis.....23**Vladimír Labáth***Sebapoznanie a pomáhajúce profesie***Self-Understanding and Helping Professions.....30**Michal Opatrný, Tereza Morongová***Strukturálně-kritická sociální práce v církevním hávu: *Contradictio in adjecto*?***Structurally-Critical Social Work in Ecclesial Garb: *Contradictio in Adjecto*?.....36**Dominika Uhnáková, Katarína Levická, Jana Levická***Imidž sociálnej práce***Image od Social Work.....46***II. VZDĚLÁVÁNÍ PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI***EDUCATION FOR SOCIAL WORK**Beáta Balogová, Lenka Kvasňáková, Denisa Šoltéssová***Curricular Stages of Critical Thinking Implementation in Pregradual Social Workers Training II.....53***Markéta Elichová, Pavla Dvořáková, Anna Sýkorová***Vzdělání sociálního pracovníka jako ne/dominantní faktor ovlivňující řešení životní situace klienta***Education of Social Worker Like a Non/dominant Factor Influencing the Solution Life Situation of Client.....62*

Jan Kaňák

Postoje studentů sociální práce ke spiritualitě a náboženství: výstupy z pilotní studie
Social Work Students' Attitudes Toward Spirituality and Religion: Outcomes from Pilot Study.....68

Anna Mikovínyová, Markéta Rusnáková, Katarína Kohútová

Životná spokojnosť študentov sociálnej práce pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku
The Life Satisfaction of Students of the Social Work at Faculty of Education at Catholic University in Ružomberok.....74

III. RODINA A DĚTI

FAMILY AND CHILDREN

Bibiána Barabasová, Markéta Rusnáková

Diagnostika vzťahovej väzby u detí
Diagnosis of Attachment in Children.....85

Lucie Dvořáková, Kristýna Ochmannová, Monika Wohnerová, Martin Smutek

Pozdně-moderní rodina a proměny solidarity mezi generacemi
Post-Modern Family and Changes of Solidarity between Generations.....97

Katarína Kohútová, Angela Almašiová

Voľný čas trávený s rodinou ako protektívny faktor užívania návykových látok mládežou
Leisure Time Spent with Family as a Protective Factor of Using Addictive Substances by Teenagers.....105

Magdalena Kotýnková

Harmonizace profesního a rodinného života v kontextu soudobých trhů práce
Reconciliation of Professional and Family Life in the Light of Changes in the Labour Market.....115

Nadežda Kovalčíková, Andrea Bánovčinová, Iveta Šimčíková

Medzigeneračné vzťahy v rodine z pohľadu seniorov
Intergenerational Relationships in the Family from Seniors Perspective.....122

Lívia Pížová, Beáta Balogová

Rola materstva v hypermodernej dobe
The Role of Motherhood in Hypermodern Period.....128

Lucie Smutková, Vladislava Knetting

Přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn
Child Protection Social Workers Approaches to Social Work With Family in the Context of Legislative Changes.....138

IV. EKONOMICKY A SOCIÁLNĚ ZRANITELNÉ SKUPINY *ECONOMICALLY AND SOCIALLY VULNERABLE GROUPS*

Vladimír Barák

Princip solidarity ve vztahu veřejnosti a bezdomovců

Principle of Solidarity Between Society and Homeless People.....148

Anna Jašková

Absencia antimobbingového zákona na Slovensku – výzva pre sociálnu prácu v neistej dobe

The Absence of Anti-mobbing Law in Slovakia - the Challenge for Social Work in Uncertain time.....156

Peter Jusko

Sociálne intervencie sociálneho pracovníka v kontexte legislatívnej úpravy služieb zamestnanosti v Slovenskej republike

Social Interventions of Social Worker in the Context of Legislative Regulation of Employment Services in Slovak Republic.....163

Jana Kasáčková, Zdeňka Kozáková

Sociální dimenze kvality života osob s mentálním postižením v chráněném bydlení

The Social Dimension of Quality of Life for People with Mental Disabilities in Sheltered Housing.....170

Shu-Twu Wang

The institutional context of social enterprise in Taiwan.....180

Olga Sovová

Corporate Governance v sociálním podnikání

Corporate Governance within the Framework of Social Entrepreneurship.....190

Potřebujeme právní regulaci k ukotvení sociální práce?

Prof. JUDr. Igor Tomeš, CSc.

V právním státě je právo nástrojem politiky. Ukotvuje jen to, co vládnoucí politici chtějí ukotvit. Politici buď práva využívají ve svůj prospěch tím, že prosadí populistická opatření do právního řádu, aby vyhráli příští volby, nebo jsou k tomu donuceni sociálním napětím ve společnosti. Sociální napětí bývá vyvoláváno nepříznivým sociálním dopadem ekonomických či politických procesů na život lidí. Ekonomické a politické procesy se v Evropě zrychlují a proto lidé pociťují nejistotu. Začínají se bát i válek, které jsou extrémním politickým nástrojem, destabilizují společenské poměry a boří sociální systémy. Vyvolávají emigrační pohyby obyvatelstva.

Proto bych naše jednání rád otevřel poznámkou k výchozí myšlence nedávno zemřelého prof. Ulricha Becka, že dnešní společnost je riziková, spleť a složitá v podmínkách globalizace. Předně lze poznamenat, že globalizace není jedinou příčinou nejistoty. Evropa se takovou nestala dnes, ani včera. Je to již přes dvě stě let trvající proces, který začal osvícenectvím, zrušením poddanství, nástupem rolníků, kteří přišli o půdu, do továren. Toto první období metamorfóz se označuje jako průmyslová revoluce, která v 19. století s využitím vody a páry transformovala rukodělné manufaktury v moderní továrny. Tam už nebylo zapotřebí mít řemeslo. Člověk se stal „doplňkem“ stroje (viz Chaplinův film „Moderní doba“). Tato doba byla velmi nejistá, vedla k rozbíjení strojů, k revolucím v roce 1848 v mnohých evropských státech, k nepokojům v 60. letech 19. století ve střední Evropě atd.

Metamorfóza pokračovala druhým obdobím, které lze označit jako „průmyslová revoluce 2“. V tomto období nejistotu zvýšila koncem 19. století a v první polovině 20. století elektrifikace výroby a dopravy, která opět brala lidem práci a tak bylo v Evropě opět nejisto, organizovaly se demonstrace a stávky. Nejistotu výrazně zvýšily dvě světové války a opakované světové krize, vyvolané převážně selháním bankovního sektoru. Změnil se způsob boje v 1. světové válce (letadla, tanky, dalekonosná děla, kulometry). Vláda vtáhla do války i civilní obyvatelstvo, se všemi nepříznivými sociálními důsledky jako byl nedostatek stravy, ztráta bydlení, apod. Sociální napětí rostlo zejména koncem první světové války, které vyvolalo vznik SSSR.

Třetí – atomová průmyslová revoluce – začala shobením atomových bomb na Japonsko a následně využívání rozštěpu atomu k výrobě elektrického proudu. To vyvolalo strach z další, tentokrát atomové války, který byl umocněn vznikem sovětského bloku a zahájením studené války. Konfrontace dvou enormně zbrojících bloků si vynutilo úspory na straně obyvatelstva a v ČR mělo řadu nových sociálních důsledků jako nedostatky v zásobování, omezené cestování, emigraci, atd.

Nejistota pokračuje i ve 21. století. Jen důvody nejistoty se mění. V 21. století technici mluví o další „průmyslové“ revoluci, tentokrát elektronické. Roboti nahrazují lidi ve výrobě i na bojištích. Elektronické komunikace vyřazují papír v administrativě a úředníky nahrazují automatizovanými registry a elektronickou poštou, spisy, kartotékami. Tyto procesy vyvolávají změny ve společenském styku a chování. To už není pozdní moderní doba, jakési pokračování moderny, ale zcela nová, jiná doba, kterou můžeme označit jako elektronickou revoluci a hovořit o elektronické době. Lidé pozvolna ztrácí osobní kontakt, dostává se mezi ně elektronika. Lidé se přestávají navštěvovat, píšou si SMS a e-maily. Poezii dopisů nahradily stručné věty a zkratky v elektronické podobě. Lidé nahazují sociální kontakt rozhovory se strojem. To je zcela nový sociální fenomén, který zvýší nejistotu určitým kategoriím lidí.

K měnícím se poměrům ve výrobě přibýly i měnící se demografické parametry lidské

společnosti, které výrazně zkomplikovaly elektronizační proces. Tomuto sociálnímu procesu říkáme „stárnutí obyvatelstva“. To, že se prodlužuje věk dožití a přibývá starých lidí je jen jevová stránka. Elektronika mění životní cykly. Aby se člověk dobře uživil, musí se uplatnit v elektronickém světě. K tomu potřebuje více znalostí a jiné dovednosti, než kolik kdysi potřeboval v tzv. „moderní době“, kdy mu stačilo vyučení. Lidé se déle připravují ve školách, později zakládají rodiny a rodí děti, prostě nejde jen o přibývání starých lidí, ale o výrazné změny ve všech etapách lidského života, které strukturuje lidskou společnost, přibývá lidí, kteří nové době „nestačí“, rozvírají se nůžky mezi bohatstvím a chudobou, atp.

Na závěr této úvodní části bych jen konstatoval, že nestačí jen konstatovat nejistotu. Musíme hledat příčiny této nejistoty, které se s časem mění. Sociální stát musí nejen napravovat důsledky, ale preventivně ovlivňovat i příčiny. V tomto smyslu neprožíváme „tzv. post-moderní dobu“, ale zcela jinou dobu, elektronickou.

A nyní k našemu tématu. Rád bych úvodem vyslovil několik myšlenek o pojetí sociálního státu. V Evropě pojem „sociální stát“ je druhové označení pro více různých modelů „sociálního státu“. Angličané hovoří o „*socialwelfarestate*“, tedy o státu sociální péče, Němci o „*sozialrechtlicherstaat*“, tedy o sociálně právním státě. Ve Skandinávii se hovoří o institucionalizované sociální solidaritě, ve Francii zase o „redistributivním“ státu. Všechny představy jsou legitimní, protože Angličané vychází z představy, že stát má povinnost zajistit udržitelné a důstojné minimum pro všechny. Němci zase vychází z představy, že člověk s pomocí svého zaměstnavatele se má zajistit sám a stát pomůže, pokud se mu to nepodaří; pro fungování tohoto německého modelu je přísné dodržování právních pravidel rozhodující. V německém modelu hraje právo nezadatelnou roli. Tak jako ostatní středoevropské státy, i ČR vychází z německého modelu.

Co je společné všem koncepcím a tvoří jádro obecného pojetí sociálního státu? Je to realizace nezadatelných sociálních práv občanů, vyhlášených ústavami a mezinárodními úmluvami. Stát se stává služebníkem svých občanů a vyhlášená sociální práva musí zajišťovat. Soubor občanských sociálních práv je podstatou sociálního státu. Liší se tím, jak se tato nová povinnost státu realizuje (technické řešení) a na jaké úrovni štedrosti.

Jednotlivé vlády mohou ve svých státech „přibalit“ nadstandardní pravidla, aby vyhrály příští volby. S populistickým zneužíváním sociální politiky pro jiné účely se běžně setkávám. Tak se sociální státy stávají různě štedré a někdy i ekonomicky neúnosně štedré. Avšak omezení štedrosti (tedy systémově nezdůvodněné kvantitativní nad rámec povinné solidarity) je politicky neúnosné, protože to ohrožuje vítězství vlády v nejbližších volbách. Proto Švédské politické strany se už v roce 1992 dohodly, že nebudou do předvolebních programů včleňovat sociální otázky.

Smyslem sociálního státu je sociální ochrana, která má dnes zcela přesně vymezený věcný obsah i systémovou podstatu. S pokračující elektronickou revolucí a demografickými změnami poroste význam sociální ochrany jako ústavou zaručené povinné solidarity s rostoucím počtem potřebných občanů. Potřebných bude přibývat a daňových poplatníků ubývat (nezaměstnaností, prodlužováním doby přípravy na povolání, atd.). Bilance mezi příjemci a plátcí v povinné solidaritě se zvolna destabilizuje. Koncept sociálního státu byl politiky zneužit a vážně destruován populistickým odklonem od standardní povinné solidarity.

Připomeňme si stručně metamorfózy sociálního státu. Jeho porodní bolesti sahají do 19. století, kdy se musely řešit známé důsledky průmyslové revoluce na postavení člověka ve společnosti. Vedlo to ke vzniku prvků moderního sociálního státu v Německu a Rakousku (sociální pojištění). Vedle zděděné chudinské péče stát vytvořil nástroj – sociální pojištění, který přenesl na dělný lid odpovědnost za jejich budoucnost. V 20. století se sociální pojištění rozšířilo do všech evropských a některých mimoevropských států. Byla to revoluce

v myšlení.

Do té doby společnost jen nutila obce, aby pečovaly o své chudé. Tento systém byl nově doplněn o pojistné fondy, do kterých museli zaměstnavatelé a dělníci povinně přispívat pro zabezpečení v případech možné budoucí sociální události. Chudinská péče pokračovala pro ty, kteří nebyli povinně sociálně pojištěni.

V jednotlivých státech princip sociálního pojištění byl implementován různě. Tím vznikla i různá sociální zátěž pro zaměstnavatele, což je znevýhodňovalo v konkurenčním boji. Proto státy, při ne zcela povedeném versailleském mírovém jednání, se asi z podnětů zaměstnavatelů dohodly na vzniku mezinárodního mechanismu, kterým by se sociální náklady zaměstnavatelů srovnávaly. Vznikla Mezinárodní organizace práce, která na tripartitním principu začala vydávat minimální sociální standardy. To nebránilo státům, aby byly štedřejší, ale sjednotilo se to, co se považuje za sociální minimum v rámci povinné solidarity. Úmluvy sice platily jen pro státy, které úmluvy ratifikovaly, ale i ostatní státy je pozorně vnímaly. Vznikla první mezinárodní představa o sociálním státě, zatím ještě dobrovolná, nezávazná.

Situace se výrazně změnila po první světové válce. Po jejím skončení evropské státy byly zaplaveny demobilizovanými vojáky a nezaměstnanými ženami ze zbrojařských továren. Upadlo zemědělství, v některých částech Evropy panoval hlad. Státy byly ekonomicky i sociálně výrazně destabilizované. Po válce nastoupila dražota jednak inflací, jednak devalvací měn. Evropa si nedovedla poradit s masovou nezaměstnaností a pauperizací. Rostlo sociální napětí. Evropané, kteří chtěli zachovat demokracii, museli rychle reagovat. Vznikaly nové nástroje sociálního státu. Kapitalizace pojistného byla nahrazena průběžným financováním. Změnila se „pečovatelská představa“ o sociálním státu v „motivační“ (úřady práce, atd.). Můžeme dvacátá léta označit jako první metamorfózu představy o sociálním státě 19. století. Protože ve střední Evropě šlo o sociálně-právní model, nabylo právo významnou roli při sociální ochraně.

Situace se výrazně změnila i po druhé světové válce. Evropa už uměla zvládnout poválečnou masovou nezaměstnanost systémem státem financovaných veřejných prací. Provedly se i parametrické reformy sociálního pojištění a chudinské péče. To vše však zatížilo daňové poplatníky. Zatížení nebylo rovnoměrné, a proto se přistoupilo k formulaci evropsky závazných minimálních standardů sociálního pojištění. Těmito řešeními se mění i koncept sociálního státu. Dochází k jeho druhé metamorfóze.

Sociálně právní stát je dnes v podstatě soubor nezadatelných sociálních práv občanů garantovaných státem a upravených právem. Tím právo vnáší určité prvky stability do nejistého 21. století. Avšak jak současné stěhování národů odhaluje, je bezbranný proti této nové skutečnosti. Nepochopitelné je proto vítání invaze uprchlíků. Evropa opět chytá problém „za ocas“ místo „za hlavu“. Ale to by bylo na samostatné vystoupení.

Shrneme-li koncept sociálně právního státu ve střední Evropě, je dnes v podstatě základní právní rámec pro soubor nástrojů sociální ochrany, mezi které patří i sociální práce a sociální služby. Sociální práce je jedním z důležitých nástrojů k realizaci povinností sociálně právního státu. Proto potřebujeme právní regulaci k ukotvení sociální práce.

A nyní bych přistoupil k vlastnímu tématu „Potřebujeme právní úpravu sociální práce?“ Po mém širším výkladu je odpověď jednoznačná: ANO. Ve zmíněné nové etapě sociálních procesů přibývá lidí, kteří budou potřebovat podporu sociálně právního státu, jednak proto, že novým procesům nerozumí a neumí se v nich orientovat, neovládají elektronickou komunikaci, a tak se dostávají na okraj společnosti, jednak proto, že vypadli ze společenského prostředí a neumí se do něj vrátit (neumí se včlenit), jednak proto že už pro stáří či nemoc už budou nezaměstnatelní a budou potřebovat sociální podporu či péči. Hlavním nástrojem resocializace lidí je sociální práce a proto musí být dobře regulována, aby na ní lidé dosáhli

a nestali se „kořistí“ poskytovatelů sociálních či zdravotních služeb.

Poležme si otázku, zda současná legislativa dostatečně ukotvuje sociální práci, jakou budeme v dohledné době potřebovat. Odpovídám jednoznačně - ne. V čem je nedostatečná? Na to není jednoduchá odpověď.

Předně, současná legislativa upravuje jen sociální práci jako zaměstnání v sociálních a zdravotních službách. Sociální práce je ale akademickou profesí, která se učí na vyšších odborných a vysokých školách.

Za druhé, se sociální prací se vedle sociální či speciální pedagogiky setkáváme i na základních školách, v souvislosti s podporou dětí, které jsou vyloučené nebo zdravotně znevýhodněné. Sociální či speciální pedagog pracuje s dítětem ve škole a sociální pracovník s jeho rodinou. Tato role sociální práce není legislativně zohledněna.

Za třetí, trestní řád ve znění pozdějších předpisů počítá se sociální prací v trestní justici, zejména před propuštěním vězně. Ani jejich pozice není dostatečně zřetelně legislativou identifikovaná.

Za čtvrté, zákon o sociálních službách není sladěn s novým občanským zákoníkem, takže řada jeho ustanovení není vymahatelná. Např. pojem „sociální služba“ není chráněn, takže kdokoli může vybudovat hotel, penzion, atd. a nazvat její domovem pro seniory, aniž by k tomu potřeboval souhlas krajského úřadu. Toto jednání nelze sankcionovat.

Podobných „černých děr“ bychom v sociální legislativě našli více.

Zhodnocení dopadů (ne)existujícího právního prostředí na tvorbu koncepcí i samotný praktický výkon sociální práce jako profese. Nás však by mělo nejvíce zajímat nedostatečné legislativní ukotvení sociální práce jako profese. Žádné není. To, co je napsáno v zákoně o sociálních službách, je definice podmínek pro výkon sociálních práce jako zaměstnání v těchto službách. Sociální práci podle těchto pravidel mohou vykonávat psychologové, sociologové, právníci, ekonomové a další lidé s humanitním vzděláním. Z toho plyne, že to není definicí profese.

První otázka, která člověku vytane na mysl, je, zda vzdělání sociální pracovníci potřebují zákonnou ochranu. Vždyť psychologové, sociologové či ekonomové, takovou právní úpravu nemají.

Mají ji však zdravotníci a právníci. A ptám se „pročpak asi“? Odpověď je nasnadě: společnost má zájem na ochranu pacientů či klientů advokátů, kteří při výkonu těchto povolání jsou ač „rovnoprávní“, leč fakticky bezmocní proti neetickému výkonu poskytovatele. Úředník bez náležitého vzdělání může jen stěží posoudit porušení etiky v povolání. To mohou jen profesně vzdělaní odborníci. Proto stát svěřuje dozor nad etikou profesního výkonu profesním komorám. Komory v tomto pojetí nejsou odborová sdružení, ale státem pověřené dozorcí profesní orgány dozorující nad dodržováním profesní etiky a nad celoživotním vzděláváním v profesi.

A tak člověka hned napadne druhá otázka: podobá se sociální práce spíše psychologii či sociologii? Jestli ano, postačí vymezení této profese v akademických kurikulech. Jestli ne, a postavení sociálního pracovníka se spíše podobá postavení lékaře či zdravotní sestry a postavení jeho klienta se spíše podobá postavení pacienta, pak společnost potřebuje ochranu pro klienta a aby profese nesla odpovědnost za etiku výkonu sociální práce. Pak potřebujeme komoru.

Komora je smysluplná jen tehdy, jestliže členství v ní bude povinné aspoň pro absolventy magisterského studia sociální práce, pokud absolvent bude pracovat v oboru. Právě oni mohou posoudit etiku při výkonu sociální práce. Jejich členství musí být povinné, protože jinak by komora neměla vůči ním právo trestat porušení etiky. Etika musí být obecně závazná, a proto nestačí její vyhlášení nestátním sdružením. Základní etická pravidla musí být pojata do zákona o komoře sociálních pracovníků.

Když jsem s touto myšlenkou vystoupil poprvé před několika lety na hradecké konferenci sociální práce, vzbudila souhlasnou i nesouhlasnou odezvu. Souhlasnou odezvu jsem slyšel od absolventů vysokoškolského studia sociální práce. MPSV se začalo myšlenkou vážně zabývat, protože jeho pracovníci pochopili základní smysl takového zákona – ochrana klienta.

Jaké jsou nejčastější námitky proti tomuto názoru:

Předně, středoškolsky vzdělaní sociální pracovníci a jejich učitelé nechtějí povinné členství. Ale pro ně by členství povinné být nemělo, tak jako není pro zdravotní sestry.

Za druhé, humanitární organizace namítají, že takový zákon nepotřebujeme, protože praxe je jednoznačná. Připomněl bych, že humanitární práci dělají především dobrovolníci a ti zákonnou úpravu mají. Humanitární práce má v podstatě jiný cíl a obsah, než sociální práce. Na humanitární práci by se zákon o komoře sociální práce asi také nevztahoval.

Za třetí, slyšel jsem námitky ze strany některých nestátních neziskových organizací. Jejich obavám rozumím – obávají se, že se zákonnou oporou budou sociální pracovníci požadovat vyšší mzdy. Předpokládám, že asi ano, protože proti jiným akademickým profesím jsou mizerně placeni.

Toto jsou ty hlavní námitky, které jsem zaslechl. Muže jich být více, ale to by bylo na delší diskusi.

Závěrem bych si dovolil konstatovat, že zákonnou úpravou komory sociální práce selepší právní prostředí a vytvoří se nový profesní prostor pro tvorbu koncepcí i pro samotný praktický výkon sociální práce.

I. REFLEXE OBORU SOCIÁLNÍ PRÁCE

Respecting Spiritual Diversity in Social Work: Clients' Rights to Freedom of and Freedom from Religion¹

Edward R. Canda²

Abstract

This paper summarizes ethical principles to guide respect for the diverse religious and nonreligious spiritual perspectives of clients in social work practice. These principles are developed for the international movement on spiritually sensitive practice that emerged in North America and now has collaborations in several countries. They are based on four sources: 1) widely used professional codes of ethics, such those of the USA National Association of Social Workers and the International Federation of Social Workers; 2) standards for competent practice in settings of health, mental health, and hospice; 3) United Nations statements on human rights; 4) current research on the role of religion and spirituality in human development and evidence for effective spiritually based therapies. Professional definitions of religion and spirituality are presented in order to accommodate the highly diverse cultural backgrounds of clients found in North America and internationally. Implications for the Czech context are briefly considered.

Keywords: Religion. Spirituality. Social work. Human rights. Diversity. Ethics. International. Czech.

1. Foreword

This paper summarizes ethical principles to guide respect for the diverse religious and nonreligious spiritual perspectives of clients³ in social work practice. These principles are developed for the international movement on spiritually sensitive practice that emerged in North America and now has collaborations in several countries. They are based on four sources: 1) widely used professional codes of ethics, such those of the USA National Association of Social Workers and the International Federation of Social Workers; 2) standards for competent practice in settings of health, mental health, and hospice; 3) United Nations statements on human rights; 4) current research on the role of religion and spirituality in human development and evidence for effective spiritually based therapies. Professional definitions of religion and spirituality are presented in order to accommodate the highly diverse cultural backgrounds of clients found in North America and internationally. The paper focuses on the framework for spiritually sensitive social work developed by Canda and Furman (2010).

1 The author thanks Oxford University Press for permission to excerpt and adapt portions of the book, *Spiritual Diversity in Social Work: The Heart of Helping, second edition* (2010). An earlier version of this paper was presented at Hradec Days of Social Work, Institute of Social Work, University of Hradec Kralove, October, 2014.

2 Edward R. Canda, Ph.D.; The University of Kansas School of Social Welfare, 1545 Lilac Lane, Lawrence, Kansas, USA 66049; website: spiritualdiversity.ku.edu; e-mail address: edc@ku.edu.

3 The term 'client' can have many connotations, some positive and some negative. I would like to clarify that I am using the term from the perspective of the strengths perspective on social work, which emphasizes a helping relationship based on: person-centeredness (not centeredness on an expert or human service organization); focus on strengths and resources (rather than on deficits and pathologizing labels) for proactivity and resilience; consumer or service user's goals and aspirations; and helping approaches that address micro and macro obstacles, discrimination, and oppression (Saleebey, 2013).

2. Definitions of Spirituality and Religion for Social Work Purposes

The definitions offered here draw on current scholarship in social work, related helping professions, and religious studies. They are intended to offer clarity of meaning for the purpose of this article while also acknowledging the qualities of spirituality that vary according to cultures and religions and those that transcend words and measurements.

It is important to emphasize that these terms (i.e. spirituality and religion) and definitions are not to be imposed on clients. They are for the purpose of professional discourse and research. If the terms are not relevant to clients, or they are not translatable to non-English communications, then they are not necessary to use. The important concern is the realm of human experience referred to by the terms.

It has become common to distinguish between spirituality and religion as related but distinct concepts (Canda, Furman, 2010: 75).

Spirituality is: A process of human life and development

- *focusing on the search for a sense of meaning, purpose, morality, and wellbeing*
 - *in relationship* with oneself, other people, other beings, the universe, and ultimate reality however understood (e.g. in animistic, atheistic, nontheistic, polytheistic, theistic, or other ways);
- *orienting around centrally significant priorities*; and
- *engaging a sense of transcendence* (experienced as deeply profound, sacred, or transpersonal).⁴

Individuals may express spirituality in religious and nonreligious ways and in private and public venues. A religious or nonreligious *spiritual perspective* is an individual's or group's worldview or ideology rooted in spirituality. Transcendence refers to experiences and interpretations of events as profound, breaking through banality and limitedness by time and space. As a universal feature of persons and cultures, everyone has spirituality, though people vary in amount of focus on it.

Healthy spirituality encourages individuals and communities to develop a sense of meaningfulness, purposefulness, personal integrity, wholeness, joy, peace, contentment, coherence of worldview, and overall wellbeing. Healthy spirituality engenders individuals' virtues, such as compassion and justice, as well as relational webs of caring, respect, and support extending outward to other people and beings. It encourages groups to develop mutual support, philanthropic activity, appreciation of diversity, and actions for the common good of society and world. Unfortunately, spirituality –like any aspect of human behavior– does not always manifest in healthy ways (Moss, 2005). Spirituality can be distorted and misdirected into beliefs, attitudes, and behaviors that are harmful to self or others, such as feelings of inappropriate guilt, shame, and hopelessness and collective discrimination, oppression, and violence.

This definition of spirituality does not presume or exclude belief in an incorporeal, immaterial, or supernatural realm or entities; it takes into account the extremely wide range of worldviews related to spirituality. In contemporary English usage, people can be 'inspired'

⁴ Note that this is a definition of spirituality as an aspect of human experience. This is only part of a holistic conceptualization which includes and transcends this aspect and an operational model that identifies numerous personal and social domains of religious and nonreligious expressions. This can be found in Canda, Furman, 2010.

or have ‘team spirit’ without literally being possessed or controlled by a spirit. People can understand ‘spirit’ literally or metaphorically to refer to that which gives them vitality and drive for meaning and transcendence.

Religion is: An institutionalized (i.e. systematic and organized) pattern of values, beliefs, symbols, behaviors, and experiences that involves

- *spirituality*;
- a *community* of adherents;
- transmission of *traditions* over time; and
- *community support functions* (e.g. organizational structure, material assistance, emotional support, or political advocacy) that are directly or indirectly related to spirituality.

Religion always involves some degree of both private and public community experience for individual members of a religious group and for the group as a whole (Canda, Furman, 2010: 76 -77). A religion may operate with or without centralized and bureaucratized organizational structures. Of course, not all individuals or societies are religious. Some countries, such as the United States, have very high levels of religious affiliation in the population; others, like Japan, mainland China, and Czech Republic have low levels of formal religious affiliation.

Given these definitions, *spirituality is the source of religion, but it is not limited to religion. Spirituality includes and transcends religion.*

3. The Guiding Value of Compassion and Ethical Principles

Compassion is the primary guiding value of spiritually sensitive social work. *Compassion* literally means passion-with-others. It is commiseration in empathy with others. It is solidarity of response to suffering and injustice. Spiritually sensitive social work is a courageous (literally, from French, ‘of the heart’) commitment to a spiritual path of action to promote the well-being of all people and all beings.

In spiritually sensitive social work, this broad value expresses through ethical principles that reflect the ethical standards of the USA’s National Association of Social Workers (NASW) and Council on Social Work Education (CSWE) and the International Association of Schools of Social Work and International Federation of Social Workers (IASSW/IFSW).

The principles are intended as encouragements and challenges for each social worker to decide whether these are helpful for various professional settings and cultural and national contexts. In agreement with Kreitzer (2006) and Yip (2004), the principles incorporate appreciation for responsibility and rights, social stability and change, and empowerment and interrelationship through an attitude of dynamic exchange between the views of people with diverse spiritual perspectives and social-political locations.

Service. Spiritually sensitive social workers apply knowledge, values, and skills to help people attain their goals by attending to material, biological, psychological, relational, and spiritual needs, according to the priorities and aspirations of clients and communities. They support clients to utilize their personal strengths and environmental resources in a socially and ecologically responsible manner.

Social Justice. Spiritually sensitive social workers pursue positive social change and social justice, particularly with and on behalf of vulnerable and oppressed individuals and groups of people, including targets of negative spiritual discrimination. Therefore, they strive to overcome environmental racism, international social injustice, war between cultures and nations, and human activities that are destructive to local and planet-wide ecological systems. This concern extends to any place humans traverse, on this Earth or beyond.

Dignity and Worth of the Person. Spiritually sensitive social workers treat everyone with compassion and respect, mindful of individual and cultural differences, including religious and spiritual diversity. They address clients as whole persons, applying professional roles, rules, and assessment labels in a flexible and collaborative way that is responsive to the values of the client and his or her community. They also strive to make respectful connections across differences and to find common ground for cooperation. They honor the common and universal human needs for a sense of meaning, purpose, morality, and fulfilling relationships. They promote individuals', cultures', and nations' self-determination in the context of social and global responsibility.

Relationships. Spiritually sensitive social workers understand that healthy relationships between and among people and other beings are important for growth. They engage people as partners in the helping process, including collaboration with religious and nonreligious spiritual support systems as relevant to clients. They seek to strengthen relationships among people and other beings in order to promote, restore, maintain, and enhance the well-being of individuals, families, social groups, organizations, communities, the global community, and all the ecosystems in which these are embedded (Besthorn, 2001; Coates, 2003). They identify and respect clients' various ways of construing social relations, such as individuality, family centered identity, or communality.

Competence. Spiritually sensitive social workers continually strive to increase their professional wisdom, knowledge, and skills for effective practice. Especially in regard to explicit use of religious or nonreligious spiritual beliefs, symbols, rituals, therapeutic practices, or community support systems, spiritually sensitive social workers obtain relevant knowledge and skills. Social work practice across different spiritual traditions, communities, and cultures is performed with respect for the values and preferences of clients and relevant members of those groups. Spiritually sensitive social workers learn how to cooperate and collaborate with community based spiritual support systems, helpers, and healers in a culturally appropriate manner.

Contextual Relevance. This approach emphasizes consideration of what may or not be relevant to particular clients' situations, locales, and cultural contexts. Population-specific, locality-specific, and culturally specific approaches to social work need to be developed from the ground up; they also need to be connected with a variety of perspectives in mutual affirmation and scrutiny (Gray, Fook, 2004). Further, no inappropriate or incongruous religious or non-religious values and agendas should be imposed on clients or communities. The use of spiritually based concepts or helping activities depends on the goals, preferences, and worldviews of those whom we serve.

As Article 18 of The Universal Declaration of Human Rights (United Nations, <http://www.un.org/en/documents/udhr/>) states, "...everyone has the right to freedom of thought, conscience, and religion". Similarly, Article 18 of the International Covenant on Civil and Political Rights (United Nations, "<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I-14668-English.pdf>") states, everyone shall have the right to "...freedom to have or adopt a religion or belief of his [sic] choice...". These articles imply that people have the right to freedom of religion as well as freedom not to have or practice a religion. They are consistent with the social work profession's commitment to nondiscrimination in all its forms.

4. Implications for Spiritually Oriented Helping Activities

Given the ethical principles stated previously, social workers should be cautious to apply explicitly spiritually oriented practices with clients only on two conditions: having

significant personal experience and sufficient formal training with them; and ensuring that the practices are congruent with a client's interests, values, goals, and beliefs (Sheridan, 2009). If a client has a serious physical or mental condition that involves fragile health or psychological instability, special precautions should be taken.

For example, current theories of spiritual development and hundreds of empirical studies of best practices show great promise for meditation related therapies that may or may not be related to religions (Ai, 2006; Dimeff, Koerner, 2007; Koenig, King, Carson, 2012; Newberg, Newberg, 2005; Shapiro, Schwartz, Santerre, 2005). *Meditation* refers to a wide range of practices that involve intentionally focusing attention, commonly joined with balanced well-poised posture (e.g. while sitting or walking), letting go of ordinary preoccupations, distractions, and ruminative thinking, and deepening one's insight or experience of consciousness. *Mindfulness* means paying attention to the present moment with a clear mind that acknowledges what is without judgment and encourages action manifesting from this clarity (Mace, 2008). There are a variety of mindfulness related techniques that can be joined with specific therapeutic systems, such as cognitive behavioral therapy, that are tailored to particular health or mental health issues. Meditation and mindfulness are documented to reduce symptoms of distress and to enhance decision making. Mindfulness and deep spiritual reflection can also be very helpful for community organizers and activists to help them engage in nonviolent peaceful change efforts (Pyles, 2013).

5. Current Historical Trend in Spiritually Sensitive Social Work

Five broad overlapping historical phases characterize the development of connections between spirituality and social work in the United States (Canda, Furman, 2010): *Indigenous social welfare* (precolonial period); *sectarian origins* (colonial period through early 20th century); *professionalization and secularization* (1920s through 1970s); *resurgence of interest in spirituality* (1980s to mid 1990s); and *transcending boundaries* (mid 1995 to present). The current phase has international momentum.

In the current phase five (1995 to present), *transcending boundaries*, the importance of respecting spiritual diversity in religious and nonreligious forms has been acknowledged in some North American curriculum standards, USA based and international social work ethical guidelines, and practice competency standards (especially mental health, gerontology, substance abuse, hospice) as presented by the National Association of Social Workers. At a minimum, all social workers are expected to not engage in discrimination or oppression based on clients' religions. More proactively, there is a growing trend to promote culturally appropriate and skillful ways to help clients utilize their spiritual strengths and resources to support recovery, resilience, and empowerment. The distinguishing features of this period are the formal recognition of spirituality in US social work educational standards of the Council on Social Work Education and the movement among scholars and practitioners to transcend spiritual, disciplinary, national, and other boundaries. Resources related to these developments can be found at the website of the Spiritual Diversity and Social Work Initiative (<http://spiritualdiversity.ku.edu>).

Several important qualities of this phase can be noted.

- Proliferation of research on spirituality and religion relating to social work, medicine, and other helping professions
- Proliferation of related textbooks and curriculum materials
- Regular national (USA, Canada) and increased international conferences and symposia
- Widening of influence from Indigenous and Non-Western spiritual perspectives and

helping practices (e.g. mindfulness meditation)

- Increase of post-modern intellectual perspectives on spirituality, such as ecophilosophy, transpersonal theory, and feminism
- Emergence of social work professional initiatives and organizations emphasizing an inclusive approach to spiritual diversity, independent of or in collaboration with the USA movement (e.g. Australia, Canada, Croatia, Hong Kong, Israel, Japan, New Zealand, Republic of Korea, South Africa, United Kingdom)⁵

This phase includes a move toward transcendence of Western historical biases that privilege positivistic, scientific, and technocratic views that predominate in the global marketplace of ideas. Many of the insights that are most contemporary are also linked to the most ancient, including Indigenous spiritualities (e.g. Al-Krenawi, Graham, 2009; Baskin, 2006; McKenzie, Morrissette, 2003; Lee, et al., 2009; Nash, Stewart, 2002). For example, given the aboriginal status of Indigenous populations in any world region and the significance of their long established traditions of health and wellbeing, all social workers should hold Indigenous ways of helping with special esteem and appreciation. Contemporary social work is rediscovering many insights of Indigenous worldviews, such as holistic understanding of the person/environment, the interrelatedness of all things, and the sacredness of the Earth. For example, the Aotearoa New Zealand (ANZ) professional social worker organization's recognition of Indigenous people's rights, treaty obligations, and appreciation for Indigenous spiritual perspective is a good model for social work around the world (Nash, Stewart, 2002). Each nation-based social work profession could benefit by re-examining local traditional wisdoms about human service in light of what may or may not be applicable to and transformative of contemporary spiritually sensitive social work.

These trends of spiritually sensitive social work are helping to draw the profession farther beyond egocentric, ethnocentric, humanocentric and other limiting, divisive views. They intersect with globalization in its helpful forms (such as promotion of human rights) and critique its detrimental forms (such as militaristic expansionism and exploitive transnational economies). The challenge now is how spiritually sensitive social work can continue to promote personal wellbeing and social and environmental justice for all people and all beings, as we extend connectedness around this planet and beyond. To paraphrase Graham and Shier (2009), social workers invested in spirituality need to develop a knowledge base that is both locally and globally compatible, by connecting North and South and East and West through collaborations that are nonhegemonic and mutually enriching.

6. Conclusion

The vision of spiritually sensitive social work is to promote wellbeing for all peoples and all beings. This requires that social workers develop values, knowledge, skills, relationship qualities, and scope of consciousness that can connect with local, immediate situations as well as global and cosmic contexts. Although this is a lofty and long term goal, it is an important counter trend to the prevalence of distress, divisiveness, and conflict in today's world.

The contemporary movement for spiritually sensitive social work, as described here, originated in the United States. Although it now has some international scope, caution must be taken to avoid inappropriate cross-cultural and international transfer or imposition of

⁵ See the international network listing, for some contact persons: <http://spiritualdiversity.ku.edu/people/international-network-spiritual-diversity-social-work>.

North American social work assumptions. For example, the United States has one of the most highly religious populations in the world, with a majority of religious believers being Christian. It includes people from hundreds of diverse religious groups and many people who are nonreligious. It also tends toward a rather individualistic worldview and a clinical therapeutic approach to social work practice. Spiritually sensitive social work needs to be refined for each culture and country in which it may emerge, being especially attuned to countries where non-Christian and non-religious worldviews, and more communitarian or family-centered social patterns, are prevalent.

In particular, the relevance of this perspective to the Czech context needs to be critically considered by Czech social work scholars and practitioners. I conclude with mention of two challenges that may be distinctive to the Czech context.

First, comparison of various surveys shows that contemporary Czechs have a low rate of religious affiliation and church attendance together with a high rate of identification as atheists (about 59%), with one of the highest levels of secularization in Europe (Hamplová, Nešpor, 2009).⁶ However, the situation is more complex, because many Czechs, including some who identify as nonreligious, hold beliefs involving supernatural or transcendent qualities, such as fortune tellers (53%), supernatural power (51%), horoscopes (46%), efficacy of prayer (38%), and afterlife (36%). There are also a large minority who express belief in Christianity (about 30-38%, with the majority of these Catholic) and a small minority who adhere to other religions, such as Judaism, Islam, and Buddhism. All of this suggests that Czech social workers are likely to encounter clients with a range of nonreligious and religious views, including those who consider themselves nonreligious but spiritual and/or who do not use terms relating to religion or spirituality but who engage in personal explorations of matters of a transcendent nature and who search for the meaning of life and their own life circumstances.

Therefore, it is possible that four features of a spiritually sensitive social work perspective might be useful: (1) conceptualization of spirituality as a broader, more inclusive concept than religion, that may express in nonreligious or religious ways; (2) explicit respect for spiritual diversity and self-determination of beliefs among clients and the general public; (3) support for an approach to spiritual assessment and practice that follows the leads of clients based on their interest (or non interest), readiness, comfort level, and choice of terms related to spirituality (including not using explicitly spiritual or religious terms), and choice of spiritually oriented helping activities (if any); (4) nonattachment to and nonimposition of specific terms or definitions related to spirituality, including in translation to non-English languages, as long as the themes behind the concept are addressed.

A second challenge relates to the nature of Czech social work. Musil (2013: 10) observes that “Czech social work never attained clear attributes of a professional occupation... with a distinct domain.” In the postmodern context, social work’s identity and role are ambiguous and contested. Musil and Matulayová (2013) point out that many social work graduates have difficulty finding professional jobs and that there is a notion that social workers do routine work that does not require specific qualifications. If this is the case, then much of what is described as possibilities for spiritually sensitive social work practice in North America might not yet be commonly feasible in the Czech context such as, for example, social workers teaching mindfulness based practices in adult mental health recovery programs. Perhaps bringing the topics of spiritual sensitivity and respect for spiritual diversity into the discourse and debate about institutionalization of Czech social work could promote more attention to the issues described regarding the first challenge. And perhaps it could promote innovation

6 The authors point out the many difficulties with such surveys, but the trend is clear.

in the roles and practices of social workers. A recent review of Czech social work literature suggests that this might be beginning (Kaňák, 2015).

Of course, as my ideas are based on very limited experience in the Czech Republic, they are very tentative. My hope is merely that the spiritually sensitive social work approach might stimulate more dialogue on this topic.

References

- AI, A. L. Faith matters, empirical research, and professional practice: Current needs and future steps. *Arete*, 2006, 30(1), 30-41.
- AL-KRENAWI, A., & GRAHAM, J. R. *Helping professional practice with Indigenous peoples: The Bedouin-Arab case*. Lanham, MD: University Press of America, 2009.
- BASKIN, C. Aboriginal world views as challenges and possibilities in social work education. *Critical Social Work*, 2006, 7(2). Retrieved from <http://www.uwindsor.ca/units/socialwork/critical.nsf/982f0e5f06b5c9a285256d6e006cff78/>
- BESTHORN, F. H. Transpersonal psychology and deep ecological philosophy: Exploring linkages and applications for social work. In E. R. Canda & E. D. Smith (Eds.), *Transpersonal perspectives on spirituality in social work* (pp. 23-44). Binghamton, NY: Haworth Press, 2001.
- CANDA, E. R. & FURMAN, L. D. *Spiritual diversity in social work practice: The heart of helping, second edition*. New York: Oxford University Press, 2010.
- COATES, J. *Ecology and social work: Toward a new paradigm*. Halifax, NS: Fernwood Publishing, 2003.
- DIMEFF, L. A. & KOERNER, K (Eds.). *Dialectical behavior therapy in clinical practice: Applications across disorders and settings*. New York: The Guilford Press, 2007.
- GRAHAM, J. R. & SHIER, M. Religion and social work: An analysis of faith traditions, themes, and global north/south authorship. *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, 2009, 28, 215-233.
- GRAY, M., & FOOK, J. The quest for a universal social work: Some issues and implications. *Social Work Education*, 2004, 23(5), 625-644.
- HAMPLOVÁ, D. & NEŠPOR, Z. R. Invisible religion in a “non-believing” country: The case of the Czech Republic. *Social Compass*, 2009, 56(4), 581-597.
- KOENIG, H. G., KING, D., & CARSON, V. B. *Handbook of religion and health*. New York: Oxford University Press, 2012.
- KAŇÁK, J. Discourse of spirituality in social work (in Czech). *Sociální práce/Sociálna práca*, 2015, (4), 30-46.
- KREITZER, L. Social work values and ethics issues of universality. *Currents: New Scholarship in the Human Services*, 2006, Retrieved from: http://www.ucalgary.ca/SW/currents/articles/kreitzer_v5_n1.htm, August 2, 2008.
- LEE, M. Y., CHAN, C., NG, S. M., & LEUNG, P. *Integrative mind-body-spirit social work*. New York: Oxford University Press, 2009.
- MACE, C. *Mindfulness and mental health: Therapy, theory and science*. New York: Routledge, 2008.
- MCKENZIE, B., & MORRISSETTE, V. Social work practice with Canadians of aboriginal background: Guidelines for respectful social work. *Envision: The Manitoba Journal of Child Welfare*, 2003, 2(1), 13-39.
- MOSS, B. *Religion and spirituality*. Dorset, England: Russell House Publishing, 2005.
- MUSIL, L. (2013). Challenges of postmodern institutionalization for education in social work. In T. Matulayová & L. Musil (Eds.). *Social work, education, and postmodernity:*

- Theory and studies in selected Czech, Slovak and Polish issues* (pp. 10-72). Liberice, Czech Republic: Technical University of Liberice.
- MUSIL, L. & MATULAYOVÁ, T. (2013). Introduction. In T. Matulayová & L. Musil (Eds.). *Social work, education, and postmodernity: Theory and studies in selected Czech, Slovak and Polish issues* (pp. 7-8). Liberice, Czech Republic: Technical University of Liberice.
- NASH, M., & STEWART, R. (Eds.). *Spirituality and social care: Contributing to personal and community well-being*. London: Jessica Kingsley, 2002.
- NEWBERG, A. B. & NEWBERG, S. K. The neuropsychology of religious and spiritual experience. In R. F. Paloutzian & C. L. Park, C. L. (Eds.). *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 199-215). New York: The Guilford Press, 2005.
- PYLES, L. *Progressive community organizing: Reflective practice in a globalizing world, second edition*. New York: Routledge, 2014.
- SALEEBEY, D. (Ed.). *The strengths perspective in social work practice, sixth edition*. Boston: Pearson, 2013.
- SHAPIRO, S. L., SCHWARTZ, G. E. R., & SANTERRE, C. Meditation and positive psychology. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.). *Handbook of positive psychology* (pp. 639-908). New York: Oxford University Press, 2005.
- SHERIDAN, M. Ethical issues in the use of spiritually based interventions in social work practice: What are we doing and why? *Journal of Religion and Spirituality in Social Work*, 2009, 28, 99-126.
- YIP, K. A Chinese cultural critique of the global qualifying standards for social work education. *Social Work Education*, 2004, 23(5), 597-612.

Diskursivní paleta sociální práce: reflektování diskursů pomocí prvků diskursivní analýzy

Pallete of social work discourses: reflecting discourses by elements of discourse analysis

Jan Kaňák¹

Abstrakt

V tomto příspěvku bych rád nabídl odpověď na otázku: *Jak je možné reflektovat mnohé diskursy v sociální práci pomocí prvků diskursivní analýzy?* V textu představuji sociální práci jako sociálně konstruovanou okolo mnohých diskursů. V kontextu postmoderní doby může být obtížné při konstrukcích využít diskurs jeden. Mnohost diskursů tak může vytvářet nejistoty ohledně toho, v souladu s jakým diskursem vlastně sociální práci konstruovat. Při hledání odpovědi na položenou otázku nejprve představím základní výstupy z obsahové analýzy odborné literatury, která se věnuje diskursům v sociální práci. Analyzováno bylo 25 monografií a recenzovaných odborných textů popisujících v určité své části na obecné rovině diskursy v sociální práci. Na základě této analýzy se zdá, že může být rozdílné děláni sociální práce konstruováno okolo 14 diskursů. Na základě těchto zjištění pak nabídnu možnost, jak v kontextu reflexivní praxe, využít prvků diskursivní analýzy, které formuloval Gee.

Klíčová slova: Reflexivní praxe. Diskurs. Diskursivní analýza

Abstract

In this article I would like to offer an answer to the question: *How is it possible to reflect on the many discourses in social work through the elements of discourse analysis?* The text represents social work as a socially constructed around many discourses. In the context of the postmodern era, it could be difficult to use only one discourse. Multiplicity of discourses can create uncertainty related to doing social work constructions. In terms of answering the question, at first, I introduce basic outputs from the content analysis of scientific literature, which deals with discourses in social work. Twenty five monographs and peer-review articles were analyzed. Texts were included to analysis where they relate to discourses in social work in general. Based on this analysis, it appears that there may be different doing social work constructed around 14 discourses. Based on these, I will offer one of the options how to use elements of discourses analysis formulated by Gee.

Keywords: Reflective practice. Discourse. Discursive analysis,

1. Úvod

Od osmdesátých let minulého století můžeme pozorovat zpochybňování univerzálně platných rámců, ke kterým se můžeme vztahovat při konstrukci vlastních identit a jednání. To s sebou nese jak rostoucí svobodu, tak nejistoty v tom, podle čeho je vhodné vlastní identity a vlastní jednání utvářet. Tento proces individualizace tedy ústí v nutnost vytvářet tzv. Do it Yourself projekty (DIY), či v potřebu reflexivního žití. (Giddens, 2009; Kondrat, 2002; Navrátil, 2014) Domnívám se, že pro děláni sociální práce platí obdobné teze. Po období budování profesionálního projektu sociální práce, který je opřený o vědecký pohled na svět se do prostoru sociální práce dostávají i jiné rámce, které mají tendenci spoluurčovat, co je profesionální pojetí a co nikoliv. Pokud aplikace postmoderního pohledu znamená „*respekt k naracím kohokoliv*“, pak i prostor sociální práce je této mnohosti otevřen a konstrukce se neřídí jednou velkou „*metanarací*“ (Oak, 2009: 17) V tomto textu si kladu otázku: *Jak je možné reflektovat mnohé diskursy v sociální práci pomocí prvků diskursivní analýzy?*

¹ Mgr. Jan Kaňák; HTF UK v Praze a terapeutické centrum Modré dveře; e-mailová adresa: honza.k@mail.muni.cz; tel.: +420-606-603-115.

Předkládaný příspěvek chápu jako rámcovou odpověď na položenou otázku. Vymezím v něm jednak výstupy obsahové analýzy odborné literatury stran rozdílných uchopení diskursu a následně nabídnu možnost využití koncepce diskursivní analýzy formulované J. P. Geem (2010).

2. Diskurs a jeho konstrukce

Jørgensen a Philips (2002), či Sawyer (2002) upozorňují na to, že termín diskurs (dále také jako d.) bývá konceptualizován nejednotně. Obsah termínu sahá od prvotního Foucaultovského (1972: 228) vymezení jako promluvy, či aktivity „psaní [...] čtení [...] a výměny“, kdy tyto nezahrnují „více než znaky“ až po určité uchopení moci a metanarace, které se vztahují k celospolečenským pojetím pravdy. Gee (2010) pak chápe d. také jako způsob interakcí a připisování významu a smyslu určitým konstruovaným situacím. Healy (2005: 8) využívá definici Partona a uchopuje jej jako „strukturu znalostí [...] skrze které chápeme, vysvětlujeme a rozhodujeme se o věcech [...] jež umožňují některé chování a jiné“. Zdá se, že ať se již díváme na d. a jeho projevy v každodenních interakcích, či jako na vodítka pro rozsáhlejší oblasti lidské činnosti, je možné jej chápat jako určitou konstrukci, která naznačuje, co je pravdivé, jak je vhodné jednat atp.

Gee (2010) předpokládá, že při konstrukci Diskursu (využívá velké D pro oddělení od diskursu jako promluvy) konstruují aktéři a aktérky, často současně, obsah čtrnácti oblastí. Jednak říkají, či chtějí říci něco o sobě, jako konstruktérovi dané situace (1: Situační identita) a také to, jakou mohou zaujímat pozici v rámci, v němž je konstrukce realizována (2) Tímto rámcem často mohou být organizace, v nichž jsou určité diskursy aktéry konstruovány. V každé konstrukci pak pojmenovává adekvátní role (3), jejich charakteristiky (4) a očekávané vhodné jednání (5). Stejně tak tím poukazuje na to, jaké vztahy (6) očekává mezi aktéry a co je smyslem konstruované situace (7) – tedy, za jakým účelem konstrukci vytváří – a jaké společenské dobro (8) by měla konstruovaná situace přinést. Z hlediska zkoumání konstrukcí diskursů se také můžeme zaměřit na to, jakým způsobem je komunikováno (9), jakých sociálních jazyků aktéři využívají (10) – zda používají každodenní jazyk, vědecký jazyk, či jazyk určité subkultury atp. Můžeme také sledovat, jakým způsobem aktéři propojují informace, které využívají pro konstruování diskursu (11) a jaké informace jsou vlastně využívány (12), jaká obecnější společenská témata využívají (13: Konstrukce) a jak využívají citace pocházející ze stejného, či jiného sociálního jazyka (14: Intertextuality).

3. Kritéria výběru textů, charakteristika analýzy

Domnívám se, že aby bylo možné nabídnout využití Geeho (2010) koncepce k reflexi diskursů ve výkonu profese sociální práce, je vhodné také předestřít, o které diskursy by se mohlo jednat. Pro zjištění jejich počtu a jejich základní definování jsem využil prvky obsahové analýzy. Diskursy jsem vyhledával v odborných textech (monografie, články), vyhledávané přes EBSCO, google.scholar a v časopise Sociální práce/Sociálna práca. Texty byly vyhledávány pomocí zadání slov v abstraktech „diskurs“ a „sociální práce“ a jejich výběr se řídil následujícími kritérii:

- publikovány od roku 2001,
- knihy (či jejich části) nebo odborné články (recenzované) věnované obecně diskursům v sociální práci,
- diskursy jsou obsahově popsány, nikoliv pouze zmiňovány.

Z původních 283 publikací výše uvedeným kritériím odpovídalo 25 textů (z toho 9 monografií). Jejich celkový výčet zde, z důvodu rozsahu, není uveden. Pro analýzu bylo využito rámce obsahové analýzy, texty byly kódovány pomocí paragraph-by-paragraph coding, což sice odpovídá záměru vytvořit první vhled do tématu, zároveň to ohrožuje kvalitu analýzy.

4. Diskursivní paleta sociální práce

V analyzovaných textech bylo detekováno celkem 14 diskursů, které je možné vnímat jako více, či méně rozdílné. Zde prezentuji jen jejich rámcové charakteristiky. Text tak má charakter zjednodušení problematiky. Lze očekávat, že mezi diskursy bude zaujímat své místo **diskurs profesionální** (1). Je ovšem zajímavé, že někteří autoři (McDonald, 2006; Musil, 2008) jej vydělují oproti diskursům ostatním, které jsou zde zmíněny, kdežto jiní (např. Healy, 2005) jej chápou jako zastřešující pojem, který sdružuje jednotlivé níže uvedené d. a jejich různorodé prolínání v kontextu jednotlivých institucí a situací, jak o tom mluví Payne (2006). Profesionální diskurs je charakteristický tím, že sociální práci vnímá jako samostatnou profesi, v rámci níž jsou pracovníci vybaveni specifickými dovednostmi, nestrání ani společnosti, ani klientům a odborně, nezávisle intervnují do míst interakcí jedince s jeho okolím. V kontextu diskursu jsou zmiňováni jako aktéři, krom pracovníků, klienti, další odborníci, kolegové a profese obecně a také organizace, v níž jsou zaměstnáni. Odpovědnost je primárně připisována pracovníkům, kteří ji vztahují jak ke klientům, tak k organizaci, ale i k profesi jako takové.

Liljegren (2012) pak rozděluje mezi profesionálním d. vztáhnutým k povolání (totožný s výše uvedeným) a profesionálním d. vázaným na organizaci. Ten je podobný **diskursu manažerskému** (2), kde jsou pracovníci sice chápáni jako odborníci ale jsou odpovědní primárně managerům organizací, kteří mohou do výkonu jejich role aktivně vstupovat. Často jsou taky požadovány měřitelné výkony a je zvažována ekonomická únosnost poskytované péče. (McDonald, 2006) V posledním zmíněném ohledu je tento d. podobný d. **ekonomickému** (3). Pro některé autory (např. Healy, 2005) jsou oba dva diskursy silně propojeny a nebývají rozdělovány, podle jiných (McDonald, 2006) se jedná o dva rozdílné. Pokud se vydělují, pak v ekonomickém d. převládá akcent na aplikování principů volného trhu a chování Podle Ifeho rámce (Lynch, Forde, 2006) je rozdílnost mezi oběma diskursy v tom, že u manažerského je primárním procesem rozhodování směr shora-dolů, kdežto u ekonomického rozhodují občané, na které je tendence převádět náklady za poskytování služeb. Obecně jej můžeme vnímat jako tendenci chovat se jako zisková organizace – včetně komunikace ohledně uzavírání smluv a jejich vypovídání atp.

Healy (2005) tvrdí, že ekonomický / manažerský d. spolu s d. bio-medicínským a právním jsou dominantními d. v současné sociální práci. Pro **bio-medicínský** d. (4) je charakteristické, že na problémy, jež řeší sociální práce je nahlíženo optikou diagnosa – adekvátní léčba. Pracovník je vnímán jako odborník, jež disponuje dostatečným množstvím informací, aby mohl vybírat adekvátní druh a postup pomoci. Na klienty je nahlíženo spíše jako na pasivnější příjemce, jež postupují dle léčebných intervencí odborníků. Jeho zakořenění v sociální práci je viditelné i v rámci třetího a čtvrtého faktoru assessmentu podle konceptu PIE (Karls, 2002). Při aplikaci **právního** d. (5) se výkon profese sociální práce řídí především právními normami. Adekvátnost intervencí je poměřována tím, zda se nedostanou pracovníci mimo zákon. Odpovědnost k právu je pak „*nadřazena ostatním oblastem zvažování*“. Mimo zákonný rámec se tak může dostat například „*respekt k právu klientů na důvěrnost*“ získaných informací. Zároveň se mohou sociální pracovníci a pracovnice opřít o legislativní normy podporující anti-diskriminaci a lidská práva. (Healy, 2005: 37)

Výše uvedené diskursy jsou často opřeny o sociálně vědní pohled na svět. Stejně tak je tomu u d. **sociologického** (6) a d. **'psy'** (7). Termín **'psy'** je používán pro označení tezí o povaze světa jdoucích od psychologie, psychiatrie přes psychoterapii po behaviorální vědy. Východiskem, okolo kterého se 'psy' d. konstruuje, je předpoklad, že většina potíží, nad kterými se potkávají pracovníci a klienti je intra-psychického charakteru a je možné je takto také ovlivňovat. V kontextu tohoto d. lze popsat tendenci využívat psychologické a psychotherapeutické teze a postupy, stejně jako akcent na vztah mezi pracovníky a klienty. U d. sociologického jsou zase potíže klientů a klientek dávány do souvislosti se společenskými jevy. Zkoumání sociálního kontextu jevů pomocí sociálně-vědních postů je pak chápáno jako možná cesta pomoci klientům a klientkám. (Healy, 2005) Domnívám se, že tyto sociálně-vědní akcenty diskursů se pak potkávají v evidence-based praxi.

Zdá se, že vedle těchto sociálně-vědních d. existuje také řada těch, které akcentují jiné pohledy na svět. Jedním z nich je **spirituální** d. (8). V rámci něho se do intervencí dostává i duchovní / spirituální rozměr a pomoc klientům v této oblasti je chápána jako základní součást profese. Uvnitř tohoto d. ovšem existují nejasnosti ohledně toho, jak moc má navazovat na filantropicky pojatou pomoc, či zda spiritualitu zasazovat do rámců pomoci konstruované podle výše uvedených diskursů. (Healy, 2005, McDonald, 2006) Diskurs **práv uživatelů** (9) se dle Healy (2005) objevil zhruba v 70 letech minulého století a přinesl s sebou tendenci dekonstruovat termíny jako normální, postižený atp. Klienti a klientkou jsou v tomto d. vnímáni jako ti, kteří mají nejen aktivně participovat na poskytované konkrétní službě, ale mají také právo aktivně vstupovat do procesů uvnitř organizace, či sociální politiky. Pracovníci se snaží klientům zvyšovat znalosti a dovednosti a podporovat vzájemnou podporu směřující k naplnění potřeb klientů a klientek. Na prožívané potíže je nahlíženo jako na komplex bio-psycho-socio-spirituálních faktorů. Důležitou součástí je také prozkoumávání moci organizací a profesí nad klienty a její de/rekonstrukce ve prospěch zplnomocnění klientů a klientek. **Komunitní** d. (10) lze charakterizovat jako podporu zapojení všech členů komunity do jejího dění. Pracovníci, či pracovníce se podílejí na chodu komunit tak, že podporují jejich členy v hledání pro ně vhodných procesů a aktivit, které pomohou rozpoznat a následně pozměnit potíže, které komunita, či její část zažívá. Pracovníci a pracovníce jsou pak primárně odpovědní komunitě. (Lynch, Forde, 2006) **Globalizační**, či **mezinárodní** d. (11) pak akcentuje mezinárodní kontext pomoci a intervencí. Lokální praxe se má reflektovat také v kontextu globálního aspektu, pracovníci a pracovníce by si měli vyměňovat v mezinárodním kontextu jak informace, tak ideje, stejně jako se podílet na mezinárodní politice. Globalizační d. se více fokusuje na imigraci a etnickou diverzitu. (Harrison, Melville, 2010)

Na obecnější rovině pak Fahlgren (2009) rozlišuje poslední dva diskursy a to d. **lineárního času** (12), který předpokládá fungování v systému příčina a následek. Často je, dle autorů využíván pro sledování a kontrolu vývoje klientů a klientek, či pro dodržování včasného plnění domluvených aktivit. Diskurs **konkrétního zvědomování** (13) se projevuje koncentrací na tady a teď a rezignací na nutnost hledat příčinné souvislosti mezi jevy. Stejně tak Meagher a Parton (2004: 14) popisují d. **etiky péče** (14), který vnímají jako alternativu k d. manažerskému. Akcentují vztah mezi pracovníkem / pracovníci a klientem / klientkou primárně jako vztah mezi dvěma lidmi. Vycházejí z feministické a genderové kritiky „*normativního kulturního projektu*“. Vzájemná provázanost je v tomto d. důležitější než individualizovaně pojaté odpovědnosti aktérů.

5. Rámec výkonu sociální práce

Na základě prací Giddense (2009), Kondrat (2002), Healy (2005), Payna (2006) a West a Zimmernann (1987) nahlížím na sociální práci jako na soubor aktivit utvářených sociálními aktéry v rekursivním vztahu s diskursy. V návaznosti na uvedené autory a autorky je možné předpokládat, že z pohledu pracovníka, či pracovnice je rámec výkonu sociální práce utvářen:

- Pozicí sociální práce: konstrukce sociální práce v rámci odborných textů oboru, učebnic, etických kodexů a právních norem
- Pojetím sociální práce: jednotliví pracovníci a pracovnice konstruují svoje vlastní uchopení oboru
- Děláním sociální práce: konkrétní aktivity realizované pracovníky / pracovnicemi
- Organizačním kontextem, do kterého spadá i spolupráce s pracovníky dalších organizací
- Klientem / klientkou

Domnívám se, že mezi konstrukcemi sociální práce (či o sociální práci v kontextu klientova uchopení oboru a pomoci) ve výše uvedených oblastech může existovat konsonance, či disonance, napětí. To může být dáno, zřejmě, tím, nakolik se při konstrukcích využívají obdobné, či rozdílné diskursy.

6. Možnost reflexe diskursů

Jakkoliv Gee (2010) postuloval své teze především s ohledem na výzkumné účely, domnívám se, že je jejich využití možné i v kontextu reflexivní praxe (Thompson, Thompson, 2008). Můžeme tak využít Rámec výkonu sociální práce a při reflektování vlastní praxe se u konkrétních situací (či obecně) zaměřovat postupně na Pozici, Pojetí, Děláním, Organizační kontext a Klientské konstrukce a klást si otázky vztahující se k některým z 14 oblastí konstrukce formulované Geem. Můžeme tak postupovat v následujících 7 krocích, ve kterých si můžeme klást např. následující otázky (inspirované jak Geem, tak Thompsonovými):

Krok 1 – Děláním sociální práce

- Co se v reflektované situaci událo?
- Hrál nějaký diskurs (a jaký) při děláním sociální práce hlavní roli?
- Jak se v situaci projevovaly jiné diskursy?
- Jaké jsem očekával vztahy mezi aktéry? Jaké jsem očekával adekvátní jednání?
- Jak by mohlo děláním vypadat z pohledu jiného diskursu?
- V čí prospěch vyznívají možná děláním sociální práce podle různých diskursů v dané situaci?

Krok 2 – Pozice sociální práce

- Jaké informace z knih a článků jsem využil?
- Z jakého diskursu texty vycházejí především?
- Co z toho plyne ohledně aktérů, kteří se mají podílet na konstrukci situace? Jaké vztahy mezi nimi mají být? K čemu se má ideálně dojít? Jaké sociální dobro je očekáváno?
- Jak využívám právní diskurs?

Krok 3 – Pojetí sociální práce

- Pokud bych se mohl zcela svobodně rozhodnout, podle jakého diskursu bych se orientoval?
- Jaké hodnoty by v situaci, dle diskursu, hráli roli? Jaká jednání bych očekával od aktérů?

Krok 4 – Organizační kontext

- Okolo jakého diskursu jsou stavěny hodnoty organizace?
- Jakým sociálním jazykem je tento diskurs konstruován?
- Jaká očekávaná jednání z toho plynou?
- Jací aktéři se mohou, dle daného diskursu, podílet na rozhodování o poskytovaných službách?

Krok 5 – Klientské konstrukce

- Z pozice jakého diskursu o svém životě klient/ka vypráví?
- Z pozice jakého diskursu chápe nabízenou pomoc?
- Co z toho plyne pro vztah? Co pro intervence? Co pro cíl spolupráce?

Krok 6 – Konsonance / Disonance

- Jaké vztahy konsonance / disonance existují mezi jednotlivými oblastmi Rámce výkonu sociální práce?
- Co z toho plyne pro reflektovanou situaci?
- Co by bylo potřeba udělat, aby bylo dosaženo konsonance?

Krok 7 – Shrnutí, výstupy

- Přišel jsem na něco nového? Pokud ano, na co?
- Potřebuji další podporu, např. supervizi?
- Jak se pozměnila má představa o práci s daným klientem v budoucnu?

7. Závěr

V předloženém příspěvku jsem se pokusil nastínit, s kolika d. se můžeme v rámci diskursivní palety sociální práce potkat. Rámcově jsem diskursy popsal a následně nabídl možnost jak je, v kontextu tezí Geeho (2010) a reflexivní praxe využít pro reflektování rozličných d. v Rámci výkonu sociální práce. Text chápu jako vstup do problematiky.

Reference

FAHLGREN, Siv. Discourse analysis of a childcare drama: On the interfaces between paradoxical discourses of time in the context of social work. *Time and Society*, 2009, roč. 18, č. 2/3, s. 208-230. ISSN 0961-463X.

FOUCAULT, Michel. *The Archeology of Knowledge and The Discourse of Language*. New York: Pantheon Books, 1972. ISBN 0-394-71106-8.

GEE, James Paul. *An Introduction to Discourse Analysis*. New York: Routledge, 2010. ISBN 0415585708.

GIDDENS, Anthony. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*.

- Cambridge: Polity Press, 2009. ISBN 9780520057289.
- HARRISON, Gai, Melville, Rose. *Rethinking Social Work in a Global World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010. ISBN 9781137070777.
- HEALY, Karen. *Social Work Theories in Context*. London: SAGE, 2005. ISBN 9781403916228
- JØRGENSEN, Marianne, PHILIPS, Luis. *Discourse Analysis as Theory and Method*. London: SAGE, 2002. ISBN 0761971122.
- KARLS, James. Person-in-environment System. In ROBERTS, A., GREEN, G. *Social Workers' Desk References*. NY: Oxford U Press, 2002, s. 194-198. ISBN 0195369378.
- KONDRAT, Mary Ellen. Actor-centered Social Work. *Social Work*, 2002, roč. 47, č. 4, s. 435-448. ISSN 0037-8046.
- LILJEGREN, Andreas. Pragmatic professionalism. *European Journal of Social Work*, 2012, roč. 15, č. 3, s. 295-312. ISSN 1369-1457.
- LYNCH, Debby., FORDE, Catherin. Social Work within a Community Discourse. *Social Work Education*, 2006, roč. 25, č. 8, s. 851-862. ISSN 0261-5479
- MCDONALD, Catherin. *Challenging Social Work*. New York: Palgrave Macmillan, 2006. ISBN 9781403935458.
- MEAGHER, Gabrielle, PARTON, Nigel. Modernising Social Work and the Ethics of Care. *Social work and Society*, 2004, roč. 2, č. 1, s. 10-27. ISSN 1613-8953.
- MUSIL, Libor. Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, roč. 8, č. 2, s. 60-79. ISSN 1213-6204.
- NAVRÁTIL, Pavel. Společenský kontext sociální práce. In NAVRÁTIL, P. *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI, 2014, 25-47. ISBN 978-80-210-7504-7.
- OAK, Eileen. *Social Work and Social Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009. ISBN 9780230004641
- PAYNE, Malcolm. *What is Professional Social Work?* Bristol: The Policy Press, 2006. ISBN 9780925065995.
- SAWYER, Keith. Discourse on Discourse. *Cultural Studies*, 2002, roč. 6, č. 3, s. 433-456. ISSN 0950-2386.
- THOMPSON, Sue, THOMPSON, Niel. *The Critically Reflexive Practitioner*. New York: Palgrave Mcmillan, 2008. ISBN 9780230573185.
- WEISS-GAL, Idit, LEVIN, Lia, KRUMER-NEVO, Michal. Applying critical social work in direct practice with families. *Child and Family Social Work*, 2014, roč. 19, s. 55-64. ISSN 1365-2206.
- WEST, Candance, ZIMMERMANN, Don. Doing Gender. *Gender & Society*, 1987, roč. 1, č. 2, s. 125-151. ISSN 0891-2432.

Sebapoznanie a pomáhajúce profesie

Self-understanding and helping professions

Vladimír Labáth¹

Abstrakt

Centrálou témou príspevku je vzťah sebapoznania a výkonu pomáhajúcej profesie. Sebapoznanie je chápané v duchu psychodynamického prístupu, kde sa predpokladá kauzálny vzťah medzi prežívaním detstva a emocionálnou, správaním, kognitívnymi procesmi a hodnotovými preferenciami v dospelosti. Autor vychádza z hypotézy, že efektívnosť práce s klientom vo veľkej miere súvisí s kvalitou sebapoznania profesionála. Opiera sa o všeobecné zásady prípravy psychoterapeutov, ktoré uplatňuje aj na iné asistenčné profesie. Postgraduálny výcvikový program zameraný na sebapoznanie sa realizuje v našich kultúrnych podmienkach viac ako tridsať rokov. Autor predkladá parciálne výsledky výskumu sebapoznania u absolventov dlhodobého tréningu, z ktorého prezentuje štyri kľúčové faktory sebapoznania - kauzálne vzťahy a biografické súvislosti, podmienky sebaskúmania, proces sebapoznávania a vplyv zvýšeného sebapoznania na spoluprácu s klientom.

Kľúčové slová: Sebapoznanie. Pomáhajúce profesie. Výcvikový kurz sebapoznávania. Efekt rozvoja sebapoznania.

Abstract

A relation between self-understanding and an execution of helping profession is the central topic of the article. The self-understanding is realized within a psychodynamic concept, in which the relationship between childish experience and adult emotionality, behaviour, cognitive processes and value preferences are interpreted as causal. The author leans on a hypothesis that effectiveness of work with clients is highly connected with a quality of a professional's self-awareness level. In this context he enforces general rules of psychotherapy training for other assisting professions, too. A post-gradual training programme focused on self-understanding and self-awareness has been carried out for more than thirty years in our cultural environment. In the article the partial research results of self-understanding collected from graduates of the long-term experiential training are offered there. The four selected key factors – causal relationships and biography consequences, conditions for self-exploration, self-understanding process, and an impact of improved self-understanding on collaboration with clients are presented.

Keywords: Self-understanding. Helping professions. Self-understanding. Training programme.

1. Úvod

Sebapoznanie je diskutabilná, nie však často diskutovaná téma. Všeobecne asi platí, že absolútne sebapoznanie ľudskej bytosti neexistuje. Človek sa socializuje celý život, prechádza rozmanitými životnými fázami, vystavený je novým situáciám, vníma svet z rôznej perspektívy, vekom sa menia hodnoty a očakávania. Niektoré oblasti psychiky sú podľa viacerých názorov vedomé, iné nevedomované, alebo nevedomé. Vlastný sebaobraz a vnímanie inými nemusia byť v súlade, rovnako ako vnútorné prežívanie a vonkajšie správanie. Z tohto pohľadu je sebapoznávanie pravdepodobne nekonečným procesom.

Existuje možnosť na vlastnom sebapoznaní dlhodobo a permanentne pracovať. Je to síce cesta náročná, no nesporne efektívna, v pomáhajúcich profesiách do istej miery aj nevyhnutná. O tom, že do procesu práce s klientom odborník vkladá svoje subjektívne vnímanie, hodnoty, osobnú a profesijnú skúsenosť nemožno pochybovať. Odráža sa to aj v analógii životného príbehu a odborného zamerania významných mysliteľov, terapeutov,

¹ Prof. PaedDr. Vladimír Labáth, Ph.D.; Katedra sociálnej práce, Ústav sociálnych štúdií a liečebnej pedagogiky, Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave; *emailová adresa:* **labath@chello.sk**; tel.: +421250222109.

poradcov, autorov významných koncepcií od S. Freuda, cez A. Adlera až po C. R. Rogersa, alebo M. H. Ericksona (Kratochvíl, 2006). Prostredie, v ktorom žili do veľkej miery predurčilo ich odbornú a vedeckú dráhu, ich myslenie, postoje a záujmy. Watzlawick (1998) konštatuje, že každý človek má tendenciu očakávať, že iní vnímajú realitu podobne alebo rovnako ako on. Odborníci, ktorí pracujú s ľuďmi dlhšiu dobu zaiste narazili na názor, že detstvo, adolescencia alebo iný úsek života bol slovami klienta „normálny“. „Naša rodina bola normálna“ je názor zodpovedajúci laickej predstave normality, ktorá predurčuje aj rámec posudzovania odborníka. Pokiaľ osobná konštrukcia reality nie je dostatočne korigovaná môže dôjsť v pomáhajúcej sfére aj k závažným následkom. Sám Freud posudzoval kriticky svoju prácu pred a po analýze vlastného života (Freud, in Vybíral, Roubal, 2010; Stone, 2011). Obdobie pred intenzívnym sebakúmaním nazýval divokou analýzou pacientov. Řičan (in Schmidbauer, 2000) uvádza, že u pomáhajúcich profesionálov sa nevyriešené neurotické konflikty a hlbšie osobnostné poruchy vyskytujú vo väčšej miere ako v celkovej populácii. Z toho možno vyvodzovať, že očakávania od štúdia sú nevedome sýtené aj „terapeutickými“ očakávaniami. Vaillant (in Schmidbauer, 2008) zistil, že v bežnej populácii sa vyskytuje jeden lekár na 600 ľudí inej profesie, ale medzi osobami, ktoré sa liečia zo závislostí je pomer medzi závislým lekárom a závislými nelekármi 1:50 v prospech iných profesií. Vo výskumnej oblasti možno zaiste objaviť subjektivitu výskumníka. Pre ilustráciu stačí uviesť výskum sexuálnej identity, keď výskumné zistenia J. Moneyho (Coapinto, 2001) viedli do slepej uličky a autor vytrvalo obhajoval svoje stanoviská až do konca svojho života. V slávnom stanfordskom experimente (Zimbardo, 2014) vedúci výskumného tímu spočiatku nechcel projekt ukončiť napriek zreteľnému prekročeniu etických noriem. Mohli by sme teda uvažovať, že u pomáhajúcich profesionálov môže byť sebaopoznanie významné nielen pri voľbe profesie, ale aj pri posudzovaní iných, včítane klientov, pri voľbe stratégie pomoci, pri výskumnej činnosti a v neposlednom rade pri vnímaní a hodnotení reality všeobecne. Sokratova výzva (in Yalom 2015: 16) „nepreskúmaný život nie je hodný žitia“ je asi podnetná, ale predsa lenpre svet pomáhajúcich profesií trochu prísna.

2. Sebaopoznanie

V psychoterapeutickej praxi je absolvovanie experienciálneho výcvikového programu nevyhnutnou podmienkou výkonu povolania. Táto forma postgraduálnej prípravy je zameraná primárne na sebaopoznanie, sekundárne na metódy práce s klientom/pacientom. V sociálnej práci na význam vlastnej skúsenosti pracovníka upozorňujú napríklad Payne a Askeland (in Payne, 2005). Konštatujú, že sa v sociálnej práci, rovnako ako aj v iných pomáhajúcich profesiách, vždy prelínajú poznatky biografického, profesijného a vedeckého charakteru. Vzjomne interagujú a vytvárajú ucelený vysvetľovací rámec reality jedinca.

Kuneš (2009) sa vo svojej práci zameriava na sebaopoznanie v kontexte psychoterapeutickej praxe. Jeho závery sú však nesporne prínosné aj pre iné pomáhajúce profesie, sociálnu prácu nevynímajúc. V publikácii uvedeného autora možno identifikovať tri okruhy charakteristické pre proces sebaopoznávania. Prvou z nich je sebauvedomovanie, rozpoznávanie, reflexia vlastnej jedinečnosti. Do druhej by bolo možné zaradiť tému schematickeho vnímania seba a iných. Pri voľnejšej sumarizácii publikácie vidno tretí okruh, ktorým sú vlastné limity, projekcie, nedostatky a prenosy v práci s klientmi. Kuneš (2009) ponúka prehľad analýzy sebaopoznávania z viacerých terapeutických smerov, v kontexte tohto príspevku je však podnetné uvažovať o oblastiach sebaopoznania a ich vzjomnom prepojení. Píše o vnútornom a vonkajšom svete jedinca, o úrovni uvedomovanej a neuvedomovanej, rozlišovaní emócií, správania, somatickej a kognitívnej zložky. Pričom zdôrazňuje fakt, že napriek možnosti skúmať jednotlivé časti nikdy ich nemožno v skutočnosti oddeliť.

Uvedený autor sa vo svojej publikácii len veľmi okrajovo dotýka konceptu personálnych konštruktov G. Kellyho. Teória G. Kellyho (Atkinson a kol., 2003) pochádzajúca z kognitívnej psychológie definuje osobné konštrukty ako dimenzie interpretácie seba a sociálneho prostredia. Pre sebaopoznanie je rozbor subjektívne, unikátne vytvorených schém vnímania a posudzovania reality účinnou a schodnou cestou. Osobné konštrukty sú súborom vysvetľovania sveta, jeho hodnotenia, kategorizácie obsahujúce aj nemenej významnú prediktívnu zložku. Naše osobné konštrukty redukujú podnety, vytvárajú akýsi filter (Pružinská, 2005) posudzovania sveta. Ten definuje či „bude“ nová sociálna situácia riziková, príjemná, ohrozujúca, príťažlivá. Môžeme hovoriť o prekonceptii vnímania, posudzovania a konania, alebo o kognitívnych schémach, ktoré predurčujú naše prežívanie a správanie. Osobné konštrukty sú našou súčasťou, sú teda prítomné v styku s ľuďmi všeobecne. Osobitne sú významné v kontakte s klientmi, kde zodpovednosť za proces je na strane pomáhajúceho. Citlivosť na isté javy, napríklad na disciplínu detí môže viesť k závažným dôsledkom. V jednom z výskumov realizovaných na základných školách v Bratislave sme identifikovali učiteľky, u ktorých sa výrazne viac objavovali deti s poruchami správania. Ich nárast bol evidentný. Poruchy správania boli pripisované aj deťom, ktoré v nižších ročníkoch, u inej učiteľky, nevykazovali žiadne maladaptívne prejavy. Niektorí ich kolegovia dokonca tvrdili, že problémové správanie učiteľky provokujú. Dané učiteľky sme neskúmali bližšie, ale dalo by sa uvažovať o ich vnímaní a posudzovaní správania detí v rámci osobných konštruktov, ktoré viac, alebo skôr menej zodpovedá štandardnému posudzovaniu detí.

Sebaopoznávanie ako proces obsahuje prvky introspekcie, sebareflexie, sebaexplorácie, následne sebauvedomovania a stimulácie sebakontroly. V kontexte vonkajšieho „sveta“ ide o sebaotvorenie a sebaaprezentáciu na jednej strane a schopnosť sociálnej senzitivity, prijímania spätnej väzby a vnímania podnetov iných na strane druhej. Efektívne je, v prípade pomáhajúcich profesií, ak sebaopoznanie vyústi k sebaregulácii správania, k vyššej úrovni zvládania negatívnych emócií, primeranej percepcii a následne k tzv. selektívnej autenticite. Pod selektívnou autenticitou sa myslí intencionálne zverejňovanie vlastnej skúsenosti odborníka s cieľom pomôcť klientovi k posunu v kontexte jeho príbehu, problému, témy. Výsledkom efektívneho procesu sebaopoznávanie potom môže byť relatívne osobnostne zrelý profesionál, ktorý reflektuje svoj potenciál i limity, rozpoznáva svoju moc a závislosť klienta, je ochotný a schopný vnímať rizikové a chybné kroky vo vlastnej práci sám alebo v procese supervízie.

3. Experienciálny program sebaopoznávanie

V sedemdesiatych rokoch minulého storočia sa na území Československa začala ozývať pomerne silná požiadavka humanizácie rezidenčných zariadení pre deti a mládež s poruchami správania. Kľúčovým stimulom k tomuto, na danú dobu nevídanému „hnutiu“ (ktoré sa, samozrejme, nevyhlo pozornosti štátnych orgánov), bol výcvikový kurz v skupinovej psychoterapii a korektívnych formách práce s mládežou (Kožnar, Štúrová, 1981) určený pre mimoklinickú sféru. Systematicky sa realizuje nepretržite od roku 1978 dodnes. Odborne ho možno zaradiť do systému SUR (Skála, Urban, Rubeš) a do skupiny psychodynamických prístupov. Tréning tohto typu ponúka zážitok v role klienta/pacienta, kde účastník spoznáva proces, metódy, štruktúru, roly, obsah, „ideológiu“ špecifického terapeutického prístupu priamo vlastnou skúsenosťou. V popredí je však dôraz na sebaopoznávanie a sebareflexiu účastníka.

Ciele kurzu možno rozlíšiť na osobnostné a profesijné. Za kľúčový osobnostný cieľ sa považuje získanie náhľadu v zmysle, ako ho na troch úrovniach popisuje Kratochvíl (2006) a ako ho chápu Messer a McWilliams (in Vybíral, Roubal, 2010). Profesijné ciele sa týkajú

metód, vedenia skupín, štruktúry programu a aktívneho sociálneho učenia.

Účastníkmi kurzu bývajú psychológovia, sociálni pracovníci, liečební pedagógovia (etopédi), špeciálni pedagógovia, sporadicky sa do kurzu prihlásia aj iné profesie. Od roku 1978 možno odhadovať, že sa programov zúčastnilo okolo 450 odborníkov z diagnostických, reedukačných a výchovných zariadení, pedagogicko-psychologických poradní, sociálnych zariadení a služieb a iných pomáhajúcich inštitúcií. Súčasťou programu je záverečná práca realizovaná v písomnej forme. Môže mať zameranie na pracovné uplatnenie metód skupinovej práce, alebo na proces sebapoznávania.

4. Parciálne výsledky výskumu sebapoznávania

Z oslovených absolventov vyššie uvedeného kurzu v roku 2013 šesť súhlasilo s participáciou na výskume. Ich záverečné práce boli v súčasnosti analyzované z pohľadu miery získaného sebaoznania, resp. zmeny vnímania svojej životnej situácie, seba samého, svojho potenciálu a biografických zdrojov, ktoré formovali postoje a vnímanie danej osoby. Výskumnú vzorku tvorili dvaja muži vo veku 28 a 40 rokov, štyri ženy (29, 35, 39, 49 rokov veku). Štyria participanti/participantky pracovali v rezidenciálnej starostlivosti pre deti a mládež s poruchami správania, dvaja v poradenských službách. Štyria žili v manželskom zväzku, dvaja boli slobodní. Z hľadiska profesie mali všetci participanti/participantky vysokoškolské vzdelanie druhého stupňa – traja sú etopédmi/ etopedičkami (liečebnými pedagógmi/pedagogičkami), jeden/jedna má vzdelanie v sociálnej práci, jeden/jedna pôsobí v špeciálnej pedagogike iného zamerania, jeden/jedna je psychológ/psychologička. Všetci participanti ukončili výcvik v jeho minimálnom rozsahu 500 hodín. Pri spracovaní ich záverečných písomných prác bola uplatnená deskriptívna obsahová analýza, otvorené, axiálne a selektívne kódovanie. Otázky implicitného charakteru a ich interpretácie výskumnikom sú v danom kontexte v súlade („ideológia“ dlhoročného výcvikového programu, výskumný zámer ako aj interpretácia získaných poznatkov sa zásadne opierajú o psychodynamický prístup). Výskumník bol v role lektora a po ukončení celého programu, po získaní súhlasu účastníkov programu k použitiu materiálov a k ich analýze, možno jeho pozíciu vnímať ako zúčastneného pozorovateľa.

Parciálne výsledky skúmania vplyvu sebaoznania na prežívanie a správanie a vplyv sebaoznania na prácu s klientmi možno rozdeliť do niekoľkých obsahových kategórií. V kontexte tohto príspevku za relevantné považujem nasledovné štyri:

- zásadné témy, kauzálne vzťahy a súvislosti z biografie
- podmienky sebapoznávania v rámci experienciálneho **výcvikového programu**
- samotný proces sebapoznávania
- vplyv sebapoznávania na prácu s klientmi.

Relevantné témy, kauzálne vzťahy a súvislosti možno chápať ako súbor faktorov s významným vplyvom na formovanie postojov, vzorcov správania a osobných konštruktov. Participanti pripisovali kľúčový význam rodinným vzťahom, rodinnej a špecificky súrodeneckej konštelácii a ďalším významným osobám ich života. Unikátnosť rodinného života spočívala v nevyslovených a tabuizovaných témach rodiny, v rodinnej atmosfére, v ich mentálnych reprezentáciách vo vzťahu k očakávaniam rodičov. Súvislosť medzi zážitkami z biografie a súčasným fungovaním je plne akceptovaná vo všetkých prácach. Na prvej úrovni účastníci výskumu popisujú vonkajší rámec reality a jej vplyv v detstve a dospievaní. V druhej rovine venujú pozornosť úvahám ako významné osoby pôsobili na myslenie, prežívanie, správanie, morálne uvažovanie a hodnotovú orientáciu. Na tretej

úrovni môžeme hovoriť o konfliktoch motívov o imperatívoch blokujúcich túžby, alebo o ambivalenciách spôsobených intrapsychickými dilemami. Štvrtým okruhom sú východiská z danej situácie, ako v živote uplatniť získaný náhľad. V tomto smere boli relativizované predtým racionalizované motívy pomáhania.

Participantí upozornili na skutočnosti týkajúce sa procesu sebaopoznávania. Prezentované boli subjektívne predstavy o nevyhnutných podmienkach k sebaopoznávaniu. V popredí boli uvádzané otázky sociálneho prostredia, predovšetkým však otázka dôvery. Vznik a nárast dôvery podmieňovala dostatočná kohézia výcvikovej skupiny, ktorá viedla k otvorenosti, tolerancii, možnosti emočného, kognitívneho, sociálneho a hodnotového sebavyjadrenia bez obavy zo zneužitia, alebo intolerancie. Osobitne sa objavovala téma hodnoty korektívnych spätných väzieb a podnetov, ktoré „vyvolávali emócie“. Celkovo možno hovoriť o základnej podmienke psychologického bezpečia a vzájomnej podpory, resp. kritickej podpory (v zmysle nezávislého odstupu, nie kritiky). Oceňovaný bol princíp „kultúrneho ostrova“, ktorá sa pri tomto type výcvikového programu považuje za zásadný.

V kategórii proces sebaopoznávania boli zdôraznené časové, osobnostné a skupinové faktory. Rozvinúť schopnosť naplno vnímať podnety vyžaduje rôzny čas spolupráce na skupinovom procese. Až v istom momente procesu sebaopoznávania je možné danému podnetu „porozumieť“, ale predovšetkým ho prijať. Popri čase participantí za významné považujú aj osobnostné charakteristiky (otvorenosť, miera introspekcie, ochota podstúpiť riziko „sebaodhalenia“), ktoré diferencujú intenzitu a iniciatívu pri sebaopoznávaní. V tomto smere boli identifikované dva faktory vývoj skupiny a skupinová dynamika. Proces sebaopoznávania bol definovaný na troch úrovniach – sebaotváranie, poskytovanie a prijímanie spätnej väzby. Boli vnímané v kontexte individuálnej práce a skupinovej analýzy. Pričom samostatná introspekcia a sebaexplorácia v skupine sa vzájomne stimulujú, dopĺňajú a vytvárajú jednotu vonkajšieho a vnútorného sveta jedinca. V efektívnom procese sú kompatibilné. Spätaná väzba bola prijímaná rôznou formou v závislosti od hĺbky vzťahu vo výcvikovej skupine, obdobne participantí naznačujú resp. popisujú, že prijatie a pochopenie interpretácie determinuje spoločne strávený čas, miera introspekcie daného jedinca a opora skupiny.

Vplyv sebaopoznávania na prácu s klientmi sa dotýka predovšetkým miery nestrannosti, projekcie a štylizácii pred klientom. Zdôraznené bolo riziko subjektívneho posudzovania klientov, vnímanie problému optikou odborníka, nedocenenie klientových limitov, snaha o porozumenie motivácii klientov a úvaha o zmysle jednania daného klienta. V tomto smere participantí uvádzali potrebu porozumenia svetu klienta, kontextu, v ktorom existuje a koná. Ako pomocné boli uvádzané témy diferenciácie emócií a správania, vonkajšieho a vnútorného sveta odborníka a klienta. Z hľadiska prístupu ku klientom bolo dôležité prijať, že aj ušľachtilý motív môže za istých okolností viesť k deštrukcii, rozhodujúce je pritom počúvať a neradiť, skôr hľadať cestu ako spoločne dosiahnuť požadovanú zmenu. Uvádzané sú otázky formálnej a neformálnej moci, problematika vlastnej zodpovednosti a zodpovednosti klientov, otázka autentického obsadenia pracovnej roly, konflikty s inými a vlastné intrapsychické konflikty, s ktorými sa stretávali sami a mali sklon ich prenášať na svoje okolie včítane klientov, rozpoznávanie obranných mechanizmov u seba a iných, význam pravidiel, subjektívne vnímanie reality u klientov a nezriedka diametrálne odlišný kontext klientovho sveta a jeho intrapsychického života oproti pomáhajúcemu profesionálovi.

5. Záver

Parciálne výsledku naznačujú, že v procese sebaopoznania je prvotným faktorom postoj k sebaopoznávaniu. Bez vysokej miery motivácie nemožno predpokladať angažovanosť

a významnú psychosociálnu investíciu do programu sebakúmania. Proces sebapoznávania následne vyžaduje vytvorenie optimálnych podmienok (materiálnych – výcvik v prostredí „kultúrneho ostrova“, sociálno-psychologických – vytvorenie prostredia psychologického bezpečia, kohézie a spolupráce). Obsahovo sa dotýka subjektívneho vnímania reality a osobných konštruktov seba a „sveta“. Rozhodujúce miesto zohrávali významné osoby a ich vplyv na vývin participanta. Osobitne sú uvádzané otázky vlastnej motivácie, intrapsychických konfliktov, ambivalencií a dilem. Dôsledkom procesu sebapoznávania je, mimo osobné zisky, profesijná sféra, kde možno hovoriť o zmenách vo vnímaní klientov, kritickom pohľade na metódy práce a hľadanie rovnováhy medzi autenticitou a optimálnou rolou pomáhajúceho profesionála. Nezanedbateľná je aj rovina profesijného rozvoja v zmysle inšpirácie a následnej modifikácie metód práce s ľuďmi.

V ďalšej fáze výskumu budú spracované denníky participantov, ktoré boli súčasťou tréningového programu (sú dôverným kanálom komunikácie medzi vedúcimi skupiny a účastníkom), výtvarné práce realizované v rámci tzv. tematických blokov zameraných na arteterapeutické metodiky, záznamy lektora/vedúceho skupiny. Perspektívne uvažujeme o skúmaní účastníkov výcviku z predchádzajúcich rokov. K tomuto kroku nás vedú otázky aký mal tréningový proces efekt a ako je vnímaná miera sebapoznania v dlhodobej perspektíve.

Sebapoznanie je významné nielen pre odborníka, ale aj pre klienta. Psychodynamický prístup osobitne má ambíciu sprostredkovať klientovi náhľad, teda sebapoznanie z hľadiska vplyvu významných osôb v detstve a z detstva, porozumieť vlastnej motivácii, rozpoznať zmysel svojho konania a uvedomiť si niektoré nevedomé prvky v prežívaní a správaní. V procese hľadania príčin problémov formou sebakúmania je potom optimálne a aj férové, aby takýto proces viedol človek, ktorý proces sebapoznávania absolvoval a dôverne spoznal. Dynamický prístup nie je vhodný pre každú situáciu a každého klienta, má však v pomáhajúcich profesiách a osobitne v sociálnej práci svoje nenahraditeľné miesto.

Zoznam citovanej literatúry

- ATKINSON, R., L. et al. *Psychologie*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3.
- COLAPINTO, J. *Jak jej příroda stvořila*. Praha: Triton. ISBN 80-7254-166-8.
- KRATOCHVÍL, S. 2006. *Základy psychoterapie*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7376-122-0.
- KOŽNAR, J., ŠTÚROVÁ, J. *Příprava odborných pracovníků pro zavádění skupinových forem práce do převýchovného procesu*. Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 1981, XVI, 4, 327 – 350, ISSN 0555-5574, EV 3493/09.
- KUNEŠ, D. *Sebezpoznaní*. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-541-7.
- PAYNE, M. *Modern Social Work Theory*. New York: Palgrave Macmillan, 2005. ISBN – 101-4039-1836-8.
- PRUŽINSKÁ, J. *Psychológia osobnosti*. Bratislava: OZ Sociálna práca, 2005. ISBN 80-89185-05-3.
- SCHMIDBAUER, W. *Psychická úskalí pomáhajících profesí*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-312-9.
- SCHMIDBAUER, W. *Syndrom pomocníka*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-369-7.
- STONE, I. *Vášeň myslí*. Brno: JOTA, 2010. ISBN 978-80-7217-792-9.
- VYBÍRAL, Z., ROUBAL, J. (eds.) *Současná psychoterapie*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-682-7.
- WATZLAWICK, P. *Jak skutečná je skutečnost?* Hradec Králové: Konfrontace, 1998. ISBN 80-86088-00-6.
- ZIMBARDO, P. *Luciferův efekt*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2346-9.
- YALOM, I., D. *Všetko trvá krátko*. Bratislava: Premedia, 2015. ISBN 978-80-8159-184-6.

Strukturálně-kritická sociální práce v církevním hávu: *Contradictio in adjecto*?

Structurally-critical social work in ecclesial garb: Contradictio in adjecto?

Michal Opatrný¹, Tereza Morongová²

Abstrakt

Studie se zabývá sociální prací v kontextu církevních pomáhajících organizací. Vychází ze skutečnosti, že se sociální práce v těchto organizacích rozchází se základními principy, které by měly být sociální práci inspirované křesťanstvím vlastní. Místo kritického pohledu na stávající struktury společnosti, rozdělení zdrojů a moci, který má své teologické opodstatnění i historické paralely, usilují současné církevní pomáhající organizace většinou o co největší participaci na systému sociálních služeb. Od toho se pak odvíjí jak orientace na určité cílové skupiny sociální práce, tak i volba metod a technik práce s těmito skupinami. Orientace na zmocnění klienta, která odpovídá lidské důstojnosti, a kritika nespravedlivých struktur, které jsou příčinou většiny problémů klienta, jsou obětovány za cenu paternalistického přístupu ke klientovi a konformity se systémem financování sociálních služeb. Na závěr se proto studie snaží načrtnout základní principy strukturálně kritické sociální práce v církevních pomáhajících organizacích.

Klíčová slova: Sociální práce. Pomáhající organizace. Zmocnění. Struktury společnosti. Teologie osvobození.

Abstract: The study focuses on social work in the context of the church helping organizations. It is based on the fact that social work in these organizations diverges from the basic principles that should be own to social work inspired by Christianity. Instead of a critical view on the existing structures of society, the distribution of resources and power, which has its theological rationale and historical parallels, the existing church helping organizations mostly seek maximum participation in the system of social services. This strategy then leads to the orientation on specific target groups of social work, as well as to the choice of methods and techniques of work with these groups. The orientation to client's empowerment, which corresponds with human dignity, and the criticism of unjust structures that cause most of client's problems are sacrificed for the price of the paternalistic approach to client and conformity with the system of social services financing. In conclusion, the study, therefore, seeks to outline some basic principles of structurally-critical social work in church helping organizations.

Keywords: Social Work. Helping organizations. Empowerment. Structures of society. Liberation theology.

1. Úvod

Jedním z východisek kritické sociální práce je předpoklad, že je možné změnit svět k lepšímu. Taková změna se podle kritické sociální práce děje nikoliv jen změnou jednotlivců, ale také a především skrze změnu sociálních vztahů. Právě změna sociálních vztahů je v kritické sociální práci považována za součást odpovědnosti sociálních pracovníků a pracovníc (Janebová, 2014). Přesto můžeme v ČR pozorovat, že poskytovatelé sociálních služeb nabízejí pomoc hlavně jednotlivcům, i když jejich problémy mohou vznikat vinou vnějších okolností (Valová, Janebová, 2015). „Práce s příčinami problémů a ovlivňování podmínek prostředí, ve kterém klienti žijí, není u nás zvykem. Důsledkem takového ustálení sociální práce může být i ‚mlčení‘ sociálních pracovníků, kteří vlastně obhajobu práv klientů ani nemusí považovat za součást poslání své profese.“ I v nejnovějších českých publikacích věnovaných sociální práci můžeme najít téměř výlučně důrazy na adaptaci klienta na

1 Doc. Michal Opatrný, Dr. theol.; Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce; *e-mailová adresa:* mopatrny@tf.jcu.cz; tel.: +420 389033542.

2 Tereza Morongová; Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Teologická fakulta, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce; *e-mailová adresa:* Morongova.T@seznam.cz; tel.: +420 389033537.

podmínky společenského prostředí (Janebová, Hudečková, Zapadalová, Musilová, 2013: 68). Výjimkou je etický kodex sociálních pracovníků, když uvádí, že sociální pracovníci mají podněcovat změny v legislativě, upozorňovat na možnosti spravedlivějšího rozdělování společenských zdrojů a rozšiřovat možnosti ke zlepšení kvality života klientů. Obecně se však odborný diskurz sociální práce proti těmto tendencím spíše vymezuje (Smutek, 2013). Podobně zúžené pojetí sociální práce, resp. absenci obhajoby práv klienta a oborových zájmů sociální práce můžeme pozorovat i v zahraničí (Banks, 2001; Staub-Bernasconi, 2007). V Česku se dá s velkou jistotou předpokládat, že se pomáhající organizace obhajoby svých klientů obávají prostě proto, že jsou ekonomicky závislé na vůli politiků a úředníků, kteří o financování sociálních služeb rozhodují (Baláž, 2014).

Sociální práce tak rezignuje na definování svých vlastních oborových zájmů a zůstává ve vleku sociální politiky a aktuální stranické politiky uskutečňované skrze financování sociálních služeb. Tím se sociální práce jednak rozchází s realitou, protože v kontextu postmoderny je definování vlastních oborových zájmů nutné (Baláž, 2014; Musil, 2013), jednak rezignuje na svoji vlastní odbornost, protože k definování svých vlastních oborových zájmů je sociální práce kompetentní více než sociální politika. Čemu se bude sociální práce věnovat, může určit pouze specifická odbornost, kterou sociální práce disponuje, a která ji umožňuje rozpoznat, kdy dochází k selhávání sociálního fungování (Zeller, 2009; Staub-Bernasconi, 2007; Engelke, 2004). Jen v takovém případě pak ale také může sociální práce dojít k tomu, že je třeba přistoupit ke stávajícím strukturám kriticky.

Protože toto definování vlastních oborových zájmů sociální práce v Česku absentuje, jsou i sociální služby – zjednodušeně řečeno – antiradikální. Důvodem proto může být podle Valové a Janebové (2015) jednak vzdělávací systém a pojetí sociální práce na vyšších a vysokých školách, jednak aktuálním nastavením celé společnosti. Další dvě zdůvodnění, která Valová a Janebová také navrhuje (podfinancování českého systému sociálních služeb a české „antilevičáctví“), se již nezdají tak přesvědčivé. Dovolíme si zde proto nabídnout ještě jedno možné zdůvodnění. Podobně jako jinde v EU i v ČR patří mezi největší poskytovatele sociálních služeb církevní pomáhající organizace.³ Některé církve, resp. jejich součásti zřizují dokonce více různých pomáhajících organizací.³ V některých zemích patří tyto organizace mezi největší zaměstnavatele (Ebertz, 2011). Jakkoliv je tedy sociální práce považována za zcela sekularizovaný obor, v praxi se sociální práce uskutečňuje více než často ve specifickém prostředí církevních pomáhajících organizací, které samy zřizující církve považují za svoji součást a za součást svého poslání ve společnosti (Opatrný, 2010). Tyto organizace mají často tzv. mechanicko-byrokratický charakter, díky kterému sice může sociální pracovník s klientem komunikovat celkem svobodně, sama organizace je ale nedemokratická, autoritativní a strnulá (Nečasová, 2003). Vzhledem k filantropickému pojetí pomoci, které je těmto organizacím vlastní, a které se soustředí na péči o klienta (Musil, 2008), pak tyto organizace ani nechtějí klienta měnit, stačí jim, když o něj pečují.

Filantropické pojetí sociální pomoci však křesťanství blízké není. Biblický obraz člověka totiž vede k partnerství zdravých a nemocných, postižených a nepostižených, chudých a zajištěných. Proto mají být i klienti církevních pomáhajících organizací subjekty pomoci a nikoliv objekty soucitu (Filipi, 2013).⁴ Úkolem pomáhajících profesí je k tomu člověka zmocňovat (Opatrný, 2015). Pracovník církevních pomáhajících organizací by tak neměl být ani filantrop, ale ani profesionál – ve smyslu typologie sociální práce, nýbrž facilitátor, mediátor, který umožňuje klientům, aby se stali subjekty (Filipi, 2013). Tato koncepce

3 V této studii budeme používat souhrnný pojem církevní pomáhající organizace pro všechny organizace, které jsou dle registru poskytovatelů sociálních služeb zřizovány církvemi nebo jejich součástmi.

4 Jen v ČR zřizuje katolická církev nebo její součásti např. Charitu ČR, Salesiánská střediska mládeže, Maltézskou pomoc, a další.

vůbec nevylučuje, nýbrž naopak předpokládá integraci kritické sociální práce, protože jejími konstitutivními prvky jsou zplnomocnění a obhajoba těch, které nejde zplnomocnit. Stejně tak demokratická komunitní práce má k popsanému konceptu blízko, protože se jedná o proces aktivizace komunity (Janebová, 2014). Proto bychom chtěli v této studii ukázat, že může existovat i strukturálně kritická charita, a že tedy strukturálně kritická sociální práce v církevním hávu nemusí být *contradictio in adjecto*. To však neplatí vždy a už vůbec to nemusí platit o církevních pomáhajících organizacích. Tuto skutečnost bychom zde chtěli nejprve demonstrovat tím, jaké klienty si církevní pomáhající organizace vybírají. V jejich případě totiž naopak platí, že kritická sociální práce v církevním hávu protimluv sám o sobě skutečně je. V kontrastu k této praxi pak poukážeme na teologii osvobození jako koncepci strukturálně kritické charity. Tím si vytvoříme předpolí pro formulaci několika základních rysů strukturálně-kritické sociální práce v církevních organizacích.

2. Cílové skupiny církevních pomáhajících organizací

Vzhledem k limitovanému rozsahu této studie se omezíme pouze na dva informační zdroje. Tím prvním budou výroční zprávy dvou největších křesťanských pomáhajících organizací (Charita ČR, Diakonie ČCE), druhým registr poskytovatelů sociálních služeb. Nepůjde však o vzájemnou komparaci informací z těchto dvou zdrojů. Údaje, které výroční zprávy a registr poskytovatelů sociálních služeb obsahuje, jsou totiž částečně odlišné. Proto s nimi můžeme pracovat tak, že je budeme chápat jako komplementární zdroje informací, které hledáme.

Charita ČR a Diakonie ČCE jako jediné církevní pomáhající organizace působí na celém území ČR. Proto byly k analýze vybrány jen výroční zprávy těchto dvou největších organizací, protože umožňují potřebné zevšeobecnění. Výroční zprávy podávají údaje o klientech souhrnným způsobem, takže např. nejde zjistit, kolik klientů celkem organizace měla, dovíme se pouze, kolika klientům byla která služba poskytnuta.⁵ Diakonie navíc u některých služeb sociální prevence počet klientů vůbec neuvádí; místo něj uvádí počet kontaktů s klienty.

V případě registru sociálních služeb byly zohledněny všechny církevní organizace, tedy nejen Charity a Diakonie. Zde na jednu stranu dostáváme komplexnější obraz o působení církevních pomáhajících organizací, na druhou stranu se dovídáme pouze to, které služby a v jaké rozsahu v jednotlivých krajích, resp. celé ČR organizace poskytují. Můžeme tak sice usuzovat na preferenci určitých cílových skupin sociální práce, nedovídáme se ale naopak, kolika klientům byly služby poskytnuty.

Zvolené zdroje nám proto umožňují:

- Podle počtu klientů jednotlivých služeb uvedených ve výročních zprávách stanovit, které cílové skupině klientů se církevní pomáhající organizace (Charita ČR a Diakonie ČCE) věnují nejvíce.
- Jak velkou část ze všech sociálních služeb určených konkrétní vybrané cílové skupině klientů poskytují v jednotlivých krajích, resp. celé ČR všechny církevní pomáhající organizace.

⁵ Subjektem je přitom míněno, že člověk je vybaven rozumem, svědomím a svobodnou vůlí, které mu umožňují se rozhodovat a zodpovědně jednat (Gaudium et spes, 1965; čl. 17).

2.1. Klienti, na které se zaměřují Charita ČR a Diakonie ČCE

Pro analýzu byly zvoleny výroční zprávy Charity ČR a Diakonie ČCE za poslední tři roky. Diakonie ČCE nicméně na svém webu výroční zprávu za r. 2014 zveřejněnou zatím neměla, proto níže uvedené údaje z jejích výročních zpráv pocházejí pouze z let 2012 a 2013.

Diakonie uvádí, že v r. 2012 poskytovala služby sociální péče celkem 4212 klientům. U služeb sociální prevence je identifikovatelných 449 klientů, jinak jsou ve výroční zprávě uvedeny počty kontaktů (84903). U služeb sociální péče šlo o 1363 klientů pečovatelské služby a osobní asistence, 1360 klientů služeb určených seniorům a 1495 služeb určených osobám se zdravotním postižením. V roce 2013 poskytovala Diakonie ČCE služby sociální péče celkem 3753 klientům. U služeb sociální prevence je identifikovatelných 466 klientů, jinak je uvedeno 55768 kontaktů. Pečovatelská služba a osobní asistence měly 1344 klientů, služby pro seniory 999 klientů a služby pro osoby se zdravotním postižením 1410 klientů.

Charita oproti diakonii popisuje portfolio svých služeb podrobněji; na druhou stranu nelze z jejích výročních zpráv odvodit údaje podle stejného klíče, jaký používají výroční zprávy diakonie. Samotná pečovatelská služba tak měla v r. 2014 téměř 18 tis. klientů. Spojíme-li dohromady všechny služby sociální péče, které mohou využívat senioři, tak jako ve výroční zprávě Diakonie, dostáváme se k číslu skoro 24,5 tis. klientů. Ostatní služby sociální péče, resp. služby určené výhradně osobám se zdravotním postižením, měly jen necelých 800 uživatelů.⁶ Spolu se službami sociální prevence pak měla Charita v roce 2014 skoro 72 tis. klientů. Vezmeme-li do úvahy jen pečovatelské služby, pak to znamená, že celá čtvrtina všech klientů charity jsou především senioři. Pokud bychom ale uvažovali o všech službách sociální péče, které mohou využívat senioři, pak půjde o celou třetinu všech klientů;⁷ nicméně zde se mohou údaje překrývat, protože jeden klient může využívat více služeb najednou. Přesto ale platí, že žádná další cílová skupina sociální práce není charitou zajištěna v takovém rozsahu. Pouze nízkoprahová denní centra pro osoby bez přístřeší, měla v roce 2014 téměř 9 tis. klientů, což je ale stále jen polovina klientů pečovatelských služeb, resp. 12 % klientů Charity (Výroční zpráva 2014: 3 - 4). Srovnáme-li tyto informace s údaji z let 2013 a 2012, ukáže se, že v obou předchozích letech byly tyto rozdíly ještě výraznější. Služby sociální péče určené seniorům a příp. osobám se zdravotním postižením jsou proto hlavní pracovní náplní Charity.

To znamená, že se Charita orientuje na velmi stabilní a co do počtu bohatý segment klientů. Vzhledem ke stárnutí populace dává poskytování služeb určených seniorům velkou jistotu do budoucna. Zdá se však, že se tento směr začíná měnit, protože objem služeb sociální prevence, které poskytuje Charita, v uvedených třech letech postupně narůstal. V případě Diakonie je formulace závěrů těžší vzhledem k údajům, které jsou ve výročních zprávách uvedené. Lze proto jen s vyšší mírou pravděpodobnosti usuzovat, že bude v podobném poměru, jako u klientů Charity.

2.2. Jakou část sociálních služeb poskytují církevní pomáhající organizace

Podíváme-li se na celkový kontext ČR, pak církevní organizace mají při poskytování vybraných sociálních služeb poměrně převahu. Sociální služby byly s ohledem na výroční zprávy vybrány tak, aby šlo opět o pečovatelskou službu, sociální služby pro seniory a pro osoby se zdravotním postižením. K nim byly pro srovnání vybrány dvě typické služby sociální prevence: služby pro osoby bez přístřeší a služby pro osoby žijící v sociálně vyloučených

6 Charita celkový počet klientů uvádí, směřuje přitom ale klienty sociálních a zdravotních služeb.

7 Do těchto údajů nejsou započítány domovy seniorů pro řeholnice a duchovní, které sice jsou součástí Charity, určené jsou ale výlučně pro bývalé pracovníky církve.

lokality. Informace z registru poskytovatelů sociálních služeb přehledně ukazuje Tabulka 1.

Tabulka č. 1: Objem vybraných sociálních služeb zajišťovaných církevními organizacemi v krajích ČR (v %)

Vybrané služby	Kraje ČR a průměr ČR														
	Jiho-česky	Jiho-moravský	Karlovarský	Královéhradecký	Liberecký	Moravskoslezský	Olomoucký	Pardubický	Píseňský	Hl.m. Praha	Středočeský	Ústecký	Vysočina	Zlínský	0 ČR
Služby pro osoby bez příslušenství	39	60	67	41	27	74	49	17	51	26	35	37	75	47	46
Služby pro osoby žijící v sociálně vyloučených lokalitách	32	29	21	17	15	25	19	0	19	9	31	22	56	50	25
Péčovatelská služba	33	29	0	18	9	25	40	21	13	23	8	8	27	59	22
Služby pro seniory	18	19	5	20	5	29	27	21	20	9	11	9	22	54	19
Služby pro osoby s postižením	15	21	8	15	3	27	19	20	24	11	9	6	19	31	16

Zdroj: Vlastní zpracování

Ze srovnání vyplývá, že v průměru poskytují církevní organizace téměř polovinu všech služeb pro osoby bez přístřeší, zatímco služby určené seniorům nebo zdravotně postiženým se pohybují mezi 15 a 25 procenty všech sociálních služeb. Tím dostáváme odlišný obraz, než který nabízejí informace z výročních zpráv Charity a Diakonie. Opět jiný obraz ovšem dostaneme, podíváme-li se na služby určené osobám žijícím v sociálně-vyloučených lokalitách. Zde se sice církevní organizace angažují také, ale poskytují jen čtvrtinu všech služeb, které se v ČR této cílové skupině nabízejí. Pokud bychom opět spojili služby určené seniorům a služby pro osoby se zdravotním postižením, zjistíme, že církevní organizace zajišťují v ČR průměrně 35 % těchto služeb.

Z pohledu na praxi církevních pomáhajících organizací vyplývá, že jsou nejdůležitějšími hráči na poli služeb pro osoby bez přístřeší. Na poli služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením i na poli služeb pro osoby žijící v sociálně vyloučených lokalitách hrají také důležitou roli, nejsou však z hlediska celorepublikového průměru tak dominantní. Určitá dominance se v tomto smyslu projeví až ve chvíli, kdy spojíme služby sociálně péče pro seniory se službami pro osoby se zdravotním postižením.

3. Strukturálně kritická charita

Jak bylo popsáno v úvodu této studie, práce církevních pomáhajících organizací nemusí mít nutně charakter filantropické sociální práce. Stejně dobře ne-li více může mít charakter kritické sociální práce. Proto nyní chceme hledat odpověď na otázku, zda může existovat kritická nebo strukturálně-kritická charita.⁸

Za základní specifikum charity je považován princip, že je potřeba pomáhat těm, na které se při pomáhání zapomnělo, resp. těm, kterým nikdo pomáhat nechce. Jak v Novém tak i ve Starém zákoně je patrná jednoznačná opce pro vdovy a sirotky nebo pro malomocné, tzn. pro osoby vyloučené z tehdejší společnosti, aniž by se samy něčím provinily. Tato myšlenka je také jedním z hlavních poselství podobenství o milosrdném Samaritánovi (Bible, *Lk* 10, 25 -37), když Samaritán pomáhá tomu, kterého ostatní obešli. A zdůraznil ji i Benedikt XVI. ve své nástupní encyklice *Deus caritas est* (Mette, 2007: 317), kterou nejen katolické pomáhající organizace považují za svého druhu ústavu charity (*Deus caritas est*, 2005: čl. 31). Tento princip v sobě implicitně obsahuje kritiku, že většina přehlédla určitou menšinu, která je v nouzi. Kritiku pak v sobě obsahuje také pomoc, která se tímto principem řídí a která tak těm, kdo zapomněli nebo pomoci nechtěli, nastavuje zrcadlo. Tato tiše agresivní kritika je zde důležitější než nějaká kolektivní protestní akce.⁹

Uvedený princip se však během dějin křesťanství poměrně často ztrácel, naposledy spolu s boomem církevních pomáhajících organizací na začátku 20. stol.¹⁰ S tím souvisí i pojetí

8 Záměrně zde ponecháváme terminologické odlišnosti mezi pojmy jako charitativní práce, křesťanská pomoc, křesťanská sociální práce, církevní sociální práce atp., které se zdají být důležité spíše z teologického hlediska. Zůstáváme u reflexe práce pomáhajících organizací, které zřídila některá z církví nebo její součást. Pojem *charita* zde proto bude sloužit jako souhrnný pojem označující jejich práci.

9 Obsahuje ji v sobě i zmíněné podobenství o milosrdném Samaritánovi, když se v něm na rozdíl od společenských elit zachová správně Samaritán, tedy příslušník sociálně vyloučeného kmene.

10 Za první vlnu ztráty tohoto principu i s jeho kritickým potenciálem bývá označováno prosazení kněžského modelu církve ve 2. stol. n. l., které potlačilo diakonický, tzn. na službu orientovaný model. Tím došlo ke zdůraznění kultického aspektu křesťanství v neprospěch aspektu solidárního. Odtud lze rozumět tomu, že se charitativní činnost koncentrovala na zmenšování individuální a sociální nouze a mířila nanejvýš na určité korektury existujících nerovností. Ačkoli církevní charita nechtěla zůstat bez vlivu na utváření společnosti, konkrétní impulsy k nutným strukturálním změnám od ní nevycházely. Návrh společnosti založené na lásce („nebe na zemi“) od Jana Zlatoústého zůstal stejně jako všechny pozdější vize utopií. Charita se tak stala „zájmovou činností“ jen některých křesťanů, většinou různých řeholních společenství, někdy i laických spolků. Tyto iniciativy se však záhy po svém vzniku musely vždy nechat církevně „domestikovat“ (např.

církevního majetku. Prastarý křesťanský princip *patrimonium pauperum*, stanovil, že min. 1/3 církevních příjmů musí směřovat na pomoc potřebným (Svoboda, 2012). S nárůstem majetku církve mizel toto jeho původní určení. Jako bohatá obdržela církev privilegia, která ji stavěla spíše na stranu bohatých a spojovala ji s jejich zájmy, než že by fungovala jako obhájce chudých. Ti se stali spíše objekty paternalistické péče nebo asistenční pozornosti (almužny), které jim určovaly marginalizovanou pozici (Mette, 1993). Z toho je patrné, že kritický přístup ke stávající praxi a společenským strukturám je vlastně pro charitu konstitutivní. Tato myšlenka se s novou razancí začala prosazovat v polovině 20. stol. v Jižní Americe a celosvětově se stala známou jako tzv. teologie osvobození. V prostředí chudých námezdních zemědělců a chudinských čtvrtí jihoamerických velkoměst, kde se pokoušeli působit někteří zástupci katolické církve, se nově ujala původně evropská pastorační metoda nazvaná *Vidět-Posoudit-Jednat* (Lehner, 1996).¹¹ Radikální situace absolutní chudoby spolu s negramotností a kriminalitou byla za pomoci metody reflektována ve své beznadějnosti a bezvýhodnosti (krok *vidět*). Tato situace byla v dalším kroku *posouzena* vzhledem k lidské důstojnosti a byla označena jako tzv. strukturální zlo: Struktury společnosti jsou zlé v tom smyslu, že nejen neumožňují únik z bezvýhodné životní situace, ale že struktury nutí lidi, kteří v nich žijí, ke zlému jednání (nezodpovědnost, užívání drog, kriminalita, prostituce, atp.). Následující fáze metody zaměřená na *jednání* tak logicky vedla k volání po *osvobození ze struktur zla*.

Vznikla celá řada různých pojetí tohoto osvobození.¹² Jako dlouhodobě životaschopný a relativně nekontroverzní se ukázal směr, který byl jakýmsi středem mezi inspirací v marxismu a čistě duchovním pojetím osvobození (Pelech, 2007). Vzhledem k metodě *Vidět-Posoudit-Jednat* vycházel z toho, že je člověk Bohem uschopňován, aby změnil svůj život i struktury zla bez použití násilí. Jihoameričtí pastorační pracovníci se tedy ve slumech pokoušeli právě o tento podporující či uschopňující přístup. Rozhodli se zde žít obdobně prostým způsobem života a vést obyvatele na základě jejich křesťanské víry k větší odpovědnosti a hlubší reflexi životních souvislostí (Zulehner, 1991). Jižní Amerika tak v 70. a 80. letech 20. st. silně inspirovala západoevropskou teologii (Lehner, 1996). O aplikaci myšlenek teologie osvobození v Evropě se pokusil především Hermann Steinkamp (1991), který je popsal a systematizoval ve své koncepci tzv. sociální pastorače. Jeho intencí bylo změnit evropskou katolickou církev z lidové církve, která se chápe jako poskytovatel duchovních služeb, na solidární společenství.¹³

Vývoj v Jižní Americe během druhé poloviny 20. stol. a začátku 21. stol. ale ukázal určité limity teologie osvobození. Zásadní společenská změna nepřišla skrze teologii osvobození, nýbrž skrze levicově orientované autoritářské režimy. Z hlediska sociologie náboženství se navíc ukazuje měnící se charakter Jižní Ameriky z katolického na evangelikální. Tento protestantský směr křesťanství slaví u nejchudších vrstev jihoamerického kontinentu větší

řád milosrdných bratří – Hospitálský řád sv. Jana z Boha), nebo musely společenství církve opustit (např. hnutí bekyň). V novověku se pak charita postupně stává jakousi druhou církevní strukturou, kdy vznikají organizace fungující nikoliv jako součást církve, ale paralelně k ní. Charita se tak stala konsekutivní (druhořadou); přestala být pro křesťanství konstitutivní (Mette, 1993).

11 Tato metoda v principu vycházela z uschopnění člověka Bohem, aby převzal odpovědnost za svůj život, a cílila na posílení lidské důstojnosti. Její podstatnou součástí byla práce ve skupinách, nikoliv vedení církevní autoritou (Opatrný, 2013).

12 Patřilo by mezi ně jak ryze duchovně pojaté osvobození coby laciná útěcha „oním světem“ a spravedlivým Božím soudem po smrti, tak i zcela opačná a v mnohem větší míře využitá inspirace marxismem, tedy inspirace marxistickou analýzou společnosti a třídním bojem; tzn., osvobození prostřednictvím teologicky ospravedlněné revoluce. Karel Skalický označil tento směr za komunistickou agitaci vedenou křesťanským slovníkem (Skalický, 2001).

13 Což se z pozic sociální práce i církevních pomáhajících organizací může jevit až jako naivní přístup (Lehner, 1994).

„úspěch“ než teologie osvobození. Podle britské socioložky Grace Davie (2009) totiž svým důrazem na osobní konverzi a askezi snáze dosahuje změny životního způsobu u obyvatel slumů. V důsledku konverze dochází ke změně genderových rolí, která má za následek výrazné zlepšení ekonomické situace domácnosti, protože 20-30 % rozpočtu domácnosti přestává být vynakládáno na alkohol a další neřesti manžela. Přitom zůstává zachována tradiční podoba nukleární rodiny a rozdělení mužských a ženských rolí. Změny životní situace se tak dosahuje nikoliv změnou společenských struktur, nýbrž změnou jednotlivců.

Teologie osvobození a její evropské aplikace tak ve 20. st. poměrně přesvědčivě dokázaly, že může existovat kritická či strukturálně-kritická charita. Jejich potenciál však tkví spíše v analytické než praktické rovině. Tím se jen potvrzuje výše popsany charakter charity, která je sice kritická ze své podstaty, ale tato kritika je tiše agresivní. Přístup evangelikálních církví tak analýzy katolické teologie osvobození jen potvrzuje, když usiluje o radikální konverzi nejchudších obyvatel Jižní Ameriky, čímž mění i jejich neutěšenou životní situaci.¹⁴

4. Nárys strukturálně kritické sociální práce v církevních organizacích

Vzhledem k popisu strukturálně-kritické charity v bodě 2. se výsledky zjištěné v bodě 1. ukazují jako minimálně problematické. Mají-li církevní pomáhající organizace těžiště své činnosti v sociálních službách určených pro seniory a osoby se zdravotním postižením, pak se zcela jistě nevěnují těm, na které ostatní zapomněli.¹⁵ Tento obraz korigují poznatky analýzy registru poskytovatelů sociálních služeb, ze které vyplývá, že bez církevních pomáhajících organizací by se v ČR zřejmě zhroutily sociální služby pro osoby bez přístřeší.

Pomáhají tak církevní organizace opravdu těm, kterým nikdo pomáhat nechce? Ano, pokud by zde nebyla jiná cílová skupina, která je vzhledem k osobám bez přístřeší v ještě složitější životní situaci.

Touto skupinou jsou osoby žijící v sociálně vyloučených lokalitách. Zde jde o cílovou skupinu, které jednatel stát dlouhodobě nedokáže pomoci, jednak je častou obětí obchodu s lidskou nouzí. Zde církevní organizace poskytují jen 25 % ze všech služeb. Ve srovnání s objemem služeb poskytovaných osobám bez přístřeší (téměř 50 %) je zde zřejmý nepoměr, stejně tak i v případě všech služeb pro seniory a osoby se zdravotním postižením (cca 35 %). Kritika nespravedlivých struktur je však podstatnou součástí charity. Znaky kritické sociální práce (Valová, Janebová, 2015) jsou také prakticky identické se znaky teologie osvobození.¹⁶ V praxi však církevní organizace tuto kritiku nejen nerealizují, ale práce v sociálně vyloučených lokalitách pro ně ani není klíčová. Lze se tak ztotožnit s návrhem Filipiho (2013), že by se církevní organizace měly stát v systému sociálních služeb ostrovy „pozitivní deviace“, které budou realizovat pomoc alternativním způsobem. V tomto smyslu lze načrtnout některé základní rysy strukturálně-kritické sociální práce:

- *Církevní organizaci mají větší potenciál, být nezávislé na systému, tzn. i být k němu kritické.* Pokud by jejich zřizovatelé ctili princip *patrimonium pauperum*, dokázali by tak podporovat takové činnosti charity, které se do systému sociálních služeb nevejdou, ale

¹⁴ Tím nemá být řečeno, že náboženská konverze je nejlepším řešením sociálních problémů. Zůstává totiž nedořešeno, zda konverze není určitou formou substituce.

¹⁵ Námitka, že např. Charita ČR poskytovala v r. 2014 třikrát více služeb sociální prevence než služeb sociální péče, zde nemůže obstát, protože služby sociální prevence jsou roztrženy mezi velké množství různých skupin klientů.

¹⁶ Paradoxně také existuje podobnost v přístupu k oběma koncepcím v českém prostředí. Kritická sociální práce zde není považována za sociální práci. Věnují se jí pouze aktivisté, kteří se od sociální práce explicitně distancují (Valová, Janebová, 2015). Obdobně není teologie osvobození v církevních kruzích akceptována, takže se aplikaci jejich myšlenek věnují spíše okrajové a disidentské okruhy v církvi.

jsou důležité z hlediska kritické podstaty charity.

- *Zmocnění a obhajoba*, které jsou pro kritickou sociální práci konstitutivní, *odpovídají pojetí člověka a lidské důstojnosti v křesťanství*. Proto by měly být v církevních pomáhajících organizacích jejich hlavními pracovními postupy, resp. měly by nahradit pečující přístupy, které neaspírují ani na změnu prostředí, ani na změnu klienta.
- *Komunitní přístup*, který v rámci kritické sociální práce zdůrazňuje spolupráci klientů, sociálních pracovníků a příp. i společnosti na sociální změně pomoci demokratických principů, *konverguje se zaměřením teologie osvobození na osvobození člověka ze struktur zla*. Proto by měl být komunitní přístup integrální součástí práce církevních pomáhajících organizací.
- *Charita je ze své podstaty strukturálně-kritická, ale „jen“ tiše agresivní*. Tato tichá agrese by se neměla realizovat skrze náboženskou konverzi, protože tak charita upadá do podezření, že zneužívá životní situace klienta k náboženským cílům. *Některé postupy kritické sociální práce, které konvergují s tichou agresivitou charity, se proto jeví jako vhodnější metoda strukturálně-kritické charity, než úsilí o konverzi klientů*.

Tato studie je výstupem projektu GAJU117/2013/HPojetí kvality sociální práce v souvislosti se sebedefinováním sociálního pracovníka a jeho profese.

Seznam citované literatury

- BALÁŽ, Roman. Možnosti dosahování oborových zájmů sociální práce v organizacích zaměstnávajících sociální pracovníky. *Sociální práce/Sociálna práca*, 2014, roč. XIV, č. 3, s. 42-60. ISSN 1213-6204.
- BANKS, Sarah. *Ethics and Values in Social Work*. New York: Palgrave, 2001. ISBN 0-333-94798-3.
- BENEDIKT XVI. Encyklika Deus caritatis z 25. prosince 2005, o křesťanské lásce. Bible: Písmo svaté Nového a Starého Zákona. Český ekumenický překlad.
- DAVIE, Grace. *Výjimečný případ Evropa: Podoby víry v dnešním světě*. Brno: CDK, 2009. ISBN 978-80-7325-192-5.
- DIAKONIE ČCE. Zpráva o činnosti Diakonie ČCE v roce 2013.
- DIAKONIE ČCE. Zpráva o činnosti Diakonie ČCE v roce 2012.
- EBERZ, Michael N. Charita jako činitel německého sociálního státu: K náboženskému kontextu evropského vytváření sociální péče, *Caritas et Veritas*, 2011, roč. I, č. 1, s. 20-29. ISSN 1805-0948.
- ENGELKE, Ernst. *Die Wissenschaft Soziale Arbeit: Werdegang und Grundlagen*. Freiburg: Br.: Lambertus, 2004. ISBN 978-3-7841-1560-3.
- FILIPÍ, Pavel. Teologie a diakonie. In KAPLÁNEK, M. *Teologie a sociální práce: dvacet let dialogu*. Praha: ETF UK, 2013, s. 15-20. ISBN 978-80-904681-1-5.
- CHARITA ČR. Výroční zpráva 2014. Praha: 2015.
- CHARITA ČR. Výroční zpráva 2013. Praha: 2014.
- CHARITA ČR. Výroční zpráva 2012. Praha: 2013.
- Pastorální konstituce Gaudium et spes ze dne 7. prosince 1965, o církvi v dnešním světě.
- JANEBOVÁ, Radka. *Kritická sociální práce*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. Bez ISBN.
- JANEBOVÁ Radka – HUDEČKOVÁ Marcela – ZAPADALOVÁ Romana – MUSILOVÁ Jana. Příběhy sociálních pracovníků a pracovníků, kteří nemlčeli: Popis prožívaných dilemat, *Sociální práce/Sociálna práca*, 2013, roč. XIII, č. 4, s. 66-83. ISSN 1213-6204.
- LEHNER, Markus. Caritas als Grundfunktion der Kirche. In *caritas ,95. Jahrbuch des*

- Deutschen Caritas verbandes*, Freiburg.Br.: 1994, s. 16-22. Bez ISBN.
- LEHNER, M. Prokrustovo lože: Systematizační pokusy v pastorální teologii. *Teologické texty*, 1996, roč. XV, č. 5, s. 148-151.
- METTE, Norbert. *Praktisch-theologische Erkundungen 2*. Münster – Hamburg – London – Berlin: LITVerlag, 2007. ISBN 978-3-8258-0134-2.
- METTE, Norbert. Theologie der Caritas. In Lehner, M. – Zauner, W. *Grundkurs Caritas*. Linz: Landerverlag: 1993, s. 115-138. ISBN 3-85214-589-9.
- MUSIL, Libor. Challenges of Postmodern Institutionalization for Education in Social Work. In: MATULAYOVÁ, T. – MUSIL, L. *Social Work, Education and Postmodernity: Theory and Studies in selected Czech, Slovak and Polish issues*. Liberec: TUL, 2013, s. 10-72. ISBN 978-80-7494-032-3.
- MUSIL, Libor. Různost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu „sociální práce“, *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, roč. VIII, č. 2, s. 60-79. ISSN 1213-6204.
- NEČASOVÁ, Mirka. Profesionální etika. In MATOUŠEK, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003, s. 21-49. ISBN 80-7178-548-2.
- OPATRŇÝ, Michal. *Charita jako místo evangelizace*. České Budějovice: TF JU, 2010. ISBN 978-80-7394-250-2.
- OPATRŇÝ, Michal. Povolání sociálního pracovníka a jeho klienta být člověkem. *Salve*, 2015, roč. XXV, č. 1, s. 25-33. ISSN 1213-6301.
- OPATRŇÝ, Michal. *Sociální práce a teologie: Inspirace a podněty sociální práce pro teologii*, Praha: Vyšehrad, 2013. ISBN 978-80-7429-408-2.
- PELECH, Marek. Kompassenální původ teologie osvobození a její genealogie. In CÁB, M. – MÍČKA, R. – PELECH, M. *Mezinárodní symposium o teologii osvobození: Sborník příspěvků*. České Budějovice: TF JU, 2007, s. 14-20. ISBN 978-80-7040-977-0.
- SKALICKÝ, Karel. *Po cestách angažované teologie: Teologie křesťanské praxe*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 2001. ISBN 80-85996-29-4.
- SMUTEK, Martin. Sociální politika a sociální práce. In: MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013, s. 166–168. ISBN 978-80-262-0366-7.
- STEINKAMP, Hermann. *Sozialpastoral*. Freiburg.Br.: Lambertus, 1991. ISBN 3-7841-0571-8.
- STAUB-BERNASCONI, Silvia. *Soziale Arbeit als Handlungswissenschaft*. Bern – Stuttgart – Wien: Haupt Verlag, 2007. ISBN 978-3-8252-2786-9.
- SVOBODA, Rudolf. Patrimonium pauperum: Sonda do problematiky křesťanské sociální a charitativní práce ve starověku. In Hišem, C. *Dejiny cirkvi v staroveku*. Prešov: M. Vaško, 2012, s. 172-175. ISBN 978-80-7165-887-0.
- VALOVÁ, Hana – JANEBOVÁ, Radka. „Antiradikálnost“ českých sociálních služeb aneb jak organizace sociálních služeb řeší pokles finančních prostředků, *Sociální práce/Sociálna práca*, 2015, roč. XIV, č. 1, s. 5-23. ISSN 1213-6204.
- ZELLER, Susanne. Theorie der Sozialen Arbeit als „emergence Handlungswissenschaft“, *Soziale Arbeit*, 2009, roč. LVIII, č. 6, s. 213-221. ISSN 0490-1606.
- ZULEHNER, Paul M. *Pastoral theology, Bd. 1, Fundamental pastoral: Kirche zwischen Auftrag und Erwartung*. Düsseldorf: Patmos, 1991. ISBN 3-491-77658-9.

Imidž sociálnej práce

Image of social work

Dominika Uhnáková¹, Katarína Levická², Jana Levická³

Abstrakt

Imidž patrí medzi charakteristické znaky profesií v súčasnosti. Špecifikom imidžu pritom je, že na jeho budovaní sa významnejšie podieľajú viac externé ako interné faktory. K najvýznamnejším z nich patria média, ktoré podstatným spôsobom pôsobia na tvorbu a následné prijatie imidžu profesie verejnosťou. Príspevok prináša základné teoretické východiská problematiky, so zameraním na profesiu sociálna práca. Prostredníctvom kazuistických zlomkov upozorňuje na imidž sociálnej práce a v závere predkladá niekoľko odporúčení, ktoré by mohli prispieť k zmene stavu.

Kľúčové slová: Image. Média. Profesia. Status. Sociálna práca.

Abstract

Image is one of the characteristics of a profession nowadays. The specific of image is that external factors significantly more than internal contribute to its construction. Among the most important factors are media, which substantially affect the formation and subsequent adoption of an image of profession by the public. This paper reports basic theoretical background of the issue, focusing on the profession of social work. Through case studies it highlights the image of social work and concludes a number of recommendations which could contribute to a change of the current situation.

Keywords: Image. Media. Profession. Status. Social Work.

1. Úvod

V súčasnej modernej dobe je termín „image“ často využívaným pojmom a to v rôznych súvislostiach. Imidž firmy, spoločnosti, organizácie, osobnosti, školy profesie... V našom príspevku sa budeme zaoberať práve imidžom profesie sociálna práca. Samotný pojem pochádza z lat. „imago“ čo znamená obraz. Podľa slovníka cudzích slov ide o podobu, predstavu, ale tiež aj o vonkajšie pôsobenie, či celkový dojem na verejnosť. Mohli by sme povedať, že s imidžom súvisí aj myšlienka jedinečnosti, ktorá v sebe obsahuje snahu odlíšiť sa od ostatných, vyzdvihnúť svoju jedinečnosť, zatriktívniť sa medzi ostatnými. Z uvedeného by sme mohli nadobudnúť dojem, že budovanie imidžu predstavuje „kozmetickú“ záležitosť a neovplyvňuje samotné poslanie profesie. Opak je však pravdou. Olin (2013) zdôrazňuje, že imidž nemôžeme podceňovať, pretože práve pozitívny imidž je dôležitý pre účinnosť, vitalitu, prijatie a financovanie profesie. V súčasnosti sme svedkami toho, že obraz o sociálnej práci v SR nie je príliš pozitívny.

1.1. Príčiny nejasného obrazu o sociálnej práci

Práve pre význam, ktorý imidžu profesie pripisujú autori ako napr. Olin (2013), či Gelles, Clark et al (2007) sa v rámci profesie upriamila pozornosť na skúmanie významu imidžu pre etablovanie sa sociálnej práce v spoločnosti. Podľa viacerých výskumných zistení,

1 Mgr. Dominika Uhnáková; FZaSP TU v Trnave; *e-mailová adresa:* dominika.uhnakova@tvu.sk.

2 Mgr et Mgr. Katarína Levická, PhD.; FZaSP TU v Trnave, Katedra sociálna práca; *e-mailová adresa:* katarina.levicka@truni.sk.

3 Prof. PhDr. Mgr. Jana Levická, PhD.; Katedra sociálnej práce FZaSP TU v Trnave; *e-mailová adresa:* jana.levicka@truni.sk.

imidžu sociálnej práce neprospieva jej nejasný obraz. Spoločnosť nevie presne identifikovať, čo presne sa pod označením „sociálna práca“ skrýva. Na túto skutočnosť poukazuje aj Elizabeth Clark (In: Gelles, Clark, et al, 2007), podľa ktorej verejnosti chýba jasný obraz o sociálnej práci, a to aj napriek mnohým rokom jej existencie a právnomu uznaniu. Ďalší dôvod vidí v klientele sociálnej práce. V mysli verejnosti je spojený obraz o sociálnej práci s občanmi, ktorí predstavujú znevýhodnenú populáciu a stoja na okraji spoločnosti – bezdomovci, chronickí duševne chorí, prepustení z výkonu trestu atď. *„Je však potrebné si uvedomiť opodstatnenosť tejto práce. Aj keď sa sociálna práca zaoberá touto populáciou je dôležité, aby spoločnosť videla hodnotu tejto práce a patrične ju vedela aj oceniť.“* Gelles (2007), dopĺňa, že spoločnosť má zúžený pohľad na sociálnu prácu: *„je nespravodlivé ak niekto hľadá na sociálnych pracovníkov len cez úzku štrbinu, len ako na tých, ktorí pracujú s chudobnými a bezdomovcami. Obraz profesie musí byť založený na celej škále činnosti profesie.“* Lawlor a Flynn (In: Gelles, Clark, et al, 2007) tvrdia, že pre väčšinu verejnosti zostane sociálna práca len nejasná profesia spojená s poskytovaním pomoci a s rôznymi neprofesionálnymi sociálnymi službami, čo dáva priestor pre vznik negatívnych stereotypov o sociálnom pracovníkovi a o samotnej profesii. Dôvod poklesu úcty k tejto profesii má za následok aj spôsob jej vyobrazenia v médiách, *„ktorí zo sociálnych pracovníkov robia „únoscov“ detí“* (Korr, In: Gelles, Clark, et al, 2007).

Z každého hore uvedeného dôvodu môžeme usudzovať, že verejnosť nemá jasnú predstavu o činnosti a úlohe sociálneho pracovníka. Toto tvrdenie potvrdzujú aj výsledky výskumu, ktorý realizovala v roku 2004 NASW. Verejnosť síce považuje sociálnu prácu za pomáhajúcu profesiu, ale nemá prehľad o jej rozmanitosti, vzdelaní a príprave odborníkov a jej poznatky sú obmedzené len na niekoľko oblastí praxe sociálnej práce. Z výsledkov vyplýva, že: spoločnosť si nie je vedomá vzdelania, ktoré sa od sociálnych pracovníkov vyžaduje, mnohí ani nevedeli, že pre výkon sociálneho pracovníka je potrebný akademický titul. Väčšina účastníkov nemala priamu skúsenosť so sociálnym pracovníkom, a len malý počet respondentov poznalo sociálneho pracovníka osobne. Vedomosti širokej verejnosti o imidži sociálneho pracovníka sú utvárané predovšetkým prostredníctvom médií, prostredníctvom spravodajstva, ale aj pod vplyvom zábavných programov (NASW, 2004). Na základe týchto výsledkov začala NASW v roku 2005 kampaň, ktorej cieľom je obnoviť úctu k sociálnej práci. Táto kampaň zahŕňa v sebe celý rad nástrojov, ako sú platené reklamy, tlačové konferencie, rozhlasové vysielania, televízne programy, webové stránky a ďalšie spôsoby, ako oboznámiť rôzne cieľové skupiny s profesiou sociálna práca a ponúknuť im dostupnejšie sociálne služby (Olin, 2013).

Zlepšiť povedomie verejnosti o obraze sociálnej práce sa usilovala už Mary Richmond a to najmä prostredníctvom svojich publikácií, v ktorých starostlivo rozlišovala medzi sociálnym pracovníkom ktorého videla ako človeka, ktorý je vyškolený a disponuje špeciálnymi schopnosťami a zručnosťami a človekom, ktorý sa snaží pomáhať iným ale nemá žiadne špeciálne zručnosti a odbornú prípravu. Snažila sa vzdelávať verejnosť najmä tým, že opisovala činnosť jednotlivých sociálnych pracovníkov, o ktorých si myslela, že najlepšie vystihujú pravú podstatu sociálnej práce a ponúkala príklady a modely ako návod na ideálne správanie sa praktikov (Murdach, 2011).

Viacerí autori (Gelles, Lawlor, Korr, 2007) sa tiež zhodujú v tom, že snaha o zmenu obrazu sociálnej práce je do značnej miery spojená so vzdelávaním. Titul sociálneho pracovníka má byť spojený s osobou, ktorá je vzdelaná v odbore sociálna práca a disponuje špecifickými poznatkami a zručnosťami. Za základnú podmienku, ktorá robí danú profesiu profesiou, sa vždy pokladá znalostná báza, ktorá sa buduje prostredníctvom odbornej prípravy. Podobne ako je to u právnikov, lekárov, či iných profesií *„Mnoho sociálnych pracovníkov zastáva názor, že ich práca je umenie a je založená na intuícii a hodnotách. Určite je to podstatné,*

avšak aplikácia a vlastníctvo vedomostnej základne je to čo robí profesiu profesiou, ktorej sa darí.“ (Lawlor, In: Gelles, Clark, et al, 2007: 18).

Skutočnosť, že sociálna práca u širšej verejnosti nie je jasne identifikovaná zapríčiňuje aj nízku motiváciu študentov k štúdiu sociálnej práce. Túto oblasť by mohli pozitívne ovplyvniť študenti odboru, na čo je však potrebné, aby mali jasnú predstavu o sociálnej práci a boli si vedomí svojho poslania a „*Nie, aby mali zmätený obraz poznačený stereotypmi*“ (Lawlor, In: Gelles, Clark, et al, 2007: 18). Lawlor podporuje myšlienku zvyšovania povedomia o profesii prostredníctvom verejnej kampane, ktorá by mala byť navrhnutá tak, aby pomohla praktikom zviditeľniť profesiu a vyvolať záujem o sociálnu prácu. Podľa jeho názoru, nemá byť cieľom kampane demonštrovanie požadovanej úrovni vedomostí sociálnych pracovníkov, ale poukázanie na základné charakteristiky profesie a tiež na to, ktorými špecifickými zručnosťami a kompetenciami sociálni pracovníci disponujú a ktoré ju odlišujú od iných profesií.

Pre zmenu obrazu sociálnej práce je teda potrebné jasnejšie definovať obraz o sociálnych pracovníkoch. Tento cieľ sa nemusí dosahovať len prostredníctvom veľkých kampaní ale je na každom jednom sociálnom pracovníkovi, aby sa podieľal na zlepšovaní obrazu profesie. Silverman (In Olin, 2013: 95) zdôrazňuje, že sociálni pracovníci si musia byť vedomí toho, kto sú a aká je ich úloha. Sebauvedomenie si vlastnej profesijnej identity a poslania je dôležitým krokom „*ved' ako môžeme predpokladať že ostatní nám budú rozumieť, keď to nedokážeme my sami?*“ Ako problém sa v tejto súvislosti ukazuje podľa Olin (2013) skutočnosť, že niektorí sociálni pracovníci majú ťažkosť onačiť samých seba ako sociálnych pracovníkov a preto sa nedá od nich očakávať, že budú vo verejnosti šíriť dobré meno profesie. Morgan (In: Stark, 2005) pod profesionálnym imidžom rozumie súbor vlastností a kvalít, ktoré reprezentujú konaniečlovekaako profesionála, spojené s etickým správaním sa a kompetenciami. V súčasnosti sociálni pracovníci realizujú rad úloh spojených s prácou na vybudovaní pozitívneho imidžu profesie. V realite často zažívajú rozpor medzi ich očakávaným profesionálnym imidžom (ide o obraz, ktorý chcú aby mali ostatní o našej profesii) a vnímaným profesionálnym imidžom (obrazom, s ktorým sú konfrontovaní prostredníctvom reakcií ľudí z nášho okolia). U členov skupín, ktoré sú negatívne stereotypne vnímané, môže dôjsť k „devalvácii“ identity, kedy negatívne prívlastky o skupine podkopávajú vnímanie kľúčových prvkov kompetencie a charakteru práce. V súvislosti s tým Morgan (In: Stark, 2005) hovorí o sociálnej rekatégorizácii (*social recategorization*) čo znamená používanie verbálnych i neverbálnych impulzov, ktoré vedú k potlačeniu tých aspektov identity, ktoré sú osobne alebo sociálne znehodnotené, v snahe dištancovať sa od negatívnych stereotypov spojených s touto skupinou. Je potrebné si uvedomiť, že správanie sa každého jedného pracovníka, jeho interakcie s inými definujú nielen súbor jeho charakteristík ale majú vplyv na obraz profesie ako celku.

1.2. Obraz profesie sociálna práca

Dixon (In: Misener, 2001) tvrdí, že verejný obraz profesie môže byť vnímaný dvoma spôsobmi. Prvým je prestíž, ktorá symbolizuje spoločenský vplyv a vážnosť voči odborníkom a profesii samotnej. Druhým je popularita, ktorá sa týka atraktivity profesie. Príkladom môže byť herectvo, ktoré môže byť viac populárne než napríklad neurochirurgia, ale tá bude mať pravdepodobne väčšiu prestíž. Druhý princíp sa týka pochopenia verejnosti toho, čo profesionáli robia a ich znalosti daného odboru. V tomto kontexte môžeme povedať, že problém imidžu profesie môže prameniť z nedostatku prestíže alebo nedostatku povedomia a s tým spojeného porozumenia o sociálnej práci ako profesii verejnosťou. Prestíž posilňuje nielen pocity sebavedomia, či sebaúcty členov profesie, ale do značnej miery ovplyvňuje

aj služby, ktoré profesia poskytuje klientom (Misener, 2001), pričom predpokladom pre ich využívanie je práve správna informovanosť. Z tohto pohľadu potom názor verejnosti môže byť rozhodujúci pre úspešnosť misie sociálnej práce, pretože má silu formovať jej dôveryhodnosť, poprípade ovplyvniť poskytovanie finančných prostriedkov pre služby poskytované v rámci profesie. Na tento význam imidžu profesie upozorňuje Misiner (2001), ktorý poukazuje na fakt, že pozitívny pohľad na profesiu prispieva k zvýšeniu efektívnosti práce s klientom a naopak negatívny pohľad môže toto úsilie sťažiť. Je prirodzené, že tieto tvrdenia sú v rámci profesie podkladané realizovanými výskumnými zisteniami.

Medzi prvé výskumy zamerané na vnímanie profesie verejnosť určite patrí výskum, ktorý realizoval Kadushin (In: Misiner, 2001). Kadushin skúmal koncept prestíže jednotlivých profesií už v rokoch 1925-1958. Na základe jeho zistení je možné konštatovať, že sociálna práca bola vo verejnosti vnímaná, v porovnaní s inými profesiami, pomerne negatívne, bola len málo reflektovaná ako užitočná profesia. Jedným zo zistení, ktoré Kadushinova štúdia priniesla bolo, že nízky status profesie bol ovplyvnený skutočnosťou, že sociálni pracovníci ponúkali služby najmenej prestížnym členom komunity.

Maron (2003) priniesol informácie o výskume, ktorý bol realizovaný vo Veľkej Británii v roku 1980. Výskum skúmal postoj ľudí k sociálnej práci. Závety ukázali, že sociálni pracovníci boli považovaní za osoby, ktoré pomáhajú ľuďom v núdzi, a poskytujú užitočné rady. Avšak keď mali uviesť prínos sociálneho pracovníka v ich komunite, iba 29% respondentov uviedlo, že prišli do kontaktu so sociálnym pracovníkom, pričom iba 6% bolo s jeho službami spokojných. Navyše dve tretiny opýtaných uviedlo, že čítali alebo počuli niečo, čo ovplyvnilo ich postoj k sociálnym pracovníkom. Respondenti uviedli, že väčšinou šlo o príbehy detí, ktoré boli vyňaté zo svojich domovov práve sociálnym pracovníkom.

Roff a Klemmack (In: Marrón, 2003) v roku 1983 vykonali prieskum verejnej mienky orientovaný na sociálnych pracovníkov, v ktorom dospeli k záveru, že verejnosť vníma sociálnych pracovníkov a pracovníkov sociálnej starostlivosti ako tých, ktorí sú zapojení do podvodu, podvádzajú a klamú systém. Roff a Klemmack to vysvetľovali tým, že verejnosť prenáša správanie klientely sociálnej práce na samotných sociálnych pracovníkov.

Novšie prieskumy ktoré boli realizované Kaufmanom a Raymondom (In: Misiner, 2001) v roku 1996 v Alabame, ukázali že až 80% respondentov nikdy nevyužilo služby sociálneho pracovníka, a tí ktorí s ním boli v kontakte mali k nim väčšinou negatívny postoj. Tento rozpor vysvetľovali typom kontaktu so sociálnym pracovníkom. Negatívne postoje môžu prameniť z toho, že pri styku so sociálnym pracovníkom dochádza aj k nepríjemným okolnostiam a situáciám, v dôsledku čoho môžu voči nim vznikáť negatívne postoje. Štúdia ukázala, že významným činiteľom pozitívneho postoja k sociálnym pracovníkom bola úroveň poznatkov o ich profesii.

Budovanie priaznivého imidžu u verejnosti je dôležitým prvkom budovania profesie. Andrews (1984) vidí problém hlavne v tom, že sociálna práca nie je jednotná profesia, čo zhoršuje jej úsilie o budovanie verejného obrazu. Každá podskupina sociálnej práce má svoju vlastnú predstavu ako by mala byť profesia vnímaná. Napríklad skupina klinických sociálnych pracovníkov môže podporovať obraz sociálnej práce ako profesie, v ktorej je hlavný dôraz kladený na psychoterapeutické techniky. Skupina sociálnych reformátorov môže chcieť povolanie opísať ako činnosť zameriavajúcu sa na odstraňovanie spoločenských nedostatkov. Podskupiny sociálnych pracovníkov v jednotlivých oblastiach môžu podporovať svoje aktivity – nápravu, blaho, duševné zdravie – nad ostatnými činnosťami ako správny obraz o sociálnej práci a prirodzene budú inklinovať k tomu, aby sa práve ich skúsenosť premietla do imidžu profesie.

1.3. *Obraz sociálnej práce v médiách*

Mediálna komunikácia môže byť realizovaná tlačou, rozhlasom ale predovšetkým televíziou. John Gelbraith v jednom svojom citáte tvrdí: „*jedným z hlavných prameňov moci je kontrola nad tým čomu ľudia veria.*“ (In: Ilowiecky, Zasepa, 2003: 14) Z tohto sa dá usúdiť, akú úlohu môžu zohrať masmédiá. Gunther (In: Misiner, 2001) podobne argumentuje, že ľudia pri formovaní vlastných názorov často ovplyvňujú názory iných a teda mediálny obsah má na nich podstatný vplyv. „...*čo masové médiá hovoria dnes, musí byť to, čo si bude verejnosť myslieť zajtra*“ (Gunther, In: Misiner, 2001: 487). Ako sme už vyššie uviedli jedným z problémov, ktorým čelí sociálna práca, je zlepšenie obrazu profesie v očiach verejnosti. Tento obraz výrazným spôsobom dotvárajú médiá, ktoré svojím vplyvom do značnej miery formujú verejnú mienku.

Gibelman (2004) ilustruje vplyv médií na nasledovnom príklade. CMPA (*Centre for Media and Public Affairs*) vo svojej štúdii uvádza že v roku 1990 bola profesia učiteľa v rebríčku pozitívneho imidžu na treťom mieste. V roku 2001 však klesla na 12. miesto a to po sezóne vysielania seriálu Boston Public. V tejto sérii boli učitelia zobrazení ako ľudia s rasistickými poznámkami, majúci sexuálne vzťahy so svojimi študentmi, či narábajúci so zbraňou, aby upútali pozornosť študentov.

Informácie z rozhlasu, televízie a novín každodenne ovplyvňujú vnímanie ľudí. Gibelman (2004) zastáva názor, že najväčší vplyv zo všetkých médií má televízia a to vzhľadom k počtu hodín strávených pred obrazovkami a z dôvodu jej rýchleho doručenia správ. Podľa nej má menší vplyv a trvalú hodnotu rozhlasové vysielanie než populárny televízny program. V USA od roku 2001 boli vysielané viaceré televízne seriály (Kate Brasher, *The Norm*, *East side/West side*), v ktorých boli sociálni pracovníci zobrazení ako nevzdelaní, arogantní, ako tí, ktorí porušujú hranice. Mohli by sme povedať, že dochádza k zdeformovaniu reality, pri ktorej ľudia prijímajú znetvorenú realitu a pritom nevnímajú jej deformáciu, čo im sťažuje kontakt s každodennou všednosťou, mení ich chápanie sveta i kritériá hodnotenia a kamufluje pravdu (Ilowiecky, Zasepa, 2003). Naopak, keď sa pozrieme na zobrazovanie iných profesií napr. práca polície, právnikov, sudcov či hasičov, tieto bývajú vykreslené v pozitívnom svetle. Poukazuje sa na ich vzdelanie, odbornú prípravu, ich oddanosť a cit pre povolanie. Gibelman (2004) poukazuje na to, že existuje množstvo zážitkov a skúseností, ktoré by mohli tvoriť presvedčivé, dramatické, možno aj zábavné, a hlavne čo je dôležité, presné zobrazenie odbornej praxe sociálnej práce. Je preto dôležité, aby sociálni pracovníci rozvíjali svoje zručnosti v práci s médiami. Spolupráca medzi školami sociálnej práce a žurnalistiky by sa mohli ukázať ako prospešné pre každú profesijnú skupinu. A novinári by mohli získať vedomosti o činnosti sociálneho pracovníka, a tak sa vyhnúť poskytovaniu dezinformácii o profesii.

2. Záver

Každý, kto sa nachádza v priamej praxi sociálnej práce, pozná priepasť medzi svojou každodennou prácou a tým čo si myslí verejnosť o tom čo robí. Je preto potrebná rozmanitá prezentácia sociálnej práce. „Táto profesia potrebuje propagovať svoje príbehy o úspechu.“ (Heyes, 2014, www.theguardian.com) V tomto duchu realizuje napr. *General Social Care Council* kampaň s názvom *Stand Up*, v ktorej dáva sociálnym pracovníkom priestor hovoriť o ich každodennej činnosti a prostredníctvom publikácií uverejňuje každodenné príbehy obyčajných sociálnych pracovníkov a ich úspechy. Tiež sa snaží niektoré príbehy zaradiť do tlače, a tak vyvážiť nepomer negatívnych správ a poskytnúť verejnosti aj iný uhol pohľadu na sociálnu prácu (Maier, 2009).

Lucie Heyes (2014, www.theguardian.com) vyjadrila kritiku akoby sociální pracovníci neboli pripravení zdieľať príbehy pozitívnej praxe. „*Možno je to skromnosť, ale mám podozrenie že je to preto, že nechcú upozorniť na seba aby sa vyhli riziku pádu z väčšej výšky, keď sa niečo v ich ďalšom prípade pokazí.*“

Musíme si uvedomiť, že verejné vnímanie má tiež dopad na ochotu jedincov požiadať o pomoc sociálnych pracovníkov a môže byť nepriamym meradlom potenciálu podpory sociálnych služieb a v konečnom dôsledku môže prispieť k prilákaniu mladých ľudí k štúdiu sociálnej práce, a tak zachovať budúcnosť profesie (Hall, 2008).

Afiliácia

Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu APVV – 0524-12 Identita sociálnej práce v kontexte Slovenska.

Referencie / Zoznam citovanej literatúry

- ANDREWS, J. 1984. *Social Work Public Image-Building: a Case Study of East Side/West Side*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupne na: <http://search.proquest.com/docview/303384189/3EA0167377CD4E29PQ/1?accountid=17176>
- GELLES, R., CLARK, E. et al. *Scattered Image: Perspectives on Social Work's Identity Challenge*, In: Social Impact Magazine, 2007, Washington University in St. Louis.
- GIBELMAN, M. 2004. *Television and the Public Image of Social Workers: Portrayal or Betrayal?* [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupne na: <http://search.proquest.com/docview/215270540/CF0A8E511F734199PQ/1?accountid=17176>
- HALL, R. *Evidence Based Practice as Social Work – Technology*. In: Irish Journal of Applied Social Studies. 2008, roč. VIII, č. 1, s.21-29 [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupne na: <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1002&context=ijass>
- HEYES, L. 2014. *Social work needs positive news stories – why are they so hard to tell?* [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupne na: <http://www.theguardian.com/social-care-network/social-life-blog/2014/jan/10/social-work-needs-positive-news-stories>
- ILOWIECKY, M., ZASEPA, T. *Moc a nemoc médií*. Bratislava: Typy Universitatis Tyrnaviensis. 2003. 183s. ISBN 80-224-0740-2
- MAIER. 2009. *Positive images of social work*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupné na: <http://www.communitycare.co.uk/2009/04/29/positive-images-of-social-work-7/>
- MARRÓN, G. 2003. *The Portrayal of social workers in print newsmedia*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupné na: <http://search.proquest.com/docview/305219857/981D3A80E40846E1PQ/1?accountid=17176>
- MISENER, E. 2001. *The Image of Social Work in U.S., UK, and Canadian Newspapers*, [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupné na: <http://search.proquest.com/docview/304757928/9384FF7D51734C27PQ/1?accountid=17176>
- MURDDACH, A. 2011. *Mary Richmond and the Image of Social Work*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupne na: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=13&sid=40134769-b152-47e7-bf57-632f1578a54d%40sessionmgr4004&hid=4204&bdata=Jmxhbm9Y3Mm c2l0ZT1laG9zdC1saXZl#AN=21314076&db=cmedm>
- NASW. 2004. *Perceptions of Profession Are Analyzed*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupné na <http://www.socialworkers.org/pubs/news/2004/09/perceptions.asp?back=yes>
- OLIN, J. 2013. *The Public and the Profession's Perception of Social Work*. [online] [cit. 2015 – 09-5] Dostupné na: <http://cswr.columbia.edu/wp-content/uploads/2013/04/Oln.-The-public-and-the-professions-perception-of-social-work.pdf>

STARK, M. 2005. *Creating a Positive Professional Image* [online] [cit. 2015 – 09-5]
Dostupné na: <http://hbswk.hbs.edu/item/4860?item=4860.html>

II. VZDĚLÁVÁNÍ PRO SOCIÁLNÍ PRÁCI

Curricular stages of critical thinking implementation in pregradual social workers training II. ¹

Beáta Balogová, Lenka Kvašňáková, Denisa Šoltéssová²

Abstract

The intention of the authors is a reflection of new approaches of the problem-based learning (its methods and forms) in pregradual training of social workers at master's degree. The primary objective is to demonstrate the possibilities of application of problem-based learning into the concept of practical trainings with the parallel implementation into the conceptual framework of final qualifying thesis. The authors are showing a readiness in solution of theoretical and practical problems of the science. The result of these curricular steps should be the better quality of university student training leading to a wider range of capabilities and competencies of the following applicability on the labor market.

Keywords: Curricular stages. Critical thinking. Pregradual training. Social worker.

1. Introduction

Reflection on new approaches to learning (its methods and forms) in the undergraduate training of social workers in the master level of study is seen through the lens of uncertain period of time (such as conference topics) and contains within it the requirement of respecting the overall hypermodern context extending into the life of each individual. Why is it important to solve the issues of uncertain time as the ongoing, unlimited and heterogeneous process in the area of social changes of postmodern? The answer is in "professional and non-professional" voices which call for accentuation and regulation of social processes in accordance with an individual needs, and also with the needs of society. They are accentuated approximately in equilibrium rate. On the one hand, there exists an accent on the rights of an individual and his/her protection in all relationships. On the other hand, it is also highlighted the issue of public welfare in accordance with the moral aspects of decisions and actions of all members of society (especially in the decision sphere) in order to avoid tension of clashes of both levels, which result in ageism, hostility, aggressiveness, migration, nuclear threats and below. Applied to contemporary society it means that in the hands of the people is the humanization of laws, the maintenance of peace between nations, maintaining the ecological balance in nature, or ethical character of coming globalization. Human microcosm can help to create a human macrocosm. Because, if society wants its individuals to persist, we must accept the changing being and adopt a form of belief, respectively interpretation of events, which will allow us to speak about each other with respect and dignity. Actually, in the optimistic vision of a modern society, we can find the image of a man who fulfil his/her life by work and other types of self-realization activities. *Vita activa* as a principle *conditio*

1 Article was created by grant support VEGA no. 1/0146/14 Theoretical methodological contexts of social therapy as newly discovered method of Social Work; and VEGA no. 1/0927/14 Aspects of professionalization of canistherapy in the context of social work theory.

2 Prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD., Mgr. Lenka Kvašňáková, PhD., PhDr. Denisa Šoltéssová, PhD., Institute of Educology and Social Work, Faculty of Arts, University of Presov in Presov, 17. novembra n. 1, 080 01 Prešov, Slovak republic; e-mail address: beata.balogova@unipo.sk, lenka.kvasnakova@unipo.sk, soltesova.denisa@gmail.com.

humana is the core of philosophical anthropology of Hannah Arendt and Richard Sennett (in: Sisáková, 2013) who as a basic requirement in the sphere of work consider the status to be able to change, the courage to give up routines and take risks in the individual and society-wide level. And this principle can be seen as a vision of the future in relation to the preparation of the future social workers in the field of critical thinking. By the presented view, we would like to contribute to the dialogue: what kind of problems and challenges must the man of the 21st century faces and what place it plays in education. We perceive the education as a tool for competencies development that are necessary for life in the risk society of today.

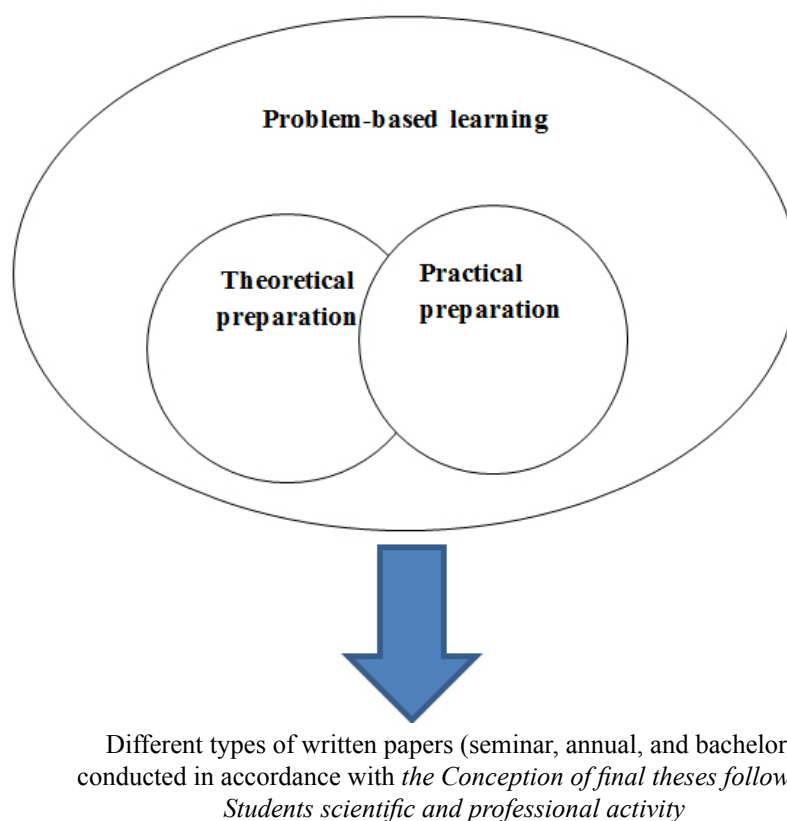
2. Critical thinking as a part of problem-based learning

Based on T. S. Kuhn (1962, 1997) understanding of the paradigm in the contexts of social work, we recognize the need to develop problem-based learning in the undergraduate training of social workers. It also reflects the fact that the problem-based learning is a world-respected, successful and innovative method in education. However, the term problem-based learning is hidden amount of diverse educational practices from problem-oriented lectures to completely open experiential learning designed to improve interpersonal relationships. In this context, we agree with the definition of Howard Barrows (1980, in: Barrett, 2005: 14), which characterized the problem based learning as “*learning which is the result of a process which leads to the understanding of solutions to the problem with which the students meet for the first time as a part of the learning process*”. In the present context, there can be observed a shift from the paradigm of teaching to a learning paradigm. In practical didactical process, it means that we are more focused on what students learn, than how teachers teach (Barr, Tagg, 1995).

In this line, the theoretical basis is based on *cognitivism*, *social constructivism* and *postmodernism*. Defined theoretical concepts (or theories) are based on the assumption that problem-based learning is an active mental process based on prior knowledge, the creation of links between old and new concepts by developing different relationships used to engage in designing of theory. An important benefit of this approach is that the problem-based learning within students constructs their knowledge together, sharing in a cooperative context.

In problem-based learning, we simulate real life situations by providing students intentionally poorly defined clinical problems before getting the necessary information to solve the problem. Unlike traditional clinical examples of cases that are used in social work education, poorly defined, structured problems are designed to: lack of the necessary information to understand the problem; change in the supply of new information; allow more views and ideas on the interpretation of the situation and have no absolute correct answer (Gallagher, 1992, in: Altshuler, Bosch, 2003). Solved problems do not always represent the difficulties that must be resolved. Challenges, dilemmas and various triggers may also pose a problem, as well as understanding the mysterious phenomenon or a challenging concept. How to find better, more ethical or cheaper way certain activities may pose a problem, if necessary. Also, designing or creating of something may also pose a problem (Barret, 2005: 16).

Fig. 1: Problem-based learning concept in social work curriculum

Source: own construction

3. Key disciplines in undergraduate education of students of second level of university education (Mgr.) at the *Institute of Educology and Social Work, Faculty of Arts of Prešov University*

In the undergraduate training, part of all compulsory and optional subjects is critical thinking and problem-based learning. Supporting is problem-based education as a part of the education of selected disciplines, particularly in the **first year of study**: Professional practice I. and II. (also including before practice seminars and after practice seminars, supervision meetings and work with case studies), Socio-psychological training I., Assessment of the client's life situation, Family as a client of social work, Science of social work (individual social work) and Conceptual framework of annual thesis I. and II., Supervision in social work, Annual thesis/Semestral Project, Clinical social work and Service-learning in social work. In the **second year of study** are disciplines: Human resources management, Pre-diploma practice, Science of social work (group work) and Science of social work (community work), Socio-psychological training II., Diploma seminar I. and II., Student scientific and professional activity II., and number of optional courses oriented on specialization (on social services, sociotherapy or gender issues) and the subjects of final state exam, and Defense of a Master's thesis and Solving of case study.

4. Conception of professional practice and Conception of leading the final theses following Students scientific and professional activity at Institute of Educology and Social Work

By the *Minimum standards of professional practice in the field of social work* (AVSP, 2014), the practical training is included in the content of social work field within *Fields of study in higher education in Slovakia*, where it is part of education in each year of the 1. and 2. levels of education. The general objectives of the practice are “to contribute to the development of cooperation between academic field and practice, to develop social work as a profession and a scientific discipline and improve the quality of education in social work and performance of social work practice”.

The updated *Conception of professional practice at Institute of Educology and Social Work in Prešov* was created gradually, over several years, reflecting current trends in education and scientific discourses of professional practice as a relevant part of education in social work. The starting point when it was conceived was *Conception of professional practice* (according to *Fields of study issued by the Ministry of Education no. 2090/2002* dated 16. 12. 2002) (2002), newly accredited file for the second stage of education from 2014, the original *Conception of professional practice at Institute of Educology and Social Work in Prešov* (from 2012, adapted to the prior accreditation) and *Minimum standards of professional practice in the field of social work* adopted by the *Association of educators in Social Work in the Slovak Republic* (2014).

Under these conceptions should graduates of master degree in social work control the theoretical concepts and methods of social work, have knowledge of the legislation, economic and social sphere, to be familiar with methods of managing the social sphere and to prove:

- analyze the social situation in the locality, region,
- propose, adopt and implement conceptual solutions of social problems,
- cooperate with the law enforcement proceedings, health services, educational system and psychological and pedagogical counseling,
- to participate in solving the issues of quality of life and socio-environmental problems,
- solve minorities issues, particularly the Roma ethnic group,
- solve family policy issues and family life issues, poverty, homelessness, prostitution, drug addiction and other socio-pathological phenomena and in residential and also field social work,
- independently plan and organize activities in the field of social help and social services.

The content and focus is reflected in specific objectives of practical training in each year of master study. The practice in specific types of workplaces, particularly private, religious and non-governmental organizations working in the field of social work is recommended. Students are more deeply acquainted with the activities of these organizations and learn to reflect on issues of religiosity in working with individuals, groups and communities. The key emphasis is to implement acquired knowledge and skills to diploma thesis (it is recommended the choice of practice workplace and choice of target group in accordance with the theme of a thesis). Also, before practice seminars and after practice seminars (30 hours per year) are part of professional practice. Specific tasks for students are in accordance with the study program units, and they are implemented in addition to standard documentation and they are recorded as independently work with individual clients, and later with families and groups, and active participation in group and community activities and programs.

Professional practice in **the first year** is planned in the range of 180 hours; one half is

realized by continual form and one half by continuous form. In the **second year**, there is planned pre-diploma practice within the scope of 90 hours; one half by continual form and one half by continuous form. The specific is focusing of practice on the thesis theme.

Students have the opportunity to confront the theoretical knowledge of specialized subjects in real conditions and in the workplace to reflect critically. It also aims to increase knowledge about the economic, legislative, managerial and organizational conditions in specific facilities of social sphere. When they are working with clients, they are also deepen the knowledge and practice competences in the implementation of specific methods and techniques of social work, get to know different methods of implementation possibilities and limitations of their application in the context of the specifics of the particular situation. It is important to also focus on developing competencies in social diagnosis and prognosis, in leadership and socio-therapeutic counseling interview and application of methods of specialized social counseling and sociotherapy in specific situations (in individual terms, focusing on the individuals, family, group and community). The role of students is particularly oriented to reflect on practical experiences within peer supervision and Balint group.

Conception of leading final theses following the Students scientific and professional activity was drawn up because of systematization and unification of supervisors activities. It provides comprehensive information to improve the efficiency of the final thesis consultation, the quality of final thesis and the involvement of students in *Students scientific and professional activities*. For these reasons, it is supported the training of academic writing skills not only in the consultations on the text of theses, but also within specific disciplines. At second level of education, it is a Conceptual framework of a thesis project I. and II., Diploma seminar I. and II., Annual thesis/term project and Master's thesis.

For clarity, we offer selected examples of blending the above-mentioned documents in education (next table).

Tab. 1: Blending of Conception of practice and Conception of the final theses on selected subjects of 1st year of master degree course in social work

Selected subjects	Link with professional practice (focusing on individual work)
Assessment of client's life situation	<ul style="list-style-type: none"> • observing the work of a social worker to identify the basic conditions, models, aims, methods and assessment strategies in social work and reflect the strengths and weaknesses of assessment process that is observed in the context of professional practice, • in a specific work applies selected methods and techniques in the process of assessment of the client's life situation, to vote and argue aims, corresponding methods, strategies and techniques of assessment, reflect the strengths and weaknesses of the implemented assessment process, • processing of complex case study of social case management, and the presentation and supervision.
Science of social work (individual social work)³	<ul style="list-style-type: none"> • define the basic conditions for implementing a counseling interview, describing the process of conducting interview, identify conceptual framework, problem, theory, actors, institutions, interventions, respectively evaluation, • training of different types of counseling interviews (past history, information, ventilation, diagnostic, motivation) and processing records from the management of individual clients, • the implementation of independent work with individual clients and processing records case management and comprehensive case studies from social case management by professional commentaries.

Seminar papers, annual thesis/term project aimed at:

- apply the acquired theoretical knowledge with followed reflection,
- develop critical thinking, independence and creativity, ability to develop reflexivity,
- develop the ability of professional arguments selected approaches to research problems / solving problems, use professionally-based links to relevant resources with adequate stylization of text and generalization,
- analyze and assess their own personal experience and the experience of others,
- propose constructive solutions to the studied problem, respectively casework,
- verify mastery of theory and professional terminology, standard scientific methods and the level of knowledge and skills acquired during their studies,
- present the partial results in the form of integrated presentation, provide constructive feedback.

Source: own construction

³ Special status has compulsory subject Service-learning in social work, which is learning from the practical performance of „services“. In this course, the students directly confront the theoretical knowledge about social work practice, develop the ability to apply in other subjects theoretical knowledge to solve problems of communities, develop basic professional skills and the ability to reflect the moral and ethical values. It is strongly shaped by active citizenship and a real interest in the community. The result is the monitoring report (analyzing the current status of the service), project design of innovative service and its implementation, relying on the identification of real social needs and problems in the community.

Tab. 2: *Blending of Conception of practice and Conception of the final theses on selected subjects of 2nd year of master degree course in social work*

Selected subjects	Link with professional practice (focusing on group and community work)
Science of social work (group work)	<ul style="list-style-type: none"> • observing the work of social workers to identify individual conceptual, substantive and procedural bases of the organization and management of social work; identify models, aims, methods and strategies of group work and reflect the strengths and weaknesses of the process observed in the context of professional practice, • specifies recommendations for the application of basic models of work with a group in social work practice in the context of the current life situation of the social work client, • critically evaluate the possibilities of using group work in accordance to current life situation of the client, • to recognize the manifestations of group dynamics and analyze, identify and influence processes in group, • identify and develop individual disposition to the group's leading in social work, identify their own leadership style of group, • distinguish the different developmental stages of group specifics and define, understand and use effective factors of group work, • apply acquired knowledge in practice and real situations of group work and individual work applies selected methods and techniques of group work, justify their use and effectiveness of a particular process in terms of formulating goals, • processing of observation record of social workers during the work with a group and records of their own work with a group with reflection of the strengths and weaknesses.
Social programming and project making in the context of social policy	<ul style="list-style-type: none"> • observing the work of a social worker to identify the basic principles of the creation/implementation of the social agenda and teamwork in the elaboration of the social project draft, if necessary its implementation, • critical reflection of proprietary position and positions of other members in the activities of the project team, • orientation in key socio-political priorities and social programs, active search and orientation at international, national, regional and local documents in the context of project making in social work, • the preparation and presentation of a social program draft for the selected support social projects, • preparation of a social project draft for specific practice workplace based on realized analysis of services provided in the context of community specifics.

Seminar papers, master's thesis, which aim to:

- develop reflexivity, applying theoretical basis in the context of specific features of selected issues and following reflection,
- independent and creative work with professional literature at levels consistent the level of qualification work, apply basic standards of scientific method and appropriate use of professional terminology and process professional text,
- identify key psychological, sociological, socio-philosophical and ethical, legal and socio-political aspects of social case, know and functionally use their theoretical and conceptual bases and interdisciplinary context and apply in the context of the specifics address social event, having regard to the diversity and complexity of social problems causes,
- search and determine the types of services provided, to influence the development of services and know

- the meaning creatively utilize resources provided by facilities or institutions in the social sphere,
- focus on a specific issue, target group social work and develop interdisciplinary approaches to research into the issue, with the ability of critical judgment over the whole spectrum of problems related to the issue to discuss the current status of the issue and to professionally argue their own opinions, to formulate (based on the theoretical or theoretical-empirical elaboration of the problem) the relevant conclusions and recommendations for the theory and practice of social work,
- found and present their solutions of problems in the research, development, planning and design problem solving in social work,
- conceptual designing of social case solutions, independently plan activities of social assistance and social services, based on the reflection and evaluation of their own professional experiences,
- in different written works to develop their knowledge about the subject, critical view at the current state of researched problems and reflect on it.

Source: own construction

3. Benefits of curricular practices

Our view is consistent with several authors who point out that there are several reasons why to teach by problem-based learning method. As perhaps the most addressed argumentative context was offered by Bridges (1992), who emphasizes:

- students will remember less of what they are learning by traditional lecture format;
- they often inappropriate use the knowledge that they have learned;
- due to the fact that they forget what they have learned, teachers should create conditions that optimize the retrieval and appropriate use of knowledge in future professional practice;
- problem-based learning creates three conditions which information theory connected to the acquisition and appropriate use of new information:
 - *activating of prior knowledge* - students apply their knowledge the way to understand new information,
 - *similarity of the contexts in which information is taught and then applied* – the research shows that it is more likely to remember or recall the knowledge of the context in which it was originally learned. Problem-based learning works with the problems that occur in the context of which is close to the professional context of future professional challenges,
 - *opportunity to develop information they learn during the process of problem solving*, the development provides the redundancy in memory structure, it reduces forgetfulness and make easier searching process. The establishment takes place in discussion with peers, learning with peers, peer learning, exchange of experience and the preparation of written work about what the students learned during the solving problem process.

The result of these curricular steps should be the higher vocational student training in better quality leading to a wider range of skills and competencies and their subsequent applicability at the labor market.

Another aim of these curricular steps is implementation of critical thinking in the undergraduate training of social workers and the development of educational (according to some authors pedagogical or agogic paradigm) paradigm in social work. Under which, shifting the attention of future social worker – student area orientation to the theory and practice of everyday life and problems associated with it, thus creating conditions for „*everyday competence to carry out social work*“.

References

- ALTSHULER, S. J., BOSCH, L. A. Problem-based learning in social work education. *Journal of Teaching in Social Work*, 2003, vol. 23, n. 1-2, p. 201- 215. ISSN 1540-7349.
- BARR, R. J., TAGG, J. From teaching to learning: a new paradigm for understanding education. *Change* 27, 1995, n. 6, 12-25. [online]. [cit. 2013-04-20]. Dostupné na: <<http://ilte.ius.edu/pdf/BarrTagg.pdf>>.
- BARRETT, T. Understanding problem-based learning. In Barrett, T., MacLabhrainn, I. Fallon, H. (Eds.). *Handbook of Enquiry and Problem Based Learning*. Galway : CELT, 2005, 25 s.
- BRIDGES, E. M. *PBL for Administrators*. Oregon : Eric Clearinghouse On Educational Management, 1992, 180 p.
- Koncepcia odbornej praxe na Inštitúte edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Interný materiál. 2014. Prešov: IEaSP, FF PU v PO.*
- Koncepcia odbornej praxe na Inštitúte edukológie a sociálnej práce Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove. Interný materiál. 2012. Prešov: IEaSP, FF PU v PO.*
- Koncepcia vedenia záverečných prác v nadväznosti na ŠVOČ. Interný materiál. 2013. Prešov: IEaSP, FF PU v PO.*
- Koncepcia odbornej praxe (podľa Sústavy študijných odborov vydanéj rozhodnutím Ministerstva školstva SR č. 2090/2002-sekr. zo dňa 16.12.2002).*
- KUHN, T. S. *The structure scientific revolutions*. Chicago: University of Chicago Press, 1962.
- KUHN, T. S. *Struktúra vedeckých revolúcií*. Praha: Oikúmené, 1997.
- Minimálne štandardy odborných praxí v študijnom odbore sociálna práca*. Banská Bystrica: Asociácia vzdelávateľov v sociálnej práci, 2014.
- SISÁKOVÁ, Oľga. Etický potenciál sociológie práce Richarda Sennetta. In: Gluchman, V. (ed.) *Etika v profesiách*. Prešov: FF, 2013, s. 39-50. ISBN 978-80-555-1030-9.

Vzdělání sociálního pracovníka jako ne/dominantní faktor ovlivňující řešení životní situace klienta¹

Education of social worker like a non/dominant factor influencing the solution life situation of client

Markéta Elichová², Pavla Dvořáková, Anna Sýkorová

Abstrakt

Příspěvek reflektuje vlivy působící na praxi sociální práce, konkrétně při řešení nepříznivé životní situace klienta sociálním pracovníkem. Jde o kontext praxe se stavem vzdělávání v sociální práci a genderovými aspekty.

Klíčová slova: Vzdělávání v sociální práci. Praxe sociální práce. Řešení životní situace. Cílová skupina. Genderové aspekty. Sociální pracovníci.

Abstract

Paper reflects the influences on social work practice, particularly in solving life situation of client by social worker. It will be a context of praxis with the state of education in social work and gender aspects.

Keywords: Education in social work. Social work practice. Solving the life situation. Target group. Gender aspects. Social workers.

1. Úvod

Vzdělávání má dle Bednáře (2013: 520) zásadní vliv na rozvoj kvality sociální práce, ale do jaké míry jsou zvažovány i další kategorie jako gender, požadavky trhu práce, vliv médií apod., jakožto kategorie přímo ovlivňující praktický výkon sociální práce a tedy i její kvalitu? A které z těchto kategorií jsou pak ty zásadní, ovlivňující pracovníkovo uvažování a jednání v momentě přímé spolupráce s klientem při řešení jeho nepříznivé životní situace? Odpovědět alespoň částečně se pokusí následující text.

2. Vzdělání sociálního pracovníka

Tomu, že vzdělání je tím nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím výkon profese sociální práce, nasvědčuje jeho akcentování v požadavku zákona o sociálních službách, který vymezuje odbornou způsobilost sociálního pracovníka jeho vzděláním (Elichová, Sýkorová, 2015: 81). Musil (2013: 2 - 3) rovněž potvrzuje důležitost kvalifikačního vzdělání, když uvádí, že dochází k omezení kvality pomoci sociální práce tím, že ji vykonávají pracovníci bez kvalifikace pro odbornou pomoc se zvládnutím problémů v interakcích mezi nimi a jejich sociálním prostředím. Další autoři popisují vzdělání jako nutný předpoklad profesionální sociální práce jako např. Kurčíková (2015), když uvádí, že osobnost sociálního pracovníka je formovaná nejen zručnostmi a charakterovými vlastnostmi, ale také nabytými profesními kompetencemi, které umožňují lepší výkon profese.

Pro podrobnější pohled na obsah vzdělávání v sociální práci se nabízí pojetí kvalitního vzdělávání v sociální práci na pomaturitní úrovni v ČR představované Minimálním

1 Podpořeno projektem specifického výzkumu GAJU 117/2013/H.

2 Mgr. Markéta Elichová, Ph.D.; TF JU v Č. Budějovicích, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, 370 01 Č. Budějovice; e-mailová adresa: elichova@tf.jcu.cz.

standardem vzdělávání v sociální práci Asociace vzdělavatelů v sociální práci (dále ASVSP), který specifikuje minimální požadavky na obsah oborů a studijních programů uvedených v zákoně o sociálních službách a který prostřednictvím ASVSP ve velké míře obsahově ovlivnil i akreditační požadavky MŠMT na bakalářské obory vzdělávající v sociální práci (srov. MŠMT, ASVSP, 2011, MŠMT, 2012: 4) a stanovené výstupy terciárního vzdělávání v sociální práci prostřednictvím Národního kvalifikačního rámce terciárního vzdělávání (MŠMT, 2012: 5). ASVSP v současné době sdružuje velké množství vzdělavatelů v sociální práci (35) (Členové, 2013), kteří tento standard realizují ve vzdělávání a také se ho snaží neustále rozvíjet. Ve svých základních východiscích navíc standard ASVSP zmiňuje, že obsah studia sociální práce by měl být průběžně přizpůsobován situaci na pracovním trhu tak, aby absolventi byli schopni úspěšné konkurence (Minimální standard vzdělávání v sociální práci, 2011: 1). Minimální standard by tedy měl být zřejmě jeden z nevlivnějších a potenciálně i nejpružnějších nástrojů utvářejících podobu vzdělávání v sociální práci na pomaturitní úrovni. Absolventi škol sociální práce by tak dle standardu měli mít kromě jiného komunikační a psychosociálně terapeutické dovednosti, organizační schopnosti a profesionální přehled o sociální problematice, aby byli způsobilí k výkonu práce s klienty (Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP, 2011: 1).

Nutné je zmínit i praktické kompetence sociálního pracovníka dle Havrdové, kdy výzkumné šetření Navrátilové (2010) ukázalo, že právě kompetenční model je dominujícím modelem vzdělávání v českých školách sociální práce (Navrátilová, 2013: 511). Kompetence z hlediska praxe vhodně doplňují většinou teoretické požadavky standardu a jsou v souladu s obsahem Etického kodexu Společnosti sociálních pracovníků ČR (2006). Školy dle nich rovněž často koncipují požadavky na praxi studentů. Obzvláště kompetence schopnost rozvíjet účinnou komunikaci, orientovat se a plánovat postup a podpora a pomoc k soběstačnosti jsou těmi, které se váží k přímé práci s klientem.

Vzdělávání v sociální práci poskytované na vyšších odborných školách a vysokých školách v bakalářském stupni studia by tak mělo obsahovat obecná i praktická východiska (srov. Navrátil, 2001: 28) pro spolupráci sociálního pracovníka s klientem.

V souvislosti s ASVSP jsme si však uvědomili jeden zajímavý aspekt, který nás hned vedl k dalšímu. Ve většině členských škol zásadní předměty vázající se přímo k výkonu sociální práce (jako např. teorie a metody sociální práce) vyučují ženy, znění standardu nejen této disciplíny také tvoří ženy a na zasedáních valných hromad jako zástupce škol vidíte také ženy (i když ředitelem, nebo garantem oboru je třeba muž, na jednání s hlasovací pravomocí je vyslána žena). Také vzhledem ke znalostem faktů jako například, že stereotypy pohlavních rolí ovlivňují přístupy k povolání a ženám dodnes náleží spíše sociální sféra (Karsten, 2006: 25), kdy již od dětství jsou ženy i muži směřováni k tomu, aby si volili odlišné obory vzdělávání a přispívali tak ke genderové segregaci (Jarkovská, Lišková, Šmídová, 2010: 65), nebo že existují stereotypy v zaměstnání o dovednostech mužů a žen (Tenglerová, 2009: 29-30), jsme se rozhodli prozkoumat i genderové hledisko ve výkonu sociální práce.

3. Genderové aspekty

Je zajímavé, že ačkoliv se rozdíl mezi mužem a ženou, které vnímáme jako přirozené a reprodukuje je, aniž bychom o tom vědomě rozhodovali, promítají do všech oblastí lidské působnosti, do lidských vztahů a sociálních interakcí..., tedy se podle naučených genderových vzorců nechováme jen v životě osobním, ale i profesním, je v sociální práci dle Janebové (2008: 90 - 105) sociální pracovník brán jako neutrální osoba a sociální práce je u nás v tzv. genderovém vakuu. Proto jsme se rozhodli zjistit, zda u sociálních pracovníků (mužů a žen) existují genderové rozdíly v řešení životních situací klientů.

3.1. Metodika

Pro sběr dat byla vybrána nejobtížnější ale zároveň nejvýhodnější metoda, kterou je rozhovor a to polostrukturovaný typ. Během rozhovoru byly využity inquiry, kterými byly upřesňovány a vysvětlovány odpovědi respondentů. Znamená to, že jsme si nechali vysvětlit jejich myšlenku a zkontrolovali si, jestli jsme správně pochopili, popřípadě byly položeny další doplňující otázky (Miovský, 2006: 159 - 160).

Pro vyhodnocení získaných dat byla využita metoda vytváření trsů, jejichž obsahem jsou vzájemné tematické překryvy neboli podobnosti, které z rozhovorů vyplývaly (Miovský, 2006: 221).

Výzkumné šetření realizované na konci roku 2014 mělo 3 části, ale v souvislosti s tématem nás zajímá zejména část první, která se skládala z těchto otázek:

- Co je nejdůležitější pro klienta, aby dosáhl změny v životní situaci?
- Co nejvíce ovlivňuje výkon Vaší práce (sociální práce)?
- Ovlivňuje Vaše mužství/ženství výkon sociální práce?

Výzkumný soubor byl vytvořen za pomoci metody účelového výběru. Jedním ze základních kritérií pro výzkum byla pracovní pozice „sociální pracovník“, dále pohlaví - muž a žena ze stejného pracoviště, neboť cílem výzkumu bylo zjistit rozdíl v jejich pohledu na řešení sociální situace v konkrétním případě. Výzkumný soubor se skládal z 20 respondentů pracujících s odlišnými skupinami klientů v různých typech služeb v jednom nejmenovaném městě v Jihočeském kraji. Respondenti byli různého věku od 25 do 48 let s dobou praxe od 1 roku do 24 let. Typy služeb, které se objevují, jsou zaměřené na práci s drogově závislými, s romským obyvatelstvem, mladistvými, pachateli trestných činů, oběťmi domácího násilí/trestných činů, lidmi s duševním onemocněním, nezaměstnanými a seniory.

3.2. Dosažení změny v životní situaci klienta

Respondenti přinesli dva úhly pohledu – zaměřili se na klienta a na sociálního pracovníka. Jak muži, tak i ženy odpovídali v podobném duchu a jejich odpovědi se opakovaly - nejdůležitější pro změnu životní situace ze strany klienta je *vlastní motivace* (klient musí chtít pomoci, musí si umět reflektovat svoji situaci a přiznat si, že má problém). Jak respondenti uvedli, klient musí chtít, proto je potřeba, aby to byl dobrovolný klient, nebo se dopracovat z nedobrovolného klienta postupně jednotlivými kroky k dobrovolnému klientovi, neboť dobrovolný klient je někdo, kdo rozpozná problém, chce o něm někomu říci, je ochoten si od někoho nechat poradit a v neposlední řadě je ochoten přijmout změnu. Klient má možnost spolupráci kdykoliv ukončit nebo najít někoho jiného. Nesmí se objevit žádné tlaky z vnějšku (Rooney, 2009: 4).

Pro změnu životní situace klienta je také nutná správná formulace cíle, jak potvrzuje i Kappl (2004: 61). Pokud se to nedaří, klient je nespokojený a tím vzniká problém i s komunikací a se spoluprací (Úlehla, 2005: 80).

Ze strany sociálního pracovníka je to *důvěra a zkušenost pracovníka* (odbornost, ukázat správné nástroje, kterými lze dojít k cíli, nastavení správného individuálního plánu).

3.3. Vlivy na výkon práce

Podíváme-li se na odpovědi respondentů celkově, na druhou otázku obě pohlaví souhlasně odpověděla, že výkon jejich práce nejvíce ovlivňují *pracovní podmínky* (důležitý je vlastní

tým, spolupráce mezi sebou, nedostatek času – díky velkému množství byrokracie), *osobní rozpoložení a dispozice* (člověk musí umět relaxovat, udržet si určitý odstup) a *časové podmínky* (nedostatek času na klienty, kvůli velké administrativě a velkému počtu případů).

Ženy oproti mužům uváděly ještě ovlivnění výkonu své práce *zpětnou vazbou* od klientů a kolegů. Valdřová (2004: 13) upozorňuje na to, že ženy mají tendenci nechat se vést a mají problémy s nejistotou. To se projevuje hlavně v užívání zpětné vazby: *Rozumíte, co tím chci říci? Souhlasíte?* Zpětná vazba od kolegů se využívá k získání pracovních zkušeností, kteří vidí spoustu problémů z jiného úhlu pohledu (Jeklová, Reitmayerová, 2007: 11).

3.4 Mužství a ženství ve výkonu sociální práce

Z výzkumného šetření vyplývá, že muži - klienti nepřijímají ženy - sociální pracovnice jako muže - sociální pracovníky. Valdřová (2004: 13) upozorňuje na tento problém, kdy v české společnosti ženy nejsou brány jako odbornice. Toto postavení žen ovlivňují média, které ženu prezentují tradičně, neprezentují ji v roli odbornice, neboť společnost neslučuje kariéru s mateřstvím a rodinným životem. Respondentky – ženy se pokoušejí svojí autoritu a sjednání kázně projevovat zvýšením hlasu. Valdřová (2004: 12) zmiňuje, že ženy jsou od dětství vychovávány k nenápadnému, úzkostnému chování. Vyznačují se tím, že mluví tichým hlasem. Díky zvýšení hlasu mohou výrazně vyzdvihnout argumenty, hlavně v pracovním sporu, dokáží vzbuzovat u mužů respekt.

Ve výzkumném šetření se potvrdilo stejně jako ve výzkumném šetření u Janebové a Černé (2008: 37 - 44), že ženy mají komplexní hledisko, na problém nahlíží z více úhlů, jsou empatičtější a při vytváření řešení jsou kreativnější.

Muži se snaží, ženu chránit před nebezpečím, kdy ženu - sociální pracovníci muži – sociální pracovníci neposílají k případům, kde hrozí nebezpečí, neboť žena je prezentována jako citově zranitelnější, ta, která neunesse tíhu problému, a její projevy jsou hysterické, pláč a křik. Oproti ženám muži nepláčou a neztrácejí hlavu, mohou užívat i hrubší výrazy, kdežto u žen by to působilo nežensky (Valdřová, 2004: 9).

Jedna z respondentek potvrzuje zjištění Janebové a Černé (2008: 37 - 44) o chování mužů - klientů, kdy dotyční nepřiznávají chyby, slabost a selhání ve svém životě. Toto chování je opodstatněné domněnkami, typu: muž ví vždy vše nejlépe a přiznat chybu je jako přiznat slabost.

4. Závěr – vzdělání versus gender

Z první části šetření týkající se vlivů na dosažení změny životní situace vyplynulo, že pro dosažení klientovi změny je zapotřebí zejména vlastní motivace klienta. Toto zjištění nám tak posouvá optiku uchopení tématu statě směrem ke klientovi jako hlavnímu činiteli/nositeli změny a vybízí ke škrtnutí lomítka v názvu příspěvku.

Na druhou stranu, ačkoliv se samotný termín vzdělání sociálního pracovníka v odpovědích respondentů neobjevoval, souvislost zjištěného se vzděláváním sociálních pracovníků je tu více než jasná, když muži zmiňovali angažovanost, odbornost a profesionalitu pracovníků jako faktor nutný pro dosažení změny v životní situaci.

V druhé otázce týkající se vlivů na výkon práce byly rozdíly méně patrné. Odpovědi se týkaly oblastí pracovních podmínek a hlavně pracovního týmu, který byl jak pro ženy a muže na nejdůležitějším místě, dále pracovníky ovlivňuje zejména osobní rozpoložení a časové podmínky. Ženy navíc uváděly, že je ovlivňuje zpětná vazba od klientů a kolegů. Vzdělání respondenti neuváděli vůbec.

Poslední otázka se týkala vlivu mužství a ženství na výkon sociální práce. Z této části

vyplývají znatelné genderové rozdíly potvrzující poznatky jiných autorů a to, že ženy nemají takový respekt u klientů. Dále je klienti neberou jako odbornice a objevuje se zde i tendence kolegů chránit kolegyni, neboť klienti ji často vnímají jako sexuální objekt. Naopak ženy jsou oproti mužům více empatické. „Muži zase neumí číst mezi řádky“, tedy vidět problémy z více úhlů pohledu, mluví s klienty přímo a umí si sjednat pořádek. Třetí oblast tak potvrdila očekávané rozdíly ve výkonu sociální práce, tedy i řešení životní situace klienta, podmíněné genderovými aspekty. Otázkou je, zda právě vzdělávání v sociální práci tyto a další genderové stereotypy u studentů neprohlubuje, když dle Lippy (2009: 350) je zaměstnání, které je zastoupeno určitým pohlavím, ovlivněno osobními schopnostmi, vlastnostmi, vzděláním a osobními zdroji. V sociální práci jako feminizované profesi se tak genderové stereotypy předávají neustále znovu dál a dál, můžeme se tak vlastně s nadsázkou bavit o vlivu výuky zakladatelek vzdělávání v sociální práci na současnou podobu předávaných genderových stereotypů o pozici a pojetí pomoci klientovi při řešení jeho nepříznivé životní situace. Rozhodně jde z mého pohledu o atraktivní téma, kterému by bylo vhodné věnovat samotné výzkumné šetření. Stejně tak bychom se ale mohli věnovat i dalším faktorům ovlivňujícím přístup sociálního pracovníka k řešení životní situace klienta jako např. jeho spiritualitě, motivaci, hodnotám, cílům, pojetí sociální práce, dobré praxe apod., kdy odpověď na tyto otázky snad přinesou výstupy projektu aktuálně řešeného na TF JU příští rok.

Seznam citované literatury

- ASVSP. *Základní cíle*, Dostupné z: <http://www.asvsp.org>.
- BEDNÁŘ, Martin. Kvalita sociální práce. In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. s. 518-520.
- Členové. ASVSP, Dostupné z: <http://www.asvsp.org/clenove.php>.
- ELICHOVÁ, Markéta a Anna SÝKOROVÁ. Kompetence sociálního pracovníka: co učí školy a co vyžadují zaměstnavatelé, *Sociální práce/Sociálna práca*, 2015, roč. 2015, č. 1, s. 79-95. ISSN 1213-6204.
- Etický kodex Společnosti sociálních pracovníků ČR*. Společnost sociálních pracovníků ČR, Dostupné z: http://socialnipracovnici.cz/public/upload/image/eticky_kodex_sspr.pdf.
- JANEBOVÁ, Radka. *Úvahy nad genderovým tichem aneb Je gender relevantní kategorií v sociální práci?* *Sociální práce/Sociálna práca*, 2008, roč. 8, č. 2, s. 90-105. ISSN 1213-6204.
- JANEBOVÁ, Radka a Lucie ČERNÁ. Konstrukce žen - klientek a mužů - klientů v praxi sociální práce, *Gender, rovné příležitosti, výzkum*. 2008, roč. 9, č. 2, s. 37-44, Dostupné z: http://www.genderonline.cz/uploads/2f40071a36969527ce9626090b9a65b421df8933_konstrukce-zen-klientek-a-muzu-klientu.pdf.
- JARKOVSKÁ, Lucie, Kateřina LIŠKOVÁ a Iva ŠMÍDOVÁ. *S genderem na trh: rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.
- JEKLOVÁ, Marta a Eva REITMAYEROVÁ. *Interní supervize*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí, 2007.
- KAPPL, Miroslav. *Metody sociální práce s jednotlivcem*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2004.
- KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži: [genderové role, jejich původ a vývoj]*. Praha: Portál, 2006.
- KURČÍKOVÁ, Katarína. Komunikácia jako centrálny pracovný nástroj v práci sociálneho pracovníka a pracovníčky. In BLACHNIO, A. et al. *Psychospoleczne uwarunkowania umiejetności pracownika socjalnego*. Pila: Wydawnictwo Państwowej Wyzszej Szkoły Zawodowej im. Stanisława Staszica w Pile, 2015, s. 53-70.

- LIPPA, Richard A. *Pohlaví: příroda a výchova*. Praha: Academia, 2009.
- Minimální standard vzdělávání v sociální práci ASVSP*. ASVSP, Dostupné z: <http://www.asvsp.org/standardy.php>.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada, 2006.
- MŠMT. *Kritéria posuzování žádosti o re/akreditaci ("akreditační požadavky") bakalářských a magisterských oborů studia sociální práce*, Dostupné z: www.msmt.cz/uploads/soubory/akak/pozadavky_ak_soc_prace.doc.
- MŠMT. *Národní kvalifikační rámec terciárního vzdělávání. SOCIÁLNÍ PRÁCE*, Dostupné z: <http://qram.reformy-msmt.cz/soubory-ke-stazeni/oblasti-vzdelavani/Strana-2>.
- MUSIL, Libor. *Stanovisko vědecké rady MPSV pro sociální práci k návrhu věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci sociálních pracovníků*, Dostupné z: http://www.socialniprace.cz/soubory/stanovisko_VR_k_ZSPR_brezen2013.pdf.
- NAVRÁTIL, Pavel. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001.
- NAVRÁTILOVÁ, Jitka. Vzdělávání v sociální práci. In MATOUŠEK, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. s. 509-511.
- ROONEY, R. H. *Strategies for work with involuntary clients*. New York: Columbia University Press, 2009.
- TENGLEROVÁ, Hana. *Postavení žen v české vědě a aktivity na jejich podporu: monitorovací zpráva za rok 2009*, Dostupné z: <http://nkc.cz/files/pravni-aspekty-postaveni-zen-a-muzu-pdf.pdf>.
- ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství SLON, 2005.
- VALDROVÁ, Jana. *ABC feminizmu*. Brno: Nesehnutí, 2004.

Postoje studentů sociální práce ke spiritualitě a náboženství: výstupy z pilotní studie

Social work students' attitudes toward spirituality and religion: outcomes from pilot study

Jan Kaňák¹

Abstrakt

Spiritualitu jedince je možné chápat jako jeden z opěrných bodů, okolo kterého mohou být v postmoderní době vytvářeny identity. Stejně tak jí můžeme vnímat jako podporu či potíže při naplňování reflexivního životního zvládnání. Jednou z cest, jak podpořit citlivost na spirituální témata v sociální práci, je podporovat spirituálně senzitivní vzdělávání u studentů. Předkládaný text se zaměřuje na postoje studentů a studentek ke spiritualitě a náboženství v sociální práci. V příspěvku jsou prezentována data z pilotní studie plánovaného výzkumu na dané téma. Data byla sbírána pomocí dotazníku od Canda a Furman (se souhlasem autorů) s přidáním položek Spiritual competence scale (Hodge). Data od 54 respondentů naznačují, že je postojově přijatelnější oslovovat u rozdílných cílových skupin spíše spirituální, než náboženská témata. Jako adekvátní intervence se jeví spolupráce s kněžími, pomáhat klientům orientovat se v pomoci a ohrožení od náboženských skupin, či pomáhat klientům orientovat se v náboženských a spirituálních tématech. Jako neadekvátní respondenti hodnotí dotýkání se klientů, či společná účast na náboženských či spirituálních úkonech klientů. Základně je také hodnocen vliv vlastní spirituality na postoje k tomuto tématu. S ohledem na to, že se nejedná o reprezentativní vzorek, jsou výstupy předkládány jako možný vhled do tématu.

Klíčová slova: Spiritualita. Náboženství. Vzdělávání

Abstract

In the postmodern era, the spirituality of the individual can be seen as one of the strong points around which one can develop her or his identity. Likewise, it can be seen as support or difficulty in implementing reflexive environmental management. One of possible ways how to support spiritually sensitive social work is create curriculum related to spirituality and religion in social work education. The text is focused on the attitudes of students towards religion and spirituality in social work area. The paper presents data from a pilot study of the planned research on the topic. Data were collected by questionnaire created by Canda and Furman (with permission of the authors) with the addition of Spiritual Competence Scale (Hodge). Data from 54 respondents indicate that spiritually related topics are more acceptable than religious ones in context of workers - clients interactions. As appropriate interventions appear to be cooperation with priests, helping clients navigate the assistance and threats from religious groups, or help clients navigate the religious and spiritual topics. As inadequate Respondents evaluate touching clients or joint participation in religious or spiritual acts of clients. In short, I also evaluated the effect of personal spirituality on their attitudes to this topic. According to non-representativeness of sample, outputs are presented only as an insight into the topic.

Keywords: Spirituality, Religion, Education

1. Úvod

Petr Fiala v jedné z písní kapely Mňaga a Žďorůp rozděluje otázky na ty, které si neklade a které se mu vracejí. Jednou z těch druhých je zda, když lidi umřou, odcházejí na další procházku? Hodge (2005), či Hodge a Derezoates (2008) i jiní by zřejmě mohli považovat tuto část textu za ilustraci možné důležitosti různě pojatých spiritualit pro člověka, který se snaží, slovy Pavla Navrátila (2014), reflexivně zvládat, či reflexivně plánovat. Navrátil (2014: 83) zároveň předpokládá, že úkolem sociálních pracovníků a pracovník je „být

1 Mgr. Jan Kaňák; HTF UK v Praze a terapeutické centrum Modré dveře; e-mailová adresa: honza.k@mail.muni.cz; tel.: +420-606-603-115.

schopen podporovat své klienty v procesech životního plánování“. Pokud tyto teze přijmeme za platné, staví to jak před sociální pracovnice a pracovníky, tak před obor jako takový požadavek vztáhnout se nějak k ne/potřebnosti zahrnutí spirituální dimenze do sociální práce (Hunt, 2014). V předkládaném příspěvku se zaměřuji na oblast postavení spiritualit a náboženství (dále SN) ve vzdělávání v sociální práci. Konkrétněji představuji data z pilotní studie, jež se zabývá otázkou: *Jaké jsou postoje studentů a studentek sociální práce ke spiritualitě a náboženství v sociální práci?*

2. Spiritualita, náboženství a vzdělávání v sociální práci

Oxhandler a Pargament (2014) upozorňují na rostoucí zájem o témata SN v kontextu sociální práce a na praktické implikace pro kontakt s klienty a klientkami. Náboženství bývá spojováno s aktivním zapojením do společenství, které má formálně stanovené postupy kontaktu a oslavy Boha, či transcendentní entity. U spirituality se zpravidla rozlišuje, zda se jedná o spiritualitu tzv. posvátnou, kde vztah k transcendentnu hraje důležitou roli a spiritualitu sekulární, které je charakterizovatelná spíše hledáním smyslu bez nutnosti víry v něco, co přesahuje tento svět. (Kaňák, v tisku)

Zapojování SN do výuky sociální práce odráží ambivalentní vztah, který profese a lidé v ní k SN zaujímali. Zatímco při formování sociální práce jako profese převládá akcent na distanci od paternalistických náboženských kořenů, v roce 1952 Council on Social Work Education (který byl v tom roce založen) SN jako obsah sociální práce akceptoval. Aktualizovaná doporučení CSWE v 70 a 80 letech pak oblasti SN nezmiňovaly vůbec a vrátila se do nich až po roce 1992. V roce 2012 pak CSWE ustanovila pracovní skupinu zaměřenou na témata SN v sociální práci. (Barker, 2007; Husain, Sherr, 2015; Senreich, 2013)

Výzkumné i teoretické statě se v poslední době věnovaly jak přínosu, tak rizikům vnášení SN do vzdělávání v oboru, zkušenostem pedagogů i studentů a studentek s tématem a byly také formulovány doporučení pro kurikula kurzů věnovaných SN. V nich by se měli zúčastnění zaměřovat na témata vývoje spirituality, posouzení životní situace s ohledem na SN, různorodost pojetí SN, zdravé a nezdravé SN a prozkoumávání vlastního postoje k SN. Podle některých výzkumů z konce 90 let pak kurzy zaměřené specificky na integrování SN do sociální práce výše uvedené oblasti reflektovaly. (Coholic, 2006; Furman et al., 2004)

Jednou z možností, jak přispívat k prohlubování poznávání vlastního vztahu, či vztahu studentů i pedagogů k SN v sociální práci je realizace výzkumných studií kvalitativního i kvantitativního charakteru. Graff (2007) například realizovala kvantitativní studii mapující přesvědčení studentů bakalářských oborů k SN. Studenti (ve vzorku 80,6% křesťanů) většinou zastávali názor, že SN je důležitou součástí lidského života a že využívání náboženského jazyka, metafor a konceptů v praxi je v pořádku; 44,8% považovali modlení s klienty za eticky akceptovatelný krok. Zároveň polovina z dotazovaných považovala za nevhodné využívat Bible, či jiných textů při práci s klienty. Obdobně zaměřenou kvantitativní studii realizovali Stewart a Koeske (2006). Jejich respondenti nejčastěji souhlasili s odkazováním klientů k specializovaným odborníkům na témata SN a mapování SN u klientů a klientek. Zhruba ¼ považovala za adekvátní účastnit se SN rituálů, které realizují klienti a 3% akceptovali využívání exorcismu.

Lun (2015) zkoumala pojetí spirituality u studentů a studentek a zjistila, že kromě propojení s Bohem, spojují studenti spiritualitu také s vnitřním self. Barker (2013) informuje o kvalitativní studii mezi studenty bakalářských, magisterských a doktorských programů. Ve fokus-groups komunikační partneři a partnerky referovaly o konfliktech vázaných především na etiku v sociální práci, které zažívali při vnášení SN do výuky, či o nedostatečném prostoru

pro diskuse ohledně SN. I přes to právě poukazování na konfliktní témata respondenty obohacovalo co do rozšiřování povědomí o tom, jak SN může rozdílně působit v životech lidí. Mulder (2014) pro obdobně zaměřený výzkum využívá tzv. Photovoice metodu, kdy studenti nejprve fotili co je pro ně integrace SN do vzdělávání v sociální práci a následně o obrazech diskutovali. Někteří vnímali vnášení SN jako těžko uchopitelné, jako rychle proběhnuvší se v hodinách, jiní spíše mluvili o sebe-reflexi.

3. Metodologie, výzkumný soubor

Jakkoliv se jednalo o před-výzkum kvantitativně zaměřený, jeho primárním cílem bylo popsat postoje studentů a studentek. De facto je tak opřen o metodu porozumění. Data byla sebrána pomocí dotazníku, ve kterém byly využity postojové položky dotazníku Candy a Furman (výzkumný nástroj byl zaslán prof. Candou se souhlasem prof. Furman), blíže viz Stirling et al. (2010) a Hodgeho (2007) Spiritual Competence Scale. Dotazník obsahuje 107 položek týkajících se postojů a 14 položek dotazujících se na charakteristiky respondentů a respondentek. Některé položky dotazníku byly upraveny s ohledem na český kontext výkonu sociální práce (např. cílové skupiny sociální práce). Položky měly charakter likertovy škály (5ti a 9ti), či volby ano/ne. Dotazník byl distribuován v březnu 2015.

Sumářem jednotlivých položek vzniklo pět škál (jejich krátké přiblížení viz níže): Spiritual competence scale (SCS, rozsah skóru 0 až 54; Cronbachovo $\alpha=0,897$), vhodnost intervencí (VI, 0 až 23), obecnější postoje k SN (OPSN, 0 až 55; Cronbachovo $\alpha=0,802$), náboženská témata u cílových skupin (NTCS; Cronbachovo $\alpha=0,983$) a spirituální témata u cílových skupin (STCS; Cronbachovo $\alpha=0,986$), oboje v rozsahu skóru 0 až 165 se zaměřením na to, u kterých cílových skupin je vhodné oslovovat SN témata. Obsah termínů NS byl v úvodu dotazníku definován.

Výzkumný soubor byl tvořen 54 studenty (N=4) a studentkami (N=48; 2 pohlaví nevyplnili) teologické fakulty, na které je vyučován obor sociální práce. Průměrný věk respondentů je 24,9 let ($s=3,89$; $\min=20$; $\max=43$; $q75=27$). Jednalo se o respondenty v posledních ročnících bc (N=10) a mgr (N=44) studia. Z hlediska označené víry (N=44) bylo 19 křesťanů, 18 ateistů a 7, kteří věřili v „něco“. Zde prezentované výstupy nelze generalizovat mimo vzorek. Stejně tak statistické testy jsou využívány s plným vědomím toho, že se nejedná o náhodný výběr respondentů a jsou ilustrační. Statistická signifikance byla ověřována na hladině významnosti alfa 1%, výpočty byly realizovány v SPSS 16.0 a Microsoft Excel a síla korelačních koeficientů byla interpretována v souladu s doporučením de Vause (2012).

4. Cílové skupiny a SN

Škály NTCS a STCS se zaměřují na vhodnost otevírání SN témat u různých cílových skupin sociální práce. Škály spolu silně korelují ($r=0,74$; $R^2=0,55$) a lze je hypoteticky předpokládat i v populaci ($p<0,001$), kontrola pro vlastní SN zakotvení (za jak moc SN se považují) neukázala výraznější pokles hodnoty korelačního koeficientu (pro náboženství $r=0,68$; pro spiritualitu $r=0,72$). Obecněji se jako vhodnější zdají být spirituální témata (N=54; $m=108,6$; $s=33,9$) před tématy náboženskými (N=54; $m=96,6$; $s=32,8$) a tento rozdíl je možné považovat za statisticky významný ($t= -3,7$; $df=53$; $p=0,001$) jakkoli praktický rozdíl (dle 99CI) není příliš značný (-20,8; -3,3). S odkazem na statistickou významnost u r_{pb} se neliší v míře vhodnosti vnášení spirituálních ($p=0,05$) a náboženských ($p=0,04$) témat tí, kteří se považují za málo spirituální oproti těm, kteří se považují za hodně spirituálně založené. Vhodnost otevírání SN témat se liší podle toho, zda se dotyčný považuje za hodně, či málo/

vůbec náboženského člověka. Ti, kteří se považují za nábožensky zaměřené, vnímají jako vhodnější otevírat SN témata u různých cílových skupin ($r_{pb}=0,4$; $p=0,002$ pro oba vztahy). Pokud porovnáme ty, kteří se považují za (spíše) křesťany, s těmi, kteří věří v „něco“ a ateisty, pak se zdá, že pro náboženská témata existuje rozdíl ($F(2,41)=9,06$; $p=0,001$) mezi křesťany a ateisty a také mezi křesťany a „něcisty“. U spirituálních témat existuje zřejmě rozdíl mezi křesťany a ateisty ($F(2,41)=5,43$; $p=0,008$; post-hoc: Tukey HSD).

Náboženská témata je vhodné, dle respondentů, otevírat u těch, kteří zažívají potíže kvůli náboženskému přesvědčení (ze škály 1 až 5; $m=4,2$), kteří jsou v terminálním stádiu nemoci ($m=4,1$), kterým zemřel někdo blízký ($m=4,0$) a kteří jsou v seniorském věku ($m=3,7$). U 24 cílových skupin nepovažovali respondenti náboženská témata za vhodná buď zcela, nebo částečně ($m<3,0$). Jednalo se například o klienty, kteří přišli o práci, či kteří se rozvádějí. U spirituálních témat jsou klientské skupiny, u kterých je vhodné tato témata artikulovat, vnímány respondenty obdobně. Cílové skupiny seřazené podle míry vhodnosti spolu pro otevírání témat vztahujících se k S a k N silně korelují (Kendallovou tau-b; $t=0,74$).

5. Vhodnost intervencí

Škála VI mapuje, jaké intervence považují respondenti za vhodné a jak celkově považují SN intervence vhodné pro sociální práci. Průměrně respondenti považují k SN vztážené intervence za středně akceptovatelné ($m=13$; $s=4,8$). Míra vnímané vhodnosti SN intervencí se liší v závislosti na tom, zda se respondenti považují za více náboženského jedince či nikoliv ($r_{pb}=0,44$; $p=0,001$). Spirituální náklonnost respondentů nemá na VI vliv ($r_{pb}=0,28$; $p=0,038$). Náboženské orientace (křesťané; ti, co věří v něco; ateisté) nemá dle ANOVA ($F(2, 41)=3,1$; $p=0,055$) vliv na míru vhodnosti intervencí.

Skoro všichni respondenti (92,6%) považovali za vhodné meditování v soukromí za účelem větší připravenosti na setkání s klientem. Tři čtvrtiny a více respondentů pak souhlasilo s modlením se za klienta v soukromí s jeho souhlasem (75,9%), doporučováním kontaktu s farářem aj. (80,4%), modlením se v soukromí za účelem podpory vlastní praxe (87%), spolupracování s farářem, či jiným duchovním (89%) a podpořit klienty v rozpoznávání rizik zapojení se do SN organizací (90,6%). Oproti tomu pouze 7,5% respondentů souhlasilo s aktivní participací v SN rituálech klientů, 15% vnímalo jako vhodné dotýkání se klientů s cílem podpory uzdravení a odpuštění. Skoro polovina respondentů (46,5%) považovala za adekvátní modlit se s klienty, stejně jako modlit se v soukromí za klienta i bez jeho výslovného souhlasu (48,1%) a doporučovat klientům zapojení se do místních SN komunit (52,8%).

6. Obecné postoje k SN

OPSN měřila míru souhlasu (jednotlivé položky na škále 0 až 5) s obecnějšími formulacemi jako Spiritualita je základním aspektem lidské existence, či Sociální práce, která do sebe zahrnuje i spirituální komponenty má vyšší šanci na zplnomocnění klientů. Respondenti na obecnější rovině hodnotí témata SN jako spíše akceptovatelná pro obor ($m=33,2$; $s=7,5$; $q50=33$). Vlastní náboženská orientace zřejmě nemá zřejmě vliv ($F(2,41)=3,5$; $p=0,04$) na obecnější postoje k SN v oboru. Míra náboženskosti respondentů ($r_{pb}=0,27$; $p=0,045$) nemá, oproti míře spirituálnosti ($r_{pb}=0,39$; $p=0,004$), vliv na obecnější postoje k SN. Ti, kteří se považují za více spirituální, mají k SN v sociální práci kladnější postoje na rovině obecných tvrzení.

Respondenti nejvíce souhlasili s tezí, že by sociální pracovníci měli zahrnout do intervencí SN témata, pokud o to klienti projeví zájem ($m=3,7$). Dále pak, že S je možné

vnímat jako základní aspekt lidské existence ($m=3,4$), a že by sociální pracovníci měli být více obeznámeni s tématy S ($m=3,6$) a N ($m=3,4$), než jsou nyní. Největší míru nesouhlasu pak vyvolalo tvrzení, že by sociální pracovníci měli sami nabízet SN témata s ohledem na vlastní odborné posouzení a to bez ohledu na to, zda si o to klienti řeknou ($m=1,8$).

7. Závěr

Z hlediska interpretace je potřeba poukázat na fakt, že se jedná o studenty a studentky teologické fakulty. Jakkoliv tak studují obor, který se v začátcích profesionality silně vymezoval oproti SN kořenům profese a akcentoval vědecký diskurs, mohou se celkově k tématu SN vztahovat pozitivněji než studenti a studentky „neteologických“ fakult. Jistá náklonnost k tématům vztaheným k SN, která se během výuky může objevovat, se projevuje i v průměrném skóru SCS ($m=40,8$; $s=10,1$). Zdá se, že během studia respondentky a respondenti zažívali respekt k SN ze strany pedagogů (souhlas s touto tezí, $m=7,0$ z max. 9).

Z hlediska cílových skupin se zdá, že je pro respondenty adekvátnější otvírat spirituální než náboženská témata. Studenti a studentky by vnášení SN do práce s klienty vnímali jako vhodnější tam, kde je smysl a přesaznost možné obecněji chápat jako součást situace (umírání, či potíže kvůli náboženskému přesvědčení). Obdobné postoje detekovali u sociálních pracovníků v UK a ANZ i Stirling s kolegy (2010). Pro britské a novozélandské sociální pracovníky je ovšem také více akceptovatelné otvírat SN témata u těch, kteří byli stiženi přírodní katastrofou a kteří se připravují na to, stát se pěstouny.

Respondenti byli z hlediska k SN vztaheným intervencím spíše nakloněni jejich používání. Zdá se, že respondenti více souhlasí s intervencemi, které nepředpokládají přímé sdílení vlastní víry s klienty a jsou zaměřeny spíše na diskutování určitých témat, či podporu spolupráce s ostatními odborníky na SN témata. Tomu odpovídají i výstupy OPSN, které by bylo možné shrnout tak, že SN je sice důležitým aspektem života člověka, jejich vnášení do spolupráce s klienty, je ale závislé na iniciativě klientů samotných. Míra souhlasu v rámci pilotní studie zhruba odpovídá míře souhlasu s intervencemi u studentů a studentek ve výzkumu Graff (2007). Například modlení s klienty shledává jako adekvátní 44,8% amerických studentů a 46,2% českých.

Na míru souhlasu s vhodností otvírat témata vztahená k SN u různých cílových skupin i na postoje k SN intervencím, nemá vliv vlastní spirituální ladění respondentů (hodně spirituální vs. vůbec, či málo), kdežto náboženské ladění, nepřekvapivě, ano. Obecnější postoje k SN v sociální práci jsou ovlivňovány mírou spirituality respondentů a nikoliv mírou jejich náboženského ladění (hodně nábožensky založený vs. vůbec, málo). To může být dáno zněním některých otázek, které se vztahují výhradně k S a nikoliv N – tím pádem ti, kteří se považují za více spirituální, budou spíše souhlasit např. s tezí, že by pracovníci měli být více obeznámeni s otázkami S, než jsou teď.

Souhrnně lze říci, že náboženská orientace, či míra náboženskosti ovlivňuje postoje ke konkrétnějším SN aplikacím v oboru (otevírání SN témat u cílových skupin a intervence), kdežto míra spiritualnosti respondentů ovlivňuje obecnější postoje k SN. Pokud bylo náboženství v dotazníku definováno s odkazem na organizované struktury a rituály, tedy krom jiného také k fungování v náboženských společnostech, pak lze předpokládat, že ti, kteří v rámci náboženství zažívají opakované konkrétní interakce s druhými, budou rozdílněji (oproti těm, kteří tyto interakce nezažívají) vnímat právě konkrétněji pojaté postoje (k intervencím atp.). Kdežto spiritualita chápaná jako obrácení se do sebe, může spíše ovlivňovat obecnější postoje. Přičemž se zdá, že respondenti, kteří se označují za více nábožensky založené, se označují také jako více spirituální ($\chi^2=9,6$; $df=1$; $p=0,002$), tady zřejmě u jednoho člověka různé úrovně duchovního rozměru (S nebo N) ovlivňují různé

oblasti postojů k SN v sociální práci.

Reference

- BARKER, Stacy.. A Qualitative Examination of the Experience of Christian Students in Social Work Educational Programs. *Social Work & Christianity*, 2013, roč. 40, č. 1, s. 3-22. ISSN 0737-5778.
- BARKER, Stacy. The Integration of Spirituality and Religion Content in Social Work Education. *Social Work & Christianity*, 2007, roč. 34, č. 2, s. 146-166. ISSN 0737-5778.
- COHOLIC, Diana. Spirituality in Social Work Pedagogy.. *Journal of Teaching in Social Work*, 2006, roč. 26, č. 3/4, s. 197-217. ISSN 0884-1233.
- FURMAN, Leola, et al. Religion and Spirituality in Social Work Education and Direct Practice at the Millennium. *BJoSW*, 2004, roč. 34, s. 767-792. ISSN 0045-3102.
- GRAFF, Dorothy. A Study of Baccalaureate Social Work Students' Beliefs about the Inclusion of Religious and Spiritual Content in Social Work, *Journal of Social Work Education*, 2007, roč. 43, č. 2, s. 243-256. ISSN 1043-7797.
- HODGE, David. The Spiritual Competence Scale. *Research on Social Work Practice*, 2007, roč. 17, č. 2., s. 287-295. ISSN 1049-7315.
- HODGE, David. Spiritual life maps. *Social Work*, 2005, roč. 50, č. 1, s. 77-87. ISSN 0037-8046.
- HODGE, David, DEREZOTES, David. Postmodernism and Spirituality. *Journal of Social Work Education*, 2008, roč. 44, č. 1, s. 103-123. ISSN 1043-7797.
- HUNT, Julie. Bio-Psycho-Social- Spiritual Assessment? *Social Work & Christianity*, 2014, roč. 41, č. 4, s. 373-384. ISSN 0737-5778.
- HUSAIN, Altaf, SHERR, Michael. Introduction: Religion and Spirituality in Competency-Based Social Work Practice. *Social Work & Christianity*, 2015, roč. 42, č. 1, s. 3-6. ISSN 0737-5778.
- KANÁK, Jan. Postavení diskursu spirituality v sociální práci. *Sociální práce / Sociálna práca*, 2015, roč. 15, č. 3, s. , ISSN 1213-6204.
- LUN, Man Wai Alice. A Qualitative Study of Students' Perception of Spirituality and Religion, *Social Work & Christianity*, 2015, roč. 42, č. 2, s. 178-192. ISSN 0737-5778.
- MULDER, Cray. Unraveling Students Experiences with Religion and Spirituality in the Classroom Using a Photovoice Method, *Social Work & Christianity*, 2014, roč 41, č. 1, s. 16-44. ISSN 0737-5778.
- NAVRÁTIL, Pavel. Postmodernita v životní situaci. In Navrátil, P. *Reflexivní posouzení v sociální práci s rodinami*. Brno: MUNI, 2014, 48-90. ISBN 978-80-210-7504-7.
- OXHANDLER, Holly, PARGAMENT, Kenneth. Social Work Practitioners' Integration of Clients' Religion and Spirituality in Practice. *Social Work*, 2014, roč. 59, č. 3, s. 271-279. ISSN 0037-8046.
- SENREICH, Evan. An Inclusive Definition of Spirituality for Social Work Education and Practice. *Journal of Social Work Education*, roč. 49, s. 548-563. ISSN 1043-7797.
- STEWART, Chris., KOESKE, Gary. Social Work Students' Attitudes Concerning the Use of Religious and Spiritual Interventions in Social Work Practice. *Journal of Teaching in Social Work*, 2006, roč. 26, č. 1/2, s. 31-49. ISSN 0884-1233
- STIRLING, Blair. et al. A Comparative Survey of Aotearoa New Zealand and UK Social Workers on the Role of Religion and Spirituality in Practice. *BJofSW*, 2010, roč. 40, s. 602-621. ISSN 0045-3102.
- VAUS de, David. *Analyzing Social Science Data*. London: SAGE, 2012. ISBN 9780761959380.

Životná spokojnosť študentov sociálnej práce pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku

The life satisfaction of students of the social work at Faculty of education at Catholic university in Ružomberok.

Anna Mikovínyová,¹ Markéta Rusnáková², Katarína Kohútová³

Abstrakt

Cieľom príspevku je skúmanie životnej spokojnosti študentov sociálnej práce pedagogickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku v súvislosti s ich motiváciou k štúdiu. Príspevok je zameraný na vysokoškolské prostredie, pri ktorom teoreticky vychádzame z ekologickej perspektívy. V empirickej časti príspevku zisťujeme, či vysokoškolské prostredie prispieva k životnej spokojnosti študentov v oblasti vzdelávania. Výskum je realizovaný formou štandardizovaného Dotazníka životnej spokojnosti. Predpokladaným výstupom príspevku je zhodnotenie životnej spokojnosti študentov a motivácie k štúdiu s prihliadnutím na vysokoškolské prostredie.

KLúčové slová: Vysokoškolské prostredie. Sociálna práca. Životná spokojnosť. Motivácia. Faktorová analýza

Abstract

The aim of the article is examining of life satisfaction of students of the social work at pedagogical faculty at the Catholic University in Ruzomberok in connection with their motivation to study. The paper is focused on the university environment, where in theory we start from the ecological perspective. In the empirical part of the article we find out whether the university environment contributes to life satisfaction of students in the field of education. Research is done by a standardized questionnaire of life satisfaction. The presumed contribution is to assess life satisfaction and motivation of studentsto study with regard to the academic environment.

Keywords: Academic environment. Social work. Life satisfaction. Motivation. Factor analysis.

1. Úvod

Vysokoškolské prostredie by malo svojim študentom ponúkať čo najlepšie podmienky pre štúdium. Priaznivé podmienky môže zhodnotiť samotná spokojnosť a motivácia študentov ku štúdiu. V príspevku zisťujeme vzťah medzi motiváciou ku štúdiu a životnou spokojnosťou študentov sociálnej práce v rámci Katolíckej univerzity v Ružomberku.

1.1. Teoretické východiská životnej spokojnosti

Teoretické východiská životnej spokojnosti nachádzame v ekologickej perspektíve. Podľa Levickej a kol. (2012) vychádza ekologická perspektíva z predpokladu dosahovania vyváženosti medzi klientovými potrebami a možnosťami sociálneho prostredia, ktoré klientovi ponúka na uspokojenie jeho potrieb. Spomenutá vyváženosť sa podľa Gordona (In Levická a kol., 2012) realizuje transakciami medzi človekom a prostredím. Cieľom uvedenej transakcie je vzájomné zosúladenie potrieb a tiež požiadaviek. Za úspešné transakcie

1 Mgr. Anna Mikovínyová; Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Ústav sociálnych vied, Katedra sociálnej práce; e-mailová adresa: anickakuranova@gmail.com; tel.: +421-910-188-354.

2 Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, Ph.D.; Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Ústav sociálnych vied, Katedra sociálnej práce; e-mailová adresa: marketa.rusnakova@ku.sk; tel.: +421-902-728-308.

3 Mgr. Katarína Kohútová; Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Ústav sociálnych vied, Katedra sociálnej práce; e-mailová adresa: katarina.kohutova.ku@gmail.com; tel.: +421-918-337-404.

považuje tie, ktoré napomáhajú vývoju klienta a súčasne zlepšujú prostredie. Prostredie, ktoré sa stáva lepším tak pomáha systémom, ktoré na ňom závisia, k ich rastu. Vysokoškolské prostredie by v tomto ponímaní malo ponúkať svojim študentom také podmienky, ktoré by zabezpečovali osobný, resp. profesionálny vývoj študentov a taktiež by napĺňalo ich potreby a spokojnosť. Rothery (In Turner, 2005) hovorí, že ak požiadavky prevažujú zdroje, osoba má tendenciu trpieť. Ak sú zdroje primerané, osoba sa môže efektívne adaptovať. Táto rovnováha požiadaviek je silným determinantom zdravia a šťastia. Šťastie tu môžeme vnímať ako synonymum spokojnosti. Zdôrazňuje to aj Haybron (2005), ktorý uvádza, že spokojnosť je trvalou mierou šťastia.

Vo vysokoškolskom prostredí by na základe uvedenej ekologickej perspektívy mali byť v rovnováhe požiadavky študentov a zdroje, ktoré zabezpečuje vysokoškolské prostredie adekvátne pre naplnenie týchto požiadaviek, resp. potrieb študentov. Napĺňanie požiadaviek študentov zabezpečuje ich spokojnosť. V príspevku budeme zisťovať aký je vzťah medzi životnou spokojnosťou študentov a motiváciou študentov v rámci vysokoškolského prostredia, ktorá podľa nášho názoru prispieva k spokojnosti študentov.

1.2. Vymedzenie pojmu životná spokojnosť a motivácia

Definovaniu pojmu životná spokojnosť sa venuje mnoho autorov. Niektorí z nich, ako napr. Fahrenberg a kol. (2000) a Hnilica (2004) uvádzajú, že celková životná spokojnosť sa odráža od životnej spokojnosti v jednotlivých oblastiach svojho života. K týmto oblastiam uvádzajú príklady ako rodina, zdravie, práca, priatelia, bývanie a pod. V našom príspevku sa budeme venovať definovaniu samotnej životnej spokojnosti, keďže vychádzame z modelu, na základe ktorého tvorí celkovú životnú spokojnosť práve životná spokojnosť v rozličných oblastiach života, ktoré sme už vyššie spomenuli.

Životná spokojnosť sa podľa autorov Blatného (2010), Kováča (2001), Haybrona (2005), Donovan a Halperna (2002) spája s pocitmi, a to konkrétne s pociťovaním osobnej pohody, s pociťovaním príjemného stavu a s ľudským blahom. Grob (In Lašek, 2004) vníma subjektívnu životnú spokojnosť ako pojem, ktorý zahŕňa pozitívne aj negatívne hodnotenie života, napr. nízke sebahodnotenie, nedostatočné uspokojenie či negatívne oblasti života, ale aj spokojnosť so sebou a s vlastným životom, tiež šťastie a pozitívne oblasti života.

Najvýstižnejšie, vzhľadom k nášmu smerovaniu príspevku, definuje životnú spokojnosť Sumner (In Haybron, 2005). Autor vychádza z presvedčenia, že životná spokojnosť je výsledkom hodnotenia podmienok vlastného života, ktoré hodnotí pozitívne vzhľadom k jeho očakávaniam.

Rozdielnosť názorov môžeme vidieť pri skúmaní životnej spokojnosti. Podľa autorov Dienera, Suha a Oishi (1997) má životná spokojnosť súvislosť so štandardom, ktorý je však tvorený každým človekom a u každého je iný. Preto autori konštatujú nevhodnosť merania životnej spokojnosti na základe kritérií stanovených výskumníkom. Odlišný názor prezentuje Haybron (2005), ktorý vyvinul rovnicu faktorov, ktoré sú v spojitosti so životnou spokojnosťou človeka. Rovnica je nasledovná: $S = K + O + V$, pričom „S“ predstavuje spokojnosť, resp. trvalú mieru šťastia, ktorá sa rovná „K“ – konštitúcii, resp. zdedenej tendencii k prežívaniu šťastia spolu s „O“ – predstavujúce životné okolnosti a „V“ – vôľové faktory, resp. vnútorné okolnosti.

Pojem motivácia sa spája s každou ľudskou činnosťou. Danišková (2009) rozlišuje vonkajšiu a vnútornú motiváciu, pričom vonkajšia motivácia vedie k správaniu, k činnosti pod určitým tlakom z vonkajších podnetov. Vnútornú motiváciu predstavuje vlastné presvedčenie, vykonávanie danej činnosti kvôli nej samotnej. V rámci príspevku sa budeme venovať korelácii celkovej životnej spokojnosti a motivácii študentov k štúdiu na Katolíckej

univerzitev Ružomberku v odbore Sociálna práca. Predpokladáme, že medzi životnou spokojnosťou študentov a ich motiváciou k štúdiu je určitý vzťah.

2. Metodológia výskumu

Cieľom výskumu je identifikovať mieru životnej spokojnosti študentov odboru sociálnej práce, Katolíckej univerzity v Ružomberku vo vzťahu k ich motivácii k štúdiu. Zámerom výskumu je analyzovať vzťah životnej spokojnosti a motivácie študentov k štúdiu. Výskum je realizovaný v kvantitatívnej forme, formou dvoch dotazníkov. Prvý sa zameriava na životnú spokojnosť študentov, ide o štandardizovaný Dotazník životnej spokojnosti, zostavený Fahrenbergom, Myrtekom, Schumacherom a Brählerom (2001). Druhý dotazník je vlastnej konštrukcie vytvorený na skúmanie motivácie študentov z odboru sociálnej práce k ich štúdiu.

Prvá časť dotazníka sa zaoberá zisťovaním životnej spokojnosti študentov prostredníctvom štandardizovaného dotazníka životnej spokojnosti. V rámci uvedeného dotazníka sa respondenti vyjadrovali k svojej životnej spokojnosti v rôznych oblastiach života. Niektoré oblasti zo štandardizovaného dotazníka od Fahrenberga a kol. (2001) sme vynechali, resp. prispôbili pre respondentov vo vysokoškolskom prostredí. Zisťované oblasti životnej spokojnosti u respondentov sú nasledujúce: zdravie, škola a štúdium, finančná situácia, voľný čas, partnerstvo a manželstvo, vlastná osoba, priatelia, známi a príbuzní, bývanie. Zo štandardizovaného dotazníka životnej spokojnosti sme vzhľadom na osobnosť študenta a jeho prostredie vynechali oblasti ako vzťah k vlastným deťom a sexualitu. Pre potreby výskumu sme transformovali oblasť práce a zamestnania na oblasť školy a štúdia.

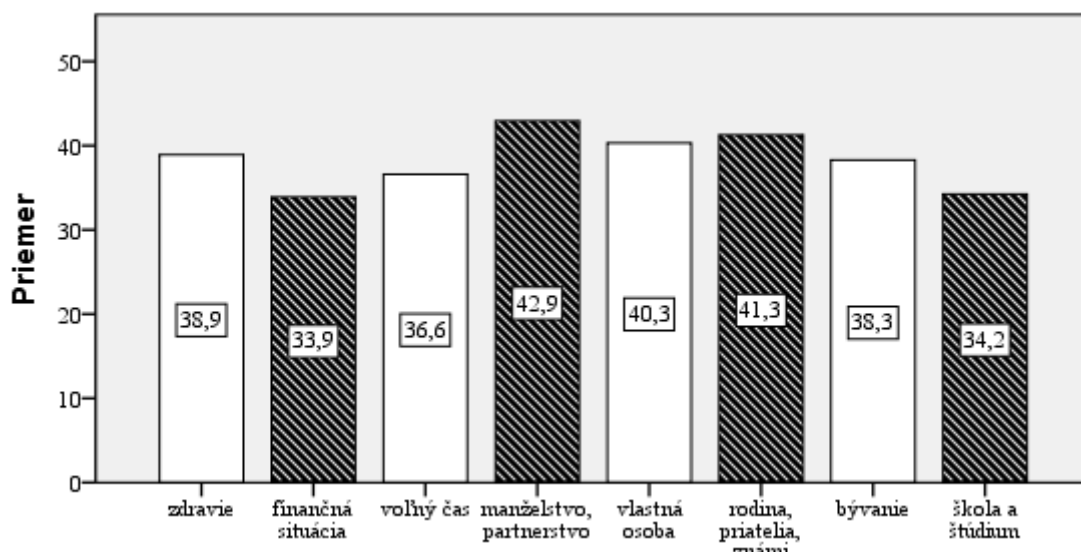
Druhá časť dotazníka sa zaoberá zisťovaním motivácie študentov k štúdiu v študijnom odbore sociálna práca. Respondenti sa vyjadrovali k motivácii k štúdiu prostredníctvom 5-bodovej Likertovej škály, na ktorej hodnotili jednotlivé aspekty spájané s motiváciou ku štúdiu v danom odbore. Vyjadrovali sa napr. k záujmu pre uvedený odbor, k túžbe pracovať v oblasti sociálnej práce, k vysokoškolskému titulu, k túžbe pomáhať ľuďom a pod. Na základe uvedených oblastí sme zisťovali ich motiváciu k štúdiu v odbore sociálna práca.

Výskum bol realizovaný na vzorke 61 respondentov, z toho 48 žien a 13 mužov. Respondentov tvorili poslucháči 2. ročníka bakalárskeho stupňa (N 30) a 2. ročníka magisterského stupňa (N 31). Zisťovali sme i spôsob bývania respondentov, pričom 21 býva na internáte/priváte, 34 s rodičmi, 4 majú vlastnú domácnosť a 2 uviedli odpoveď ako „iné“ (napr. u kamaráta). Priemerný vek bol 22,84 rokov (medián 23, modus 23), štandardná odchýlka 1,78 roka. Najmladší respondent mal 19 rokov, najstarší 27.

3. Výsledky výskumu

3.1. Analýza životnej spokojnosti

V grafe č. 1 sú znázornené hrubé skóre jednotlivých domén dotazníka životnej spokojnosti. Ako vidíme, najvyššie hodnoty dosahujú respondenti v doménach „manželstvo, partnerstvo“, „rodina, známi, príbuzní“ a „vlastná osoba“ a najnižšie hodnoty v doménach „škola a štúdium“ a „finančná situácia“. Pôvodnú doménu a jej jednotlivé položky „práca a zamestnanie“ sme pre potreby nášho výskumu prispôbili a premenovali na „škola a štúdium“. Cronbachová alfa tejto domény dosahuje hodnotu 0,735, čo je uspokojivé. Celkové skóre dotazníka životnej spokojnosti malo hodnotu 282,7 (medián 292, modus 319, štandardná odchýlka 43,09, minimum 193, maximum 348).

Graf č. 1: Domény životnej spokojnosti

Zdroj: vlastné spracovanie

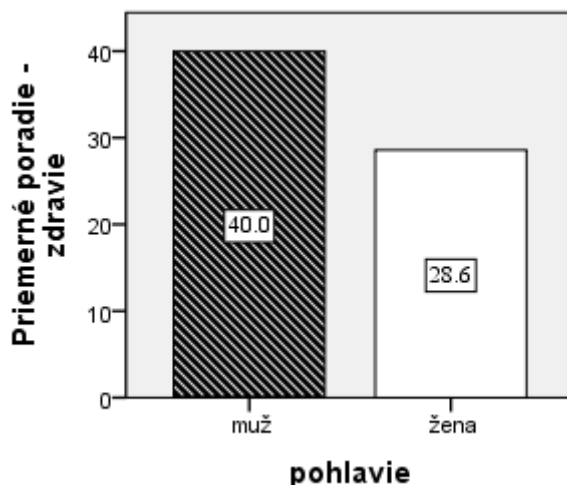
V nasledujúcej analýze sme zisťovali, či existujú štatisticky významné rozdiely v jednotlivých doménach a celkovom skóre dotazníka vzhľadom na pohlavie, ročník a spôsob bývania. Na základe testu normality (Kolmogorov-Smirnov test) a posúdenia centrálnych hodnôt môžeme konštatovať, že dáta nie sú normálne rozdelené a preto v ďalšej analýze používame neparametrické testy (konkrétne Mann-Whitney U-test).

Ako vyplýva z tab. č. 1, jediný signifikantný rozdiel sme zaznamenali v doméne „zdravie“, pričom muži sú s touto doménou spokojnejší (viď. graf č. 2).

Tab. č. 1: Rozdiely v jednotlivých doménach životnej spokojnosti a v celkovej životnej spokojnosti vzhľadom na pohlavie

	Mann-Whitney U	Asymp. Sig.
zdravie	195,500	0,040
finančná situácia	253,500	0,302
voľný čas	286,000	0,646
manželstvo, partnerstvo	101,000	0,575
vlastná osoba	307,000	0,930
rodina, priatelia, známi	225,500	0,126
bývanie	290,500	0,703
škola a štúdium	292,500	0,731
Celková životná spokojnosť	285,500	0,640

Zdroj: vlastné spracovanie

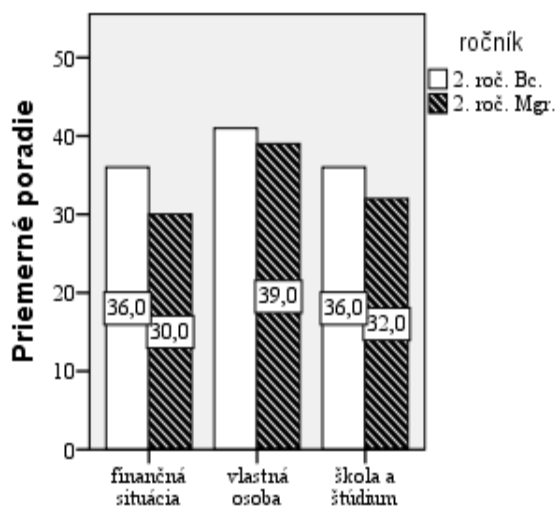
Graf č. 2: Rozdiely v doméne zdravie vzhľadom na pohlavie

Ako vyplýva z tab. č. 2, signifikantné rozdiely sme zaznamenali v doménach „finančná situácia“, „vlastná osoba“, „škola a štúdium“ a „celková životná spokojnosť“. Z grafu č. 3 vyplýva, že s finančnou situáciou, vlastnou osobou i so školou a štúdiom sú spokojnejší študenti 2. ročníka bakalárskeho stupňa. (viď. graf č. 3). Rovnako celkovú životnú spokojnosť majú vyššiu študenti 2. ročníka bakalárskeho stupňa (priemer - 296,9) v porovnaní so študentmi 2. ročníka magisterského stupňa (priemer - 269,1).

Tab. č. 2: Rozdiely v jednotlivých doménach životnej spokojnosti a v celkovej životnej spokojnosti vzhľadom na ročník

	Mann-Whitney U	Asymp. Sig.
zdravie	434,5	0,659
finančná situácia	283,5	0,008
voľný čas	434	0,653
manželstvo, partnerstvo	160,5	0,987
vlastná osoba	325	0,042
rodina, priatelia, známi	377,5	0,205
bývanie	447,5	0,799
škola a štúdium	319,5	0,035
celková životná spokojnosť	295	0,014

Zdroj: vlastné spracovanie

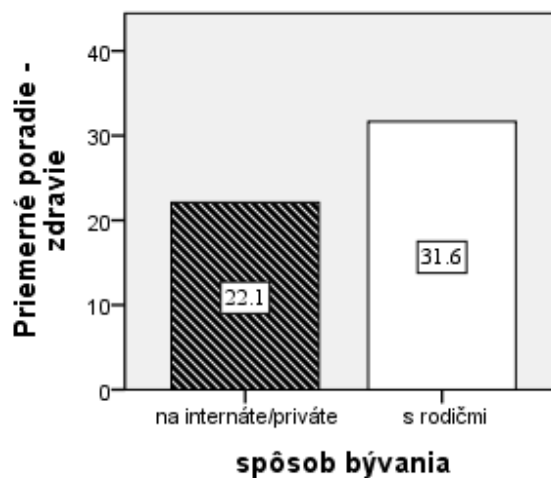
Graf č. 3: Rozdiely v doménach finančná situácia, vlastná osoba, škola a štúdium vzhľadom na ročník

Následne sme zisťovali rozdiely vzhľadom na spôsob bývania respondentov, pričom sme porovnávali študentov bývajúcich na internáte/priváte (N 21) a študentov bývajúcich s rodičmi (N 34). Signifikantný rozdiel sme zaznamenali len v doméne „zdravie“, pričom spokojnejší so zdravím boli respondenti bývajúci s rodičmi.

Tab. č. 3: Rozdiely v jednotlivých doménach životnej spokojnosti a v celkovej životnej spokojnosti vzhľadom na spôsob bývania

	Mann-Whitney U	Asymp. Sig.
zdravie	233,000	0,031
finančná situácia	355,500	0,979
voľný čas	306,000	0,375
manželstvo, partnerstvo	110,500	0,551
vlastná osoba	335,500	0,708
rodina, priatelia, známi	328,000	0,614
bývanie	346,000	0,848
škola a štúdium	341,000	0,781
celková životná spokojnosť	281,000	0,188

Zdroj: vlastné spracovanie

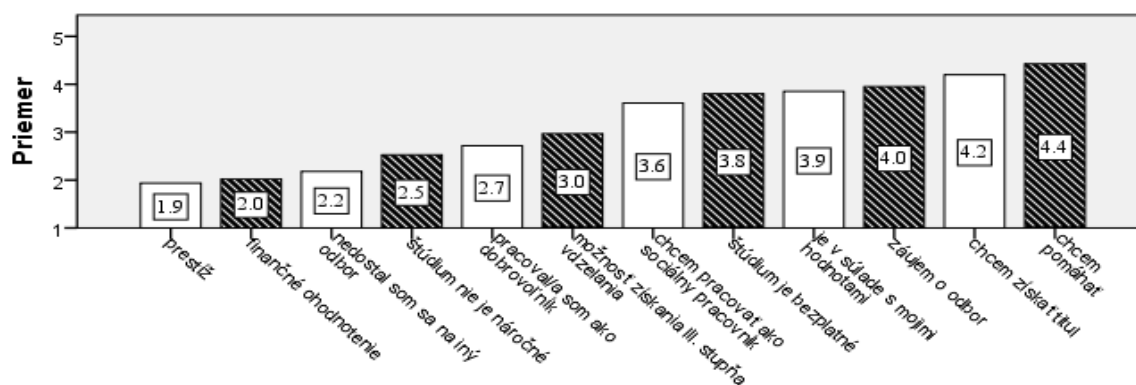

Graf č. 4: Rozdiely v doméne zdravie vzhľadom na spôsob bývania

3.2. Analýza motivácie ku štúdiu sociálnej práce

Motiváciu ku štúdiu sme zisťovali dotazníkom vlastnej konštrukcie. Ako vyplýva z grafu č. 5, študenti sú najviac motivovaní tým, že chcú pomáhať, nasleduje získanie titulu, záujem o odbor a to, že odbor je v súlade s ich hodnotami. Najmenej ich motivuje prestíž profesie a jej finančné ohodnotenie.

Graf č.5: Motivácia k štúdiu sociálnej práce

Zdroj: vlastné spracovanie

3.3. Faktorová analýza

Vzhľadom na potreby ďalších analýz sme jednotlivé položky týkajúce sa motivácie podrobili faktorovej analýze, pričom sme použili metódu hlavných komponentov a rotáciu varimax. Kaiser-Mayer-Olkinova (KMO) miera adekvátnosti výberu (0,657) a Batlettov test

sféricity ($< 0,001$) preukázali, že dáta splňajú predpoklady pre realizáciu FA.

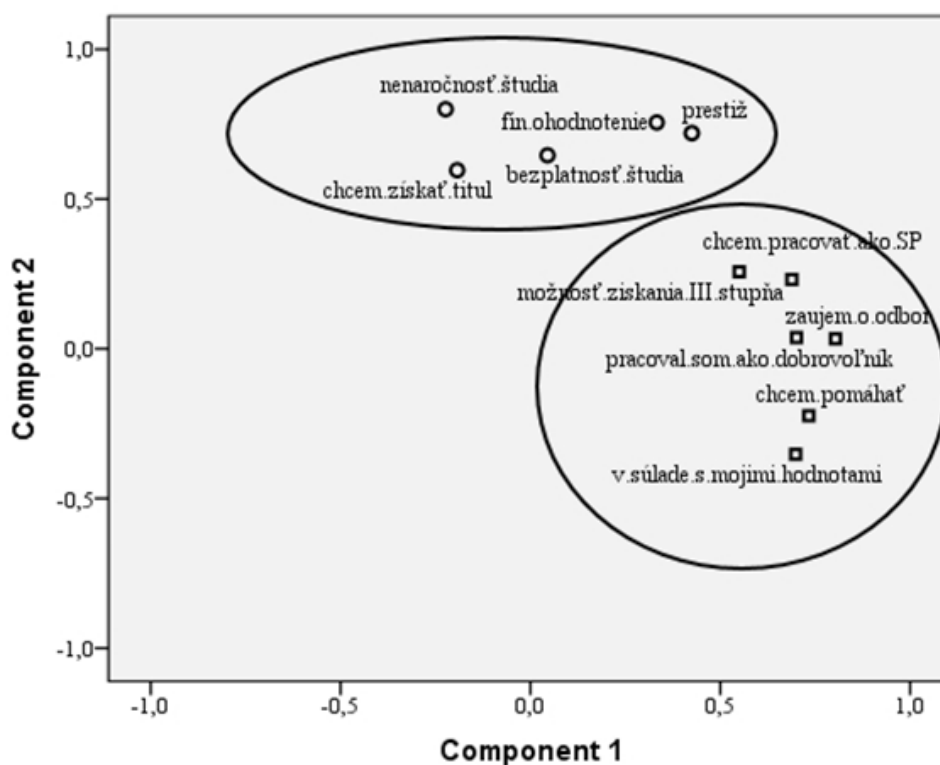
V tabuľke č. 4 je zobrazená rotovaná faktorová matica, z ktorej vyplýva, že sme identifikovali dva relevantné faktory. V tabuľke tiež môžeme vidieť, ako jednotlivé položky dotazníka sýtia každý faktor⁴, pričom sýtenie je vyjadrené korelačným koeficientom. Oba faktory spolu vysvetľujú 55,6% celkovej variácie. V tabuľke sú farebne rozlíšené dva identifikované faktory. Faktor 1 sme pomenovali vnútorná motivácia a faktor 2 sme pomenovali vonkajšia motivácia. V tabuľke sú tiež uvedené aj namerané hodnoty reliability pre jednotlivé identifikované faktory. Vizualizované faktory sú v grafe č. 6.

Tab. č. 4: Faktorová analýza motivačných činiteľov

	Vnútorná motivácia	Vonkajšia motivácia
záujem o odbor	0,803	
chcem pomáhať	0,733	-0,253
chcem pracovať ako sociálny pracovník	0,701	0,205
pracoval/a som ako dobrovoľník	0,699	
je v súlade s mojimi hodnotami	0,689	-0,379
možnosť získania III. stupňa vzdelania	0,550	0,235
Nenáročnosť štúdia	-0,183	0,800
Finančné ohodnotenie	0,365	0,756
prestíž	0,469	0,720
Bezplatnosť štúdia		0,646
Získanie titulu	-0,176	0,596
% variácie	30,18	25,44
Reliabilita (Cronbachova alfa)	0,747	0,763

Zdroj: vlastné spracovanie

4 Položka „nedostal som sa na iný odbor“ nesýtí ani jeden faktor, preto sme ju z ďalšej analýzy vylúčili.

Graf č. 6: Grafické znázornenie jednotlivých faktorov

Zdroj: vlastné spracovanie

3.4. Vzťah medzi životnou spokojnosťou a motiváciou ku štúdiu

Na identifikáciu vzťahu medzi životnou spokojnosťou a motiváciou k štúdiu sme používali korelačnú analýzu (Spearmanov korelačný koeficient). Ako vyplýva z tab. č. 6, zistili sme nasledujúce štatisticky významné vzťahy:

- stredne silný pozitívny vzťah medzi spokojnosťou s vlastnou osobou a vnútornou motiváciou (teda čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je spokojnejší sám so sebou);
- stredne silný pozitívny vzťah medzi spokojnosťou s rodinou, priateľmi a známymi a vnútornou motiváciou (teda čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je spokojnejší s rodinou, priateľmi a známymi);
- stredne silný pozitívny vzťah medzi spokojnosťou so školou/štúdiom a vnútornou motiváciou (teda čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je spokojnejší so štúdiom/školou);
- stredne silný pozitívny vzťah medzi celkovou životnou spokojnosťou a vnútornou motiváciou (teda čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je jeho celková životná spokojnosť vyššia);
- slabý pozitívny vzťah medzi finančnou situáciou a vonkajšou motiváciou (teda čím je študent viac ovplyvňovaný vonkajšou motiváciou, tým je spokojnejší so svojou finančnou situáciou).

Tab. č. 5: Korelačná analýza medzi jednotlivými doménami životnej spokojnosti a celkovou životnou spokojnosťou a faktormi vonkajšej a vnútornej motivácie

		Vnútoraná motivácia	Vonkajšia motivácia
zdravie	Korelačný koeficient	0,179	0,015
	Sig.	0,168	0,911
finančná situácia	Korelačný koeficient	0,135	0,283*
	Sig.	0,298	0,027
voľný čas	Korelačný koeficient	0,209	0,079
	Sig.	0,107	0,547
manželstvo, partnerstvo	Korelačný koeficient	0,280	-0,123
	Sig.	0,093	0,469
vlastná osoba	Korelačný koeficient	0,365**	-0,001
	Sig.	0,004	0,993
rodina, priatelia, známi	Korelačný koeficient	0,356**	-0,286*
	Sig.	0,005	0,025
bývanie	Korelačný koeficient	0,191	-0,169
	Sig.	0,141	0,193
škola a štúdium	Korelačný koeficient	0,333**	-0,011
	Sig.	0,009	0,932
celková životná spokojnosť	Korelačný koeficient	0,452**	0,095
	Sig.	0,000	0,466

Zdroj: vlastné spracovanie

4. Diskusia

Zámerom zrealizovaného výskumu bolo analyzovať vzťah životnej spokojnosti a motivácie študentov k štúdiu v odbore sociálna práca na Katolíckej univerzite v Ružomberku. Výskumnú vzorku tvorilo 61 respondentov. Z uvedených respondentov bolo 79% žien a 21% mužov.

V prvej časti výskumu sme realizovali analýzu životnej spokojnosti na základe štandardizovaného Dotazníka životnej spokojnosti. Súhrnné výsledky analýzy životnej spokojnosti poukazujú na to, že študenti dosahujú najväčšiu životnú spokojnosť predovšetkým v oblastiach manželstvo/partnerstvo, rodina, známi, príbuzní a vlastná osoba. Aj výskum realizovaný autorom Roštekom (2008) potvrdil, že vzťahy v rodine značne prispievajú k vnímaniu spokojnosti života. V rámci nášho výskumu sú naopak študenti najmenej spokojní sú v oblastiach škola a štúdium a finančná situácia.

V ďalšej analýze sme zisťovali, či existujú rozdiely v oblastiach životnej spokojnosti vzhľadom na pohlavie, ročník a spôsob bývania. V rámci pohlavia sme zaznamenali rozdiel iba v jednej oblasti, a to v oblasti zdravia, s ktorou sú muži spokojnejší vo väčšej miere než ženy. V oblastiach ako finančná situácia, vlastná osoba a škola a štúdium sú viac spokojnejší študenti 2. ročníka bakalárskeho stupňa. Podobne aj celkovú životnú spokojnosť majú vyššiu uvedení študenti 2. ročníka bakalárskeho stupňa než študenti 2. ročníka magisterského stupňa. V ďalších výskumoch by bolo vhodné zisťovať príčiny týchto rozdielov. V rámci spôsobu bývania sme zistili, že iba v oblasti zdravia sú existujúce rozdiely. Na základe výsledkov analýzy môžeme konštatovať, že študenti, ktorí bývajú s rodičmi sú viac spokojnejší so svojim zdravím než študenti bývajúci na internáte či priváte. Domnievame sa, že tento výsledok je spôsobený tým, že bývanie s rodičmi poskytuje študentom vyšší štandard (týkajúci sa súkromia, kvality jedla, hygieny) než je možné zabezpečiť na internáte/priváte.

V druhej časti výskumu sme realizovali analýzu motivácie ku štúdiu sociálnej práce na základe dotazníka vlastnej konštrukcie. Z výsledkov výskumu vyplýva, že študenti sú najviac motivovaní túžbou pomáhať, následne získaním titulu, záujmom o odbor a faktom, že daný odbor je v súlade s ich hodnotami. Najmenej sú študenti motivovaní prestížou profesie a jej finančným ohodnotením.

Položky, týkajúce sa motivácie k štúdiu sme pre potreby ďalších analýz podrobili faktorovej analýze. Na jej základe môžeme konštatovať, že k činiteľom vonkajšej motivácie patrí nenáročnosť štúdia, finančné ohodnotenie, prestíž, bezplatnosť štúdia a získanie titulu. K činiteľom vnútornej motivácie môžeme priradiť záujem o odbor, túžbu pomáhať, túžbu pracovať ako sociálny pracovník, skúsenosti s dobrovoľníctvom, fakt, že odbor je v súlade s hodnotami študenta a možnosť získania III. stupňa vzdelania. Pre zvýšenie kvality štúdia aj spokojnosti študentov so štúdiom sociálnej práce je potrebné, aby študenti boli motivovaní a to najmä činiteľmi vnútornej motivácie. Zhodujeme sa s návrhmi autorky Almašiovej (2009), ktoré uvádza vo svojom výskume zisťujúcom motiváciu pre výkon povolania sociálneho pracovníka:

- vytvoriť možnosť odborných stáží v konkrétnom zariadení vzhľadom na špecifikáciu študenta a zefektívniť tak prípravu študentov odboru sociálna práca,
- vytvoriť reálny študijný program, ktorý bude prispôsobený podmienkam, ktoré si vyžaduje súčasná prax,
- zaviesť edukáciu študentov prostredníctvom moderného vyučovania, využiť kreativitu študentov.

V závere výskumu sme korelačnou analýzou zisťovali vzťah medzi životnou spokojnosťou a motiváciou ku štúdiu sociálnej práce. Zistili sme, že medzi spokojnosťou s vlastnou osobou a vnútornou motiváciou je stredne silný pozitívny vzťah. To znamená, že čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je viac spokojnejší sám so sebou. Stredne silný pozitívny vzťah je aj medzi spokojnosťou s rodinou, priateľmi a známymi a vnútornou motiváciou, čo značí, že keď je študent viac vnútorne motivovaný, je aj viac spokojnejší s rodinou, priateľmi a známymi. Významným zistením je aj stredne silný pozitívny vzťah medzi spokojnosťou so školou, štúdiom a vnútornou motiváciou. Čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je spokojnejší so školou, štúdiom. Vzťah medzi životnou spokojnosťou a vnútornou motiváciou je stredne silný pozitívny. Čím je študent viac vnútorne motivovaný, tým je jeho životná spokojnosť vyššia. Vidíme, že vnútorná motivácia je dôležitý činiteľ a má vplyv na životnú spokojnosť jedinca.

Slabý pozitívny vzťah sa ukázal medzi finančnou situáciou a vonkajšou motiváciou, resp. čím je študent viac ovplyvňovaný vonkajšou motiváciou, tým je spokojnejší so svojou finančnou situáciou. Môže to súvisieť s tým, že študenti, ktorí sú motivovaní najmä činiteľmi vonkajšej motivácie, majú väčšiu tendenciu vyhľadávať rôzne brigády popri štúdiu a tým je aj ich finančná situácia lepšia, resp. sú s ňou spokojnejší.

K možným limitom realizovaného výskumu patrí nízka výskumná vzorka. V budúcnosti plánujeme kvôli dôslednejším výsledkom realizovať výskum v rámci rozsiahlejšej výskumnej vzorky.

Zoznam citovanej literatúry

ALMAŠIOVÁ, Angela. *Kvalifikačná a profesijná pripravenosť sociálnych pracovníkov a ich motivácia pre výkon povolania*. Ružomberok: PF KU, 2009. 96 s. ISBN 978-80-8084-489-9.

- BLATNÝ, Marek. *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. 1. vyd., 301 s. Praha: Grada, 2010. ISBN978-80-247-3434-7.
- DANIŠKOVÁ, K. Vnútorná motivácia a motivácia k tvorivosti ako charakteristiky nadania. In Heller, D., Charvát, M., Sobotková, I. (Eds.), *Psychologické dny: Já & my a oni*. s. 1- 7. Brno: FSpS MU a ČMPS, 2009.
- DIENER, E., SUH, E., OISHI, S. Recent findings on subjective well-being. *Indian Journal of Clinical Psychology*, 1997, roč. 24, s. 25 – 41.
- DONOVAN, N. - HALPERN, D. *Life satisfaction: the state of knowledge and implications for government*. UK: Cabinet Office, 2002.
- FAHRENBERG, Jochen., MYRTEK, Michael., SCHUMACHER, Jörg., BRÄHLER, Elmar. *Fragebogen zur Lebenszufriedenheit (FLZ)*. Handanweisung. Goettingen : Hogrefe, 2000.
- FAHRENBERG, Jochen., MYRTEK, Michael., SCHUMACHER, Jörg., BRÄHLER, Elmar. *DŽS – Dotazník životní spokojenosti*. Praha : Testcentrum, 2001.
- HAYBRON, D. M.[cit. 2015-12-08]. *Life satisfaction, Ethical Reflection, and the Science of Happiness*. Department of Philosophy, Saint Luis University, 2005. Dostupné na internete: <http://pages.slu.edu/faculty/haybron/LS%20Ethical%20reflection%20&%20science%20of%20H%20v4single.pdf>.
- HNILICA, Karel. *Vplyv pracovného stresu a životných událostí na spokojnosť se životem*. In Československá psychologie. ISSN 009-062X, 2004. roč. 43, č.3, s. 193 – 202.
- KOVÁČ, Damián. Psychologists and quality of life. *Studia Psychologica*, 2001, roč. 43, č. 2, s. 161–167.
- LAŠEK, Jan. *Subjektívni životní spokojenost u tří vekových skupin respondentu*. In Československá psychologie. ISSN 009-062X, 2004. roč. 48, č. 3, s. 215-223.
- LEVICKÁ, Jana. a kol. *Ekosociálne prístupy v sociálnej práci*. Trnava : Vydavateľstvo OLIVA, 2012. 237 s. ISBN 978-80-89332-14-4.
- ROŠTEK, Marek. *Životná spokojnosť študentov vysokých škôl ako odraz ich rodinného prostredia*. Bakalárska práca. Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave, 2008.
- TURNER, Francis. J..2005.[cit. 2015-12-07] *Encyclopedia of Canadian Social Work*. Canada : WilfridLaurierUniversity Press, 2005. 447 s. ISBN 0-88930-436-5. Dostupné na internete: https://books.google.sk/books?hl=sk&lr=&id=tZNNqCo9O7IC&oi=fnd&pg=PR3&dq=TURNER,+F.+J.2005.+Encyclopedia+of+Canadian+Social+Work.&ots=4t85PufiD7&sig=ayYnp-x--EkiZvEYsSetzh0S6-E&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

III. RODINA A DĚTI

Diagnostika vzťahovej väzby u detí

Diagnosis of attachment in children

Bibiána Barabasová¹, Markéta Rusnáková²

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na problematiku diagnostiky vzťahovej väzby u detí. V teoretickom úvode podávame vymedzenie teórie vzniku vzťahovej väzby, jednotlivé typy vzťahovej väzby a jej diagnostiku. Stručne sa venujeme rodinnej problematike, ktorá je prvým sociálnym prostredím pre dieťa. Cieľom výskumu bolo analyzovať vybrané diagnostické metódy: Strange situation test, CAT Children Apperception test, Test rodinného systému FAST a detskú kresbu na posúdenie vzťahovej väzby. Predpokladaným prínosom príspevku bude ucelený pohľad na osobnosť dieťaťa a vzťah k jeho najbližším osobám.

Kľúčové slová: Rodina. Dieťa. Vzťahová väzba. Diagnostika. Detská kresba

Abstract

This paper focuses on the issue of diagnosis of attachment in children. The theoretical Introduction gives a definition of the theory of attachment, types of attachment and its diagnosis. Briefly we devote gender issues, which is the first social environment of the child. The aim of the research was to analyze the selected diagnostic methods: Strange Situation test, CAT Children apperception test, family FAST and childs drawing system for assessment of attachment. The anticipated benefits will post a comprehensive view of the child's personality and relationship to his closest people.

Keywords: Family. Child of attachment. Diagnostics. Child's drawing.

1. Úvod

Cieľom príspevku je zmapovať teóriu vzťahovej väzby ako základnú potrebu bezpečného pripútania. Opisujeme rodinu, teóriu vzťahovej väzby, jednotlivé testy na meranie vzťahovej väzby. Analyzujeme rodinnú detskú kresbu, prostredníctvom ktorej zistíme vzťahy v rodinách.

2. Vymedzenie pojmu rodina a príbuzných pojmov

Rodina je v našej spoločnosti považovaná za najdôležitejší článok prirodzenej sústavy medziľudských vzťahov. Každý typ spoločnosti sa opiera o rodinu. Rodina zabezpečuje prepojenie medzi generáciami, prenáša sociálny i kultúrny kapitál, a ak optimálne funguje, vytvára tak nenahraditeľné prostredie pre všetkých jej členov, najmä pre deti. (Gabura, 2012). Bowlby (1975) definuje rodinu ako najdôležitejšiu súčasť, kde sa realizujú procesy sociálneho začlenenia jedinca.

Matoušek a kol. (2014) opisuje rodinu ako najvhodnejšie prostredie pre výchovu detí. Žiadna výchovná inštitúcia nedokáže nahradiť rodinu. Funkčná rodina zaistí všetkým jej členom naplnenie hlavných životných potrieb. K hlavným životným potrebám patrí: zaistenie

1 Mgr. Bibiána Barabasová; Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce, Ústav sociálnych vied, *e-mailová adresa*: bibiana.barabasova@gmail.com.

2 Doc. PhDr. Markéta Rusnáková, PhD.; Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce, *e-mailová adresa*: marketa.rusnakova@ku.sk.

bezpečia, oblečenia, jedla, ochrana zdravia a emocionálna vzťahová väzba a podpora. Z toho nám vyplýva, že rodina je najdôležitejším socializačným činiteľom v ktorej dieťa vyrastá.

Gabura (2012) uvádza, že dieťa, ktoré sa narodí je bezbranné a nie je schopné samo prežiť. Z tohto dôvodu potrebuje narodené dieťa fungujúcu rodinu ako ideálnu skupinu, ktorá zabezpečí jeho prežitie. Dieťa v rodine nachádza oporu a zároveň sa učí budovať svoju individualitu. Zdravá a dobre fungujúca rodina je symbolom stavu blízkosti, harmónie bezpečia ľudí, medzi ktorými sa vyvíjajú zdravé emocionálne vzťahy a väzby.

Ondrušková (2011) poukazuje na kladné vzťahové väzby, ktoré by mali byť v rodinách a ktoré sú zároveň nevyhnutným predpokladom pre rozvoj vlastnej emocionality dieťaťa. Významná je úzka emocionálna vzťahová väzba medzi dieťaťom a matkou v najútlejšom období života, na základe ktorej dieťa nachádza stabilitu vzťahov v spoločnosti v budúcnosti.

Prvé vzťahy, ktoré dieťa prežije s matkou determinujú jeho schopnosť vytvárať pozitívne emocionálne vzťahy voči iným v budúcnosti. Pre dieťa v najútlejšom veku sú zvlášť dôležité pozitívne emocionálne prejavy najbližších, emocionálne teplo, bezpečie domova, častý telesný kontakt, pohladenie, prítúlenie, verbálna podpora, ktoré vychádzajú z pozitívne orientovaných vzťahov medzi členmi rodiny (Kolibová, 2007).

Satir, Černý (2007) uvádzajú, že na rodinu pôsobí stres a tlak modernej spoločnosti. Za najdôležitejší faktor vzniku delikvencie a sociálno patologických javov u detí považujú sociológovia delikventné prostredie v rodinách. Rodinný systém je základným učebným kontextom pre osvojenie myslenia, prežívania a správania.

Habánik (2015) dodáva, že rozpad rodín môže spôsobiť u detí radu negatívnych aspektov, z ktorých krajným prípadom v budúcnosti je aj strata domova a vznik bezdomovectva.

Z rôznych socializačných vplyvov, ktoré sa podieľajú na formovaní jedinca v priebehu celého života hrá nezastupiteľnú úlohu rodina. Rodinné pôsobenie na dieťa je veľmi osobné, dlhotrvajúce, emocionálne podfarbené a intenzívne. Rodina tak vytvára najdôležitejší vzťahový systém, kde sa realizujú podstatné aspekty psychického vývinu. Úlohou rodiny je zabezpečovať podmienky pre vývin jej členov na všetkých troch úrovniach - biologickej, sociálnej a psychologickej. Rodina je primárnym zdrojom zabezpečenia biologických potrieb dieťaťa. Dôležitá je v najútlejšom veku detská kontinuita vzťahov pre vývin a upevnenie základov pre sebaponímanie sveta. Kladné pozitívne vzťahy, starostlivosť, usmerňovanie, opatera, sú spôsoby, ktoré rodina používa na podporu rastu a vývinu, aby sa dieťa stalo plne funkčnou osobnosťou (Koteková, Šimová, Gecková, 1998).

2.1. Koncept teórie vzťahovej väzby

Novorodenec prechádza od svojho narodenia zložitým psycho-somatickým vývojom. Z novorodenca pri dobrej genetickej výbave a starostlivosti vyrastie za niekoľko rokov harmonická osobnosť. Deti potrebujú starostlivosť od narodenia, ale len zabezpečenie bývania a jedla nie je dostatočné pre zdravý normálny vývin. Len pri láskavej opatere sa stanú takými ľuďmi, ktorí budú schopní nadväzovať v dospelosti zdravé vzťahy s inými. Deti v ranom veku majú schopnosť vybudovať si pozitívny emocionálny vzťah k takým ľuďom, ktorí uspokojujú ich potreby. Výskumy v sirotincoch ukázali, že deti umreli, ak im chýbal kladný vzťah s inou osobou, hoci fyzické potreby boli naplnené. Z toho nám vyplýva, aká je dôležitá láskavá opatera o dieťa a pozornosť, pretože deťom, ktorým sa toto nedostáva, sú vystavené vážnemu riziku emocionálnej a psychickej deprivácie. Zdravý psychosomatický vývin závisí od vzťahu, ktorý sa začína budovať k rodičom, alebo opatrovateľom (Mikloško, 2008).

Podľa Johna Bowlbyho (In Brisch, 2011) je vzťahová väzba neviditeľným emocionálnym putom, ktorá spája dvoch ľudí. Novorodenec prichádza na svet s vrodenu predispozíciou

hľadať si osobu pre bezpečnú vzťahovú väzbu, ktorá mu poskytne starostlivosť, ochranu a pomoc. Behom prvého roka si dieťa vyvinie k osobe, najčastejšie je to matka, špecifickú vzťahovú väzbu na tzv. hlavnú osobu pre vzťahovú väzbu. Takáto vzťahová väzba zaručuje prežitie a zdravý vývin dieťaťa.

Teória vzťahovej väzby pochádza z roku 1950. Prvými reprezentantmi, ktorí vyvinuli túto teóriu je John Bowlby a Mary Ainsworth. Podľa Johna Bowlbyho má vzťahová väzba primárnu a zásadnú funkciu pre prežitie dieťaťa. Schopnosť vytvoriť vzťahovú väzbu je základnou charakteristikou efektívne fungujúcej osobnosti (Kurth, 2013).

Podľa Brischa (2011) sa už u novorodencov vyvíjajú rozličné typy vzťahovej väzby. Klasifikujú sa na tri variácie a to, bezpečná vzťahová väzba, neistá-vyhýbavá a neistá ambivalentná vzťahová väzba. Bezpečná vzťahová väzba je charakteristická tým, že dieťa po odlúčení aktívne vyhľadáva svoju osobu pre vzťahovú väzbu. Ak sa osoba pre vzťahovú väzbu vráti, dieťa sa nechá rýchlo znova upokojiť cez telesný kontakt. Čas na upokojenie trvá len niekoľko minút. Deti s neistou vyhýbavou vzťahovou väzbou pri odlúčení neprejavujú žiaden, alebo iba veľmi malý protest. Deti s týmto typom vzťahovej väzby väčšinou osobu pre vzťahovú väzbu pri odlúčení ignorujú. Keď sa táto osoba vráti, deti sa k nej nepribližujú, nevšímajú si ju. Pri neistej ambivalentnej vzťahovej väzbe deti prejavujú stres v situáciách odlúčenia, veľmi hlasno plačú. Táto variácia vzťahovej väzby je podobná s variáciou bezpečnej vzťahovej väzby, rozdiel je však v reakcii dieťaťa. Ak sa matka vráti a dieťa utešuje tak dieťa s ambivalentnou vzťahovou väzbou sa pevne pridržiava matky rukami, zatiaľ čo nohami sa odtláča. Rukami prejavuje potrebu vzťahovej väzby, ale kopaním vyjadruje vyhýbavú vzťahovú väzbu. Podľa doterajších štúdií vyvinie behom prvého roka bezpečnú vzťahovú väzbu 60 % detí, niestú-vyhýbavú vzťahovú väzbu 25 % a neistú-ambivalentnú vzťahovú väzbu 10 % detí.

Podľa Snyder a kol. (2012) bezpečné pripevnenie vedie k priaznivým výsledkom, avšak u neistých pripútaných detí narastajú riziká pre zdravý harmonický vývin dieťaťa. Bezpečná vzťahová väzba dáva dieťaťu bezpečný základ a prostredníctvom tejto variácie vzťahovej väzby sa vyvíja zdravý emocionálny proces dieťaťa. Tento zdravý emocionálny proces zahŕňa najmä empatia, láskavosť, pozornosť. Výskumy v Minneapolis potvrdili, že deti ktorý mali bezpečný typ vzťahovej väzby boli vo veku 4.5 roka veselšie, zatiaľ čo deti, ktoré vyjadrovali neisté vzťahové väzby boli odcudzené a nešťastné. Tieto neisté pripevnenia boli spojené s depresívnymi príznakmi. Pri deťoch s neistou vzťahovou väzbou je pravdepodobné, že budú v stresových situáciách ľahko zraniteľné a v budúcnosti si budú ťažko hľadať vzťahy s inými.

Ainsworth (1979) dodáva, že deti s bezpečnou vzťahovou väzbou sú v porovnaní s neistými pripútanými deťmi v neskoršom veku v interakcii s rovesníkmi menej agresívne, kooperatívnejšie a pozitívnejšie naladené. Tieto zistenia nám poskytujú relevantné dôkazy pre vzdelávanie v rodičovstve a sociálnych pracovníkov pracujúcich s rodinou, ktorých cieľom by mala byť podpora bezpečnej vzťahovej väzby u detí.

Ak sa vývin bezpečnej vzťahovej väzby nepodarí, môžu vzniknúť poruchy, to znamená, že v mozgu dieťaťa sú uložené patologické vzorce a tým sa určuje patologické správanie, myslenie a konanie v dospelom veku. Deti s dezorganizovanou vzťahovou väzbou majú väčšinou rodičov, ktorí sú sami zaťažení zážitkom traumy. Ak zostávajú tieto negatívne zážitky z detstva nespracované, je tu veľké riziko, že rodičia prenesú na svoje dieťa túto traumu. Je to veľmi vážny dôvod na to, aby takýto rodičia vyhľadali pomoc (Brisch, 2011).

Podľa Krajčíríkovej (2010) je narušená rodina tým najhorším predpokladom pre zdravý vývoj dieťaťa. Narušené, dysfunkčné rodiny majú negatívny dopad na socializáciu dieťaťa. Viaceré výskumy potvrdili, že deti prichádzajúce z rodín, kde prevládali disharmonické vzťahy, stratili v rodičoch pozitívny príklad a tým aj citovú istotu. Takýmto spôsobom sa

znižuje celková sociálna adaptácia detí a vzniká úzkosť u detí a príznaky trauma.

Podľa Ondruškovej (2011) veľká časť detí žije v súčasnosti v dysfunkčných rodinách, v ktorých dochádza k podstatnému narušeniu vzťahov. Dysfunkčné rodiny predstavujú závažný typ, v ktorom existuje nedostatok podnetov pre optimálny vývin dieťaťa a závažný súbeh sociálno-patologických javov.

3. Empirické štúdie o vzťahovej väzbe

Teória vzťahovej väzby nám umožnila usporiadať množstvo klinických pozorovaní ako napr. reakcie na odlúčenie, dôsledky na stratu hlavnej osoby pre vzťahovú väzbu, vývin niektorých charakteristických rysov osobnosti. Výskum vzťahovej väzby podrobne spracovala Mary Ainsworthová (In Hašto, 2005).

Ainsworthová (1979) vymyslela experimentálny postup, ktorý nazvala „Strangesituationklasifikation“, aby vyšetrila ako sa vzťahová väzba medzi deťmi líši. Výskum bol nastavený tak, aby pozorovanie prebiehalo v skrytosti v malej sklenenej miestnosti. Výskumnú vzorku tvorilo 100 detí vo veku 12 až 18 mesiacov. Prostredníctvom tohto výskumu Ainsworthová identifikovala tri variácie vzťahovej väzby. Bezpečne pripevnené deti majú citlivú starostlivosť, kdež to u neistej vzťahovej väzby je starostlivosť o dieťa zanedbaná a potreby dieťaťa sú ignorované. Neisté a ambivalentné variácie vzťahovej väzby sú spojené so zvýšeným rizikom emocionálnych a sociálnych problémov.

Psychológ Rene Spitz študoval dve skupiny detí. Jednu skupinu tvorili deti zo sirotinca, a druhú skupinu tvorili deti, ktoré sa narodili matkám vo väznici, o ktoré sa však matky neprestajne starali vo väzenských jasliach. Deti v sirotinci navštevoval každý deň zdravotnícky personál. Vo väzenských jasliach videl lekár detí len občas. Keďže jedna zdravotná sestra mala na starosti osem detí, pre vysoký počet niektoré deti zostávali zanedbané a nepovšimnuté. Zdravotné sestry prichádzali len deťom vymeniť plienky a nakŕmiť ich. Deti vo väzenských jasliach boli vystavené neustálej starostlivosti, matky sa s nimi hrali, spievali im, kŕmili ich. Na konci výskumu deti zo sirotinca preukazovali mimoriadne vysoký výskyt úmrtnosti a nedostatok sociálnych vzťahov. Taktiež deti boli viac náchylné na infekcie a choroby. Z 26 detí iba 2 deti dokázali povedať len zopár slov, naopak deti v jasliach trvalo prospievali. Z výskumu môžeme konštatovať, že deti v sirotinci trpeli depriváciou a absenciou lásky, vzťahu a kontaktu (Verny, Weintraubová, 2013).

Autori Margaret a Harry Harlowovci (1959) realizovali výskum na opiciach. Oddelili novonarodené opičky od svojich matiek, pričom tieto mláďatká boli veľmi neútišiteľné a rozrušené. Pozoruhodné bolo, že sa túlili k náhradným matkám vyrobené z mäkkých látok. Tieto opičky boli ochudobnené o materinskú lásku a v dospelosti neboli schopné sa postarať o svoje mláďatká.

Z týchto výskumov môžeme konštatovať, aká je dôležitá vzťahová väzba už od raného detstva. Ak táto starostlivosť je zo strany rodiny zanedbaná, častokrát je to zdroj patologického správania.

4. Analýza vzťahovej väzby prostredníctvom vybraných diagnostickýchmetód

Podľa Svoboda a ed. (2001) je diagnostika činnosť, ktorá smeruje k zisťovaniu prejavu s cieľom odhaliť príčiny nežiaduceho stavu. Diagnostická činnosť je súhrn postupov, ktorých cieľom je stanoviť diagnózu podľa konkrétneho cieľa, ktorým môže byť, napr. zistenie vzťahov v rodinách.

V rámci analýzy vzťahovej väzby u detí máme na výber tieto vybrané diagnostické metódy: Tematický apercepční test – TAT, Children apperception test – CAT, test rodinného

systemu – FAST a detskú kresbu.

4.1. Tematický apercepční test - TAT

Podľa Svoboda a ed. (2001) je tematický apercepční test – TAT, individuálny projektívny test, prostredníctvom ktorého sa dajú diagnostikovať niektoré z dominantných pudov a emócií. Dieťa sa v tomto teste opiera o vlastné skúsenosti a nevedome vykresľuje vlastné potreby a emócie v postavách svojich vymyslených hrdinov. Materiál testu tvorí 31 obrázkov, na ktorých sú nakreslené nejednoznačné situácie. Jeden z týchto sérií obrázkov je tvorený čistou plochou, na ktorou si má dieťa premietnuť vlastnú predstavu ľubovoľného rodinného obrázku. Dieťa je prostredníctvom tohto testu vyzvané k tomu, aby si ku každému obrázku vytvorilo najdramatickejší príbeh, musí popísať čo si jednotlivé osoby z obrázka myslia a čo asi cítia. Na konci testu je potrebné vedieť, ako celý príbeh skončí. Hodnotenie testu vychádza z obsahu príbehu, ktorý je komentovaný dieťaťom. Pozitívom testu je široký záber, ktorý umožňuje hlbokú analýzu. Tento test je jeden z najpoužívanejších testov v detskej diagnostike.

4.2. Childrensapperception test - CAT

Druhou diagnostickou metódou na zisťovanie vzťahov v rodinách je test CAT – childrens apperception test. Tento test je najznámejšou verziou detského testu a je určený pre deti od troch rokov. Test sa skladá z 10 obrázkov antropomorfovaných zvierat, kde sú nakreslené bežné situácie z rodinného života. Obrázky zvierat sú zamerané hlavne na témy, ako napr. udržiavanie čistoty, vzťahy medzi súrodencami a medzi rodičmi. Test začína príbehom. Dieťa rozpráva príbeh, ktorý začína slovami „bolo raz“. Na konci sa kladú otázky, ktoré slúžia k objasneniu príbehu. Test trvá v rozmedzí 15 až 30 minút. V závere sa v každej situácii na obrázku hodnotí – téma príbehu, hrdina – jeho vek, pohlavie a povolanie, potreby, prostredie, postavy vystupujúce v príbehu, konflikty. Použitie testu je veľmi široké, od hlbinných motívácií k poruchám vzťahov (Svoboda a ed, 2001).

4.3. Test rodinného systému - FAST

Podľa Sobotková (2004) je test rodinného systému osvedčený diagnostický nástroj. Hlavným cieľom použitia testu je analýza rodinných vzťahov a procesov. Ide o získavanie predstavy o tom, ako členovia svoju rodinu vnímajú. Materiál testu tvoria 12 figúrok vyrobených z dreva, 6 ženských a 6 mužských s tvárou, kde sú naznačené iba oči a ústa a šachovnica (45x45 cm), ktorá je rozdelená do 81 štvorcov. K dispozícii sú aj valcovité podstavce v troch rôznych výškach. Tri páry figúrok sú farebné, pretože slúžia k hodnoteniu vzťahu. Dieťa rozmiestňuje figúrky predstavujúce členov rodiny na šachovnicové pole tak, aby figúrky znázorňovali typickú situáciu v rodine. Po vytvorení jednotlivých znázornení sa realizuje s dieťaťom rozhovor na objasnenie detailu. Vzdialenosť medzi figúrkami na šachovnicových poliach predstavuje kohéziu. Figúrky, ktoré sú umiestnené na vedľajších štvorcov dosahujú maximálnu kohéziu. Väčšia vzdialenosť figúrok predstavuje menej kohezívne, asymetrické vzťahy. Použitie podstavcov pre vyvýšenie figúrok predstavuje základ pre meranie druhej dimenzie – hierarchia v rodine. Rovnaká výška figúrok predstavuje rovnakú mocenskú štruktúru. Každá dimenzia je skórovaná ako nízka, stredná a vysoká. Podľa týchto kombinácií klasifikujeme typ rodinnej štruktúry ako vyvážený, labilne vyvážený alebo nevyvážený. Taktiež deťom môžeme určiť, aby znázornili typickú a ideálnu situáciu v rodine. Ak je figúrka dieťaťa nasadená na vyšší podstavec ako figúrka rodiča,

znamená to prevrátenú hierarchiu vzťahov v rodine. Počas celého testovania sledujeme v akom poradí dieťa figúrky umiestňuje, aké má pri tom poznámky, či nevynecháva nejakú dôležitú osobu z rodiny, alebo naopak znázorni ľudí, ktoré do rodiny nepatria. V následnom rozhovore dieťaťu kladieme otázky, ktoré objasnia detaily testovania. Sobotková (2004) dodáva, pokiaľ budeme využívať možnosti tohto testu máme k dispozícii nástroj, ktorý nám pomôže porozumieť dynamike rodinných vzťahov.

4.4. Detská kresba

Podľa Davido (2008) detská kresba predstavuje kráľovskú cestu do detskej duše. V kresbe dieťa znázorňuje svoju osobnosť, podáva informácie o zážitkovom a citovom svete. Pre sociálnych pracovníkov sa tak detská kresba stáva kľúčom k pochopeniu zašifrovaných problémov dieťaťa, pretože dieťa je pri kresbe motivované tým, čo ho trápi.

Končeková (2012) dodáva, že detská kresba je obrázková reč, pomocou ktorej dieťa rozpráva o dojmoch, ktoré ho zatážujú a obklopujú. Kreslenie je pre dieťa niečím ako ventilom vnútorného pretlaku predstáv. Kresba dieťaťa má aj komunikatívny charakter, pretože dieťa v nej chce povedať všetko čo vie, čo cíti a tak komunikuje so svojím okolím.

Pogády a kol. (1993) upozorňuje, že kresba je veľmi jednoduchým a zároveň výhodným diagnostickým prostriedkom. V kresbe rodiny poukazujú aj Matějček a Langmeier, ktorí našli u deprimovaných detí veľmi chudobný prejav. V ich kresbe chýbajú členovia rodiny a kresba nemá vzťah k rodinnému prostrediu. Deti z konfliktnéj rodiny zobrazujú jednotlivých členov v konfliktnéj situácii, a jedinec zo zdravého, funkčného rodinného prostredia kreslí všetkých členov v činnosti, ktoré im prislúchajú – matka varí, otec upratuje. Práve tým, že si dieťa nevedomuje cieľ kresbového úkonu cez kresbu vyjadruje veľa vecí, pretože to čo dieťa nepovie, vyjadrí kresbou, dokonca aj konflikty. Každá časť kresby je jedinečný a nevedomý aspekt osobnosti dieťaťa.

4.5. Interpretácia detskej kresby

Podľa Svoboda, Krejčířová, Vágnerová (2009) je detskú kresbu nutné interpretovať z hľadiska spôsobu stvárnenia každej postavy, na základe proporcií, veľkosti, spracovania detailu. Veľmi malú postavu kreslí dieťa, ktoré trpí pocitom neistoty. Veľké postavy bývajú typické pre deti, ktoré majú sklon k agresívnemu správaniu. Chýbajúce podstatné časti tela sa vyskytujú v kresbách detí v akútnej stresovej situácii, v dysfunkčných rodinách.

Najrozšírenejší test rodiny detskej kresby sa skladá z dvoch častí. V prvej časti dostane dieťa papier a jeho úlohou je nakresliť vysnívanú rodinu. V druhej časti má dieťa za úlohu nakresliť svoju rodinu. Prvá kresba dieťaťa predstavuje rodinu ideálnu, dieťaťom vysnívanú, v ktorej by chcelo dieťa vyrastať. Druhá kresba dieťaťa je kresbou svojej vlastnej rodiny. Ak dieťa nakreslí svoju rodinu ako zvieraciú, táto zvieracia rodina predstavuje agresívne city dieťaťa. Spôsob oblečenia, súlad jednotlivých častí tela postav odrážajú city. Nahé, neoblečené postavy svedčia o konflikte v rodine. Zvyšovanie hodnoty u rodičov dieťa vyjadruje tým, že v kresbe vyzdobí detaily. Pri kresbe dieťaťa je dôležité si všimnúť miesta, ktoré matka na papieri zaujíma. Niekedy sa stáva, že v kresbe je matka oddelená od otca dieťaťom. Dieťa v takomto prípade trápia konflikty medzi rodičmi. Zmrzačené a zmenšené postavy vyjadrujú agresivitu. Neprítomnosť rodičov v kresbe znázorňuje väčšinou veľmi konfliktné vzťahy (Davido, 2008).

5. Metodika prieskumu

V empirickej časti nášho príspevku sme si vybrali diagnostickú metódu detskú kresbu, kde sme sa zamerali na analýzu a identifikáciu rodinných vzťahov. Prieskumu sa zúčastnilo 31 detí vo veku 6 až 12 rokov, z toho sedem detí nežilo s rodičmi a tri deti žili iba s jedným rodičom. Prieskum bol uskutočňovaný na dvoch základných školách a v krízovom stredisku Alžbetka v Spišskej Novej Vsi. Cieľom prieskumu bolo analyzovať a identifikovať vzťahy detí v rodinách. Každé dieťa dostalo dva papiere. Na jeden papier bolo úlohou detí nakresliť rodinu o ktorej snívajú a na druhý papier nakresliť svoju skutočnú rodinu. V závere prieskumu sme porovnali kresby detí z krízového strediska Alžbetka a kresby detí zo základných škôl.

5.1. Interpretácia výsledkov prieskumu

V diagnostike kresieb sme sa zamerali na tieto tri znaky: zobrazenie členov rodiny, celková kvalita kresby a vnímanie členov rodiny dieťaťom. V tabuľke č. 1 uvádzame prvý znak - zobrazenie členov rodiny vo vysnívanej rodine, v tabuľke č. 2 uvádzame zobrazenie členov rodiny v svojej rodine. V tabuľke č. 3 uvádzame druhý znak a to celkovú kvalitu kresby vo vysnívanej rodine a v tabuľke č. 4 celkovú kvalitu kresby v svojej rodine. V tabuľke č. 5 uvádzame tretí znak a to vnímanie členov rodiny dieťaťom vo vysnívanej rodine a v tabuľke č. 6 vnímanie členov rodiny dieťaťom v svojej rodine.

Tab. č.1: Zobrazenie členov rodiny vo vysnívanej rodine

	Základná škola Valachovo	Spojená základná škola	Krízové stredisko Alžbetka
Prítomnosť oboch rodičov	4	8	3
Prítomnosť jedného rodiča	3	2	1
Prítomnosť rodičov absentuje	5	2	3
Celkom	12	12	7

Zdroj: vlastné spracovanie

Z tabuľky č. 1 vyplýva, že na Spojenej základnej škole dominuje predstava výchovy dieťaťa oboma rodičmi. Výsledky v tabuľke sú porovnateľné a identické u žiakov vo všetkých vybraných inštitúciách. Zaujímavé je analyzovanie možnosti vysnívanej rodiny, ktorá pozostáva z absencie oboch rodičov. V tomto kontexte si môžeme povšimnúť rôzne názory medzi jednotlivými inštitúciami.

Tab. č. 2: Zobrazenie členov rodiny v svojej rodine

	Základná škola Valachovo	Spojená základná škola	Krízové stredisko Alžbetka
Prítomnosť oboch rodičov	10	8	2
Prítomnosť jedného rodiča	1	2	2
Prítomnosť rodičov absentuje	1	2	3
Celkom	12	12	7

Zdroj: vlastné spracovanie

Z hľadiska skúmanej problematiky z tabuľky č.2 sme zistili, že v základných školách dominuje v kresbe prítomnosť oboch rodičov, zatiaľ čo v krízovom stredisku Alžbetka dominuje neprítomnosť rodičov.

Tab. č.3: Celková kvalita kresby vo vysnívanej rodine

Celkový pocit kresby	Depresívny	Spokojný/veselý	Celkom
Základná škola Valachovo	0	12	12
Spojená základná škola	0	12	12
Krízové stredisko Alžbetka	3	4	7

Zdroj: vlastné spracovanie

Z výsledkov prieskumu v tabuľke č. 3 sme zistili, že v základných školách celková kvalita kresby vo vysnívanej rodine bola veselá a spokojná. V krízovom stredisku Alžbetka je podľa výsledkov zrejmé, že v kvalite kresby sa objavili nielen spokojné, ale aj depresívne znaky. Pozitívne však je, že prevyšovali spokojné znaky nad depresívnymi.

Tab. č.4: Celková kvalita kresby v svojej rodine.

Celkový pocit kresby	Depresívny	Spokojný/veselý	Celkom
Základná škola Valachovo	6	6	12
Spojená základná škola	4	8	12
Krízové stredisko Alžbetka	7	0	7

Zdroj: vlastné spracovanie

V tabuľke č. 4 sa dá konštatovať, že celková kresba v svojej rodine je odlišná ako v rodine vysnívanej. V základných školách sa síce objavili spokojné a veselé znaky, no objavili sa aj tie depresívne. Čo je však zastrešujúce v krízovom stredisku Alžbetka sa v kresbách detí objavili iba depresívne znaky.

Tab. č. 5: Vnímanie členov rodiny dieťaťom vo vysnívanej rodine.

Veľkosť a tvar postáv	Disproporčné	Proporčné	Celkom
Základná škola Valachovo	5	7	12
Spojená základná škola	2	10	12
Krízové stredisko Alžbetka	2	5	7

Zdroj: vlastné spracovanie

V tabuľke č. 5 uvádzame vnímanie členov rodiny dieťaťom vo vysnívanej rodine. Ako si môžeme všimnúť, proporčných (úmerných) prvkov sa objavuje viac ako prvkov disproporčných (neúmerných).

Tab. č.6: *Vnímanie členov rodiny dieťaťom v svojej rodine.*

Veľkosť a tvar postáv	Disproporčné	Proporčné	Celkom
Základná škola Valachovo	5	7	12
Spojená základná škola	7	5	12
Krízové stredisko Alžbetka	6	1	7

Zdroj: vlastné spracovanie

Výsledky z prieskumu nám v tabuľke č. 6 potvrdzujú, že vnímanie členov rodiny dieťaťom v svojej rodine je odlišné ako v rodine vysnívanej. Zatiaľ čo vnímanie členov rodiny dieťaťom vo vysnívanej rodine dominovali jednoznačne proporčné (úmerné) prvky, v svojej rodine je to opačné a dominujú prvky disproporčné (neúmerne).

Podobný výskum ako náš prieskum realizovala v svojej diplomovej práci Petra Pánkova na Masarykovej univerzite v Brne v r. 2012. V empirickej časti diplomovej práce aplikovala taktiež projektívnu metódu kresby rodiny, na identifikáciu vzťahov v rodine. Autorka si taktiež v kresbe rodiny všimla znaky ako prítomnosť otcovskej postavy, matkinej postavy, neprítomnosť rodičov, veľkosť kresby a pod. Jej výsledky sa zhodujú s našimi výsledkami, zobrazenie nukleárnej rodiny (matka, otec, dieťa) v kresbe, je významným symbolom funkčnosti a úplnosti rodiny.

6. Diskusia

Mnoho autorov, zaoberajúcich sa rodinnou problematikou sa zhoduje na tom, že rodina je tým najzákladnejším a najvýznamnejším socializačným prostredím pre dieťa. Pokiaľ v rodinách nie sú uspokojené základné potreby, dieťa je vážne ohrozené. V súčasnej a veľmi neistej dobe sa často stáva, že rodina dostatočne neplní svoju funkciu a preto našim cieľom bolo zistiť ako dieťa cíti a vníma vzťahy v rodine. Zisťovali sme to prostredníctvom detskej kresby u dvoch sociokultúrne odlišných skupín detí. Na základe prieskumu realizovaného v základných školách a v krízovom stredisku Alžbetka v Spišskej Novej Vsi sme zistili, že u oboch sociokultúrne odlišných skupín sa v kresbách ukázali rozdiely. Deti zo základnej školy, ktoré vyrastali v úplných a funkčných rodinách svoju rodinu zobrazovali proporčne – úmerne. Celkový dojem z kresby bol spokojný a veselý. Kresby taktiež vyjadrovali blízke vzťahy medzi jej členmi. Deti z krízového strediska Alžbetka sa v pojmí kresby výrazne líšili oproti deťom zo základných škôl. V svojich kresbách uplatňovali výrazne zdeformované prvky. Prítomnosť rodičov v kresbách detí väčšinou absentovala. Celkový dojem kresby bol výrazne depresívnejší ako u detí zo základných škôl. Na základe prieskumu môžeme konštatovať, že deti zo základných škôl sú bezpečne pripútané k svojim rodičom. Vzťahy sú nekonfliktné a symetrické. U detí z krízového strediska Alžbetka sa prejavovali zložité a agresívne konfliktné vzťahy medzi členmi rodiny.

Ako uvádza Kelley (2008) nie všetky deti vyrastajú v harmonickej a zdravej rodine. Na území Slovenskej republiky čoraz viac zaznamenávame nezanedbateľný počet detí žijúcich mimo vlastnú rodinu. Ondrušková (2011) dopĺňa, veľká časť detí v dnešnej neistej dobe

žije v dysfunkčných rodinách, v ktorých dochádza k narušeniu vzťahov. Takéto rodiny predstavujú závadný typ rodinného prostredia, v ktorom je nedostatok podnetov pre zdravý a optimálny vývin a narastá závažný súbeh sociálno-patologických javov. Preto je potrebné si uvedomiť, že tieto sociálno-patologické javy a dysfunkčné rodiny pramenia z porúch pripútania a tráum z detstva. Odborníci pracujúci s rodinami by mali tento dôležitý fakt vziať do úvahy a profesionálne pomáhať rodinám v dnešnej nejstej dobe a pokúsiť sa zabrániť tak šíreniu negatívnych sociálno-patologických javov a rozpadu dnešných rodín.

Príloha A: Ukážky kresieb detí zo základných škôl svojej a vysnívanej rodiny

Obr. č. 1: Detská kresba svojej rodiny

Obr. č. 2: Detská kresba vysnívanej rodiny

Zdroj: vlastné spracovanie

Príloha B: Ukážky kresieb detí z Krízového strediska Alžbetka

Obr. č. 3: Detská kresba svojej rodiny

Obr. č. 4: Detská kresba vysnívanej rodiny

Zdroj: vlastné spracovanie

Zoznam citovanej literatúry

- AINSWORTH, M. *Infant–mother attachment*. American Psychologist, Vol 34 (10), Oct 1979, 932-937. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.34.10.932>
- BOWLBY, J. *Bindung. Eine Analyse der Mutter-Kind-Beziehung*. Muchen: Kindler, 1975.
- BRISCH, K.H. *Bezpečná vzťahová väzba*. Trenčín: F, Pro mentesana, s.r.o. 2011. 150 s. ISBN 978-80-88952-67-1
- DAVIDO, R. *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, s.r.o., 2008. 205 s. ISBN 978-80-7367-415-1
- GABURA, J. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: Iris, s.r.o. 2012. 318 s. ISBN 978-80-89256-95-2
- HABÁNIK, T. *Hlavné determinanty vedúce ku vzniku bezdomovectva*. In Bočáková, O., Igazová, M. (ed.) *Suplement vybraných dimenzií sociálnej problematiky*. Brno: Tribun EU, 2015, s. 55-60, ISBN 978-80-263-0929-1
- HARLOW, H. F. *Love in Infant Monkeys*. In Scientific American, roč. 200, č.6, 1959, s. 68-74.
- HAŠTO, J. *Vzťahová väzba Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín: F, Pro mentesana, s.r.o. 2005. 300 s. ISBN 80-88952-28-X
- KELLEY, E. *Systém náhradnej starostlivosti na Slovensku so štatistickými údajmi*. In. Čo vieme o náhradnom rodičovstve? Bratislava: S.P.A.C.E., 2008. s. 15-36 ISBN 978-80-88991-29-8
- KOLIBOVÁ, D. *Dieťa a jeho vývin*. 1. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku, 2007. 119 s. ISBN 978-80-8084-259-8
- KONČEKOVÁ, L. *Vývinová psychológia*. Prešov: Michala Vaška, 2012. 312 s. ISBN 978-80-7165-811-5
- KOTLEKOVÁ, R. ŠIMOVÁ, E., GECKOVÁ, A. *Psychológia rodiny*. Michalovce: PeGaSs.r.o. 1998. 131 s. ISBN 80-967901-0-2

Pozdně-moderní rodina a proměny solidarity mezi generacemi¹

Post-Modern Family and Changes of Solidarity between Generations

Lucie Dvořáková², Kristýna Ochmannová³, Monika Wohnerová⁴, Martin Smutek⁵

Abstrakt

Téma rodiny je v poslední době velmi diskutované a to především v souvislosti s proměnami a vývojem, kterým procházela a v současnosti nadále prochází. Rodina jakožto významná sociální skupina, která má zásadní vliv na život jedince, je stěžejním tématem mnoha oborů. Příspěvek bude pojednávat o pozdně-moderní rodině v souvislosti s mezigenerační solidaritou a dostupností služeb pro rodiny s dětmi, kde se zaměříme na názory poskytovatelů sociálních služeb na tuto problematiku na Královéhradecku. Prezentována budou data získaná v rámci specifického výzkumu Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové.

Klíčová slova: Postmoderní rodina. Solidarita. Mezigenerační solidarita. Deinstitutionalizace. Rodiny s dětmi.

Abstract

The topic of the family has been very debated recently especially in context of changes and development that it have passed and still continues nowadays. The family as an important social group which has a major impact on live of individuals is the key topic of many specializations. Significant demographic trend, which influence current for mof family, intergenerational relationships and solidarity is surely anaging population. The contribution will deal with the late-modern family in the kontext of intergenerational solidarity and availability of services for families with children, which we will focus on the opinions about this isme of social services providers in the Hradec Králové region. Presented the data will be acquired of the specific research of the Institute of Social Work, University of Hradec Králové.

Keywords: Post-Modern Family. Solidarity. Solidarity between Generations. The Deinstitutionalization process. Families with Children.

1. Úvod: Rodina a stárnoucí společnost

Významným soudobým demografickým procesem, který přináší řadu podstatných změn ve společnosti, je demografické stárnutí. Můžeme ho označit jako stěžení trend v moderních společnostech, který souvisí s nízkou porodností, nízkou úmrtností, prodlužující se nadějí na dožití a migrací, což s sebou nese celou řadu otázek a nových souvislostí. Tento trend ovlivňuje jak úroveň celospolečenskou, tak i individuální (Svobodová, 2009). Stárí se stává velmi významnou etapou lidského života, což pro další generace zaměstnanců bude znamenat zůstat až do vysokého věku v pracovním procesu z důvodu úbytku ekonomicky aktivních osob a pokračujícímu stárnutí populace, tak aby byl zachován poměr mezi produktivní a neproduktivní složkou obyvatelstva (Šerák, 2009). Pro udržitelnost sociálního systému je třeba posouvat hranici odchodu do penze přinejmenším na 65 let, ale už teď se počítá s vyšší hranicí, tak aby se zkracovala doba pobírání důchodu (Keller, 2009).

V rámci příspěvku jsme se věnovali mezigenerační solidaritě se zaměřením na roli

- 1 Text vznikl v rámci řešení výzkumného grantu SPEV 2015 „Pozdně moderní rodina a proměny solidarity mezi generacemi“ na Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové.
- 2 Bc. Lucie Dvořáková; Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové; *e-mailová adresa:* **lucie.dvorakova.12@uhk.cz**.
- 3 Bc. Kristýna Ochmannová; Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové; *e-mailová adresa:* **kristyna.ochmannova@uhk.cz**.
- 4 Bc. Monika Wohnerová, Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové, *e-mailová adresa:* **monika.wohnerova@uhk.cz**.
- 5 PhDr. Martin Smutek, Ph.D., Oddělení sociální práce, Ústav sociální práce Univerzity Hradec Králové; *emailová adresa:* **martin.smutek.2@uhk.cz**.

prarodičů v současné rodině vzhledem k jejich ekonomické aktivitě z pohledu poskytovatelů sociálních služeb a to v návaznosti na dostupnost, kvalitu a plánování sociálních služeb pro rodiny s dětmi. Zároveň s sebou demografické stárnutí přinese také vyšší finanční zatížení pro sociální oblast. Řešením této situace by mohla být deinstitucionalizace sociálních služeb.

2. Mezigenerační vztahy a solidarita

Člověk je společenská bytost, je odkázán na soužití ve společnosti a i z toho důvodu je svou existencí určitým způsobem závislý na druhých. Solidarita tedy vyjadřuje, že jsme tu také pro druhé a nejenom sami pro sebe. Představuje určitou vzájemnou podporu či sounáležitost, lidské porozumění, pospolitost a odpovědnost. Je založena na ochotě lidí svobodně se podřídit zájmům širšího společenství a jejím úsilím je sjednocování zájmů, především hmotných životních podmínek. Její hodnotovou podstatou je pomoci zajistit důstojné podmínky všem, podporovat sociální soudržnost ve společnosti a preventivně působit proti sociálnímu napětí (Krebs, 2010). Keller (2009) ve své knize „*Soumrak sociálního státu*“ uvádí, že předpokladem pro fungování společnosti nebo dokonce pro její prostou existenci je určitá míra mezilidské solidarity. Pokud by ze společnosti zcela vymizely solidární vazby, znamenalo by to pro ni kolaps a válku všech proti všem.

Pojetí solidarity není až tak jednoznačné, je možné zaznamenat její různé formy, projevy a důsledky, způsoby realizace i různou míru. Stejně tak lze na ni nahlížet i z různých hledisek (vertikální, horizontální, spontánní solidarita, nedobrovolná solidarita). (Krebs, 2010)

V rámci mezinárodního srovnávacího výzkumu: Hodnota dětí a mezigenerační solidarita bylo zjištěno, že česká populace zatím stále, „*vykazuje relativně vysokou úroveň mezigenerační solidarity*“ (Možný a kol., 2004: 58), což vyplývá i z výsledků výzkumu „*Muži a ženy v ČR: životní dráhy a mezigenerační vztahy (GGS: Generations and Gender Survey)*“. Z šetření také vyplynulo, že lidé jsou toho názoru, že by měla mezi rodinnými příslušníky fungovat vzájemná (obousměrná) podpora a pomoc. Tato obousměrnost vyjadřuje poskytování pomoci a podpory jak ve směru rodiče ke svým dětem a vnoučatům, tak i naopak, tedy ze strany dětí k jejich rodičům (Svobodová, 2009).

Mezigenerační pomoc a podpora má mnoho podob. Můžeme zaznamenat pomoc finanční, materiální, fyzickou – pomoc při běžných aktivitách či poskytování péče např. vnoučatům, nemohoucím rodičům atd., ale také podporu morální a duševní (Svobodová, 2009). Na mezigenerační vztahy také působí prodlužující se věk odchodu do důchodu a situace na trhu práce, jelikož v důsledku těchto faktorů se například snižuje dostupnost babiček v předdůchodovém věku, což následně ovlivňuje situaci mladých rodin. Nehledě na to, že význam prarodičů pro rodinu a především v působení na děti, byl mnohokrát prokázán (Kraus, 2015).

1.1. Deinstitucionalizace sociálních služeb pro seniory

Jako první směr mezigenerační solidarity (od mladších ke starším) můžeme chápat tzv. deinstitucionalizaci. Deinstitucionalizace je současný trend v sociálních službách, který lze zjednodušeně popsat jako stav, kdy má péče v přirozeném prostředí přednost před tou v pobytovém zařízení. V souladu s tímto procesem se snažíme o podporu ambulantních a terénních sociálních služeb, neformálních pečovatelských a dalších organizací, jež se věnují pomoci a aktivizaci seniorů v rámci dané komunity. Až v momentě, kdy seniorův stav skutečně neumožňuje setrvání v jeho domácnosti, přichází péče v rezidenčním zařízení. Tyto ústavy by však v rámci deinstitucionalizace měly též dojít mnoha změn. Hovoří se především o jejich restrukturalizaci a humanizaci (MPSV 2007; Matoušek 2008).

1.2. Konflikt rolí u generace prarodičů

Druhý směr mezigenerační solidarity (od starších k mladším) jsme uchopili ve vztahu mezi zastáváním prarodičovské role a stále pokračující ekonomickou aktivitou, čímž právě u starší generace může docházet ke konfliktu rolí. Konflikt rolí či konflikt mezi rolemi pro jedince znamená, že logicky či morálně, nemůže splnit neslučitelná očekávání. Může to vést až k rolovému přetížení, jež nastává v dnešní společnosti u mnoha jedinců, na které je vyvíjen nátlak obstát ve více rolích najednou a skloubit všechny své povinnosti. Ocítá se ve stresových situacích a může být až neschopný jednat (Jandourek, 2007). Tento konflikt je především vnímán v časových nárocích jednotlivých sfér, kdy jedna oblast života vyvíjí na jedince nátlak, což pak zhoršuje plnění povinností v té druhé oblasti (Greenhaus, Beutell in Maříková, 2014). Tato problematika se týká každého, kdo řeší ve svém životě vztah mezi prací a mimopracovní sférou (Maříková, 2014).

Dnes jsou senioři vystaveni několika tlakům najednou. Jedná se o tlak ze strany zaměstnání, rodiny a jejich osobního života. S prodlužováním doby aktivního výkonu povolání je tato situace o to složitější. Prarodiče tak nemohou převzít péči o svá vnoučata, jelikož ještě pracují a v době kdy odchází nebo by měli odcházet do důchodu, již nemohou plnou péči zajistit. Zároveň senioři v duchu aktivního stáří začínají užívat možností, které jim dnešní doba přináší nebo nadále pracují i po odchodu do penze. Tím se komplikuje situace mladých rodin, které nemají jak zajistit péči o děti v případě, že se chtějí vrátit do pracovního procesu. Prarodiče musí nebo chtějí pracovat, předškolních zařízení je nedostatek a profesionální chůvy jsou příliš nákladné. Pokud oba prarodiče a zároveň i oba rodiče chodí do práce, mohou nastat svízelné situace v případě nějaké nečekané situace, např. nemoc dítěte (vnoučete) dlouhodobějšího charakteru, kterou nepokryje doba tzv. ošetřovného. Zajistit hlídání pak bývá velice obtížné. Určitým řešením by bylo zabezpečit rozšíření a dostupnost služeb pro rodiny s dětmi především pak předškolních zařízení či podporu rodin včetně prarodičů při sladování těchto dvou rolí (rodina x práce). Svoboda rozhodnutí rodičů k návratu do práce je pak velmi limitována uvedenými faktory (Haškovcová, 2010). „*Vzhledem k procesům transformace hospodářství v naší zemi a složitým psychosociálním změnám budeme nuceni v nejbližší budoucnosti nalézt cesty, jak sloučit aktivní roli sociální a ekonomickou – například roli podnikatelů – s rolí onoho všechápajícího, rozumného dědečka a oné vždy milující a obětující se babičky.*“ (Matějček, Dytrych, 1997: 109).

Pokud bychom se měli zaměřit na určité možnosti, jaké mají prarodiče při slučování rodinné a profesní role, většina nástrojů, které napomáhají v této situaci je často uváděna především v souvislosti se slučitelností role rodičovské a profesní. Stejně nástroje, které mohou napomáhat pracujícím rodičům lze využít také v případě pracujících prarodičů.

V této situaci je prioritní především podpora ze strany zaměstnavatelů, jelikož od jejich celkového postoje k této problematice se odrážejí i nástroje či možnosti, které zaměstnanec může využívat k harmonizaci jednotlivých sfér ke spokojenosti všech stran. Nemělo by docházet k tomu, aby péče byla vnímána jako překážka dobře odvedené práce, ale jako součást každodenního života, což u nás bohužel nebývá zcela běžnou praxí (Marhánková, 2011).

Významnou roli při sladování soukromé a pracovní sféry hrají bezesporu flexibilní formy zaměstnávání. Jedná se o možnost přizpůsobit pracovní dobu tak, aby vyhovovala oběma stranám tedy zaměstnanci i zaměstnavateli. Využívání různých forem flexibilní práce je závislé na druhu vykonávané práce. Jedná se především o: „*kratší a změněné pracovní doby, pružné pracovní doby, práce z domova částečně nebo úplně (homeworking), práce na dálku (distanční spolupráce, teleworking), dohody o práci konané mimo pracovní poměr, tj. dohoda o provedení práce a dohoda o pracovní činnosti a konta pracovní doby.*“ (Bičáková,

2008). Samozřejmě se nejedná o jediné možnosti flexibilních úvazků, je jich bezpochyby daleko více, vše záleží na domluvě obou stran a konkrétní situaci. Tyto formy zaměstnávání jsou možným řešením při potřebě vypořádat se s konfliktem rolí, jak u samotných rodičů, tak i prarodičů, kde mohou být současně také nápomocny v případě stále častější předdůchodové nezaměstnanosti. Avšak u nás jsou oproti jiným zemím takovéto formy zaměstnávání naprosto „nedostatkovým zbožím“. „Česká republika patří k zemím s nejnižším rozšířením částečných úvazků v Evropě.“ (Formánková, Dudová, Vohlídalová, 2011: 8). Současně by jako nezbytná podpora všech zmíněných forem sladování soukromého a pracovního života měla fungovat dostatečná nabídka a dostupnost služeb pro rodiny s dětmi (hlavně předškolních zařízení). (Krebs, 2010)

3. Empirická část

Tato část byla realizována prostřednictvím dotazníkového šetření. Cílem tohoto šetření bylo zjistit názory na mezigenerační solidaritu a dostupnost služeb pro rodiny s dětmi od poskytovatelů sociálních služeb, kteří se nachází na území Královéhradeckého kraje. V Registru poskytovatelů sociálních služeb jsme vytypovali služby, které jsou tematicky orientovány k našemu výzkumu, tedy jak už bylo zmíněno, jednak na seniory a dále na služby pro rodiny s dětmi. Dotazník byl zcela anonymní. Jeho distribuce probíhala během srpna a začátku září letošního roku, jako způsob šíření jsme zvolili e-mailové výzvy s odkazem na tento dotazník. Celkem jsme v rámci Královéhradeckého kraje odeslali 173 těchto výzev. Zpět se vrátilo 90 dotazníků.

1.3. Struktura datového souboru

Jako zkoumaný soubor byli vybráni poskytovatelé sociálních služeb pro seniory či rodiny s dětmi. Velikost organizací tedy v našem výběru nehrála roli. Složení respondentů odpovídalo trendům zastoupení pohlaví v sociální práci. V 89 % (80) převažovaly ženy, muži tedy byli v zastoupení 11 % (10). Nejčastěji zastoupenou věkovou kategorií bylo rozmezí od 36 – 50 let, a to v 39 případech. Typickým respondentem odpovídajícím na dotazník tedy byla žena ve věkové kategorii 36 – 50 let.

Dále jsme také zjišťovali, ve které oblasti respondenti pracují. Díky našemu zaměření nebylo překvapivým zjištěním, že nejčastěji šlo o práci se seniory (43%); děti, mládež a rodina (27 %), v menším zastoupení oblast zdravotně postižených (9%), osob bez domova (2%), duševně nemocných (1%), 18% si pak v naší typologii služeb svoje pracoviště nenašlo a odpovědělo, že pracuje v jiné oblasti. Respondenti dále odpovídali na to, v jaké formě sociálních služeb pracují. Shodně, tedy v 32%, pracují v terénních a ambulantních službách, v pobytové službě pracuje 29%. Ostatnínepracují v sociálních službách.

1.4. Shrnutí výsledků dotazníkového šetření

Věnovali jsme se především mezigenerační solidaritě, což je nosné téma našeho výzkumu. Nejvíce, tedy 89%, chápe mezigenerační solidaritu jako „*prostor pro vzájemné porozumění, podporu a pomoc mezi generacemi, funguje zde mezigenerační komunikace a mezigenerační učení, což obohacuje obě strany. V dnešní době je velmi důležitá.*“. Z toho také vychází, že naprostá většina respondentů chápe rodinu jako zdroj samozřejmě pomoci a podpory. Avšak současně 46% respondentů považuje mezigenerační solidaritu jako fenomén, který má v dnešní době upadající charakter. Pouze 8% potom chápe solidaritu jako způsob, jak pomoci starší generaci ve stáří. A 2% jako způsob, jak pomoci mladší generaci ze strany

té starší. Z toho vyplývá, že solidarita je chápána především jako prostředek oboustranné interakce mezi generacemi. U respondentů převažuje názor, že role státu při vytváření podmínek k podpoře mezigeneračních vztahů je spíše negativní, a to až v 73%. Opačná situace se podle respondentů objevuje v přístupu organizací, ve kterých pracují. Přes 90% respondentů popisuje svoji organizaci jako rozhodně či spíše podporující mezigenerační vztahy. Vyšlo také najevo, že věkové rozložení v oslovených organizacích je buď vyrovnané (48%) anebo tam pracuje více pracovníků mladších 45 let (43%).

Poté jsme se věnovali již zmíněnému druhému směru mezigenerační solidarity, zejména v souvislosti s rolí prarodičů v současné rodině. Rodina nepopíratelně prochází proměnami a musí se přizpůsobovat novým výzvám. I přesto však přes 60% respondentů považuje roli prarodičů za velmi důležitou až nenahraditelnou. Respondenti taktéž vnímají, že se role prarodičů v současné rodině oproti minulosti mění. Značný vliv může mít také skutečnost, že se neustále zvyšuje důchodový věk a prarodiče se často objevují v rolích zaměstnanců. 78% se (rozhodně či spíše ano) přiklání k názoru, že se prarodiče nacházejí v konfliktu rolí. Prarodičovská péče bývá často využívanou formou pomoci v rámci rodiny, a to nejčastěji ve formě pomoci s péčí o děti. 31% respondentů využívá prarodičovskou pomoc pravidelně, 28 % tuto pomoc využívá občas. 36 % respondentů nemá děti. Zaměstnání prarodičů má vliv na prarodičovskou péči, s tímto tvrzením rozhodně souhlasí 46% respondentů. Dalších 37% spíše souhlasí a 12% pak spíše nesouhlasí.

V rámci možností sladování profesní a soukromé sféry života jsme se v další části zaměřili na názory ohledně rodin s dětmi a jim poskytovaným službám. Názory respondentů na kvalitu, dostupnost a dostatečnost služeb vyplývají z Tabulky č. 1. Ve všech případech byla nejčastěji zvolena odpověď „spíše ano“. Tedy většina respondentů se domnívá, že služby poskytované rodinám s dětmi jsou dostačující (56%), dostatečně kvalitní (62%) i dostupné (48%). U dostatečnosti a dostupnosti se objevilo poměrně vysoké číslo i u odpovědi „spíše ne“, a to u dostatečnosti (24%) a u dostupnosti (28%).

Tab. č. 1: *Názor na služby poskytované rodinám s dětmi*

Služby pro rodiny s dětmi	Kvalitní	Dostačující	Dostupné
Rozhodně ano	7%	6%	7%
Spíše ano	62%	56%	48%
Spíše ne	11 %	24%	28%
Rozhodně ne	-	2%	7%
Nevím	20%	12%	10%

Zdroj: vlastní zpracování

Nejčastějším poskytovatelem sociálních a souvisejících služeb pro rodiny s dětmi v Královéhradeckém kraji jsou dle názorů organizace neziskového sektoru (72%), v menším zastoupení státní organizace (26%) a v nejmenším množství soukromé organizace (2%). Nejčastější důvodem vyhledávání těchto služeb je dle respondentů: poradenství; nepříznivý zdravotní stav, zdravotní postižení či potřeba speciálního přístupu; volnočasové aktivity; nepříznivá sociální situace; zajištění péče o dítě a vzdělávání během dne; sociálně právní ochrana; náhradní rodinná péče. Na otázku jaké služby jsou rodinami s dětmi nejvíce využívány, byly nejčastější tyto odpovědi: Předškolní a školní zařízení; mateřská a rodinná centra; služby poskytující volnočasové aktivity; nízkoprahové zařízení pro děti a mládež; poradenské služby; sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi; centra rané péče; azylové

domy a krizová centra.

Zajímali nás také názory a zkušenosti respondentů s komunitním plánováním služeb pro rodiny s dětmi. Tohoto plánování se alespoň jednou zúčastnilo 30 % respondentů, což převyšuje procento těch, kteří v současnosti pracují v této oblasti a odpovídali na náš dotazník (27 %). Na otázku týkající se trendu v oblasti komunitního plánování odpovídali poměrně rozporuplně. 51% je toho názoru, že trendem je udržení stávajícího stavu služeb, 43% si naopak myslí, že trendem je rozšiřování služeb. 6% cítí snahu o jejich omezení. Avšak na to, zda je rodinám s dětmi věnována dostatečná pozornost při plánování těchto služeb, odpovědělo 38% dotazovaných, že neví; 30 % spíše souhlasí a 23% spíše nesouhlasí. Za největší problémy a překážky při plánování těchto služeb jsou považovány: nedostatek financí; nedostatek informací; velká roztržičnost služeb a legislativy; nedostatek podpory ze strany státu; nedostatečně zjištěné potřeby uživatelů; nezájem uživatelů; nedostatek podpory ze strany místní komunity a na posledním místě nedostatečná dostupnost či kapacita služeb.

Dále respondenti odpovídali na to, zda je podle nich dostatečně zabezpečený způsob péče o malé děti (předškolní věk). 53% dotazovaných se přiklání k odpovědi ano, naopak 37% se přiklání k odpovědi ne, 10% potom neví. Pokud jde o názor na péči o děti mladší tří let, označili respondenti jako nejčastější způsob péče: rodičovskou péči; dále neformální péči (rodinní příslušníci, přátelé, atd.), jesle či mateřské školy.

Poslední část našeho výzkumu se převážně zaměřila na opačný směr solidarity (od mladších ke starším), kde jsme zkoumali současný trend sociálních služeb a to deinstitucionalizaci. S myšlenkou deinstitucionalizace jako cesty do budoucna souhlasí též naši respondenti (52 % zcela, 44 % s výhradami), kteří tento proces znají (93 %), a velká část z nich s ním má také osobní zkušenosti ze zaměstnání (32 %). Téměř 76 % považuje za nejvhodnější způsob péče o seniory takový, kdy o seniora pečuje rodinný příslušník, jenž zároveň využívá terénní nebo ambulantní sociální služby. Pouze 4 % osob si myslí, že ideální je, aby senior využíval pobytovou sociální službu. Tuto odpověď poskytli pouze ti dotazovaní, kteří sami v této formě služby pracují. Taktéž respondenti, kteří nepovažují rodinu v rámci mezigenerační solidarity za samozřejmý zdroj pomoci a podpory, zvolili možnost ústavní formy péče. Ačkoli nebyla prokázána souvislost mezi odpovědí na vhodnost péče o seniora a názoru na mezigenerační solidaritu, lze vzhledem k velkému počtu jednoznačných odpovědí v obou případech, dojít k závěru, že mezigenerační solidarita je velmi důležitou součástí naší společnosti a rodina hraje v péči o seniora významnou roli.

Celkově jsou sociální služby v Královéhradeckém kraji na dobré úrovni. Problém nastává pouze u kapacit pobytových zařízení či u financování ústavní i komunitní formy péče. Překážkou procesu deinstitucionalizace může být zejména nedostatek financí (74 %), informací (52 %), podpory ze strany města, kraje či státu (44 %) nebo nedostatečné legislativní zázemí (46 %). K rozvíjení a zkvalitňování sociálních služeb pomáhá nástroj komunitní plánování, který by měl tento trend reflektovat. Dotazovaní se neshodli pouze v tom, zda se v rámci této činnosti podporuje udržení stávajícího stavu sociálních služeb pro seniory (51 %) či jejich rozšiřování (47 %).

4. Závěr

Hlavním cílem bylo analyzovat mezigenerační solidaritu a její proměny v pozdně-moderní rodině. Mezigenerační solidarita se projevuje v mnoha společenských oblastech a velkou váhu má především v sociální oblasti, ať už v sociální politice samotné, tak i při koncipování jednotlivých sociálních služeb (v našem případě rodiny s dětmi a senioři). Porozumění tomuto fenoménu může pomoci zkvalitnění a plánování služeb. Zejména proto nás zajímalo, jaké názory na tuto problematiku mají poskytovatelé sociálních služeb v Královéhradeckém kraji.

Většina dotázaných chápe mezigenerační solidaritu jako prostor pro vzájemné porozumění, podporu a pomoc napříč generacemi. Měla by to tedy být interakce mezi generacemi, a ne pouze jednostranný proces. Dotazovaní označili solidaritu jako důležitou, avšak velké množství cítí, že má upadající charakter a stát nevytváří podmínky k její podpoře. Opačný přístup vnímají v organizacích, kde jsou zaměstnáni. I přesto, že rodina čelí stále novým výzvám a musí se jim přizpůsobovat, je stále důležitým zdrojem opory v našem životě. Což také vyplývá z odpovědí dotazovaných. To, že rodina a vztahy v ní, jsou proměnlivé, dokládá i vnímání role prarodičů v rodině. Velká část si myslí, že se prarodiče nacházejí v konfliktu rolí v souvislosti s jejich ekonomickou aktivitou.

V návaznosti na tuto problematiku jsme se také zaměřili na dostupnost a kvalitu služeb pro rodiny s dětmi, jakožto významného prostředku ke sladování profesní a soukromé sféry života, nejen pro samotné rodiče, ale i prarodiče. Překvapivým zjištěním však bylo, že větší část respondentů se domnívá, že je způsob péče o malé děti dostatečně zabezpečený a služby poskytované rodinám s dětmi jsou na dobré úrovni, což odporuje dosud zveřejněným pracím na toto téma a názorům mnohých autorů. Zajímavé by jistě bylo porovnat tyto názory s názory samotných rodin s dětmi. Dotazovaní jsou tedy přesvědčeni, že péče o malé děti je dostatečně zabezpečená, a že primárně probíhá v rodině: zejména rodičovská péče či neformální péče rodinných příslušníků či přátel.

Nejen služby pro seniory se potýkají s trendem deinstitucionalizace. Klíčovým zjištěním je, že přes 3/4 dotazovaných považují za nejvhodnější model péče o nesoběstačného seniora ten, kdy o seniora pečuje rodinný příslušník, jenž zároveň využívá terénní či ambulantní sociální služby. Tento způsob péče v komunitě je cílovým stavem celého procesu deinstitucionalizace sociálních služeb.

Seznam citované literatury

- BIČÁKOVÁ, O. (MPSV). *Jaké jsou flexibilní formy zaměstnávání?* [online]. Aktualizace: 20. 10. 2008. [cit. 15. 8. 2015]. Dostupné z: <http://www.mpsv.cz/cs/5793>
- FORMÁNKOVÁ, L.; DUDOVÁ, R.; VOHLÍDALOVÁ, M. *Bariéry a možnosti využití flexibilních forem práce v ČR z komparativní perspektivy. Výstupní zpráva z projektu řešení veřejné zakázky: ZVZ 255.* [online]. Sociologický ústav AV ČR v.v.i., 2011. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/13789/flexi_prace.pdf
- HASMANOVÁ, MARHÁNKOVÁ, J. „Sandwichová generace“-kombinování práce a péče o závislé členy rodiny (děti a seniory) [online]. Praha: Gender Studies, o. p. s., 2011. s. 11-18. [cit. 10. 8. 2015]. Dostupné z: http://www.genderstudies.cz/download/samozivitelky_sendwichova.pdf
- HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. 2. vyd. Praha: Havlíček Brain Team, 2010. 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. 2. vyd. Praha: Portál, 2007. 288 s. ISBN 978-80-7367-269-0
- KELLER, J. *Soumrak sociálního státu*. 2. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. 158 s. ISBN 978-80-7419-017-9
- KRAUS, B. *Pohled na současnou rodinu*. In KRAUS, B. [eds.]. *Životní styl současné české rodiny*. 1.vyd. Životní styl současné české rodiny. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. s. 7-62. ISBN 978-80-7435-544-8
- KREBS, V. [eds.]. *Sociální politika*. 5., přepracované a aktualizované vydání. Praha: WoltersKluwer ČR, 2010. 544 s. ISBN 978-80-7357-585-4
- MARÍKOVÁ, H. *Kombinace práce, rodiny a soukromého života*. In HAŠKOVÁ, H. [eds.]. *Vlastní cestou?: životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. 1. vyd. Praha: Sociologické

- nakladatelství (SLON) koedici se Sociologickým ústavem AV ČR, 2014. s. 159-182. ISBN 978-80-7419-178-7
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Slovník sociální práce*. 2. přeprac. vyd. Praha: Portál, 2008, 272 s. ISBN 978-80-7367-368-0.
- MATĚJČEK, Z. DYTRYCH, Z. *Radosti a strasti prarodičů, aneb, Když máme vnoučata*. 1. vyd. Praha: Grada, 1997. 141 s. ISBN 80-7169-455-X.
- MOŽNÝ, I. a kol. *Mezigenerační solidarita. Výzkumná zpráva z mezinárodního srovnávacího výzkumu: Hodnota dětí a mezigenerační solidarita*. Praha: VÚPSV – výzkumné centrum Brno, 2004. 138 s. Dostupné z: http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_155.pdf.
- MPSV. *Koncepce podpory transformace pobytových sociálních služeb v jiné typy sociálních služeb, poskytovaných v přirozené komunitě uživatele a podporující sociální začlenění uživatele do společnosti* [online]. Praha, 2007, 26 s. [cit. 201509-26]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/3858/Koncepce_podpory.pdf.
- SVOBODOVÁ, K. *Seniorská generace a její životní situace*. In KUCHAROVÁ, V. ŠŤASTNÁ, A. [eds.]. *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. s. 89-106. ISBN 978-80-87007-76-1
- ŠERÁK, M. *Zájmové vzdělávání dospělých*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 208 s. ISBN 978-80-7367-551-6.

Voľný čas trávený s rodinou ako protektívny faktor užívania návykových látok mládežou

Leisure Time Spent with Family as a Protective Factor of Using Addictive Substances by Teenagers

Katarína Kohútová¹, Angela Almašiová²

Abstrakt

Autorky v príspevku podávajú partikulárne výsledky výskumu realizovaného na vzorke viac ako 700 respondentov – študentov stredných škôl a gymnázií na strednom Slovensku. Výskumným nástrojom bol autorský dotazník zameraný na skúmanie trávenia voľného času a užívania návykových látok. Prostredníctvom faktorovej analýzy boli identifikované 3 faktory voľného času – aktívne trávenie voľného času, pasívne trávenie voľného času a trávenie voľného času s rodičmi, pričom posledne menovaný faktor sa ukázal ako najúčinnjší v kontexte užívania návykových látok skúmanou mládežou. Výsledky výskumu je možné použiť pri tvorbe preventívnych programov nielen v školskom prostredí, ale aj v rámci komunity.

Kľúčové slová: Voľný čas. Návykové látky. Rodina. Mládež.

Abstract

Authors of the contribution present particular results of the research survey conducted on 700 + respondents – high school students from middle Slovakia. Research tool was original questionnaire oriented on spending of leisure time and using of addictive substances. By means of factor analysis were identified 3 factors of leisure time – active leisure time, passive leisure time and spending of leisure time with parents, while the last mentioned factor was specified as the most protective in the context of using drugs by researched teenagers. The results of the research can be used as information source for creation of prevention programs in schools and communities.

Keywords: Leisure time. Addictive substances. Family. Teenagers.

1. Úvod

Význam rodiny v procese socializácie u detí a mládeže je nepopierateľný a v dnešnej dobe, ktorá sa vyznačuje veľkým množstvom rôznych podnetov o to viac. V oblasti trávenia voľného času u mládeže má rodina mnoho konkurenčných prostredí – od školských inštitúcií, inštitúcií v oblasti kultúry, športu, inštitúcií v oblasti občianskej participácie v podobe občianskych združení, spolkov, klubov a pod., náboženských inštitúcií a v neposlednom rade veľmi silné médiá a masovokomunikačné prostriedky.

Výskumy zamerané na trávenie voľného času mládežou majú dlhoročnú tradíciu aj na Slovensku a sú pravidelne realizované viacerými inštitúciami³. Opodstatnenosť skúmania voľného času u mládeže narástol spolu s „vymedzením“ obdobia dospievania ako samostatnej životnej etapy, ktorá donedávna takmer vôbec neexistovala (Giddens, 2013). Ako uvádza autor, pre mládež súčasných západných spoločností je to veľmi náročné obdobie, nakoľko sa snažia správať ako dospelí, ale zákon s nimi jedná ako s deťmi a navyše spoločnosti, v ktorých existujú, prechádzajú neustálymi zmenami. Voľný čas sa stal okrem toho významným obchodným artiklom a mladý človek je jeho podstatným spotrebiteľom.

1 Mgr. Katarína Kohútová; Katedra sociálnej práce, PF KU v Ružomberku; *e-mailová adresa*: katarina.kohutova.ku@gmail.com.

2 PhDr. Angela Almašiová, Ph.D.; Katedra sociálnej práce, PF KU v Ružomberku; *e-mailová adresa*: angela.almasiova@ku.sk.

3 Spomedzi mnohých napr. IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Národné osvetové centrum atď.

Voľný čas je pojem, ktorým sa zaoberajú viaceré disciplíny a jeho vymedzenie je multidisciplinárne. Najčastejšie sa vymedzuje voči času pracovnému a jeho podoba je ovplyvnená historickým obdobím, náboženstvom, príslušnosťou k spoločenskej vrstve atď. Medzi často v literatúre pertraktované definície patrí definícia Joffre Dumazdiera (In Veal, 1992), ktorý voľný čas definuje ako „súbor činností (zamestnaní), ktorým sa jedinec môže oddávať úplne podľa svojej vôle, buď pre odpočinok alebo pre zábavu, alebo pre rozvoj svojej informovanosti, osobnosti, dobrovoľnej sociálnej účasti alebo slobodnej tvorivej schopnosti potom, keď si splnil svoje povinnosti a záväzky v zamestnaní, v rodine a v sociálnej oblasti“. Voľný čas sa stal dôležitým indikátorom sociálneho kapitálu, sociálnej stratifikácie, životného štýlu a pod.

Podľa výskumu realizovaného Radou mládeže Slovenska disponuje mládež navštevujúca stredné školy priemerne štyrmi hodinami voľného času denne (študent strednej školy s maturitou 4,51 hodiny a študent strednej školy bez maturity 4,32 hodiny). Cieľom nášho výskumu bolo identifikovať faktory trávenia voľného času dospelými v kontexte užívania návykových látok prostredníctvom dotazníka.

V rámci nášho výskumu sme sa zamerali na spôsoby trávenia voľného času so zameraním na trávenie voľného času s rodinou v kontexte užívania návykových látok.

2. Výskum trávenia voľného času v kontexte užívania návykových látok

2.1. Metóda výskumu

Dotazník vlastnej konštrukcie bol zameraný na identifikáciu trávenia voľného času dospelými a na užívanie návykových látok. V oblasti trávenia voľného respondent odpovedal na trojbodovej škále (1 - vôbec nie; 3 - často), ktorou vyjadroval frekvenciu vykonávania danej aktivity. Pri skúmaní užívania návykových látok respondent označoval frekvenciu (1 – nikdy; 6 – každý deň).

2.2. Vzorka respondentov

Tab. č. 1: Pohlavie respondentov

pohlavie	N	%
žena	431	59,4
muž	295	40,6
Celkovo	726	100,0

Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. č. 2: Vek respondentov

vek	N	%
11 - 15 rokov	164	22,6
16 - 19 rokov	538	74,1
19 rokov a viac	24	3,3
Celkovo	726	100,0

Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. č. 3: Výskumná vzorka z hľadiska navštevovaného ročníka

ročník		N	%
Platné	1. ročník	193	26,6
	2. ročník	140	19,3
	3. ročník	222	30,6
	4. ročník	168	23,1
	Celkovo	723	99,6
Chýbajúce		3	0,4
Celkovo		726	100,0

Zdroj: vlastné spracovanie

Tab. č. 4: Výskumná vzorka z hľadiska bydliska

bydlisko		N	%
Platné	mesto	324	44,6
	dedina	400	55,1
	Celkovo	724	99,7
Chýbajúce		2	0,3
Celkovo		726	100,0

Zdroj: vlastné spracovanie

2.3. Frekvencia užívania návykových látok⁴

Tab. č. 5: Frekvencia užívania návykových látok respondentmi

		nikdy	1 x za pol roka	1 x za mesiac	1 x za 2 týždne	1 x za týždeň	každý deň	M	SD
energetické nápoje	N	78	267	195	67	85	34	2,88	1,33
	%	10,7	36,8	26,7	9,2	11,7	4,7		
cigarety	N	313	149	58	25	37	144	2,66	1,96
	%	43,1	20,5	8,0	3,4	5,1	19,8		
alkohol	N	118	204	203	97	97	7	2,82	1,29
	%	16,3	28,1	28,0	13,4	13,4	1,0		
marihuana	N	573	95	28	8	12	10	1,38	0,92
	%	78,9	13,1	3,9	1,1	1,7	1,4		

Zdroj: vlastné spracovanie

2.4. Faktorová analýza položiek voľného času

Položky, ktoré sa týkajú voľného času boli prostredníctvom faktorovej analýzy

4 V tabuľke (a neskôr aj v rámci ďalších analýz) sú uvedené len najčastejšie konzumované látky. Skúmané boli aj ďalšie návykové látky, ktoré však vykazovali nízku frekvenciu užívania – pervitín, heroín, prchavé látky, LSD, lysohlávky, Tramal, kokain, extáza.

kategorizované do troch hlavných kategórií za použitia metódy hlavných komponentov a rotáciu Varimax.

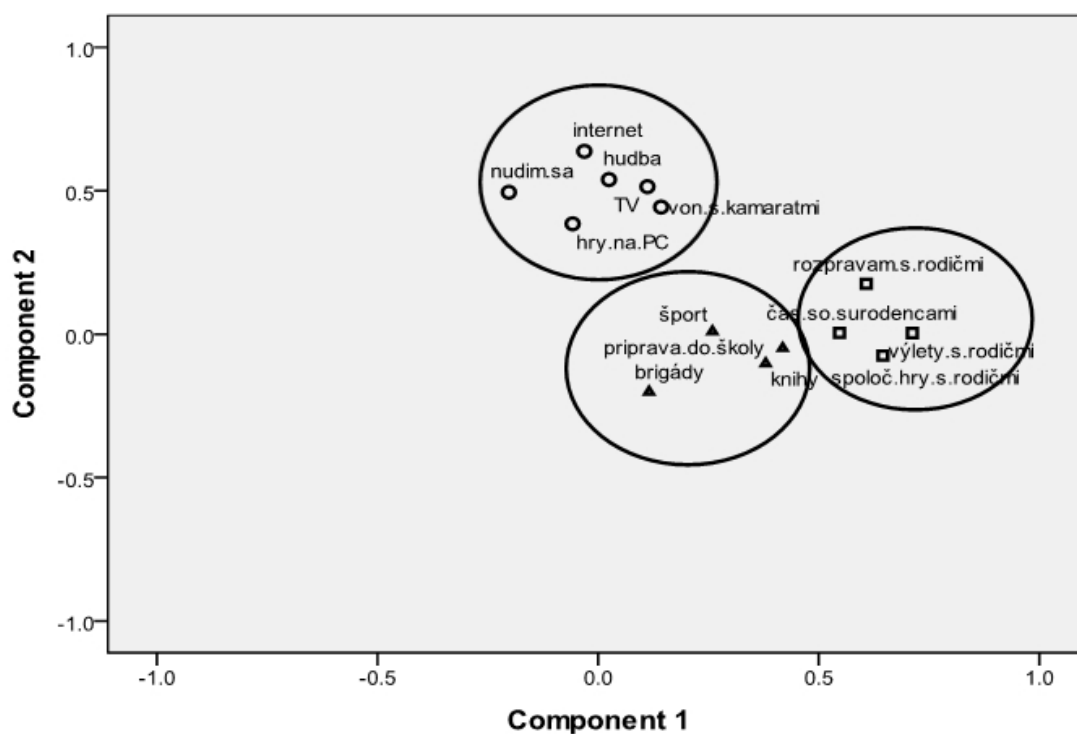
V tabuľke č. 6 je zobrazená rotovaná faktorová matica pozostávajúca z jednotlivých položiek týkajúcich sa voľného času. Výsledok KMO testu premennej trávenie voľného času bol 0,647 a výsledok Barlett's Sphericity testu bol štatisticky významný ($\chi^2=716,417$, $p<0,000$). Analýza identifikovala tri relevantné faktory: faktor 1 – voľný čas trávený s rodičmi, faktor 2 - pasívne trávenie voľného času a faktor 3 - aktívne trávenie voľného času.⁵ Všetky tri faktory spolu vysvetľujú 38,9% celkovej variancie.

Tab. č. 6: Faktorová analýza položiek voľného času

	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3	M
chodíme s rodičmi na výlety	0,712			1,99
hráme sa s rodičmi spoločenské hry	0,645		0,126	1,51
rozprávam sa s rodičmi	0,608	0,175		2,70
trávim čas so svojimi súrodencami	0,547			2,37
som na internete		0,638		2,73
počúvam hudbu		0,539		2,89
pozerám TV	0,112	0,515		2,34
nudím sa	-0,202	0,495	-0,152	1,86
idem von s kamarátmi	0,143	0,443	0,237	2,78
športujem	0,259		0,619	2,50
pripravujem sa do školy	0,418		-0,549	2,34
chodím na brigády	0,115	-0,201	0,535	1,81
čítam knihy	0,380	-0,102	-0,459	1,88
hrám sa hry na PC		0,385	0,412	1,87
% vyčerpanej variancie	15,7	11,8	11,4	

Zdroj: vlastné spracovanie

5 Položka „navštevujem krúžok“ nesýti ani jeden z faktorov, z toho dôvodu sme ju z ďalšej analýzy vylúčili.

Graf č. 1: Faktorová analýza položiek voľného času

Zdroj: vlastné spracovanie

Faktor 1 – Trávenie voľného času s rodičmi

Faktor 1: min. - 4,00, max. - 12,00, $M = 8,57$, $SD = 1,61$, medián - 9,00, modus - 9,00

Index: 2,14

Tento faktor združuje položky, ktoré sa týkajú trávenia voľného času dospievajúcich v rámci rodinného prostredia (s rodičmi, alebo súrodencami). Najčastejšie sa adolescenti s rodičmi rozprávajú a trávajú čas so súrodencami. V menšej miere chodia s rodičmi na výlety a hrajú sa s nimi spoločenské hry.

Faktor 2 – Aktívne trávenie voľného času

Faktor 2: min. - 5,00, max. - 15,00, $M = 10,39$, $SD = 1,59$, medián - 10,00, modus - 10,00

Index: 2,08

Druhý faktor združuje položky, ktoré sa týkajú trávenia voľného času dospievajúcich aktívnym spôsobom. Najčastejšie dospievajúci športujú a pripravujú sa do školy. V menšej miere chodia na brigády, hrajú sa hry na PC a čítajú knihy.

Faktor 3 – Pasívne trávenie voľného času

Faktor 2: min. - 7,00, max. - 15,00, $M = 12,59$, $SD = 1,39$, medián - 13,00, modus - 13,00

Index: 2,52

Tretí faktor združuje položky, ktoré sa týkajú trávenia voľného času dospievajúcich pasívnym spôsobom. Najčastejšie dospievajúci počúvajú hudbu, idú von s kamarátmi⁶. V menšej miere chodia na brigády, hrajú sa hry na PC a čítajú knihy. Tento faktor združuje aktivity, ktoré majú v sebe určitý prvok pasivity.

6 Táto položka môže byť diskutabilná v zmysle úvahy o tom, či sa jedná o pasívne trávenie voľného času, v prípade, keď dospievajúci „idú von s kamarátmi“. Keďže faktorová analýza zaradila túto položku k položkám indikujúcim trávenie voľného času pasívnym spôsobom (zaradila ju spoločne napr. s položkou „nudím sa“, domnievame sa, že náplň činnosti adolescentov, ktorí „idú von s kamarátmi“ má pasívny charakter.

Ako vyplýva z výsledkov, najvyšší index (2,52) bol zaznamenaný vo faktore pasívne trávenie voľného času, čo naznačuje, že aktivity sýtiace tento faktor sú dospievajúcimi najfrekvencovanejšie realizované. Nasleduje trávenie voľného času s rodičmi (index – 2,14). Najnižší index (2,14) dosahuje faktor aktívneho trávenia voľného času, z čoho je možné usudzovať, že tieto aktivity dospievajúci realizujú v najmenšej miere.

2.5. Korelačná analýza faktorov voľného času a užívania návykových látok

V rámci korelačnej analýzy sme sa sústredili na identifikovanie prípadných vzťahov medzi faktormi trávenia voľného času a najčastejšie užívanými návykovými látkami (energetické nápoje, cigarety, alkohol, marihuana).

Ako vyplýva z tab. č. 7, boli identifikované štatisticky významné negatívne vzťahy slabej úrovne. Napriek tomu môžeme konštatovať, že trávenie voľného času s rodinou pôsobí ako najprotektívnejší faktor voči užívaniu vybraných návykových látok. Najvýraznejší vzťah bol identifikovaný medzi premennými „voľný čas s rodinou“ a konzumáciou energetických nápojov (čím viac dospievajúci trávia čas s rodinou, tým menej konzumujú energetické nápoje). Obdobné vzťahy boli zaznamenané aj pri ostatných návykových látkach, avšak slabšej úrovne (teda čím viac dospievajúci trávia čas s rodinou tým menej fajčia cigarety, konzumujú alkohol a marihuanu).

V rámci analýzy trávenia voľného času pasívnym spôsobom a užívaním vybraných návykových látok boli identifikované štatisticky významné (okrem marihuany) pozitívne vzťahy. Najsilnejší vzťah bol zaznamenaný medzi pasívnym trávením voľného času a konzumáciou energetických nápojov (teda čím viac dospievajúci trávia čas pasívne, tým viac konzumujú energetické nápoje). Medzi pasívnym trávením voľného času a fajčením cigariet a konzumáciou alkoholu bol zaznamenaný len triviálny vzťah.

Ako posledný bol analyzovaný vzťah medzi aktívnym trávením voľného času a užívaním vybraných návykových látok. Preukázali sa štatisticky významné negatívne vzťahy (okrem marihuany). Najsilnejší negatívny vzťah bol identifikovaný medzi aktívne tráveným voľným časom a fajčením cigariet, nasledoval alkohol a energetické nápoje.

Tab. č. 7: Korelačná analýza faktorov trávenia voľného času a užívania návykových látok

		Energetické nápoje	Cigarety	Alkohol	Marihuana
VČ s rodinou	Korelačný koeficient	-0,209**	-0,164**	-0,144**	-0,161**
	Sig.	0,000	0,000	0,000	0,000
	N	726	726	726	726
VČ pasívne	Korelačný koeficient	0,169**	0,083*	0,092*	0,030
	Sig.	0,000	0,026	0,013	0,418
	N	726	726	726	726
VČ aktívne	Korelačný koeficient	-0,121**	-0,170**	-0,157**	-0,066
	Sig.	0,001	0,000	0,000	0,076
	N	726	726	726	726

Zdroj: vlastné spracovanie

V rámci ďalšej analýzy boli zisťované rozdiely v jednotlivých faktoroch trávenia voľného času a v užívaní vybraných návykových látok vzhľadom na pohlavie. Na základe výsledkov

v tab. 8 môžeme konštatovať, že chlapci štatisticky významne častejšie v porovnaní s dievčatami:

- trávajú voľný čas aktívnym spôsobom,
- konzumujú energetické nápoje,
- fajčia cigarety,
- konzumujú marihuanu.

Tab. č. 8: Rozdiely v trávení voľného času a užívaní návykových látok vzhľadom na pohlavie

		N	M	SD	t	Sig.
VČ s rodinou	žena	431	8,70	1,603	2,49100	0,701
	muž	295	8,40	1,604		
VČ pasívne	žena	431	12,59	1,381	-0,03700	0,859
	muž	295	12,59	1,406		
VČ aktívne	žena	431	10,22	1,680	-3,65000	0,010
	muž	295	10,65	1,425		
Energetické nápoje	žena	431	2,64	1,234	-6,122	0,003
	muž	295	3,24	1,385		
Cigarety	žena	431	2,61	1,878	-0,815	0,001
	muž	295	2,74	2,078		
Alkohol	žena	431	2,76	1,258	-1,646	0,588
	muž	295	2,92	1,325		
Marihuana	žena	431	1,19	0,589	-6,660	0,000

Zdroj: vlastné spracovanie

Následne boli zisťované rozdiely v jednotlivých faktoroch trávenia voľného času a v užívaní vybraných návykových látok vzhľadom na bydlisko respondentov. Na základe výsledkov v tab. č. 9 môžeme konštatovať, že adolescenti bývajúci v meste štatisticky významne častejšie v porovnaní s dospelými, ktorí bývajú na dedine:

- konzumujú energetické nápoje,
- fajčia cigarety,
- konzumujú marihuanu.

Tab. č. 9: Rozdiely v trávení voľného času a užívaní návykových látok vzhľadom na bydlisko

		N	M	SD	t	Sig.
VČ s rodinou	mesto	324	8,40	1,626	-2,684	0,422
	dedina	400	8,72	1,586		
VČ pasívne	mesto	324	12,52	1,430	-1,181	0,098
	dedina	400	12,65	1,360		
VČ aktívne	mesto	324	10,27	1,628	-1,881	0,674
	dedina	400	10,50	1,555		
Energetické nápoje	mesto	324	3,11	1,380	4,069	0,023
	dedina	400	2,71	1,263		
Cigarety	mesto	324	2,85	2,057	2,308	0,000
	dedina	400	2,52	1,870		
Alkohol	mesto	324	2,81	1,284	-,352	0,834
	dedina	400	2,84	1,291		
Marihuana	mesto	324	1,47	1,063	2,419	0,000

Zdroj: vlastné spracovanie

Ďalším predmetom záujmu bolo zistenie, či existujú rozdiely v jednotlivých faktoroch trávenia voľného času a v užívaní vybraných návykových látok vzhľadom na navštevovaný ročník respondentov. Na základe výsledkov v tab. 10 môžeme konštatovať, že:

- energetické nápoje najviac konzumujú študenti 1. ročníka a najmenej študenti 3. ročníka
- konzumácia alkoholu stúpa naprieč ročníkmi.

Tab. č. 10: Rozdiely v trávení voľného času a užívaní návykových látok
vzhľadom na navštevovaný ročník

		N	M	SD	F	Sig.
VČ s rodinou	1. ročník	193	8,68	1,577	1,06100	0,365
	2. ročník	140	8,69	1,657		
	3. ročník	222	8,52	1,541		
	4. ročník	168	8,43	1,701		
	Celkovo	723	8,57	1,612		
VČ pasívne	1. ročník	193	12,76	1,328	1,48700	0,217
	2. ročník	140	12,46	1,426		
	3. ročník	222	12,59	1,407		
	4. ročník	168	12,52	1,405		
	Celkovo	723	12,60	1,391		
VČ aktívne	1. ročník	193	10,19	1,536	2,39500	0,067
	2. ročník	140	10,39	1,548		
	3. ročník	222	10,40	1,629		
	4. ročník	168	10,64	1,643		
	Celkovo	723	10,40	1,597		
Energetické nápoje	1. ročník	193	3,08	1,296	2,690	0,045
	2. ročník	140	2,83	1,319		
	3. ročník	222	2,72	1,326		
	4. ročník	168	2,92	1,360		
	Celkovo	723	2,88	1,330		
Cigarety	1. ročník	193	2,63	2,022	0,039	0,990
	2. ročník	140	2,69	1,931		
	3. ročník	222	2,64	1,987		
	4. ročník	168	2,68	1,874		
	Celkovo	723	2,66	1,956		
Alkohol	1. ročník	193	2,51	1,208	13,836	0,000
	2. ročník	140	2,81	1,434		
	3. ročník	222	2,71	1,184		
	4. ročník	168	3,33	1,237		
	Celkovo	723	2,82	1,287		
Marihuana	1. ročník	193	1,30	,856	1,295	0,275
	2. ročník	140	1,49	1,128		
	3. ročník	222	1,34	0,789		
	4. ročník	168	1,41	0,969		
	Celkovo	723	1,37	0,923		

Zdroj: vlastné spracovanie

3. Záver

Uvedomujeme si, že na užívanie návykových látok má vplyv veľké množstvo faktorov a premenných. Zámerom tohto príspevku nebolo identifikovať všetky tieto premenné, ale sústrediť sa na vplyv trávenia voľného času na užívanie návykových látok a výsledky výskumu priniesli niekoľko poznatkov. Ako najčastejšie konzumované návykové látky sa v realizovanom výskume ukázali energetické nápoje, alkohol, tabak a marihuana. Pri tabaku a energetických nápojoch je alarmujúci počet každodenných konzumentov a pri alkohole počet „nárazových“ konzumentov. Pre porovnanie - výsledky výskumu TAD za rok 2014 (Nociar, 2014) uvádzajú dennodenné fajčenie cigariet u 23,8% respondentov, 72,4% respondentov uviedlo aspoň jednu skúsenosť s podnapitím, 43,5% uviedlo, že pod vplyvom alkoholu nevedeli, čo robia. 27,4% respondentov uviedlo aspoň jednu skúsenosť s marihuanou.

Pre náš výskum bolo kľúčové identifikovanie prípadných determinantov užívania návykových látok v kontexte trávenia voľného času. Faktorová analýza identifikovala 3 faktory, pričom položky, ktoré sú najčastejšie realizované sýtia faktor pasívne trávenie voľného času, položky sýtiace faktor voľný čas trávený s rodinou boli druhé najčastejšie realizované. V rámci následne uskutočnenej korelačnej analýzy sa práve faktor trávenie voľného času s rodinou, v porovnaní s ostatnými skúmanými, ukázal ako faktor, ktorý má najväčšiu možnosť pôsobiť protektívne smerom k užívaniu návykových látok, aj keď korelačné koeficienty vykazovali nižšie hodnoty. Výskum preukázal takisto prepojenie medzi niektorými charakteristikami - pohlavím, miestom bydliska a navštevovaným ročníkom a užívaním návykových látok.

Zoznam citovanej literatúry

GIDDENS, A. *Sociologie*. Vyd. 1., aktualiz. a rozš. /. Praha: Argo, 2013, 1049 s. ISBN 978-802-5708-071.

NOCIAR, A.: *Záverečná správa z prieskumu TAD u žiakov ZŠ, študentov SŠ a ich učiteľov v roku 2014*. Bratislava, VÚDPaP 2014, 83 s.

VEAL, A. J. (1992) *Definitions of leisure and recreation*. Australian Journal of Leisure and Recreation, 2(4), 44-48, 52, Republished by School of Leisure, Sport and Tourism, University of Technology, Sydney, as Working Paper No. 4, accessed at: www.business.uts.edu.au/lst/research.

Harmonizace profesního a rodinného života v kontextu soudobých trhů práce

Reconciliation of Professional and Family Life in the Light of Changes in the Labour Market

Magdalena Kotýnková¹

Abstrakt

Příspěvek předkládá základní trendy v proměnách trhu práce a jejich dopady do zaměstnanosti žen a možnosti harmonizace profesního a rodinného života. Teoretickým východiskem příspěvku jsou proměny evropského trhu práce, které jsou odrazem končící industriální éry dominující v Evropě od druhé poloviny 19. století. Mění se charakter a struktura hospodářské činnosti včetně obsahu a forem práce. Průvodním jevem probíhajících změn je nejistota zaměstnání a nezaměstnanost, která se od 90. let minulého století stává společně řešeným problémem v evropských zemích. Cílem příspěvku je vysledovat postavení českých žen na trhu práce, které čelí nezbytnosti sladit potřeby profesního růstu s potřebami své rodiny.

Klíčová slova: Trh práce. Feminizace. Nezaměstnanost. Nejistoty.

Abstract

The paper presents the basic trends in the labor market changes and their impact on women's employment opportunities and the reconciliation of professional and family life. The post-industrial era has brought about changes that affect economic activity and consequently the labor market. During the second half of the 20th century has changed the structure of economic activity and the nature and forms of work. Unemployment and uncertainty became a problem to be solved together the countries of the European Union since the late of 20th century. This paper aims to find out the position of women facing the need to reconcile the needs of working life with the needs of their families on the Czech labor market.

Keywords: Labour market. Feminization. Unemployment. Uncertainty.

1. Úvod

Od druhé poloviny 19. století dominovala v Evropě industriální společnost, která však v posledních desetiletích prochází významnými proměnami. Změny se dotkly hospodářské činnosti a trhu práce: mění se charakter a struktura produkce a obsah a formy práce. Průvodním jevem probíhajících změn jsou nejistoty trhu práce a nezaměstnanost, která se od 90. let minulého století stává společně řešeným problémem zemí Evropské unie². Na měnícím trhu práce se pohybují znevýhodněné skupiny obyvatelstva, přičemž ženy pečující o malé děti, případně o staré rodiče jsou jednou z těchto znevýhodněných skupin.

2. Proměna závislosti mezi ekonomickým růstem a objemem a kvalitou pracovní síly

Vzato z hlediska delšího časového úseku, nezaměstnanost a nejistoty trhu práce začaly růst již od počátku 70. let minulého století, kdy došlo k nástupu pracovně úsporných technologií, které oslabily vztah mezi ekonomickým růstem a tvorbou nových pracovních míst³. Svět práce

1 Doc. Ing. Magdalena Kotýnková, CSc.; Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, Katedra hospodářské a sociální politiky; e-mailová adresa: kotynkov@vse.cz.

2 Nezaměstnanost jako společný problém evropských zemí a výzva ke společnému boji členských zemí s nezaměstnaností byla poprvé publikována v tzv. Bílé knize Evropské komise v roce 1994 (Evropská komise, 1994).

3 Mezinárodní organizace práce dokládá, že 1% ekonomický růst vyvolá růst nových pracovních míst o 0,3

se tím dramaticky změnil, uvolněná pracovní síla se začala přelévat z průmyslu do sektoru služeb. Postupně dochází ke změně celkové struktury ekonomiky, sektor služeb se stává dominantním a to jak podílem na hrubém domácím produktu, tak podílem na zaměstnanosti. Postupem času přestává být pro ekonomický růst rozhodující produkce materiálních statků, ale rozhodující se stává produkce znalostí, vědění a algoritmů spolu s toky informací a jejich využitím, čímž dochází k proměně vztahu mezi kapitálem a placenou prací.

Byl-li pro industriální společnost typický vztah vzájemné závislosti mezi ekonomickým růstem a objemem a kvalitou pracovní síly, pro současnou, post-industriální společnost toto propojení již neplatí (Baumann, 1998). Faktor práce se stává ve vztahu k ekonomickému růstu marginálním. Vztah mezi ekonomickým růstem a prací se rozpojil, což lze doložit tím, že ekonomický růst začal být v druhé polovině 20. století dosahován i při stagnaci počtu pracovních míst, případně při jejich velmi pozvolném nárůstu (Evropská komise, 1994). Od 70. let minulého století počet osob hledajících práci postupně vzrůstal.

3. Proměny charakteru a obsahu práce

Nezaměstnanost a nejistoty trhu práce, které jsou důsledkem nedostatečné tvorby pracovních míst se v post-industriálních společnostech zvyšují spolu s proměnami charakteru práce. Rychle aplikované vědecké objevy a poznatky umožňují proniknout pracovně úsporným technologiím do pracovního procesu a vytlačit z výroby materiálních statků dělnické profese. Informační a komunikační technologie (dále: „ICT“) podporují procesy, které směřují od přetváření hmoty k práci s informacemi. Aplikace ICT s sebou přináší automatizaci pracovních činností, zdokonalené řízení, zrychlení vnitřní i vnější komunikace apod.

Změny charakteru práce vyvolávají růst dynamiky sektorových změn. Tradiční odvětví jsou utlumována a rozvíjí se nová odvětví a obory založená na aplikaci moderních technologií. Doba, kdy průmyslové podniky komplexně zabezpečovaly celý výrobní proces, postupně mizí prosazováním procesů outsourcingu a offshoringu (přesouvání průmyslové výroby a služeb z domácích do hostitelských zemí). Oba tyto procesy ukazují na spojení průmyslu se službami a na měnící se geografii průmyslu (Dvořáček, 2007). Výkon práce se na jedné straně přesouvá z uzavřených prostor čím dál více do terénu, blíže k zákazníkům a klientům. Na druhé straně se služby díky ICT koncentrují a vykonávají daleko od zákazníků mimo dané území státu v ekonomicky nejvýhodnějších teritoriích s levnou pracovní silou (asijské zóny).

4. Proměny forem práce

Spolu se změnami v charakteru a obsahu práce se mění též formy práce. Od 70. let minulého století lze pozorovat tlak na růst flexibility trhu práce, jako důsledek rychle se měnícího prostředí, v němž hrají významnou roli inovace a rychlá změna výrobních programů. K prosazení vyšší flexibility trhu práce jsou zaměstnavatelé motivováni konkurenčním tlakem a snahou o co nejvyšší efektivnost vložených prostředků.

Je možné položit si otázku jak definovat pojem flexibilita trhu práce, avšak nalézt jednoznačnou odpověď je poměrně obtížné. Definice tohoto pojmu lze nalézt v četných publikacích, např. S. Cazes a A. Nešporová uvádí: „*Pojem flexibilita trhu práce je tak složitý jak různé jsou jeho ideologické výklady. Flexibilita znamená v širším smyslu slova přizpůsobivost a do protikladu k ní se běžně dává rigidita či strnulost.*“ (Nešporová, Cazes,

%, přičemž tento vztah se dále oslabuje (ILO, 2013).

2003). Flexibilita a nejistoty trhu práce se odráží v konceptu duálního trhu práce, jehož přijetí se datuje do období 70. let minulého století. Koncept duálního trhu práce, který původně vyvinuli američtí ekonomové M. J. Piore a P. B. Doeringer (Piore, Doeringer, 1971), rozděluje trh práce na primární a sekundární:

- Pracovní místa vytvářená v *primárním sektoru trhu práce* se vyznačují vysokou ochranou pracovního místa, možností dalšího kariérního rozvoje a dobrými pracovními podmínkami zaměstnance.
- Pracovní místa vytvářená na *sekundárním sektoru trhu práce* jsou pracovní místa nejistá, která se vyznačují horšími pracovními podmínkami, nižší pracovní – právní ochranou zaměstnanců, nižšími mzdovými vyhlídkami, malou možností osobního rozvoje a také s opakovanou či déle trvající nezaměstnaností. Na sekundárním trhu práce se pohybují znevýhodněné skupiny obyvatelstva, např.: nízko kvalifikovaní, osoby se zdravotním postižením, ženy pečující o malé děti apod.

Průvodním znakem proměn obsahové náplně práce se tak stávají formální proměny práce, jejichž dokladem je nárůst nejistých pracovních smluv. Roste podíl zaměstnanců v nestandardních pracovních úvazcích, k nimž patří termínované a krátkodobé pracovní smlouvy, zaměstnávání zaměstnanců pracovními agenturami za účelem jejich zapůjčení, práce na základě živnostenského listu, smlouvy o dílo a další atypické formy zaměstnání. Tyto formy práce jsou v jednotlivých zemích různě chráněné pracovní právním zákonodárstvím, a proto je část zaměstnanců postavena před riziko nejistého zaměstnání. Výzkumu dualizace trhu je věnována publikace *Nejistoty na trhu práce*, v níž se uvádí: „Ekonomické a sociální mechanismy, jež stojí v pozadí dualizace pracovního trhu jsou dosti komplexní.“ (Sirovátka, 2009)

5. Český trh práce

Na českém trhu práce došlo v průběhu druhé poloviny 20. století až do současnosti k významným proměnám charakteru práce. Vzrostl počet zaměstnaných osob pohybujících se na trhu práce, neboť od 60. let vstoupily do pracovního procesu ženy a tím začal proces feminizace práce.

Mění se charakter práce. Ubývá podíl práce fyzické a zvyšuje se podíl duševní práce. Dle klasifikace zaměstnání (CZ-ISCO⁴) dosahoval v roce 2012 podíl převážně fyzicky pracujících osob (zemědělci, řemeslníci, opraváři, obsluha strojů a zařízení, nekvalifikovaní a pomocní pracovníci) 38 % na celkovém počtu zaměstnaných osob a 62 % převážně duševně pracujících osob (úředníci, techničtí a odborní pracovníci, specialisté, zákonodárci a řídicí pracovníci, pracovníci ve službách a prodeji) na celkovém počtu zaměstnaných.

Za znak vyspělosti společnosti se často uvádí význam a pozice high-tech odvětví v rámci ekonomiky. V mezinárodním srovnání je zastoupení zaměstnaných osob v high-oborech⁵ na českém trhu práce nízké: v letech 2008 – 2010 bylo v těchto oborech zaměstnáno 3,2 %

4 Klasifikace CZ-ISCO je národní statistická klasifikace zaměstnání, vypracovaná Českým statistickým úřadem dle mezinárodního standardu International Standard Classification of Occupations.

5 Ekonomické činnosti high-tech sektoru jsou definovány odvětvovým přístupem prostřednictvím Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE) a rozděluje se do dvou hlavních kategorií: high-tech zpracovatelský průmysl a High-tech služby zahrnují audiovizuální a informační činnosti, činnosti v oblasti ICT a výzkum a vývoj. High-tech zpracovatelský průmysl zahrnuje výrobu farmaceutických výrobků a přípravků, počítačů a elektronických součástek, spotřební elektroniky a optických přístrojů, měřících, zkušebních a navigačních přístrojů, letadel a jejich motorů, kosmických lodí a jejich zařízení.

osob z celkového počtu zaměstnaných osob (kolem 160 tis. zaměstnaných).

Charakter práce se proměnil od fyzicky namáhavé k psychicky náročné. Zvýšily se nároky na pracovní sílu, především nároky na zvládnání nových postupů a technologií, včetně informačních a komunikačních technologií. Schopnost učit se, komunikovat, analyzovat, řešit problémy, přeměňovat stávající znalosti na nové je zdrojem konkurenční výhody s velkým významem.

Vývoj míry nezaměstnanosti v dlouhém časovém období prokazuje, že míra nezaměstnanosti, která v roce 1999 překročila hranici 8 %, se sice v období hospodářské expanze snížila (v roce 2008 až o 4 procentní body), ale od roku 2009 se opět pohybuje na úrovni kolem 7 %. Potvrzuje se, že placená práce se stává vzácným statkem. Trh práce dlouhodobě vykazuje nestabilitu, nesoulad mezi nabídkou a poptávkou zejména v oblasti kvalifikace pracovní síly.

Nejistoty současných trhů práce jsou individuálně diverzifikované, ale zároveň lze identifikovat jejich společný dopad na příslušníky celých sociálních skupin. K ohroženým skupinám obyvatelstva na trhu práce pohybujících se na sekundárním trhu práce patří osoby zdravotně postižené, matky vracející se z rodičovské dovolené, osoby starší 55 let věku, mladí lidé do 25 let bez praxe, jejichž ohrožení na trhu práce se v posledních letech zvyšuje, zejména při nevhodné kvalifikaci a z důvodu nedostatečné praxe (Sirovátka, 2009).

6. Žena na trhu práce a harmonizace profesního a rodinného života

V rámci dichotomie teoretických přístupů můžeme identifikovat postoje, které považují současný stav na trhu práce z hlediska kvality práce a její jistoty za progresivní, a postoje považující současný stav za regresivní, neboť na snižování jistot práce a jistot odměňování lze nahlížet jako na snižující se příležitosti k osobnostnímu rozvoji a ke kariévnímu růstu, avšak na nové trendy na trhu práce lze nahlížet i pozitivně, pokud sledujeme zájmy té části pracovní síly, která flexibilitu trhu práce vyhledává. V kontextu těchto dvou přístupů spolu s jejich provázáním s duální teorií trhu práce (Piore, Doeringer, 1971) se kvalita pracovního místa a jistota trhu práce liší podle segmentu, na němž se jedinec pohybuje, přičemž pozici jedince v segmentu pracovního trhu ovlivňuje kvalita jeho lidského a sociálního kapitálu. Místa v primárním segmentu jsou obsazena lidmi s vysokým lidským a sociálním kapitálem a naopak jedinci, kteří nedisponují vysokým lidským a sociálním kapitálem, nebo jejichž lidský kapitál zastaral, jsou alokováni na sekundárním pracovním trhu, kde zaměstnavatelé kladou vyšší požadavky na flexibilitu pracovní síly (Mareš, 1999). Nejistoty trhu práce se dotýkají celých skupin zaměstnanců, k nimž patří také ženy kombinující práci a péči o domácnost, děti a další závislé členy. S. Cazes a A. Nešporová uvádí: „Feminizace trhu práce, která proběhla ve druhé polovině 20. století, má tíživé dopady na tradiční model rodiny, ve které zastávala žena funkci pečovatelky a tím se vyostřuje problém harmonizace rodiny a zaměstnání“ (Cazes, Nešporová, 2003).

Je nutné však dodat, že segregace celých skupin obyvatelstva do jednotlivých segmentů trhu práce souvisí nejen s lidským a sociálním kapitálem příslušníků těchto skupin, ale i s dalšími charakteristikami, které s sebou příslušníci určitých skupin nesou. K segregaci přispívají předsudky a sociální a hodnotící stereotypy pojící se s představou o nespolehlivosti určité části pracovní síly vedou k jejímu vyloučení z primárního trhu práce (Mareš, 2002). Z tohoto hlediska přispívá k segregaci žen na sekundárním trhu práce jejich potřeba harmonizace práce a péče o děti a další závislé členy domácnosti. Proto se ženy častěji vyskytují na takových pracovních místech, kde je flexibilita přizpůsobená potřebám zaměstnavatele, aniž by přispívala k úspěšnému sladění obou životních sfér. Navíc, pracovní úvazky, které jsou vnímány jako úvazky nejlépe podporující harmonizaci práce a péči o rodinu, tj. úvazky na

zkrácenou pracovní dobu nemusí být v českých ekonomických podmínkách zaměstnanými ženami plně oceňovány, neboť jsou spojené s nižším mzdovým ohodnocením a neumožňují, aby rodina dosahovala životní standart běžný v české společnosti, který je závislý na mzdách ze dvou plných pracovních úvazků.

Sladění placeného zaměstnání s péčí o rodinu ženám ztěžuje přerušovaná pracovní dráha v důsledku mateřství a péče o děti, nerozvíjená kvalifikace a krátké pracovní zkušenosti. V důsledku toho čelí ženy horšímu postavení na trhu práce než muži, což se projevuje jejich vyšší nezaměstnaností, horšími mzdovými podmínkami a specifickými rysy chudoby. Ženy pohybující se mezi ekonomickou aktivitou a neaktivitou jsou vystaveny dlouhodobé pracovní absenci v době, kdy celodenně pečují o dítě nebo staré rodiče, popřípadě o osoby se zdravotním postižením. Čím déle žena setrvává mimo pracovní trh, tím obtížněji se vrací zpět, neboť ztrácí pracovní příležitosti, sociální kontakty a následně čelí pomalejšímu kariéernímu postupu.

Nízkou zaměstnanost vykazují hlavně ženy pečující o děti do 6 let věku. Rozdíly v míře zaměstnanosti mužů a žen v důsledku rodičovství lze sledovat i v ostatních zemích Evropské unie, i když z tohoto srovnání vyplývá, že míra zaměstnanosti českých žen, které pečují o malé děti je velmi nízká, což lze vysvětlit dlouhou dobou poskytování peněžitě podpory v mateřství a následně dlouhou dobou poskytování rodičovského příspěvku, který může být poskytován v České republice až do 4 let věku dítěte. Přítomnost malého dítěte v rodině je proto hlavním faktorem, který ovlivňuje nízkou míru zaměstnanosti českých žen v produktivním věku ve srovnání s mírou zaměstnanosti českých mužů v témže věku, a to z důvodu jak dlouhé doby poskytování rodičovského příspěvku⁶, tak i z toho důvodu, že rodičovský příspěvek (spolu se slevou na dani z příjmu pracujícího rodiče na dítě a na manželku) relativně dostatečně nahrazuje výpadek příjmu v úplné rodině s jedním pracujícím rodičem.

V zemích, v nichž je délka rodičovské dovolené krátká, zaměstnanost žen v produktivním věku neklesá v takové míře, jako u českých žen. Porovnání průměrné míry zaměstnanosti žen ve věku 20 – 49 let podle počtu dětí v zemích s odlišnou rodinnou politikou viz tabulka č. 1.

Tab. č. 1: Průměrná míra zaměstnanosti žen ve věku 20 – 49 let podle počtu dětí v zemích s odlišnou rodinnou politikou v období 2005 – 2010 (v %)

	ČR	Německo	Francie	Finsko	VB	Španělsko
S jedním dítětem do 6 let	32,24	65,98	72,52	64,10	66,62	64,26
Se dvěma dětmi do 6 let	36,32	58,80	66,22	66,68	59,42	55,56
Se třemi a více dětmi do 6 let	30,80	40,90	47,34	54,70	39,60	45,68

Zdroj: Eurostat

6 Délka poskytování rodičovského příspěvku byla s platností od roku 2008 volitelně nastavitelná rodičem (matkou nebo otcem) v délce 2, 3 nebo 4 let (zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře, ve znění p. p.). V návaznosti na zvolenou délku poskytování byl rodičovský příspěvek vyplácen v nižší, základní či vyšší výměře. Od roku 2012 je délka poskytování rodičovského příspěvku volitelně nastavitelná v návaznosti na možnost vyčerpání maximální částky ve výši 220 tis. Kč., kterou lze čerpat nejdéle do 4 let věku dítěte. Měsíční výše rodičovského příspěvku má svoji maximální hranici, která vychází z předcházejícího příjmu rodiče. Průměrná délka setrvání rodiče mimo trh práce se však dlouhodobě pohybuje zpravidla v délce tří let, protože nejvýše do tohoto věku dítěte zaměstnavatel rezervuje rodiči pracovní místo: „Rodičovská dovolená je doba, po kterou poskytuje zaměstnavatel rodiči dovolenou k prohloubení péče o dítě, přičemž rodičovská dovolená se poskytuje rodiči v rozsahu, o jaký požádají, ne však déle než do doby, kdy dítě dosáhne věku 3 let“ (zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce).

Míra zaměstnanosti matek s dítětem do 6 let je v ČR nejnižší v porovnání se zeměmi Evropské unie a druhá nejnižší v celoevropském měřítku (po Turecku). Je nezbytné zdůraznit, že velkou roli v zájmu žen vrátit se rychle na trh práce a kombinovat profesní a rodinný život hraje úroveň dosaženého vzdělání, neboť motivace žen s vyšším vzděláním k návratu do zaměstnání je podpořena ztrátou vyšších příjmů, které musely v době mateřské a rodičovské dovolené obětovat.⁷

Pravidla pro poskytování rodičovského příspěvku se sice průběžně mění, (postupně se zvyšuje variabilita délky poskytování dávky i variabilita její výše), přesto je to dávka, která spolu s nedostatkem zařízení denní péče pro děti do tří let⁸ a spolu s nedostatečnou tvorbou pracovních příležitostí na zkrácenou pracovní dobu motivuje ženy k dlouhému setrvání mimo trh práce. Rodinná politika, která nabízí jistotu příjmu při péči o dítě až do čtyř let věku, tím kompenzuje nízké jistoty trhu práce, včetně kombinační jistoty. Zároveň ale způsobuje, že dlouze přerušovaná pracovní dráha v důsledku mateřství a péče o děti způsobuje ženám obtížný návrat na trh práce.

7. Závěr

Vzato z hlediska delšího časového úseku, k proměnám trhu práce začalo docházet v Evropě již od počátku 70. let minulého století, kdy nastal nástup pracovně úsporných technologií, které oslabily vztah mezi ekonomickým růstem a tvorbou nových pracovních míst. Svět práce se tím dramaticky změnil, uvolněná pracovní síla se začala přelévat z průmyslu do sektoru služeb, na kterém začala postupně vznikat nejistá pracovní místa. V období 70. let je rovněž rozpracován koncept duálního trhu práce, který rozděluje trh práce na dvě části s různou kvalitou pracovních míst.

Probádání vývoje evropského trhu práce, tak i českého trhu práce prokazuje postupné změny v charakteru práce od fyzicky namáhavé k psychicky náročné. Mění se též formy práce. Roste podíl zaměstnanců v nestandardních pracovních úvazcích, k nimž patří termínované a krátkodobé pracovní smlouvy, zaměstnávání zaměstnanců pracovními agenturami za účelem jejich zapůjčení, práce na základě živnostenského listu, smlouvy o dílo a další atypické formy zaměstnání. Celoživotní povolání jsou na ústupu, práce jako jedna z kotev života ztrácí svoji poutací sílu.

Současné nazírání na situaci na trhu práce z hlediska kvality a jistoty práce lze sledovat jak za regresivní, tak za progresivní, neboť na snižování jistot práce a jistot odměňování lze nahlížet jako na snižující se příležitosti k osobnostnímu rozvoji a ke kariérenímu růstu, avšak i pozitivně, pokud sledujeme zájmy té části pracovní síly, která flexibilitu trhu práce vyhledává. V kontextu těchto dvou přístupů spolu s jejich provázáním s duální teorií trhu práce se kvalita pracovního místa a jistota trhu práce liší podle segmentu, na němž se jedinec pohybuje. V podmínkách českého trhu práce lze sledovat, že ženy, které mají potřebu harmonizovat práci a rodinný život a tudíž tvoří část pracovní síly, která vyhledává flexibilní formy zaměstnávání, se převážně pohybují na sekundárním trhu práce.

Dlouhá doba poskytování peněžité dávky v mateřství a následného rodičovského příspěvku ve výši, která je v úplné rodině s jedním příjmem z výdělečné činnosti přiměřená, spolu s nedostatkem zařízení denní péče pro děti do tří let a nízkou rozšířeností pracovních míst na zkrácenou pracovní dobu motivuje ženy s malými dětmi k poměrně dlouhému setrvání

7 Rozdíly v návratu žen s malými dětmi na trh práce jsou odvozovány též od rozdílných preferencí žen. Hakim rozděluje ženy do tří skupin: ženy, které preferují být matkami na „plný úvazek“, ženy, které preferují kombinaci profesního a rodinného života a ženy, které se zaměřují na svou kariéru (Hakim, 2006).

8 Po roce 1989 došlo k propadu v podílu dětí do tří let umístěných v zařízeních denní péče na celkovém počtu dětí do tří let.

mimo trh práce. Rodinná politika tím, že nabízí jistotu příjmu při péči o dítě až do čtyř let věku, kompenzuje ženám s malými dětmi nízké jistoty trhu práce, a to jistotu kombinace zaměstnání a rodinného života (nedostatek pracovních míst se zkrácenou pracovní dobou) a jistoty příjmu (nízké ohodnocení práce, které je nabízeno na pracovních místech se zkrácenou pracovní dobou). Zpětně ale způsobuje ženám obtížný návrat na trh práce po dlouze přerušené pracovní dráze v důsledku mateřství a péče o děti.

Příspěvek byl vypracován za finanční podpory Interní grantové agentury VŠE IGS F5/15/2014.

Seznam citované literatury

- BAUMAN, Zygmunt. *Work, Consumerism and The New Poor*. Oxford University Press, Oxford 1998.
- CAZES, Sandrine, NESPOROVÁ, Alena. *Labour markets in transition: Balancing flexibility and security in Central and Eastern Europe*. International Labour Office, Geneva 2003
- Evropská komise. *Bílá kniha EU: Růst, konkurenceschopnost, zaměstnanost – výzvy a cesty vpřed pro 21. století*, Brusel 1994.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. *Makroekonomické údaje ČSÚ 2012a*. [cit. 2014-03-03]. Dostupné z WWW:<http://www.czso.cz/csu/katalog.nsf/unt=20&searchorder=1&searchfuzzy=1&query=%28%28Makroekonomick%C3%A9%20%C3%BA%20daje%29%29&database=all&kraje=all&skupiny=all&start=1>.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Časová řada základních ukazatelů VŠPS. [cit. 2014-1-25]. Dostupné z http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/zam_cr.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD. Zaostřeno na ženy a muže 2012. Domácnosti podle osoby v čele domácnosti či partnerky a podle počtu závislých dětí v roce 2009. [cit. 2014-1-25]. Dostupné na: <http://www.czso.cz/csu/2010edicniplan.nsf/kapitola/1413-10-10>.
- DVOŘÁČEK, Jiří. Vývoj zpracovatelského průmyslu a průmyslových podniků na počátku 21. století. *ActaOeconomicaPragensia*, 2007, 2, 6-16. ISSN 0572-3043.
- EUROSTAT. *Employment in Europe 2012*. European Commission. Luxembourg, Publications Office of the European Union. [cit. 2013-1-25]. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/social/keyDocuments.untry=0&year=0&advSearchKey=empleuropereport&mode=advancedSubmit&langId=en>.
- HAKIM, C. Women, careers, and work-life preferences. *British Journal of Guidance&Counselling*, Aug 2006, Vol. 34, Issue 3, pp. 279-294. ISSN 0306-9885.
- ILO. *World of work*, Ženeva, 2013.
- MAREŠ, Petr. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. ISBN 80-85850-61-3.
- MAREŠ, Petr. *Nezaměstnanost jako sociální problém*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. ISBN 978-80-7419-050-6-
- PIORE, Michael J., DOERINGER, Peter B. *Internal Labor Markets and Manpower Adjustment*. New York: D.C. Heath and Company, 1971.
- SIROVÁTKA Tomáš, Winkler Jiří, Žižlavský Martin. *Nejistoty na trhu práce*. Brno: František Šalé- Albert, vyd. první, 2009. ISBN 978-80-7326-172-6.
- ZÁKON č. 435/2004, Sb., o zaměstnanosti.

Medzigeneračné vzťahy v rodine z pohľadu seniorov

Intergenerational relationships in the family from seniors perspective

Nadežda Kovalčíková¹, Andrea Bánovčinová², Iveta Šimčíková³

Abstrakt

Optimálne medzigeneračné vzťahy a vzájomná solidarita je pre spolužitie viacerých generácií významná vo viacerých zložkách. Cieľom príspevku je preto popis a charakteristika vzťahov medzi jednotlivými generáciami v rodinnom systéme, špecificky problematika vnímania vzťahov medzi generáciami seniormi vo svojej rodine. Príspevok sumarizuje výsledky kvantitatívneho výskumu, základom ktorého bolo subjektívne zmapovanie medzigeneračných vzťahov seniorov žijúcich v domácom prostredí prostredníctvom kvantitatívnej výskumnej stratégie.

Kľúčové slová: Senior. Solidarita. Medzigeneračný konflikt. Vzťahy.

Abstract

Optimal intergenerational relations and mutual solidarity is important for a coexistence of several generations in several components. A goal of the paper is a description and characteristic of relations between the generations in the family system, specifically the issue of perception of the relationship between generation by the older in their family. The article summarizes the results of quantitative research, which has produced a subjective mapping intergeneration relations of seniors living at home through quantitative research strategy.

Keywords: Senior. Solidarity. Intergenerational conflict. Relations.

1. Úvod

Rodinu možno charakterizovať ako spoločenstvo ľudí žijúcich pod jednou strechou, spoločenstvo ľudí čerpajúcich zo spoločných koreňov, ako spoločenstvo ľudí so spoločensky zaručeným uznaním. (Sumeč, 2005) Rodina jednotlivcovi umožňuje, aby v nej nachádzal oporu, stotožňoval sa s ňou, zároveň mu dáva slobodu k tomu, aby si budoval a zachovával svoju osobnú odlišnosť. Rodina si vytvára isté konfiguračné spojenectvá (podsystemy) pre niektoré účely. Jednotlivci sa spájajú pre to, aby robili závažné rozhodnutia (napr. rodičia), aby pestovali spoločný záujem (napr. otec a deti), aby sa definovali ako jedna generácia voči inej generácii. V týchto podsystemoch tiež platia interakčné zvyklosti. Každý jednotlivec má svoje miesto v mnohých podsystemoch rodiny. Prechádzaním z role v jednom podsysteme do role v inom podsysteme, získava pocit odlišnosti, osobitosti, zvláštnosti. (Matoušek, 2003) Schlosserová (2009) dodáva, že rodina je už mnoho rokov považovaná za základnú spoločenskú jednotku a je jedným z najstarších fenoménov sprevádzajúcich človeka, ale zároveň je v nej veľa meniacich sa subjektov, ktoré je dôležité poznať a rozvíjať vzhľadom k jej významu pre staršiu generáciu. Predlžovanie veku vytvára historicky bezprecedentnú samozrejmosť jej troj- a dokonca štvorgeneračného usporiadania, v ktorej seniori hrajú dôležitú aktívnu úlohu. Nejedná sa len o príjemcov starostlivosti a pomoci, o strázenie vnukov, pravnukov počas ich choroby, školských prázdnin. Seniori sú v rodinách významnými

1 Doc. PhDr. Nadežda Kovalčíková, Ph.D.; Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave; *e-mailová adresa*: nadezda.kovalcikova@truni.sk; tel.: +421-33-59-39-407.

2 Mgr. Andrea Bánovčinová, PhD.; Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave; *e-mailová adresa*: andrea.banovcinova@truni.sk; tel.: +421-33-59-39-491.

3 Iveta Šimčíková; Katedra sociálnej práce, Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce Trnavskej univerzity v Trnave; tel.: +421-33-59-39-407.

nositeľmi tradícií a emočných väzieb. Podieľajú sa na vedení domácnosti, na financovaní i realizácií rodinných projektov. Veľa mladých seniorov okrem pomoci rodinám svojich detí poskytuje i pomoc a podporu svojim veľmi starým rodičom. (Čevela, Kalvach, Čeledová, 2012) Možný (In: Žumárová, 2012) vo svojej sociologickej štúdií o rodine popisuje, že hlavne v druhej polovici 20. storočia prišlo k podstatným zmenám reprodukčných zvyklostí v rodine. Rodina plnila svoju ekonomickú funkciu, členovia rodiny spoločne žili a pracovali, fungovala tzv. medzigeneračná služba, kedy starší rodičia, ktorí nemohli vykonávať ťažkú manuálnu prácu, sa starali o najmladších členov rodiny. Toto mohlo fungovať za podmienok, že bydlisko i pracovisko členov rodiny bolo rovnaké. Model medzigeneračnej výmeny pôsobil výchovne a viedol k rešpektu k starším členom spoločnosti. Klasický model rodiny bol narušený v druhej polovici 20. storočia výraznou inštitucionalizáciou seniorskej starostlivosti. (Rabušicová, Kamanová, Pevná, 2011) „*Prechod od patriarchálnych vzťahov k partnerským sa spájal s ekonomickou emancipáciou členov rodiny. V medzigeneračných vzťahoch odpúťali rodičov od detí zárobkové možnosti mladých ľudí a dôchodkové zabezpečenie starších členov rodiny.*“ (Schlosserová, 2009: 344) Na podklade týchto zmien sa odohrávajú i vnútorné premeny rodiny, prejavujúce sa hlavne v postavení jej jednotlivých členov. Viacgeneračná rodina sa mení na nukleárnu rodinu, v ktorej žijú spolu len rodičia a deti. Táto tendencia osamostatňovania sa mladých ľudí, prináša nový fenomén a to osamelosť seniorov. V tomto kontexte sa poukazuje na špecifikum Slovenska vo vývoji viacgeneračných rodín, a to na rozdielnosť vývoja rodiny na dedine a v meste. Dnes sa, obzvlášť na dedinách, znovu vracia k viacgeneračnému spôsobu života. (Schlosserová, 2009) Határ (2009: 87) tiež konštatuje, že „*viacgeneračné spolužitie sa stáva takpovediac minulosťou, charakteristickou najmä pre vidiek.*“ Podľa neho ide skôr o „*vynútenú, nežiadajú skutočnosť podmienenú zlou bytovou a materiálnou situáciou mladých rodín, ktoré sú závislé na pomoci svojich (pra) rodičov.*“ Autor tiež konštatuje, že v poslednej dobe vidieť tendencie izolácie mladšej generácie od staršej, čo má svoje výhody „*v nerušenom rešpektovaní odlišných záujmov a potrieb príslušných generácií*“, ale aj nevýhody „*v pretrhnutí nevyhnutných sociálnych väzieb medzi jednotlivými členmi rodiny, predovšetkým medzi*“ prarodičmi a vnúčatami. Tošnerová (2009) dodáva, že v súčasnosti je spolužitie niekoľkých generácií voľnejšie než v minulosti. V rodine síce žije niekoľko generácií, ale existujú vedľa seba, vedia o sebe, sú v kontakte. S pribúdajúcimi rokmi sa prejavuje tendencia vrátiť sa ku svojim koreňom a byť bližšie deťom. Snaha osamostatniť sa, býva na oboch stranách, mladí i rodičia v našich podmienkach chcú žiť sami. Stále však platí medzigeneračná výpomoc – psychická i fyzická.

Štúdie ukazujú, že aj napriek rozpadu viacgeneračného spolužitia vzťahy medzi generáciami zostávajú silné, len sa v nových podmienkach prejavujú inými spôsobmi. Potvrďuje sa ochota vzájomnej pomoci v rámci širšej rodiny. Súčasne sa potvrdzuje už spomínaná tendencia k nezávislosti jednotlivých generácií – počnúc samostatným bývaním nukleárnych rodín a dospelých detí a malou mierou očakávanej pomoci od potomkov či rodičov, pokiaľ si to situácia nutne nevyžaduje. Medzigeneračná podpora v rodine je recipročná, ale diferencovaná. Zatiaľ čo finančná pomoc častejšie smeruje od staršej generácie ku strednej a mladšej, praktická pomoc býva podľa potreby poskytovaná skôr opačným smerom. (Rabušicová, Kamanová, Pevná, 2011)

Ak prihliadneme na uvedené fakty, možno lepšie porozumieť spoločenským a rodinným vzťahom. Trvalou charakteristikou rodín sa musí stať medzigeneračná solidarita. Medzigeneračné vzťahy v rodine môžu byť dnes oveľa dôležitejšie ako boli v predošlých desaťročiach, pretože ľudia žijú dlhšie, teda sa môžu viac rokov deliť o skúsenosti s ostatnými generáciami. Možno len súhlasiť s názorom Hrozenskej (2008: 28), že „*sila medzigeneračného puta a schopnosti a možnosti postarať sa o svojich rodičov či starých rodičov sa výrazne*

prejavia práve v období staroby, mnohokrát spojenej s poklesom sebestačnosti a nezávislosti rodiča či starého rodiča.“ Medzigeneračná vzťahová sieť poskytuje prospech všetkým generáciám – seniorom možnosť bytia s rodinou, uspokojovanie potrieb, efektívnejšie využívanie voľného času, bezpečné zázemie, okamžitú možnosť pomoci, strednej generácii pomoc pri zladení domácich, rodičovských i pracovných povinnostiach a mladšej generácii pozitívne emocionálne prežívanie obdobia detstva a mladosti, úcte k seniorskej populácii, poznávajú ich svet, názory a odlišnosti od osôb ostatných vekových kategórií. (Šimová, 2002)

2. Cieľ

Hlavným cieľom výskumu bolo preskúmať oblasť medzigeneračných vzťahov v rodine z pohľadu samotných seniorov.

Podciele:

- zistiť ako seniori hodnotia vzájomné vzťahy v rodine,
- akým spôsobom sa snažia seniori byť nápomocní svojej rodine,
- zistiť či sú v rodine stanovené pravidlá, ktoré musia seniori dodržiavať vo vzťahu k vnúčatám,
- zistiť, či má miesto bydliska vplyv na viacgeneračné bývanie,
- zistiť, či spoločné bývanie ovplyvňuje výskyt konfliktov v rodine.

3. Charakteristika skupiny respondentov

Výber výskumnej vzorky podliehal zámernému výberu. Respondenti boli pre účel dotazníkového šetrenia vybraní na základe splnenia stanoveného kritéria – vek nad 60 rokov. Nášho výskumu sa zúčastnilo 259 (67,45%) žien a 125 (32,55%) mužov. Dominujúcou skupinou boli seniori zastúpení vekovou kategóriou 60 – 65 rokov (35,42%), 66 – 70 rokov (35,42%), nasledovala kategória 71 – 80 rokov (22,40%). Najmenej početnou skupinou bola kategória 81 a viac rokov (6,77%). Najviac žien dominovalo v kategórii 60 – 65 rokov (36,29%), mužov sa najviac zapojilo vo vekovej kategórii 66 – 70 rokov (38,40%).

4. Metodika

Pre účel kvantitatívneho výskumu bol vytvorený originálny dotazník, ktorý obsahoval 28 otázok. V úvodnej časti dotazníka sú demografické otázky. Ďalšie otázky sa týkajú generačného spolužitia v domácnosti, frekvencie kontaktov s rodinou, hodnotenia kvality rodinných vzťahov a možností pomoci mladším generáciám zo strany seniorov.

5. Výsledky a diskusia

Vychádzajúc z tvrdení Schlosserovej (2009), Rabušicovej, Kamanovej a Pevnej (2011), že prevládajúcim trendom v súčasnosti, predovšetkým na dedinách, je návrat k viacgeneračnému charakteru života, sme predpokladali, že miesto bydliska má vplyv na viacgeneračné bývanie. Väčšie percento respondentov žije v spoločnej domácnosti s deťmi, vnukmi (t.j. viacgeneračná rodina) na dedine ako meste; na dedine je to 50 (36,23%), v meste 43 (17,48%) seniorov. Aj troj- a viacgeneračné rodiny sa viac vyskytujú na dedine ako v meste. Podľa nášho šetrenia je to 22 (15,94%) na dedine, zatiaľ čo v mestskom prostredí je to 17 (6,91%) seniorov. Najviac respondentov žije samých s manželom/manželkou, prípadne druhom/družkou

[mesto 152 (61,79%), dedina 55 (39,86%)]. Keďže hodnota $p = 0,00$, môžeme konštatovať, že miesto bydliska má vplyv na viacgeneračné bývanie. Prevládajúcim trendom v súčasnom období nie je typické spolužitie s prarodičmi v jednej domácnosti. Seniori dávajú prednosť bývaniu s partnerom/partnerkou v jednej domácnosti, ale s blízkosťou bývania svojich detí, aby sa v prípade potreby mohli obrátiť na im blízke osoby. Najviac našich respondentov žije v spoločnej domácnosti s manželom /manželkou, príp. druhom/družkou [mesto 152 (61,79%), dedina 55 (39,86%)]. I tu sa potvrdili výsledky sociologických výskumov, že najvyhovujúcejším riešením pre väčšinu rodinných príslušníkov je „*intimita na diaľku*“, t.j. zachovanie úzkych citových spojení pri samostatnom bývaní. (Poledníková, 2006: 23)

Jedným z cieľov výskumu bolo zistiť ako seniori hodnotia vzťahy v rodine s mladšou generáciou. Pri formulácii **d'alsieho predpokladu** sme vychádzali z tvrdenia autorov Határa (2009), Gaburu (2012), Haškovcovej (2010), ktorí tvrdia, že vzájomné spolužitie dvoj-, troj a viacgeneračnej rodiny je rizikové. Autori Sumec (2005), Zavázalová, Zaremba, Vožehová (1999) a Gabura (2012) tvrdia, že vzťahy v rodine determinuje aj rodinné prostredie. Na základe tohto sme predpokladali, že viacgeneračné spolužitie má vplyv na hodnotenie vzťahov s mladšou generáciou. Pri hodnotení kvality vzťahov s deťmi väčšina respondentov uvádza výborné hodnotenie. Výborné vzťahy so svojimi deťmi má 287 (74,74%) respondentov. Možnosť tejto odpovedi si zvolili najčastejšie seniori, 169 (81,64%), ktorí bývajú v tzv. jednogeneračnej rodine. Za vcelku dobré ich považuje 89 (23,18%) respondentov, najviac, 18 (40,00%), v kategórii bývam sám/sama. Ako priemerné ich hodnotí 6 (1,56%) seniorov a 1 (0,26%) senior z kategórie sám/sama ich hodnotí ako veľmi zlé. Pri hodnotení kvality vzťahov s partnermi svojich detí sa najviac seniorov 232 (60,42%) domnieva, že sú na výbornej úrovni. Vcelku dobré vzťahy s partnermi detí má 130 (33,85%) seniorov, za priemerné ich považuje 20 (5,21%) seniorov. K odpovedi skôr zlé vzťahy s partnermi svojich detí sa priklonili 2 (0,52%) respondenti. Výborné vzťahy s partnermi detí majú hlavne seniori, ktorí bývajú s manželom/manželkou, alebo druhom/družkou (t.j. jednogeneračná rodina). Možnosť tejto odpovede si z ich radov zvolilo 136 (65,70%) seniorov. U respondentov, ktorí bývajú sám/sama bola najčastejšia odpoveď vcelku dobré 23 (51,11%). Ak mali seniori hodnotiť svoje vzťahy s deťmi, alebo s partnermi svojich detí, hodnota $p = 0,00$ je teda menšia ako hladina významnosti $\alpha = 0,05$ a môžeme konštatovať, že viacgeneračné spolužitie má vplyv na hodnotenie vzťahov s mladšou generáciou. Je prekvapujúce, že seniori, ktorí žijú v tzv. dvoj-, troj- a viacgeneračnej rodine sa priklonili k odpovedi, že s deťmi i s partnermi svojich detí majú výborné vzťahy. Napriek tomu, že si mali možnosť vybrať 1 odpoveď z ponúkanej škály, niektorí pri odpovedi napísali aj poznámku, že si častejšie rozumejú lepšie a majú lepšie medziľudské vzťahy s partnermi svojich detí ako s vlastnými deťmi.

Ďalším stanoveným cieľom výskumu bolo zistiť, či spoločné bývanie ovplyvňuje výskyt konfliktov v rodine. Vychádzali sme z tvrdenia Jiráskovej (2005), ktorá zaradila medzigeneračné konflikty k najčastejším sporom. Tiež Határ (2009), Gabura (2012), Haškovcová (2010) tvrdia, že vzájomné spolužitie dvoj-, troj a viacgeneračnej rodiny je rizikové. Na základe tohto tvrdenia sme predpokladali, že spoločné bývanie ovplyvňuje výskyt konfliktov. V otázke skúmajúcej konflikty seniorov so svojimi deťmi kvôli vnúchatám sa 298 (77,60%) respondentov vyjadrilo záporne. Najväčší percentuálny rozdiel je v odpovediach seniorov, ktorí bývajú sám/sama, kde kladnú odpoveď, že mali konflikty s deťmi kvôli vnukom udalo 8 (17,78%), zápornú odpoveď označilo 37 (82,22%) seniorov. Najčastejšie konflikty kvôli deťom uvádzajú seniori, ktorí bývajú v spoločnej domácnosti s deťmi. Takúto možnosť odpovede si zvolilo 26 (27,96%) respondentov. Nameraná hodnota $p = 0,40$ je väčšia ako hladina významnosti $\alpha = 0,05$. Môžeme konštatovať, že neexistuje štatisticky významná súvislosť medzi spoločným bývaním seniorov s mladšou generáciou a výskytom konfliktov. Nás zaujímalo, či prichádza častejšie ku konfliktom medzi prarodičmi

a deťmi kvôli vnúčatám a ako jednu z príčin sme si stanovili zasahovanie do rodičovskej výchovy. Predpokladali sme, že častejšie ku konfliktom prichádza v rodine, kde spolu žije viac generácií, t.j. v troj- a viacgeneračných rodinách. Tento predpoklad sa nepotvrdil. Na jednej strane je teda starorodičovstvo zdroj „*nových pozitívnych citov voči tretej generácii potomkov, na druhej strane aj ako možný zdroj psychického aj fyzického zaťaženia.*“ Starý rodič musí správne pochopiť svoju úlohu, že je „*iba doplňujúcim elementom v rámci širšieho rodinného systému.*“ (Nemček, 2011: 25)

Pri formulácii **d'alsieho predpokladu** sme vychádzali z tvrdenia autorov – Tošnerová (2002), Rabušicová, Kamanová a Pevná (2011), ktoré tvrdia, že medzigeneračná podpora v rodine je recipročná a diferencovaná a finančná podpora častejšie smeruje od staršej generácii ku stredne ja mladšej. Predpokladali sme, že existuje súvislosť medzi spoločným bývaním a pomocou poskytovanou rodine. Najviac našich respondentov, 198 (51,56%), poskytujú pomoc svojim deťom pri varovaní vnúčat. Na tejto možnosti odpovede sa zhodli seniori bez rozdielu formy bývania. 91 (23,70%) udalo možnosť materiálnej pomoci, 58 (15,10%) pomáha finančne, 36 (9,38%) seniorov pomáha v domácnosti. V štatistickom testovaní Chí-kvadrát testom nezávislosti, nám vyšla hodnota $p = 0,05$. Vzhľadom k tomu, že táto hranica je vyššia ako hladina významnosti $\alpha = 0,05$, môžeme konštatovať, že neexistuje súvislosť medzi spoločným bývaním a pomocou poskytovanou rodine. Pri stanovení ďalšej hypotézy sme predpokladali, že u seniorov bývajúcich v troj- a viacgeneračnej rodine bude najviac preferovaná pomoc pri výchove vnúčat, čo sa nám aj potvrdilo. Predpokladali sme tiež, že seniori bývajúci s manželom/manželkou, alebo druhom/družkou (t.j. jednogeneračná rodina) budú skôr finančne podporovať svoje deti. Na naše prekvapenie táto kategória seniorov podáva pomocnú ruku deťom skôr formou materiálnej pomoci.

Pri formulácii **d'alsej hypotézy** sme vychádzali z tvrdenia Matouška (2003), že vzťahy v rodine sú definované pravidlami, ktoré určujú, kto sa má ku komu ako správať. V rámci troj- a viacgeneračných rodín je nutné brať ohľad na potreby všetkých členov rodiny. Koordinácia fungovania môže byť zložitejšia, môže prichádzať k stretu záujmov i názorov. (Haškovcová, 2010) Zaujímalo nás, či si prarodičia a rodičia stanovili pravidlá, ktoré musia dodržiavať vo vzťahu k vnúčatám a či tieto pravidlá aj dodržiavajú. Predpokladali sme, že existuje súvislosť medzi spoločným bývaním a stanovenými pravidlami. Zaujímalo, či si seniori so svojimi deťmi stanovujú pravidlá, ktoré musia seniori dodržiavať vo vzťahu k vnúčatám. 265 (69,01%) respondentov sa priklonilo k možnosti odpovede nie. Len 119 (30,99%) seniorov si s deťmi stanovilo pravidlá, ktoré musia dodržiavať vo vzťahu s vnúčatami. Najčastejšie si pravidlá stanovujú seniori, ktorí žijú v troj a viacgeneračnej rodine. K tejto možnosti odpovede sa priklonilo 19 (48,72%) respondentov. V štatistickom testovaní Chí-kvadrát testom nezávislosti, nám vyšla hodnota $p = 0,02$. Vzhľadom k tomu, že táto hranica je nižšia ako hladina významnosti $\alpha = 0,05$ konštatujeme, že neexistuje súvislosť medzi spoločným bývaním a stanovenými pravidlami. Spoločné bývanie viacerých generácií pod jednou strechou môže byť veľkým prínosom pre každého člena, ale môže sa byť zdrojom neustálych hádok a konfliktov, atmosféry plnej napätia. Tak ako každá sociálna skupina, aj rodina by teda mala mať stanovené pravidlá, podľa ktorých funguje. Niektoré pravidlá upravujúce rodinný život sú v písanej podobe (Zákon o rodine) a presne stanovujú, aké sú práva a povinnosti členov rodiny. V rodine však platia aj nepísané pravidlá, ktoré sa menia počas existencie rodiny vzhľadom na vek detí, sociálno-ekonomické postavenie rodiny. Tieto pravidlá by mali jasne určovať práva a povinnosti všetkých členov rodiny, starých rodičov nevynímajúc. Prarodičia by mali rešpektovať a dodržiavať pravidlá, ktoré nastavili rodičia. V našej spoločnosti nie je zvykom stanovovať nejaké pravidlá týkajúce sa starých rodičov a ich vnukov. Traduje sa, že rodičia vychovávajú a starí rodičia „rozmaznávajú“. Z tohto predpokladu sme vychádzali aj v našej šiestej hypotéze, ktorý sa potvrdil. Najčastejšie

si pravidla stanovují v troj- a viacgeneračných rodinách.

Tento príspevok vznikol ako súčasť projektu Identita sociálnej práce v kontexte Slovenska „/APVV – 0524-12/ podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja.

Zoznam použitej literatúry

ČEVELA, R. – KALVACH, Z. – ČELEDOVÁ, L. *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha : Grada. 2012. 263 s. ISBN 978-80-247-3901-4.

GABURA, J. 2012. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava : Iris, 2012. 318 s. ISBN 978-80-89256-95-2.

HAŠKOVCOVÁ, H. *Fenomén stáří*. Praha : Havlíček Brain Team, 2010. 365 s. ISBN 978-80-87109-19-9.

HATÁR, C. Kríza starostlivosti o seniorov – rodičov a prarodičov v domácom prostredí. In: Balogová, B. a kol. *Múdrosť veku – vek múdrosti*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2009. ISBN 978-80-555-0084-3, s. 85-101.

HROZENSKÁ, M. *Sociálna práca so staršími ľuďmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin : Osveta, 2008. 180 s. ISBN 978-80-8063-282-3.

JIRÁSKOVÁ, V. a kol. *Mezigenerační porozumění a komunikace*. Praha : Eurolex Bohemia, 2005. 198 s. ISBN 80-86861-80-5.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2003. 161 s. ISBN 80-86429-19-9.

NEMČEK, D. *Kvalita života seniorov a pohybová aktivita ako jej súčasť*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011. 163 s. ISBN 978-80-7165-857-3.

POLEDNÍKOVÁ, L. *Geriatrické a gerontologické ošetrovatelstvo*. Martin : Osveta, 2006. 216 s. ISBN 80-8063-208-1.

RABUŠICOVÁ, M. – KAMANOVÁ, L. – PEVNÁ, K. *O mezigeneračním učení*. Brno : Masarykova univerzita, 2011. 208 s. ISBN 978-80-210-5750-0.tn

SCHLOSSEROVÁ, I. Fenomén staroby v Slovenskej republike. In: Hejdiš, M – Kozoň, A. *Sociálna a ekonomická núdza – bezpečnosť jedinca a spoločnosti*. Bratislava : Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce Sv. Alžbety, n.o., 2009. ISBN 978-80-89271-63-4, s. 344-355.

SUMEC, M. *Rodina a mezigeneračné vzťahy*. Bratislava : Vydavateľstvo STU, 2005. 112 s. ISBN 80-227-2212-X.

ŠIMOVÁ, E. Mezigeneračná komunikácia v rodine. In: *Kvalita života a ľudské práva v kontextoch sociálnej práce a vzdelávania dospelých. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou 2. a 3. apríla 2001 v Prešove*. Prešov : Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. ISBN 80-8068-088-4, s. 210-215.

TOŠNEROVÁ, T. *Ageismus : průvodce stereotypy a mýty o stáří*. Praha : Ambulance pro poruchy paměti : Ústav lékařské etiky 3. LF UK : FNKV Praha 10. 45 s. ISBN 80-238-9506-0.

TOŠNEROVÁ, T. *Jak si vychutnat seniorská léta*. Brno : Computer Press, 2009. 239 s. ISBN 978-80-251-204-7.

ZAVÁZALOVÁ, H. – ZAREMBA, V. – VOŽEHOVÁ, S. – ZIKMUNDOVÁ, K. Starý člověk a rodinné vztahy. In: Hegyi, L. – Potocký, A. *Problémy seniorov na konci storočia: zborník vybraných prednášok zo VI. Stredo európskeho sympózia o sociálnej gerontológii v dňoch 23. – 24. 10. 1997 v Bratislave a z Medzinárodného kolokvia EURAG v dňoch 5. – 6. 6. 1998 v Bratislave*. Bratislava : Retaas, 1999. ISBN 80-968231-0-8, s. 40-44.

ŽUMÁROVÁ, M. *Subjektivní pohoda a kvalita života seniorů*. Prešov : Pavol Šidelský - Akcent print, 2012. 178 s. ISBN 978-80-89295-43-2.

Rola materstva v hypermodernej dobe

The Role of Motherhood in Hypermodern Period

Lívia Pížová¹, Beáta Balogová²

Abstrakt

Téma materstva je v predložennom príspevku analyzovaná v teoretickej a empirickej rovine. Na problematiku materstva je nazerané z hľadiska hypermodernej doby a jej negatívnych dopadov na inštitúciu rodiny ako celku, nevynímajúc dopady na jej jednotlivých členov. Hypermoderná doba je v tomto kontexte priestorom tak neistoty, ako aj miestom pre slobodné rozhodovanie. Štúdiá prezentuje vnímanie materstva z pohľadu dvoch špecifických skupín (ktoré tvorili vzorku nášho výskumu), konkrétne pracujúcich matiek/matiek na materskej dovolenke a vysokoškolských študentiek sociálnej práce. Cieľom príspevku je reflektovať vybrané výskumné zistenia, ktoré považujeme vo vzťahu k rodine a samotným ženám/matkám za rizikové a vyvolávajúce neistotu v ich sociálnom fungovaní.

Kľúčové slová: Rola materstva. Hypermoderná doba. Neistá doba. Sociálne fungovanie.

Abstract

In this article is theme of motherhood analyzed in theoretical and empirical level. On motherhood is looked on aspect of hypermodern date and its negative consequences of family (as an institution and system) and individual family member. In content of this topic is hypermodern period means as uncertainly, as well as place for self – determination. This study analyzed perception of motherhood from view of two specific groups (that were our research sample), concrete working women or women on maternity leave and college students of Social work. The aim of this topic is to reflect chosen research findings, which are considered as risk relating to family and women/ mothers and evocating uncertainly in their social functioning.

Keywords: A role of motherhood. Hypermodern period. Uncertain time. Social functioning.

1. Úvod

Dnešnú dobu Lipovetsky (2013) charakterizuje prívlastkom hypermoderná. Vyznačuje sa predovšetkým ekonomickou súťaživosťou, rozkvetom technológií a individualizmom. Jej rozvoj ide dopredu nesmiernou rýchlosťou, čo vedie k narušovaniu pravidiel, je zdrojom chaosu a nerovnováhy, ako na úrovni celej spoločnosti, tak na úrovni jednotlivcov (u nás na úrovni rodiny a jej členov). Na druhej strane tento vývoj nie je len fatálny, ale obsahuje v sebe aj pozitívne momenty.

Beck (2011) v súvislosti s rolovou problematikou hovorí, že došlo k výrazným zmenám v oblasti sexuality, práva, vzdelania, nezabúdajúc na status rodiny, čo so sebou prináša určité riziká. Rozpory medzi ženským očakávaním rovnosti a nerovnou skutočnosťou, medzi slovami mužov o spoločnom záujme a trvaním na starých pripísaných rolách sa vyhrocujú a určujú budúci vývoj a to nielen v privátnej, ale aj politickej sfére. Ako konštatuje Beck (2011: 162) „stojíme – so všetkými protikladmi, šancami a rozpormi – na začiatku oslobodenia od stavovsky pripísaných genderových rolí“. Ako tvrdia sociológovia, výrazným rysom socializácie, ktorý je platný pre väčšinu sociálnych vrstiev moderných spoločností je v poslednej dobe prominentná rola matky v starostlivosti o malé deti. Podľa Giddensa (2012)

1 Mgr. Lívia Pížová; Interná doktorandka na Inštitúte edukológie a sociálnej práce, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov; e-mailová adresa: pizovalivia@centrum.sk.

2 Prof. PhDr. Beáta Balogová, PhD.; Riaditeľka Inštitútu edukológie a sociálnej práce, Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove, Ul. 17. novembra č. 1, 080 01 Prešov; e-mailová adresa: beata.balogova@ff.unipo.sk.

vzťahy medzi matkou a dieťaťom boli determinované „vynálezom materstva“ a ďalšími zmenami, ktoré odlišili modernú inštitúciu od tých predmoderných (tradičných).

1.1. Rola materstva v nejistej dobe pohľadom teoretických konceptov (nielen sociálnej práce)

Materstvo v hypermodernej dobe má dvojakú povahu. Je všedné, osobnú skúsenosť s ním má väčšina dospelých žien a zároveň skryté, na verejnosti sa o ňom píše málo a povrchne. Verejná reprezentácia materstva sa uskutočňuje na stránkach špecializovaných časopisov, ktoré čítajú prevažne matky (napr. Mama a ja, Dieťa, Materské centrá a iné). V ostatných médiách, rovnako ako v sociálnych vedách, je táto téma marginalizovaná. Matky tak môžu zdieľať svoje materské skúsenosti v tzv. ghetu, ich komunikácia v širšom spoločenskom priestore je obmedzená, čo pre ne predstavuje bariéru a vedie k sociálnej izolácii (Šed'ová, 2003). Tieto riziká môžu v konečnom dôsledku narúšať ich sociálne fungovanie, ktoré Bartlettová (1970) použila pre označenie interakcií, ktoré prebiehajú medzi požiadavkami prostredia a ľuďmi. Ak vychádzame z konceptu sociálneho fungovania tak potom, povinnosťou sociálnej práce je rozvíjať informačnú paradigmu smerom k matkám a materstvu. Inými slovami, úloha sociálnej práce spočíva vo zvyšovaní dôležitosti edukačnej paradigmy v predmetnej oblasti.

Ďalším javom spájaným s novým materstvom je fakt, že sa matky musia naučiť integrovať povinnosti a zodpovednosti týkajúce sa starostlivosti o svoje deti s existujúcim súborom povinností a rolami (zamestnankyňa, členka rodiny, kamarátka, matka a manželka), ktoré často zastávajú (O'Hara et al., 1992, in: Barkin, Wisner, 2012). Autor Rubin (1967a, 1967b, in: Barkin, Wisner, 2012) popísal dosiahnutie materskej roly ako komplex procesov, ktorý je naučený, recipročný a interaktívny. Na základe tejto práce Mercer (2004, in: Barkin, Wisner 2012) definoval proces stávania sa matkou, skôr ako dynamický a konštantne sa vyvíjajúci stav a nie ako stav, ktorý je daný. Podľa pretrvávajúcich štatistických údajov, ktoré sa spájajú s novým materstvom, sa žena musí vysporiadať so značným nárastom miery jej zodpovednosti a povinností (Barkin, Wisner, 2012). Faktom zostáva, že zvyčajne práve matky sú primárnymi poskytovateľkami starostlivosti o svoje dojčatá a to bez ohľadu na manželský alebo pracovný status (Logsdon et al., 2006, in: Barkin, Wisner, 2012). Za účelom zlepšovania tejto roly by mala matka rozvíjať súbor zručností typických pre materstvo a integrovať materstvo do svojho života. V tejto súvislosti hovorí Barkin et al. (2010, in: Barkin, Wisner, 2012) o materskom fungovaní, v ktorom kumuluje viacero rolí. Za „vysokofunkčnú“ ženu považuje, tú ktorá:

- má adekvátnu sociálnu oporu,
- je schopná starať sa o svoje vlastné fyzické a mentálne potreby,
- stará sa o svoje dojča a pripútava sa k nemu a
- je schopná manažovať viaceré povinnosti.

V súvislosti s materským fungovaním a materskou rolou je potrebné zdôrazniť aj riziko konceptu dvojitej/trojitej záťaže žien, ktorý Filadelfiová a Kobová (2014, [cit. 3.7.2015]) označujú za skutočnosť, že ženy sú platenými pracovníčkami a zároveň vykonávajú neplatenú prácu v domácnosti ako partnerky, manželky a matky. Označujú za prácu, ktorá sa očakáva od žien v rámci produktívnej a reprodukčnej činnosti (dvojité záťaž), prípadne sociálnej činnosti (trojitá záťaž). Koncept dvojitej záťaže žien predpokladal, že primárnym miestom zaťaženia žien je súkromná sféra a toto zaťaženie sa zvyšuje, ak žena participuje na verejnej sfére, v našom prípade ako zamestnankyňa.

Kiczková (2006) na základe prác Sary Ruddickovej, odpovedá na otázku, čím je

legitimizovaný status materstva, a to prostredníctvom dvoch konceptov materstva, biologického a sociálneho. V biologickom koncepte je materstvo určené a vymedzené schopnosťou ženy otehotnieť a porodiť dieťa. Samotné porodenie dieťaťa sa uznáva ako potrebná príčina a dostatočný dôvod pre status materstva ako niečoho, čo je ženám prirodzené (dané od prírody) a v čom sa podstatne líšia od mužov. Reprodukčná schopnosť je najpodstatnejším rozlišovacím znakom medzi mužom a ženou, potom aj byť ženou v prvom rade znamená byť matkou. Materstvo sa redukuje na biologickú funkciu, ako uvádza Fay (2002), žena je iba vtedy plnohodnotnou ženou, keď je matkou. Z takéhoto chápania vzniká ideológia nazvaná mýtus materstva, ktorého existencia je pre našu spoločnosť (nehovoriac o matkách) veľmi riziková. Podľa neho je materstvo nevyhnutným a základným poslaním žien, prirodzenou funkciou i najvyšším cieľom, naplnením zmyslu ich života. Ďalším negatívnym dôsledkom biologického konceptu materstva je umiestnenie žien - matiek do privátnej sféry, čo bráni ich vyššej profesionalizácii v sebarozvoji a odbornom uznaní. Ruddicková (in: Kiczková, 2006) hovorí o sociálnom materstve, o matke, ktorá preberá zodpovednosť za starostlivosť o dieťa, čo je považované za pravidelnú a podstatnú súčasť života. Rozhodujúcu úlohu tu zohráva vzťahovosť a druh práce. Ide o vykonávanie aktívnych činností (akým je láska, starostlivosť a výchova) vo vzťahu k dieťaťu a reakciu na jeho tri základné potreby: ochranu, rozvoj a sociálnu akceptovanosť. Nesmieme však zabudnúť ani na sociálne prostredie, v ktorom dieťa vyrastá a ktoré na matku kladie požiadavky a očakávania súvisiace s vládnuou predstavou materstva v konkrétnej historickej dobe, kultúre a etnicite. Napokon Ruddicková (in: Kiczková, 2006) konštatuje, že hoci matkami sú najčastejšie ženy, materskú prax môžu vykonávať obidva rody.

Je potrebné pripomenúť, že zatiaľ čo v tradičných spoločnostiach bolo materstvo považované za samozrejmé a celoživotné poslanie ženy, ktorému bolo všetko ostatné podriadené, dnes možno hovoriť o „senzitívnom materstve“ ktoré je náročné na čas, energiu a psychickú rovnováhu (Muncie et al., 1997) a mnohokrát spojené s pocitmi viny a materskou nekompetenciou (Kiczková, 2006). Aké sú posuny v predstavách o správnej žene a správnom mužovi v Slovenskej spoločnosti? Na túto otázku odpovedá Bútorová³ (2008: 23) ktorá tvrdí, že „za posledných 11 rokov sa oslabili dve kľúčové tradičné rodové očakávania: od ideálnej ženy sa menej vyžaduje, aby bola „strážkyňou domáceho kozuba“ (pokles o 16 percentuálnych bodov) a od ideálneho muža sa menej očakáva, že si bude vzorne plniť rolu živateľa rodiny (pokles o 13 percentuálnych bodov)“. Medzi faktory, ktoré podľa Gaburu (2014) ovplyvňovali vývoj a stabilitu slovenskej rodiny v poslednom storočí patrili:

- postoj spoločnosti k rodine – akú hodnotu jej pripisuje, aké vytvára podmienky na jej fungovanie, ako efektívne prepája oblasti skvalitňujúce život rodiny;
- pracovné a životné prostredie – miera zasahovania práce do fungovania rodiny a jej vplyv, štruktúra príjmov, oblasť bývania, vplyv komunity a ekologické prostredie rodiny;
- osobnostná kvalita partnerov – ich zrelosť, úroveň sociálnych kompetencií, spôsoby riešenia konfliktov a pod.;
- orientačná rodina – jej vplyv na kvalitu manželstva a rodiny, hranice medzi nukleárnou a aktuálnou rodinou a miera zasahovania do rodiny;
- vedomosti a znalosti – aplikácia odborných poznatkov a schopnosť rodičov využívať vzdelávacie a intervenčné služby.

3 Pri hľadaní odpovede sa opiera o výskum *Inštitútu pre verejné otázky* z roku 2006, kde respondentky a respondenti hodnotili predložené vlastnosti z hľadiska ich dôležitosti pre správnu ženu, resp. správneho muža.

Na základe predložených poznatkov možno sumárne skonštatovať, že faktory sa delia na dve skupiny, a síce na vonkajšie sociálne faktory ovplyvňujúce stabilitu rodiny a na vnútorné psychologické faktory v priamej kompetencii jej členov.

1.2. Oslobodenie od tradičných rolí?

V uplynulých desaťročiach boli ženy významnými prevratmi v určitej miere oslobodené od tradičných rolí pripísaných ich ženskosti. Ústredný význam podľa Becka (2011: 181 - 185) má päť momentov, ktoré podľa jeho slov nie sú v kauzálnom vzťahu.

Za prvé, predĺženie očakávanej dĺžky života zmenilo biografickú štruktúru, sled životných fáz. V predchádzajúcich desaťročiach postačovala dĺžka ženského života k tomu, aby žena priviedla na svet a vychovala spoločensky „žiaduci“ počet detí. Dnes tieto „materské povinnosti“ končia okolo 45 roku života. „Život pre deti“ sa stal prechodným úsekom života žien. Po ňom nasledujú v priemere tri desaťročia „prázdneho hniezda“, bez tradičného ohniska ženského života.

Za druhé, modernizačné procesy – predovšetkým v období po druhej svetovej vojne – reštrukturovali prácu v domácnosti. Na jednej strane, sociálna izolácia práce nie je v domácnosti štruktúrnym znakom, ale výsledkom historického vývoja, čo znamená detradicionalizáciu životných svetov. Nukleárna rodina vyznačuje v priebehu individualizačných procesov ostrejšie hranice, ktorými sa osamostatňuje voči ostatným väzbám (triedne kultúry, susedské vzťahy a pod.). A preto sa existencia ženy v domácnosti stáva izolovanou pracovnou existenciou par excellence. Na druhej strane zasahujú do práce v domácnosti technické racionalizačné procesy. Rôznorodé aparáty, stroje a konzumné ponuky uľahčujú, no zároveň vyprázdňujú prácu v rodine. Stáva sa tak neviditeľnou a nikdy nekončiacou „nadbytočnou prácou“ medzi industriálnou produkciou, platenými službami a technicky zdokonaleným vnútorným vybavením domácností. Oba spomínané momenty – izolovanosť a racionalizácia vedú spoločne k dequalifikácii práce v domácnosti, ktorá ženy posúva na prácu mimo domu.

Za tretie, pokiaľ je pravda, že materstvo je stále tým, čo najsilnejšie pripútava ženy k tradičnej ženskej roly, potom nemožno vôbec podceňovať význam, aký majú (pre vymanenie žien z tradičných modelov) prostriedky brániace a regulujúce počatie a právne možnosti prerušenia tehotenstva. Deti a teda aj materstvo (so všetkými jeho dôsledkami) už nie sú „prirodzeným osudom“ a zásadne – deťmi chcenými a chceným materstvom. Výskumné dáta ukazujú, že materstvo bez ekonomickej závislosti na manželovi a bez zodpovednosti za starostlivosť o deti, zostáva pre mnoho žien stále utópiou. Ženy z mladej generácie môžu (na rozdiel od svojich matiek) viac spolurozhodovať o tom či, kedy a koľko budú mať deti. Ženská sexualita je súčasne oslobodená od „úloh materstva“ a môže byť sebedovome odhaľovaná a rozvíjaná i proti normám, ktoré sformulovali muži.

Za štvrté, zvyšujúci sa počet rozvodov poukazuje na neistotu materiálneho zabezpečenia manželstvom a rodinou. Ako uvádza Beck (2011), ženy často delí od chudoby len manžel a na príklade Nemecka poukazuje, že skoro 70% všetkých matiek, ktoré samy vychovávajú svoje deti, si musia vystačiť s menej než 1200 markami mesačne. Práve tieto matky spolu s dôchodkyňami sú najčastejšími klientkami sociálnej práce. V tomto zmysle sú ženy „oslobodené“, t.j. zbavené celoživotnej záruky, že ich muž ekonomicke zaistí. Štatisticky preukázaný nápor žien na trh práce ukazuje, že mnoho žien zobrali toto historické poučenie na vedomie a vyvodzujú z neho zodpovedajúce dôsledky.

Za piate, v podobnom smere ako sme spomínali, pôsobí aj vyrovnávanie šancí na vzdelanie, ktoré je zároveň výrazom silnej profesijnej motivácie mladých žien.

To všetko – demografické oslobodenie, dequalifikácia práce v domácnosti, ochrana pred počatím, rozvod, participácia žien na vzdelaní a profesijnej aktivite – vyjadruje podľa

slov Becka (2011: 183) „stupeň oslobodenia žien z mantinelu ich moderného ženského stavovského osudu; oslobodenie, ktoré už nemožno revidovať“. Špirála individualizácie (trh práce – vzdelanie – mobilita – plánovanie kariéry) zasahuje v rodine všetko s dvojnásobnou či dokonca trojnásobnou silou. „Rodina sa stáva miestom, kde sa trvalo žongluje s mnohými divergentnými ambíciami vo vzťahu k profesijným aktivitám a ich požiadavkám na mobilitu, k tlakom na vzdelanie a v ceste stojacim záväzkom voči deťom a k monotónnej domácej práci“ (Beck, 2011: 183). V rámci individualizačného procesu sa mení aj sociálny vzťah a kvalita väzby k dieťaťu. Na jednej strane sa stáva prekážkou tohto procesu práve tým, že stojí prácu a peniaze, je nevypočítateľné, zväzuje ruky a narúša životné plány hore nohami. Od okamihu narodenia vytvára svoju „diktatúru potreby“ a núti rodičov, aby sa podriadili jeho životnému rytmu. Práve to ho ale na druhej strane robí nenahraditeľným. Dieťa sa stáva poslednou hradbou proti osamelosti, ktorú môžu ľudia postaviť do cesty unikajúcim možnostiam lásky. Počty narodených detí klesajú, napriek tomu ich význam stúpa. Rodiny majú tendenciu mať jedno dieťa mnohokrát z dôvodu, že si viacero detí finančne nemôžu dovoliť.

1.3. Žena a materstvo v Slovenskej spoločnosti – vedecká štúdia

V nasledujúcich častiach príspevku predstavíme kvantitatívny výskum, ktorý bol realizovaný na vzorke sto slovenských žien⁴ u ktorých sme prostredníctvom sémantického diferenciatu⁵ identifikovali postoje na (pojem) materstvo.

U žien boli skúmané štyri oblasti, konkrétne:

- okolnosti raného materstva⁶,
- emócie spojené s materstvom⁷,
- osobnostné vlastnosti matky⁸ a
- mýtus materstva.

1.3.1. Ciele výskumu a hypotézy

Cieľom výskumu bolo overiť a zároveň rozšíriť predchádzajúce výskumné zistenia (o problematiku mýtu materstva) ku ktorým dospela Šed'ová (2003). Základnou výskumnou

4 Z toho 50 bezdetných vysokoškolských študentiek sociálnej práce a 50 matiek pracujúcich alebo na materskej/rodičovskej dovolenke zámerné vybraných v Prešove a okolí.

5 Vo výskume bol použitý autorský sémantický diferenciat, ktorého položky (v troch kategóriách) pozostávali z výskumných zistení Šed'ovej (2003), avšak originalitu štúdie zabezpečila posledná kategória nazvaná „mýtus materstva“ vytvorená na základe spomínaného konceptu Ruddickovej.

6 Pre ilustráciu a hlbší vhľad do problematiky uvádzame v týchto častiach položky, ktoré respondentky hodnotili. Materstvo: (a) je/nie je samozrejmé a logické; (b) je/nie je dané spoločenským tlakom a akceptované spoločnosťou; (c) je/nie je osobným nutkaním; (d) je/nie je únavné a fyzicky vyčerpávajúce; (e) poskytuje/neposkytuje dostatočný čas pre seba, partnera a domácnosť; (f) poskytuje/neposkytuje dostatočné finančné zdroje a s tým spojenú dostatočnú prítomnosť partnera v rodine; (g) je/nie je blízky vzťah matky a dieťaťa; (h) upevňuje, skvalitňuje/narúša manželstvo a vzťahy v širšej rodine; (i) je/nie je stretávanie sa s inými matkami; (j) obmedzuje/neobmedzuje sociálne kontakty s priateľmi z predrodičovskej éry a napokon (k) je/nie je stereotypné a sociálne izolujúce.

7 Materstvo: (a) šťastné a radostné (plné zážitkov a eufórie)/je nešťastné a smutné (spojené s pocitmi viny a nepokojom); (b) je/nie je spokojné a (c) je láskavé (materská láska)/je nenávisť (s absenciou lásky).

8 Materstvo: (a) zachováva/nezachováva profesijné a kultúrne kompetencie, ktoré boli skôr nadobudnuté; (b) získava/nezískava nové kompetencie a hodnoty; (c) je/nie je zodpovedné konanie; (d) je/nie je trpezlivé konanie; (e) je/je málo empatické a asertívne konanie; (f) je/je málo sebakontrolujúce konanie; (g) je sebecké/nesebecké konanie; (h) je/ je málo sebaisté konanie; (i) je aktívne/pasívne konanie.

otázkou bolo: Čo pozitívneho prináša rané materstvo⁹ ženám? Inak povedané: Ako ženy dospievajú k pozitívnemu zhodnoteniu svojho materstva? Zároveň: Aké riziká/neistoty so sebou materstvo prináša? Od tejto výskumnej štúdie očakávame potvrdenie výskumných zistení Šedovej (2003) a potvrdenie mýtu materstva v tvrdeniach respondentiek.

V nasledujúcej tabuľke formulujeme hypotézy výskumu, ktoré boli východiskom pre analýzu a interpretáciu údajov.

Tab. č. 1: Hypotézy výskumu

HYPOTÉZY¹	
Okolnosti raného materstva Predpokladáme, že materstvo, resp. byť matkou:	Osobnostné vlastnosti matky Predpokladáme, že materstvo/m:
<i>1. nie je samozrejmosťou v živote ženy a nemusí logicky vyúsťovať do roly matky</i>	1. zachováva kompetencie (profesijné a kultúrne) ktoré boli skôrna dobudnuté
<i>2. nie je podmienené spoločenským tlakom a následne automaticky akceptované spoločnosťou</i>	2. matka získava nové kompetencie, ktoré vytvárajú novú hodnotovú orientáciu
<i>3. nie je podmienené osobným rozhodnutím (nutkaním) byť matkou</i>	3. sa matka stáva zodpovednejšou v konaní a správaní
4. prináša únavu a fyzickú vyčerpanosť	4. sa matka stáva stabilnejšou a flexibilnejšou v konaní a správaní
5. uberá z času pre sebarealizáciu, pre očakávanú interakciu voči partnerovi a obmedzuje limity v starostlivosti o domácnosť	5. sa prejavuje vyššia miera empatie a asertivity v konaní a správaní
6. obmedzuje finančné zdroje s dôsledkami vyššej pracovnej aktivizácie (druhého) partnera a jeho obmedzenou prítomnosťou v rodine	6. sa prejavuje sebakontrolou matiek v konaní a správaní
7. vytvára priestor pre bližší vzťah matky a dieťaťa	7. sa prejavuje nesobeckým konaním a správaním
8. upevňuje a zkvalitňuje manželstvo a vzťahy v širšej rodine	8. sa prejavuje vyššou mierou sebaistoty a sebavedomia
9. predikuje vyššiu mieru interakcie s inými matkami	9. je spojené s vyššou mierou aktivizácie v konaní a správaní
<i>10. rozvíja sociálne kontakty s priateľmi z predrodičovskej éry</i>	
<i>11. nevytvára podmienky pre generovanie stereotypov a sociálnu izolovanosť matiek</i>	

9 Termínom rané materstvo Šedová (2003) označila obdobie od narodenia dieťaťa do jeho troch až štyroch rokov, kedy zvyčajne nastupujú do materskej školy.

10 Na základe komparácie prezentovaných výskumných zistení s tabuľkou hypotéz môžeme skonštatovať, že prevažná väčšina hypotéz sa potvrdila. Tie, ktoré neboli zhodné sú zaznačené kurzívou.

Emócie spojené s materstvom Predpokladáme, že materstvo:	Mýtus materstva Predpokladáme, že sa potvrdia výroky:
1. je spojené s prežíváním šťastia a radosti	1. žena je len vtedy plnohodnotnou ženou keď je matkou
2. sa prejavuje spokojnosťou matiek	2. primárnou úlohou matiek je dojčiť, starať sa a vychovávať deti
3. je spojené s materskou láskou	

Zdroj: vlastné spracovanie

1.3.2. Výskumné zistenia ¹¹

V rámci demografického mapovania sa zistilo, že prevažná väčšina matiek bola vydatá (88%), štyri z nich boli slobodné (8%) a zvyšok predstavovali rozvedené matky (4%). Početnejšia skupina matiek (56%) bola vysokoškolsky vzdelaná, 44% z nich uviedla za najvyššie dosiahnuté stredoškolské vzdelanie. Priemerný vek matiek bol 30, 9 rokov a študentiek 21, 72 rokov. Priemerný počet detí na jednu matku bol 1, 66. Z celkového počtu až 64% matiek pracovalo a malo uzavretú pracovnú zmluvu, 26% boli matky na materskej/rodičovskej dovolenke a 10% boli nezamestnané.

V rámci okolností raného materstva obe skupiny najviac súhlasili s tvrdením, že materstvo je blízky vzťah matky a dieťaťa. Považovali materstvo za neposkytujúce dostatočné finančné zdroje a s tým spojenú dostatočnú prítomnosť partnera v rodine. Za pozitívne vnímali respondentky to, že materstvo: je samozrejmé a logické; upevňuje a skvalitňuje manželstvo a vzťahy v širšej rodine; je stretávanie sa s inými matkami; je spojené s osobným rozhodnutím byť matkou. Respondentky tvrdili, že materstvo: je dané spoločenským tlakom a akceptované spoločnosťou; obmedzuje sociálne kontakty s priateľmi z predrodičovskej éry; je únavné a fyzicky vyčerpávajúce; neposkytuje dostatočný čas pre seba, partnera a domácnosť a napokon je stereotypné a sociálne izolujúce.

Obe skupiny zdieľali názor, že materstvo je spojené s pozitívnymi emóciami a považovali ho za: láskavé; šťastné; radostné a spokojné, čo potvrdilo náš predpoklad.

V rámci osobnostných vlastností, matky najviac súhlasili s tvrdením, že materstvo je zodpovedné konanie a správanie. Na druhej strane študentky najlepšie hodnotili výrok, že materstvo zachováva predtým získané kompetencie (profesijné a kultúrne), v čom sa podstatne líšili od tvrdenia matiek. V otázke získavania nových kompetencií a hodnôt počas materstva boli študentky skeptickejšie. Medzi ďalšie charakteristiky materstva podľa poradia preferencií patrili tie, ktoré hovorili o tom, že materstvo je: trpezlivé (spojené s flexibilným a stabilným konaním a správaním); empatické; asertívne; aktívne; sebakontrolujúce; nesebecké a napokon sebaisté/sebavedomé konanie a správanie. Skupina matiek (v porovnaní so skupinou študentiek) mala negatívnejší názor na materstvo ako trpezlivé; empatické; asertívne a sebakontrolujúce konanie a správanie. Skupina študentiek zasa negatívnejšie hodnotila materstvo ako aktívne a sebecké konanie. Obe skupiny rovnako

¹¹ Je potrebné podotknúť, že v súlade s metodologickou koncepciou sémantického diferenciálu Osgooda (in: Gavora, 2010) boli zostavené tabuľky s frekvenčnou analýzou počtu odpovedí respondentiek na jednotlivé položky vo vzťahu ku škálam sémantického diferenciálu a vyrátané aritmetické priemery pre jednotlivé položky. Pri interpretácii údajov platilo pravidlo, že čím boli hodnoty jednotlivých položiek vyššie, tým bolo hodnotenie respondentiek viac negatívne a naopak, čím sa hodnoty približovali k číslu 1, tým boli položky viac pozitívne. Hodnota 4 predstavovala neutrálny názor respondentiek na vybranú položku (Gavora, 2010).

hodnotili materstvo ako sebaisté konanie.

1.4. Záver

S akými rizikami sa stretávajú matky v novom materstve v súčasnej hypermodernej dobe?

Prvým, asi najzávažnejším rizikom, na ktorý sme chceli upozorniť, je mýtus materstva. Matky vo výskume boli viac (ako študentky) presvedčené o tom, že materstvo je skutočným poslaním ich života a že si bez neho nevedia predstaviť svoje sociálne fungovanie. Zarážajúce boli kladné odpovede všetkých matiek na to, že svoju rolu matky - opatrovateľky o svoje deti, považujú za prioritnú/primárnu vo svojom živote. Považovali materstvo za nevyhnutnú súčasť ich života, za niečo, čo je pre nich prirodzené, samozrejmé a logické. Úloha matky sa podľa nich spájala prvotne s dojčením, so starostlivosťou a výchovou o deti. Domnievame sa, že takéto chápanie materskej roly môže viesť k negatívnym dôsledkom najmä vo vzťahu k samotným matkám, ktoré sa týmto zmysľaním odsúvajú na okraj spoločnosti, izolujú sa do tzv. (tak ako bolo naznačené v prvej kapitole) materského gheta, čo v konečnom dôsledku môže mať neblahý vplyv na ich materské/sociálne fungovanie. Rodové stereotypy a nefunkčné predstavy o ideálnej žene môžu viesť taktiež k deformácii starostlivosti matiek o seba, čo môže negatívne pôsobiť na ich mentálne a fyzické zdravie, ktorého prítomnosť je pri výchove a starostlivosti o deti tak podstatná.

Druhým, nemenej závažným rizikom je spoločenský tlak na rolu matky, ktorý môže viesť ku konfúzii vo vykonávaných rolách ženy ako matky, manželky, zamestnankyne nehovoriac o dvojitej, resp. trojitej záťaži žien, čo môže byť (a podľa výsledkov výskumu aj je) spojené s pocitmi viny a materskou nekompetenciou, ktorá negatívne pôsobí na sebaobraz, sebavedomie a sebaistotu žien.

Obmedzenie sociálnych kontaktov s priateľmi z predrodičovskej éry spojené s individualizačným procesom je ďalším rizikom spôsobujúcim sociálnu izolovanosť matiek. Štvrté riziko sa vzťahuje k zanedbávaniu starostlivosti matiek o seba, ktoré vyplýva z nedostatku času pre uspokojenie vlastných, či už základných fyziologických alebo psychických potrieb a vedie k fyzickému/psychickému vyčerpaniu.

Ostatným, pre našu spoločnosť veľmi reálnym rizikom príznačným v období materstva (materskej a rodičovskej dovolenky) je nedostatok finančných prostriedkov, ktorý je mnohokrát spojený s odchodom partnera za prácou. To je pochopiteľné, pretože manželský pár zvyčajne prechádza z modelu "dva platy pre dvoch" na model "jeden plat pre troch/štyroch". Navyiac sa potreba získať peniaze dostáva do rozporu s prianím tráviť čas spoločne ako rodina, vrátane muža, na ktorého je zvyčajne delegovaná ťaž zodpovednosti za materiálne zabezpečenie rodiny. Domnievame sa, že toto riziko môže negatívnym smerom ovplyvňovať vzťahy v rodine a viesť až k jej rozpadu.

Aké sú možnosti sociálnej práce s rodinou vo vzťahu k prezentovaným rizikám? V rámci teoretickej línie sociálnej práce vnímame za užitočnú aplikáciu aktivačného a interakčného prístupu v rámci rodinnej terapie a taktiež využitie behaviorálnej rodinnej terapie.

Aktivačný prístup je kľúčový a to najmä v zlepšovaní roly materskej starostlivosti o seba. V rámci tohto prístupu sa sociálni pracovníci a pracovníčky usilujú o iniciovanie či zvýšenie intenzity činnosti matiek. Cieľom aktivít v rámci aktivačného prístupu je zlepšenie životnej situácie klienta pri riešení momentálnych problémov, rozvoji či uchovávaní schopnosti, rozvoji sociálnych kontaktov a podpore v trávení voľného času (Matoušek et al., 2014). Príkladom dobrej praxe môžu byť materské/rodinné centrá, ktoré ponúkajú široký diapazón

možností aktivizácie¹² žien ako aj ich rodinných príslušníkov. Okrem programov pre matky poskytujú materské centrá tiež programy pre deti a rodiny. Úloha sociálnej práce v materských centrách spočíva najmä v poskytovaní základného sociálneho poradenstva v rôznych oblastiach. Materské centrá tak vytvárajú podmienky pre seberealizáciu matiek a pomáhajú zmierniť sociálnu izoláciu rodičov na rodičovskej dovolenke.

Vychádzajúc z tvrdenia Gaburu (2012), interakčný prístup rodinnej terapie bude potom orientovaný na vzťahy a komunikáciu v rodine, bude monitorovať čo sa deje medzi členmi v rodine a ako sú zvládané problémy (delegovanie úloh spojených so starostlivosťou o deti a domácnosť, zanedbávanie starostlivosti matiek o seba, finančné problémy a pod.) spojené s rizikami vyplývajúcimi z hypermodernej doby.

Behaviorálna terapia vidí v práci s rodinou príležitosť na dôležitú zmenu s využitím sociálneho prostredia rodiny. Ako uvádza Gabura (2012: 282), rodina predstavuje systém prepojených typov správania, preto pri práci s rodinou treba jej členov učiť, ako meniť svoju rezponzivitu voči ostatným. Celá rodina sa tak učí novým spôsobom komunikácie a správania, pričom využitie stereotypných vzorcov konania a správania (napr. rodových rolí) sa minimalizuje.

Uvedomujeme si, že tento príspevok nie je vyčerpávajúcim obrazom neistôt a rizík súčasnej „hypermodernej“ rodiny, avšak ako náhľad do prežívania materstva slovenských žien je pravdepodobne postačujúci.

Zoznam citovanej literatúry

- BARKIN, L. Jennifer. WISNER, Katherine. L. The role of maternal self-care in new motherhood, *Midwifery Journal*, 2013, Volume 29, Issue 9, pp. 1050-1055. ISSN 0266-6138.
- BARTLETT, Harriet. SAUNDERS, Beatrice. *The common base of social work practice*. New York: National Association of Social Workers, 1970. ISBN 0-87101-054-2.
- BECK, Ulrich. *Riziková spoločnosť: na ceste k jinej moderně*. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-7419-047-6.
- BÚTOROVÁ, Zora. et al. *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rod a vek*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku, 2008. ISBN 978-80-89345-10-6.
- FAY, Brian. *Současná filosofie sociálních věd*. Praha: SLON, 2002. ISBN 80-86429-10-5.
- FILADELFOVÁ, Jarmila. KOBOVÁ, Ľubica. 2014. *Dvojitá/trojité záťaž žien* [online]. Aktualizované: 4.7.2014. [cit. 3.7.2015]. Dostupné z: <http://glosar.aspekt.sk/default.aspx?smi=1&ami=1&vid=20>.
- GABURA, Ján. *Teória rodiny a proces práce s rodinou*. Bratislava: IRIS, 2012. ISBN 978-80-89256-95-2.
- GAVORA, Peter et al. Sémantický diferenciál [online]. In: *Elektronická učebnica pedagogického výskumu*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2010. Dostupné z: <http://www.e-metodologia.fedu.uniba.sk/>.
- GIDDENS, Anthony. *Proměna intimacy: sexualita, láska a erotika v moderních společnostech*. Praha: Portál, 2012. ISBN 978-80-262-0175-5.
- KICZKOVÁ, Zuzana. Sociálne materstvo: koncepcia a príbeh. In: HANÁKOVÁ,

12 Medzi služby, ktoré poskytujú materské/rodinné centrá matkám patria: kurzy cudzích jazykov, práce s internetom i PC, kurzy šitia, varenia, ručných prác, cvičenia s deťmi, masážne kurzy, psychologická poradňa, psychoprofilaktická príprava na pôrod i rodičovstvo pre oboch partnerov, starostlivosť o novorodenca, kurzy nadobúdania zručností pre nezamestnané matky, poradenstvo pri dojčení, poradenstvo pre obeť domáceho násillia... (Árochová 2008: 95).

Petra, HECZKOVÁ, Libuše a Eva KALIVODOVÁ eds. *V bludném kruhu. Mateřství a vychovatelství jako paradoxy modernity*. Praha: SLON, 2006, s. 417- 433. ISBN 80-86429-49-0.

LIPOVETSKY, Gilles. *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor, 2013. ISBN 978-80-7260-283-4.

MATOUŠEK, Oldřich et al. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0366-7.

MUNCIE, John et al. *Understanding the Family*. London: Thousand Oaks, New Delhi, Sage, 2000. ISBN 0-7619-5307-8 .

ŠEĐOVÁ, Klára. Mateřství jako pozitivní hodnota a žitý svět. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity (řada pedagogická U8)*. Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 11 - 27. ISBN 80-210-3120-4.

Přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn

Child protection social workers approaches to social work with family in the context of legislative changes

Lucie Smutková¹, Vladislava Knettig²

Abstrakt

Tématem příspěvku je problematika sociální práce s rodinou v oblasti sociálně-právní ochrany dětí, ve které došlo v posledních letech k významným změnám v podobě zavádění procesů standardizace. Cílem příspěvku je popsat přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn. Pomocí polostrukturovaných rozhovorů s pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany dětí je zjišťováno, jak přistupují k práci s dítětem a jeho rodinou v souvislosti se zavedením povinností zpracovávat vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a individuální plány ochrany dítěte. Výstupem interpretací provedených rozhovorů je popis „individuálních strategií přežití“ využívaných sociálními pracovníky.

Klíčová slova: Sociálně-právní ochrana dětí. Standardizace. Hodnocení potřeb. Individuální plány ochrany.

Abstract

The topic of this article is social work with family in the field of child protection. It comes to important changes in this field, especially to standardisation processes. The main goal of this article is to describe how social workers work with children and families in the context of legislative changes. There are interviews with child protection social workers analyzed. We find out how this workers approach to obligatory child and family needs assessment and individual protection plans. The output of this activities is description of social workers individual coping strategies.

Keywords: Child protection. Standardisation. Needs assessment. Individual protection plans.

1. Úvod

Vzhledem k tomu, že v posledních letech dochází v České republice ke změnám v oblasti výkonu sociálně-právní ochrany dětí (zejména prostřednictvím zavádění *standardů kvality* a povinnosti vypracovávat *vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a individuální plány ochrany dítěte*), je dobré se zamýšlet nad tím, zda uvedené změny opravdu v praxi vedou ke kýženému zvyšování kvality práce s rodinou a také zda opravdu vedou ke standardizaci postupů pracovníků sociálně-právní ochrany dětí – což jsou oficiálními místy deklarované cíle.

Za tímto účelem bylo v rámci projektu specifického výzkumu podporovaného Univerzitou Hradec Králové provedeno výzkumné šetření mezi pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany dětí s cílem *popsat přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn. Jedním z dílčích cílů bylo zjistit, jak pracovníci přistupují k práci s dítětem a jeho rodinou v kontextu zavedených povinností zpracovávat vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a individuální plány ochrany dítěte.* Na tuto část provedeného výzkumného šetření se zaměřujeme v dalším textu.

Respondenty výzkumného šetření, které proběhlo v průběhu jara a léta 2015, byli pracovníci/ pracovníci několika oddělení sociálně-právní ochrany dětí v rámci Královéhradeckého kraje.

1 Mgr. Lucie Smutková, Ph.D.; Ústav sociální práce, Univerzita Hradec Králové; *e-mailová adresa:* **lucie.smutkova@uhk.cz.**

2 Mgr. Vladislava Knettig; Odbor sociálních věcí a školství, Město Náchod; *e-mailová adresa:* **v.knettig@mestonachod.cz.**

Mezi oslovenými byli muži i ženy a délka jejich praxe se pohybovala v rozmezí 1 roku až 37 let. S pracovníky byly prováděny kvalitativní polostrukturované rozhovory vedené pomocí návodu s předem daným okruhem témat a volně přidruženými otázkami. Výběr výzkumné techniky umožnil na jedné straně poměrně velkou flexibilitu v rámci vedení rozhovoru, na straně druhé ho udržoval v organizovaném rámci. Bylo tedy možno docílit udržení tematického zaměření rozhovoru, ale zároveň dovolit dotazovanému uplatnit své vlastní perspektivy a zkušenosti. (Hendl, 2005) Výstupy z provedených rozhovorů byly zpracovány metodou otevřeného kódování (viz Strauss, Corbinová, 1999) a následně interpretovány. Výzkumné šetření bylo prováděno pouze na území Královéhradeckého kraje, je tedy možné, že výstupy z rozhovorů s pracovníky orgánů sociálně-právní ochrany v ostatních krajích by přinesly jiné závěry.

2. Orgány sociálně-právní ochrany dětí a principy výkonu sociálně-právní ochrany dětí

Orgán sociálně-právní ochrany dětí (dále jen OSPOD) je vymezen zákonem č. 359/1999 Sb., v platném znění, o sociálně-právní ochraně dětí, přičemž základními oblastmi působení jsou ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. OSPOD je státním orgánem v působnosti obcí s rozšířenou působností, krajských úřadů, Úřadu pro mezinárodněprávní ochranu dětí a Ministerstva práce a sociálních věcí ČR. (Kuchařová, 2010)

Za základní principy výkonu sociálně-právní ochrany dětí (dále jen SPOD) jsou považovány především respekt k individuálním potřebám klientů, podporování samostatnosti klientů, důsledné dodržování lidských práv a základních svobod a informování klientů o postupech při výkonu SPOD. (MPSV, 2014a)

Patří sem podpora prevence, ochrana před násilím, ochrana zdravého vývoje dítěte, nediskriminační přístup ke všem dětem bez ohledu na jejich rasu, náboženství a především důraz na jejich blaho. Veškeré činnosti OSPOD jsou vykonávány bezplatně.

Tyto principy jsou uplatňovány prostřednictvím preventivního vyhledávání dětí, kde je možnost případného ohrožení výchovy a zdraví. OSPOD má zároveň možnost a povinnost působit na rodiče, aby si plnili své povinnosti vyplývající z jejich rodičovské zodpovědnosti, projednat s nimi nedostatky ve výchově a projednat s dítětem nedostatky v jeho chování. (Kuchařová, 2010)

3. Proces standardizace

Procesy standardizace se v průběhu času dotýkají stále většího okruhu činností v kontextu výkonu sociální práce. Standardizaci veřejných služeb je věnována pozornost nejen v teoretických přístupech, ale i v praktické rovině ve většině evropských zemí. (Pestieau, 2006, Lindbeck, Nyberg, Weibull, 1999 In Halásková, 2014)

V souvislosti s nutností definovat kvalitativních kritéria sociální práce, a také s její postupnou diferenciací, byly ve světě formulovány standardy specifických oblastí sociální práce. Příkladem mohou být například standardy klinické sociální práce přijaté správnou radou americké Národní asociace sociálních pracovníků (NASW) v roce 1984. Jiným příkladem mohou být také standardy sociální práce mediátorů z roku 1991, standardy sociální práce ve školách z roku 1992, či standardy pro sociální práci s mládeží z roku 1993. (Edwards, Hopps, Beebe, Winchester, 1995 In Bednář, 2013) V České republice neexistují dlouhodobě zavedené standardy kvality sociální práce, delší dobu jsou již uplatňovány standardy kvality sociálních služeb. Jejich první varianta byla publikována Ministerstvem práce a sociálních věcí ČR (dále jen MPSV) v roce 2002.

Standard přitom představuje v zásadě ustálenou, normální míru nebo stupeň, který tvoří základ hodnocení něčeho a standardizaci můžeme chápat jako uvedení na standard, jednotnou úpravu neboli standardizování. (Halásková, 2014)

Dva základní přístupy ke stanovování standardů a standardizaci uvádí například Němec (2003, In Halásková, 2014). Standardy decentralizované založené na dobrovolném definování stanovených ukazatelů charakterizujících poskytování příslušné služby, které se subjekt zavazuje dodržovat. A standardy centrální jako centrálně stanovené normy definující některé parametry (kvalitativní nebo kvantitativní) poskytování příslušné služby. To se týká také zavádění standardů v oblasti sociálně-právní ochrany dětí u nás.

Veřejná služba, která je poskytována ve formě určité normy dle Ochrany (2003: 17 In Halásková, 2014: 21) „zaručuje (kvalitativní, kvantitativní, resp. kvalitativně kvantitativní mix) stejnost poskytovaného druhu služby v rámci daného teritoria. Přijatý standard dané veřejné služby pak vyjadřuje kvalitativní či kvantitativní (resp. obojí) požadavky na danou službu v předem stanovené kvalitativní míře a kvantitativním rozpětí“.

MPSV v rámci vytváření koncepce péče o ohrožené děti již od roku 2006 pracuje na legislativním zakotvení Úmluvy o právech dítěte a mezinárodních smluv v rámci implementace legislativních změn. Tyto změny přináší novela zákona o SPOD s důrazem na co nejrychlejší a nejefektivnější návrat dítěte do rodiny s využitím nástroje vyhodnocování, individuálních plánů ochrany dítěte, multidisciplinární spolupráce a práce dle standardů. (MPSV, 2013)

Průšová (2010) uvádí cestu standardizace sociální práce na OSPOD jako transparentní směr v uplatňování legitimacy postupů pracovníků a pracovníc.

V souladu s novelou zákona č. 359/1999 Sb., v platném znění, o sociálně-právní ochraně dětí je OSPOD povinen se řídit standardy kvality výkonu sociálně-právní ochrany. Ty jsou definovány vyhláškou č. 473/2012Sb. o provedení některých ustanovení zákona o sociálně-právní ochraně dětí. Cílem standardizace je skutečné zvyšování kvality výkonu sociálně-právní ochrany s ohledem na lokální a specifické zaměření výkonu, sjednocení přístupů, metod práce, terminologie, nikoliv jen formální naplňování zákonné povinnosti. (MPSV, 2014a)

Povinnost standardizace je vázána nejen na OSPOD, ale i na všechny subjekty pověřené výkonem SPOD a sociální služby. (MPSV, 2013) Mělo by se jednat o proces, který bude živý, nikoliv stagnační. Tedy standardy by měly být stále aktuální a přizpůsobené aktuálním specifikům OSPOD. Mohou také sloužit ke „krytí zad“ pracovníků, kdy je možné opřít jednání pracovníka o standardizovaný postup jeho jednání a konání.

4. Vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny, individuální plány ochrany dítěte

OSPOD má povinnost dle zákona č. 359/99 Sb. o sociálně-právní ochraně dětí pravidelně vyhodnocovat potřeby dítěte a zpracovávat individuální plán ochrany dítěte u dítěte, které je považováno za ohrožené. Procesy vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a tvorby individuálního plánu ochrany dítěte jsou procesy navzájem provázanými a navzájem se podmiňujícími.

4.1. Vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny

Zásadním tématem je v rámci výkonu SPOD téma vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny. Potřebu můžeme v sociální práci definovat podle Hollisové (1970, In Matoušek, 2013) jako rozpor mezi klientem a jinými osobami či zdroji, které umožňují normální sociální fungování. Klient nedosahuje kvůli tomuto rozporu „rozumného stupně pohody

a spokojenosti“. Hodnocení potřeb v pojetí zmíněné autorky spočívá v identifikování vazeb mezi všemi faktory přispívajícími k neuspokojení potřeb. Deficit může vyplývat jak z nedostatečných adaptačních schopností jednotlivce, tak také z jeho nepříznivé sociální situace. Oba typy deficitů se mohou kombinovat.

Potřeba definovaná v systému sociální ochrany je takovou potřebou, na níž se shodli političtí reprezentanti občanů a dali jí formální podobu zákona. Takto definované potřeby se opírají o koncept sociální situace/události, o níž se předpokládá, že ji člověk bude vlastními silami zvládat jen obtížně, případně že ji bez intervence nezvládne. Z takto definovaných potřeb vyplývají pak dále nároky občana na dávky nebo služby. (Matoušek, 2013) „V sociální práci tedy výraz potřeba neodkazuje k univerzálnímu motivu jednání, ale k nedostatku/nevýhodě, jímž se klient liší od ostatních lidí. A odkazuje také k nedostatečným zdrojům naplňování potřeby.“ (Matoušek, 2013: 222)

Vyhodnocování situace dítěte je považováno za jednu ze základních metod sociální práce na OSPOD, kdy by mělo být cílem co nejobektivnější vyhodnocení míry ohrožení dítěte a zjištění kapacit a zdrojů rodiny, tak i jejich okolí. Nemělo by se jednat o jednorázové posouzení, ale o proces. (Hilšerová, Frýdková, 2013)

Taktéž Macela (2012) uvádí proces vyhodnocování situace dítěte jako proces, který je nutný pravidelně aktualizovat, vyhodnocovat a poskytovat tak i pozitivní zpětnou vazbu dítěti, rodině, spolupracujícím institucím při splnění cílů. Mělo by se tedy jednat o motivační proces.

Vyhodnocování může být popsáno také jako „myšlenkový proces, který vyhledává významy okolností případu, dává podrobnostem nějaký řád a vede k odpovídajícím intervencím.“ (Meyer, 1993, In Boyd Webb, 2011: 59) Jiná definice vymezuje vyhodnocování jako „pracovníkův profesionální názor na fakta a jejich významy.“ (Northen, 1987 In Boyd Webb, 2011: 60)

Tento pracovníkův profesionální názor je velmi významný, protože „problém“ prezentovaný rodiči, školou nebo ostatními často reprezentuje pouze „špičku ledovce“, zanechávajíc velké množství ovlivňujících faktorů pod povrchem. Sociální pracovník se musí dívat všude okolo, zatímco se pokouší analyzovat problémovou situaci v její komplexnosti. (Například rodiče mohou poukazovat na problémové chování dítěte, ale hlavním problémem může být jejich narušené manželství, na které dítě reaguje.) Ačkoliv je proces vyhodnocování časově náročný a často náročný z důvodů svojí komplexity, může odkrývat překvapivá zjištění. (Boyd Webb, 2011)

Důvodem provádění vyhodnocování je dle Boyd Webb (2011) zkusit porozumět tomu proč problém existuje a jaký druh opatření je možno doporučit. Zde je na místě zmínit tři důležité body týkající se problematiky vyhodnocování:

- Sbíráni informací v průběhu úvodní fáze práce neznamená, že klientovy neodkladné, naléhavé potřeby okamžité pomoci jsou odloženy, zatímco pracovník systematicky a soustředěně provádí a formuluje biopsychosociální vyhodnocování. Vyhodnocování a intervence se typicky vyskytují současně.
- Proces vyhodnocování nekončí, když je vytvořeno biopsychosociální vyhodnocení. Vyhodnocování je neustálý proces a je neustále rozpracováván a revidován v kontaktu s klienty.
- Vyhodnocování týkající se dětí je vždy „provizorní“, „prozatímní“, protože děti prochází neustálým vývojem. Hodnocení dětí tedy má být opakováno tak často, aby umožnilo sledovat normální vývojové změny.

Při posuzování naléhavosti případu v rámci vyhodnocování potřeb dítěte je základním

a nejdůležitějším kritériem míra ohrožení života dítěte, jeho bezpečí a zdravého vývoje. (MPSV, 2014b)

Existuje mnoho výzkumných nástrojů, které měří míru a kvalitu potřeb lidí se specifickými potřebami – např. pro ohrožené děti a rodiny. „Tyto nástroje jsou užitečné při posuzování povahy potřeb a rizik spojených s jejich naplněním. Některé z těchto nástrojů měří jen existenci potřeb, jiné i míru jejich aktuálního uspokojení.“ (více viz Matoušek, Pazlarová, 2010: 222) Při hodnocení potřeb se mohou využívat jak kvantitativní (dotazníky, pozorování s využitím škál, analýzy dokumentů aj.), tak kvalitativní přístupy (rozhovory s jednotlivci, skupinové diskuse s definovaným ohniskem, komunitní fóra apod.).

Východiskem pro plánování práce s klientem by měly být pokud možno jím pociťované potřeby. Pracovníkova role ale nemá spočívat v nekritické akceptaci klientových přání – plán práce i její cíle mají být zpřesňovány v dialogu s klientem, příp. s využitím jiných zdrojů informací, také kriticky reflektovaných. (Matoušek, Pazlarová, 2010)

Průběžné vyhodnocování klientových potřeb a stavu jejich uspokojení je dnes obecně považováno za nezbytnou podmínku kvalitní sociální služby. V některých zemích je dokonce legislativou požadováno, aby hodnotící subjekt nebyl totožný s poskytovatelem služby, čímž je prověřována přiměřenost služby nezávislým posuzovatelem. Takový postup je namísto především tehdy, když klient není zcela způsobilý formulovat své potřeby a posuzovat stav jejich naplnění. Stav, kdy je poskytovatel péče zároveň opatrovníkem klienta, je z tohoto hlediska nazírán jako konflikt kompetencí. (Ibidem)

Jako další kritéria mohou být stanovena rizika např. v baterii otázek, která jsou pro daný OSPOD jednotná a jsou důležitá pro další posouzení naléhavosti případu. Např. posouzení zneužívání alkoholu či návykových látek rodiči, zanedbávání. (MPSV, 2014b)

Na základě výše uvedeného by bylo možno konstatovat, že proces vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny je pro nastavení spolupráce s rodinou zcela zásadní. Například z průzkumu Hilšerové a Frýdkové (2013) však vyplývá, že přístup sociálních pracovníků k využívání vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny je značně negativistický a je hodnocen jako zdržování, administrativní zátěž bez efektu na práci s klientem.

4.2. Individuální plány ochrany dítěte

Na vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny bezprostředně navazuje zpracování individuálního plánu ochrany dítěte. Individuální plán ochrany dítěte (dále jen IPOD) vymezuje příčiny ohrožení dítěte, stanoví opatření k zajištění ochrany dítěte, k poskytnutí pomoci rodině ohroženého dítěte a k posílení funkcí rodiny a stanoví časový plán pro provádění těchto opatření. Je vytvářen ve spolupráci s rodiči nebo jinou osobou odpovědnou za výchovu, s dítětem, a také s odborníky, kteří se podílejí na řešení problému dítěte a jeho rodiny.

Individuální plán ochrany dítěte se orientuje na přijetí opatření, které umožní setrvání dítěte v péči rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte. IPOD se pravidelně aktualizuje, zejména v situacích, kdy je nařízena ústavní výchova, ochranná výchova nebo kdy je dítě svěřeno do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, do pěstounské péče nebo jiné náhradní výchovy.

Práce na IPODu tak vlastně zahrnuje posouzení životní situace dítěte a rodiny, vyhodnocení situace dítěte a tvorbu plánu a jeho vyhodnocování v rámci agendy sociálně-právní ochrany dětí.

Mezi doporučené principy plánování práce s dítětem a rodinou patří dle Matouška a Pazlarové (2010): princip normalizace (pro dítě se mají vytvářet podmínky co nejbližší podmínkám života dítěte ve fungující rodině), princip aktivní účasti dítěte a jeho blízkých

lidí na tvorbě plánu, princip spolupráce (týká se všech, kdo mohou situaci klienta či rodiny ovlivnit s jasnou definicí rolí a odpovědností), princip podpory vnitřního potenciálu dítěte, princip efektivit a princip používání neprofesionálního jazyka.

Z možných východisek a typů plánování zde stojí za zmínku především přístup zaměřený na potřeby dítěte v hlavních oblastech života a příležitosti k jejich uspokojení. „Výhodou tohoto přístupu je, že se systematicky projdou hlavní druhy potřeb a žádná významná nebude opomínuta. Nevýhodou je jistá schematičnost. Plánování může sklouznout do byrokratického „odškrtnutí položek“.“ (Matoušek, Pazlarová, 2010: 165) Potřeby je vždy nutno definovat s ohledem na dobový a kulturní kontext, neboť se jedná o dynamickou kategorii související s psanými i nepsanými normami a zvyklostmi. (Ibidem)

Různí autoři popisují podmínky úspěšnosti, resp. neúspěšnosti konkrétního individuálního plánu. (např. viz Matoušek, Pazlarová, 2010)

Individuální plán může být úspěšný, pokud:

- Dítě má důvěryhodnou osobu, kterou respektuje, a ta dostane při plánování i při realizaci plánu prominentní úlohu.
- U někoho z rodiny je patrné základní směřování k realistickému řešení problémů.
- Plánování vychází z potřeb rodiny a je k nim za všech okolností citlivé.
- Plán vzniká za aktivní účasti rodiny.
- Plán využívá silné stránky rodiny a staví na nich.
- Plán je reálný, klade na rodinu a další účastníky přiměřené nároky.
- Na vzniku plánu se podílí všichni nebo většina důležitých subjektů pro rodinu a její budoucnost.
- Naplánovaná pomoc či služby jsou skutečně realizovány.
- Plán je flexibilní a průběžně se upravuje podle měnící se situace rodiny.

Existují naopak určitá rizika spojená s individuálním plánováním:

- Organizace odpovědná za plánování nebo pracovník odpovědný za plánování dostatečně neřídí vytváření a realizaci plánů, nevěnuje pozornost hodnocení výsledků, ani jeho opravám. • V případech, kdy se plán ukazuje jako nefunkční, plán je pouze formální administrativní procedura.
- Plán není realisticky formulován, předpokládá u klienta způsobilosti, které nemá, nebo předpokládá zdroje, které nejsou zajištěné.
- Klient či rodina byli při plánování pasivní, neviděli v plánu pro sebe přínos.
- Při plánování nebyli přítomni ti, kteří mají nebo v blízké budoucnosti budou mít na osud dítěte/rodiny zásadní vliv.
- Zúčastnění nedodrží to, k čemu se zavázali.
- Plán se uplatňuje rigidně bez ohledu na měnící se okolnosti.
- Plán nepředvídá předvídatelné.

5. Přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn

Na základě provedených polostrukturovaných rozhovorů s pracovníky OSPOD byly identifikovány některé existující přístupy, které pracovníci využívají v reakci na zavedené změny (zavedení povinnosti provádět vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a vypracovávat individuální plány ochrany dítěte).

Přístupy pracovníků sociálně-právní ochrany při práci s vyhodnocováním a IPODy

reflektují „povinnost“ jejich využívání na několika úrovních a projevují se v přijímání různých strategií. Ty můžeme označit jako tzv. „individuální strategie přežití“ (srov. např. Freidson, 1986, In Leigh, 2014) vyjadřující reakci pracovníků na vnější tlaky týkající se výkonu jejich práce.

Na rozdíl od výstupů zmíněných dříve (viz Hilšerová, Frýdková, 2013) se v rámci našeho výzkumného šetření objevily ještě další možné strategie, přístupy pracovníků – viz tabulka níže.

Tab. č. 1: Přístupy pracovníků OSPOD

Typ strategie	Zaměření na	Reakce na změny
Utilitaristická strategie	užitek v rámci vedení agendy	Přijímající
Profesionální strategie	kvalita práce s rodinou	Přijímající
Negativistická strategie	negování jakéhokoli přínosu změn	Nepřijímající
Autonomní strategie	neovlivnění zavedenými změnami	Nepřijímající

Zdroj: vlastní zpracování

Typy strategií využívaných pracovníky, které byly v rámci výzkumného šetření identifikovány, je možno rozdělit podle reakce na nově zaváděné povinnosti rámcově do dvou kategorií: strategie tyto změny přijímající a strategie tyto změny nepřijímající.

Mezi tzv. „**přijímající strategie**“ můžeme zařadit utilitaristickou strategii a profesionální strategii.

Utilitaristickou strategii je možno popsat jako strategii zaměřenou převážně na užitek v rámci vedení případové agendy. Zaváděné aktivity jsou pojímány jako povinnost, kterou je nutno jako takovou respektovat, a jejíž výstupy je možno považovat v některých ohledech za „užitečné“. „*Tam není co řešit, prostě jestliže ta povinnost je, je potřeba s ním pracovat a je potřeba ho i aktualizovat.*“ Tato užitečnost bývá nejčastěji vyjádřena jako možnost mít na jednom místě přehledně zpracovány ty nejdůležitější informace o případu, možnost rychlejší orientace ve spisu, lepší orientace a seznámení se s případem v situaci předávání případu jinému pracovníkovi atp. „*Kdybych třeba odešla nebo se mi něco stalo, byla jsem dlouhodobě doma, tak kdokoliv přijde a přečte si to... tam má opravdu v kostce to nejdůležitější z té rodiny.*“ Další rovinu užitečnosti spatřují pracovníci ve vztahu ke klientům. Fakt podpisu dokumentů ze strany klientů považují za krok k tomu, že klienti budou ochotněji spolupracovat. „*Přeci jenom mají to povědomí, že se k něčemu upsali, že už to má trošku vyšší váhu.*“ „*To dodržování je od nich i takové lepší.*“ Tato hodnocení však zůstávají víceméně na rovině instrumentální.

Profesionální strategii je možno definovat jako strategii zaměřenou na kvalitu práce s rodinou. Pracovníci volící tento přístup vidí uvedené nástroje jako reálnou šanci na zvýšení kvality práce s rodinou a toto zvýšení kvality své práce také v rozhovorech deklarují. „*K tomu vyhodnocování u každého případu stejně docházelo. Jenomže teď si ta pracovnice všechny ty body uvědomí. A myslím si, že je to dobrý, určitě. Jinak by ta pracovnice ani tu práci nemohla dělat.*“ Pracovníci si přitom uvědomují fakt, že práce s nově zavedenými nástroji se vyvíjí a je nutno na ní vědomě pracovat. „*Není to špatný nástroj, myslím, že se s ním pořád ještě učím pracovat.*“ Mají za to, že využívání nástrojů vyhodnocování situace dítěte a rodiny a zpracovávání IPODů reálně může vést ke zvýšení kvality práce s rodinou. „*...má to nějakou vyhodnocovací hodnotu, které nám může napovědět, jak v tom konkrétním případě můžeme postupovat.*“ Význam práce s vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a IPODů vidí zejména v práci s motivovanými klienty. „*Je to fajn u těch motivovaných klientů.*“

Mezi tzv. „**nepřijímající strategie**“ řadíme negativistickou strategii a autonomní strategii.

Negativistická strategie je typická popíráním jakéhokoli významu provádění vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a sestavování IPODů. Pracovníci chápou tyto nástroje pouze jako administrativní zátěž, která je odvádí od toho, co mají opravdu dělat, brání jim v práci s rodinou „tváří v tvář“. Tyto povinnosti chápou jako něco, co jim brání vykonávat práci z jejich pohledu kvalitně. „*Znemožňuje mi to vykonávat tu sociální práci jako takovou.*“ „*Není to vůbec k ničemu, je to jenom papírování.*“ Zavedení těchto povinností vnímají převážně jako přítěž a cítí v něm prvek silné jednostranné kontroly nad výkonem své práce. „*Aby to víc než nástroj nesloužilo jako nějaký bič na nás.*“ Pracovníci chápou práci na vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a IPODů jako nutnost naplnění formální povinnosti bez jakéhokoli pozitivního efektu na práci s rodinou. Nevidí zde ani žádné pozitivní dopady na ochotu klientů ke spolupráci. „*Je to pro ně taky časově náročné.*“ „*... že je to spíše obtěžuje, že vlastně do té rodiny musíme jezdit častěji kvůli tomu vyhodnocování.*“

Autonomní strategie pak znamená u pracovníků deklarovanou samostatnost v rozhodování o svých pracovních postupech nezávisle na uvedených změnách. Zpracování vyhodnocování a IPODu běží na „vedlejší koleji“ a nezasahuje a neovlivňuje způsoby práce s rodinou. „*Stejně děláme pořád to samé, děláme to jako jsme to vždycky dělali – předtím i teď.*“ Zavedení povinnosti pracovat s vyhodnocováním potřeb a IPODy považují za čistě formální záležitost, která nemá na výkon jejich práce v zásadě žádný vliv. „*Stejně to mám všechno v hlavě.*“

Pracovníci také upozorňují na existenci některých typů případů (např. problematika tzv. „cizí péče“), kde je situace stabilní po řadu let a na nevhodnost nových postupů v této souvislosti. „*Řadu let něco funguje a já budu teď nějak vymýšlet, co by mělo jak být...*“

Je nutno poznamenat, že u pracovníků OSPOD se nemusí vždy výše popsané strategie vyskytovat v „čisté, ideální podobě“, ale mohou se také v některých případech projevat jako „smíšené“. Jako převážně deklarovaná se z provedených rozhovorů jeví utilitaristická strategie, zatímco jako výrazně menšinová se jeví strategie autonomní. Z uvedeného je zřejmé, že v praxi, alespoň prozatím, nedochází ke standardizaci ve smyslu sladění přístupů a k jednoznačnému zvyšování kvality práce s rodinou, protože přístupy pracovníků, a to i v rámci stejných pracovišť, se navzájem liší. Jednotliví pracovníci hledají svoje „individuální strategie přežití“ tváří v tvář novým výzvám a požadavkům na výkon jejich práce s rodinou.

6. Závěr

V posledních letech dochází v České republice k významným změnám v oblasti výkonu sociálně-právní ochrany dětí (zejména prostřednictvím zavádění *standardů kvality* a povinnosti vypracovávat *vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a individuální plány ochrany dítěte*).

Za účelem zjištění, jak se s těmito změnami vyrovnávají ve své praxi sociální pracovníci a sociální pracovnice OSPOD, bylo v rámci projektu specifického výzkumu podporovaného Univerzitou Hradec Králové provedeno výzkumné s cílem *popsat přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn. Jedním z dílčích cílů bylo zjistit, jak pracovníci přistupují k práci s dítětem a jeho rodinou v kontextu zavedených povinností zpracovávat vyhodnocování potřeb dítěte a jeho rodiny a individuální plány ochrany dítěte.*

Typy strategií využívaných pracovníky, které byly v rámci výzkumného šetření identifikovány, byly rozděleny podle reakce na nově zaváděné povinnosti rámcově do dvou kategorií: *strategie tyto změny přijímající* a *strategie tyto změny nepřijímající*.

Mezi tzv. „**přijímající strategie**“ můžeme zařadit utilitaristickou strategii a profesionální

strategii, mezi tzv. „*nepřijímající strategie*“ řadíme negativistickou strategii a autonomní strategii.

U pracovníků OSPOD se nemusí vždy výše popsané strategie vyskytovat v „čisté, ideální podobě“, ale mohou se také v některých případech projevat jako „smíšené“. Jako převážně deklarovaná se z provedených rozhovorů jeví utilitaristická strategie, zatímco jako výrazně menšinová se jeví strategie autonomní. Z uvedeného je zřejmé, že v praxi, alespoň prozatím, nedochází ke standardizaci ve smyslu sladění přístupů a k jednoznačnému zvyšování kvality práce s rodinou, protože přístupy pracovníků, a to i v rámci stejných pracovišť, se navzájem liší. Jednotliví pracovníci hledají svoje „individuální strategie přežití“.

Tématem dalšího navazujícího výzkumu by mohlo být hledání případných souvislostí mezi individuálním nastavením konkrétního pracovníka a preferovanou strategií nebo souvislostí mezi stupněm profesionalizace pracovníka a jím přijímanou strategií přežití v kontextu výkonu jeho práce.

Tento článek je jedním z výstupů projektu specifického výzkumu v oblasti sociální práce pro rok 2015 podporovaného Univerzitou Hradec Králové s názvem Přístupy pracovníků orgánů sociálně-právní ochrany dětí k práci s rodinou v kontextu legislativních změn, č. 4/2015.

Seznam citované literatury

- BEDNÁŘ, Martin. Kvalita sociální práce. In Matoušek, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. s. 518-520. ISBN 978-80-262-0366-7.
- BOYD WEBB, Nancy. *Social Work Practice with Children*. Third edition. New York, London: The Guilford Press, 2011. ISBN 978-1-60918-643-2.
- HALÁSKOVÁ, Renáta. Možnosti standardizace sociálních služeb v České republice. *Aktuální otázky sociální politiky – teorie a praxe*. 2014, roč. 8, č. 1. ISSN 17804-9095.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-040-2.
- HILŠEROVÁ, Eva, FRÝDKOVÁ, Lenka. *Aktuální otázky náhradní rodinné péče: Novela zákona o sociálně-právní ochraně dětí od 1.1.2013: první zkušenosti a poznatky veřejného ochránce práv*. Brno: Triáda, 2013. ISBN 978-80-260-5449-8.
- KUCHAŘOVÁ, Věra. *Zhodnocení a optimalizace řízení systému sociálně-právní ochrany (ohrožených) dětí a rodin ve vybraných regionech*. Praha: VÚPS, 2010.
- LEIGH, Jadwiga Teresa. *The process of professionalisation: Exploring the identities of child protection social workers*. *Journal of Social Work*, 2014, Vol. 14(6), 625-644. ISSN 14680173.
- MACELA, Miloslav. *Informace k vybraným ustanovením zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění zákona č. 401/2012 Sb. k 21.12.2012*. Praha: MPSV, 2012.
- MATOUŠEK, Oldřich. Potřeby a jejich hodnocení. In Matoušek, O. a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. s. 221-222. ISBN 978-80-262-0366-7.
- MATOUŠEK, Oldřich, PAZLAROVÁ, Hana. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-739-8.
- MPSV. *Implementace změn a jejich dopady v souvislosti s novelou zákona č. 359/99 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů*. Praha: nevedeno, 2013.
- MPSV. *Manuál implementace standardů kvality sociálně-právní ochrany pro orgány sociálně-právní ochrany*. Praha: nevedeno, 2014a.
- MPSV. *Manuál implementace vyhodnocování situace dítěte a rodiny a tvorby individuálního plánu ochrany dítěte*. Praha: nevedeno, 2014b.
- PRŮŠOVÁ, Lenka. *Aktuální otázky péče o děti separované od rodičů: Deset let zákona o*

sociálně právní ochraně dětí - jeho možnosti a meze z pohledu praxe sociálního pracovníka. Brno: Triáda poradenské centrum, 2010.

STRAUSS, Anselm, CORBINOVÁ, Juliet. *Základy kvalitativního výzkumu: postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Brno: Nakladatelství Albert Boskovic, 1999. ISBN 80-85834-60-X.

ČR. Zákon č. 401 ze dne 5. září 2012, o sociálně-právní ochraně dětí. In: *Sbírka zákonů ČR*. 1963, částka 147, s. 5090–1544. Dostupné také z: http://www.msmt.cz/uploads/legislativa/2012_401.pdf.

ČR. Zákon č. 359 ze dne 9. prosince 1999, o sociálně-právní ochraně dětí. In: *Sbírka zákonů České republiky*. 1999, částka 111, s. 7662. Dostupné také z: <http://portal.gov.cz/app/zakony/download?idBiblio=48272&nr=359~2F1999~20Sb.&ft=pdf>.

Akční plán k naplnění národní strategie ochrany práv dětí. [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí. [cit. 2015-06-15]. Dostupné také z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/14311/APN_NSOPD_2012-2015.pdf.

IV. EKONOMICKY A SOCIÁLNĚ ZRANITELNÉ SKUPINY

Princip solidarity ve vztahu veřejnosti a bezdomovců¹

Principle of solidarity between society and homeless people

Vladimír Barák²

Abstrakt

Příspěvek se zabývá otázkou mírou solidarity veřejnosti s lidmi bez domova. Mapuje názory objevující se v mediálním prostoru a v mezilidské komunikaci, přičemž za nejhlásitější lze označit dva protichůdné, kterými se blíže zabývá. První názor převládá ve veřejné diskuzi: lidé bez domova si za svou situaci mohou sami, a proto si pomoc si nezaslouží. Měli by tedy nést veškeré důsledky sami a je pro společnost legitimní je za tuto vinu trestat. Druhý názor pak zastává mimo jiné i řada expertů: bezdomovectví je důsledkem tlaku vnějších okolností, kterým lidé v zásadě nemohou anebo neumějí čelit, stávají se obětí destruktivních vnějších vlivů a zaslouží si proto bezpodmínečnou pomoc. Příspěvek argumentuje oba názory a snaží se najít průsečík v rámci národohospodářského pojetí problematiky bezdomovectví.

Klíčová slova: Bezdomovectví. Solidarita. Sociální politika. Společnost.

Abstract

Paper is about amount of public solidarity with people without home. It maps opinions in media space and in interpersonal communication, while loudest are heard two contradictory, which is deeply analyzed. First opinion prevails in public debate: homeless people considered themselves to be on street and so they don't deserve help. So they should bear the consequences alone and it's legitimate to punish them because of it. The second opinion, in which believes many experts for example, says that homelessness is result of appearances pressure, which are people not able to face and they become a victims of destructive external influences and they deserve to unconditional help. Paper argues both opinions and try to find a intersection within national economic conception of homeless issue.

Keywords: Homelessness. Solidarity. Social politics. Society.

1. Úvod

Fenomén bezdomovectví představuje nejen v České republice, ale i dalších vyspělých státech světa velmi palčivý problém. Politické reprezentace jednotlivých zemí k němu sice přistupují různě, nicméně jeden z dílčích cílů bývá překvapivě společný – existující bezdomovce pokud možno „odklidit“ z veřejného prostoru. Pokud se o to nepokouší politici centrální, supluje je v tom ti místní – často s vlastním ospravedlněním, že jejich povinností je dbát na veřejný pořádek. Bezdomovci jsou přece považováni za nečisté, za osoby přenášející choroby, za chronické alkoholiky, narkomany. Často za osoby, které si za svůj stav mohou samy a jejich společenská hodnota je prakticky nulová.

Tím, že veřejnost vnímá sociální skupinu bezdomovců jako negativní, dochází k její stigmatizaci. Stigma, které si tyto lidé nosí, pak způsobuje velmi často jejich demotivaci k opětovnému začlenění do společnosti. Lidé bez domova jsou postupně odsouváni na okraj společnosti a jejich složitá situace se stává čím dál hůře řešitelnou.

Postmoderní společnost vyniká ve velmi vysokém počtu sociálních pastí. Po zachycení

1 Tento text byl financován prostřednictvím Interní rozvojové soutěže VŠE v Praze s názvem “Nový předmět: Úvod do sociální práce”. Projektové číslo F5/5/2015.

2 Mgr. Vladimír Barák; Katedra hospodářské a sociální politiky NF VŠE; e-mailová adresa: vladimir.barak@vse.cz.

v nich pak člověk velmi lehce přijde o své jistoty, včetně natolik základních aspektů spokojeného života, jako je bydlení a trvalý příjem. Naopak je velmi střídma na nabízené možnosti řešení těchto situací. Zvyšující se sociální náklady státu, které se rozřezávají ve velkém množství různých příspěvků a dávek a další státní zásahy pouze mírní vzniklé problémy, jen málokdy je však řeší. Podle realistických odhadů bylo v roce 2011 v České republice přes 27 tisíc bezdomovců zjevných a skrytých. Přibližně dalších sto tisíc lidí bylo bezdomovců potenciálních, kterým hrozilo vystěhování z bytu, bydleli na komerčních ubytovnách, nebo byli před propuštěním z vězení či zdravotní nebo výchovné instituce, zejména dětského domova. Společnosti, které prosazují tržní demokratické systémy a zvyšují životní standard svých příslušníků, paradoxně generují i bezdomovectví. (MPSV: 122)

Při uvědomění se této skutečnosti, že prakticky každý z nás se pohybuje na tenké hranici možného sociálního vyloučení, je až s podivem, jak většinová společnost stále na bezdomovce hledí skrz prsty a s výrazným despektem. Přirozená solidarita občanů, jejíž úloha je v oblasti bezdomovectví klíčová, je na velmi nízké úrovni. Ta povinná je pak ostřelována a politická reprezentace je nucena k tomu, aby ji pokud možno co nejvíce okleštila a držela v rámci „konsenzuálně přijatelné“ míry. K tomu je vede veřejné mínění i mediální stereotypy, kterých se dopouští veřejné sdělovací prostředky.

Podlehnou politici a bude se už tak nízká úroveň života bezdomovců ještě snižovat? Není to vyloučeno. O politice totiž rozhodují právě politici. Ti jsou zvoleni občany a mají tak hájit jejich přání, názory a zájmy. Pokud ale většinová veřejnost míní, že bezdomovci si za svůj osud mohou sami, a že je pro společnost legitimní je za tuto vinu trestat, pak by bylo nepřilíš překvapující, kdyby odpovědné osoby přistupovaly k problematice stejně. Pokud ne z přesvědčení, pak už jen s vidinou lehce získatelných politických bodů.

Následující text se věnuje tématu bezdomovectví v rámci mediálního diskurzu, mapuje názory objevující se na veřejnosti a reaguje na ně prostřednictvím závěrů Konsenzuální vědecké konference o bezdomovectví v České republice z listopadu 2014. Důraz klade na stále ohroženější princip solidarity a na analýzu mediálních výstupů, které velkou měrou ovlivňují veřejné mínění a tedy i reálná politická rozhodnutí.

2. Princip solidarity

Solidarita je výrazem a projevem lidské vzájemnosti. Můžeme ji chápat i jako vzdání se nároků ve prospěch ostatních. Lze ji definovat i jako kolektivní ochranu proti rizikům, která je motivovaná zájmem o sebe sama. Proti společenským rizikům se totiž nelze efektivně chránit individuálním pojištěním. Solidarita představuje neodmyslitelný myšlenkový atribut sociální politiky, kdy v moderní době je chápána nejen jako vzájemné porozumění a pomoc, ale i jako vzájemná odpovědnost (Krebs, 2010). Lze ji považovat za významnou hybnou sílu nejen materiálního, ale i mravního a duchovního vývoje lidstva a za předpoklad pokroku. Je alfou a omegou konání sociální politiky. (Kolibová, 2011)

Cíle solidarity byly vždy poměrně široké a zahrnují například:

- společenský rozvoj (Engliš, 1916),
- aktivity eliminující zla ve společnosti zahrnující ignoranci, nečinnost, potřebu, zanedbanost či nemoc (Beveridge, 1942),
- úsilí zachovat důstojnost člověka a jeho práva žít svobodně a účastnit se sociálních procesů (Charta základních práv EU, 2010),
- úsilí za sociální začlenění a proti vyloučení občanů tím, že se jim zachová dostupnost zdrojů a zdravotních, vzdělávacích i sociálních služeb jako podmínek důstojného společenského bytí člověka (Amsterdamská smlouva EU, 2012).

Podle Tomeše (2010) pak lze uvést i další cíle. Může jít například i o zaměstnavatelem financovaný kvalifikační růst. Ten lze označit jako rozvojovou sociální solidaritu, neboť jeden solidárně financuje odborný růst jiného, i když cílem je získat z odbornější práce vyšší zisk. Má tedy povahu investice do sebe samého, za což se ještě v 19. století běžně platilo.

V současném, značně širokém pojetí, společenská solidarita zahrnuje řadu oblastí. Jde o důchodové a nemocné zabezpečení, péči o zdraví včetně prevence a léčby, zabezpečení v nezaměstnanosti, pomoc při výchově dětí v rodině, pomoc při náhlých a akutních problémech a řadě jiných životních situací, kdy si jedinec jen stěží pomůže svými silami. Ty mohou trvat různě dlouho – od velmi krátkých, po velmi dlouhé. Typickým příkladem krátkodobé sociální události je nemoc či krátkodobá nezaměstnanost. Dlouhodobý charakter pak má invalida, úmrtí partnera či rodiče a také stáří. Předpokladem každá takové události je právní ošetření, kdy je jasně definována v zákonné normě. Každou sociální oblast lze proto charakterizovat jako soubor platných právních, finančních a organizačních opatření státu, kterými jsou státem kompenzovány nepříznivé finanční a sociální události vzniklé v životě jedinců, které by bez pomoci jinak ohrozily uznaná základní sociální práva (Kolibová, 2011).

Stejně, jako docházelo k rozšiřování cílů solidarity, docházelo i ke změnám v jejich formách. Původní formy stavěly na společné příslušnosti ke skupinám rodinným, sousedským, náboženským, cechovním, stavovským apod. Prakticky šlo o první formy pojištění proti životním rizikům. V případě, že se jeden příslušník skupiny dostal do existenčních problémů, fungovaly skupiny jako seberegulační systémy, jež se udržovaly v rovnováze pomocí mobilizace vlastních zdrojů. Tyto skupiny vnímaly opatření jako základní podmínku přežití (Castel, 1995). Keller (2005) tuto solidaritu označuje jako solidaritu primární. Ta sekundární podle něj nabývá na významu od 19. století, kdy vzniká uměle budovaná solidarita, jež získává stále systematictější podobu. Vrcholí v podobě sociálního státu, kdy sekundární solidarita oslabuje tu primární. Zatímco primární solidaritu můžeme tedy vnímat jako solidaritu jednotlivců, spolků a sdružení a v současnosti je založena spíše na filantropickém základu, ta sekundární se realizuje především na úrovni redistribučních opatření a v podobě transferové politiky státu. To ale přináší možná rizika. Stále častěji se objevují silné tlaky subjektů na stát, aby dotoval skupiny obyvatelstva, které ale nejsou považovány za bezbranné a slabé. Přerozdělování veřejných peněz tak ohrožují netransparentní toky ve prospěch lobbistických skupin, které jednájí pouze ve svůj vlastní prospěch a solidarita je pouze záminkou pro ospravedlnění těchto toků.

Toho si všímá i Kolibová (2011), která třídí solidaritu na přirozenou (zhruba odpovídající výše zmíněné primární) a na nepřirozenou, kterou představují všechny umělé politické zásahy, které jsou konány s cílem manipulovat a získat politickou podporu ve volbách výměnou za zavedení nesystémových dávek a činností. Tento negativní jev lze regulovat omezením role státu jako přímého vykonavatele sociálně politických aktivit. To s sebou však přináší riziko: automaticky poroste aktivita různých nestátních subjektů uskutečňující se převážně mimo jakýkoli oficiální státní redistributivní mechanismus. Solidarita široké škály aktérů uskutečňující se na regionální, dobročinné, firemní a jiné bázi je však k zabezpečení sociálních potřeb občanů v současné době nedostačující (Krebs, 2009).

Zatímco solidaritu primární lze vnímat i coby solidaritu spontánní, přirozenou, státní zásahy spočívající ve zdaňování a následné redistribuci jsou prakticky solidaritou vynucenou, tedy nedobrovolnou.

Přirozená solidarita je všeobecně vítaná a oceňovaná. Člověk se vzdá svých profitů ve prospěch někoho jiného. V tomto ohledu je pak nedůležité, zda motivem jsou pokrevní vazby či to, že to od něj okolí jednoduše očekává. Význam má nejen samotný akt milosrdenství. Podstatný je důsledek, kdy slabšímu jedinci je umožněno ukojit své základní potřeby. V

ideálním případě se pak spokojenost dostaví i u osoby dárce, a to v podobě naplnění potřeb vyšších (ať již ve formě sebeuspokojení z uznání okolí, či dobrého pocitu z vykonání dobrého skutku).

Po druhé světové válce ale v Evropě na rozvoji sociálních systémů výrazněji podílí právě celospolečenská solidarita organizovaná státem, ať již pomocí daní či pojištění. Rozvíjí se a sílí sociální stát a jeho vyrovnávací politika. Rozsáhlé sociální jistění obyvatelstva státem logicky vyžaduje i vysokou míru přerozdělování.

Solidarita se tedy v sociálním čase a sociálním prostoru uplatňuje v různých podobách různě. Není tedy jedna univerzální solidarita s konstantní definicí.

U té povinné (nedobrovolné) je však důležité, aby při jejím stanovení měl stát na paměti jistou protikladnost mezi výkonností a rovností a dbát o to, aby vysoká míra redistribucí neměla brzdný účinek na ekonomiku a nevedla i k útlumu aktivity jedinců a jejich odpovědnosti za vlastní životní podmínky (Krebs, 2010).

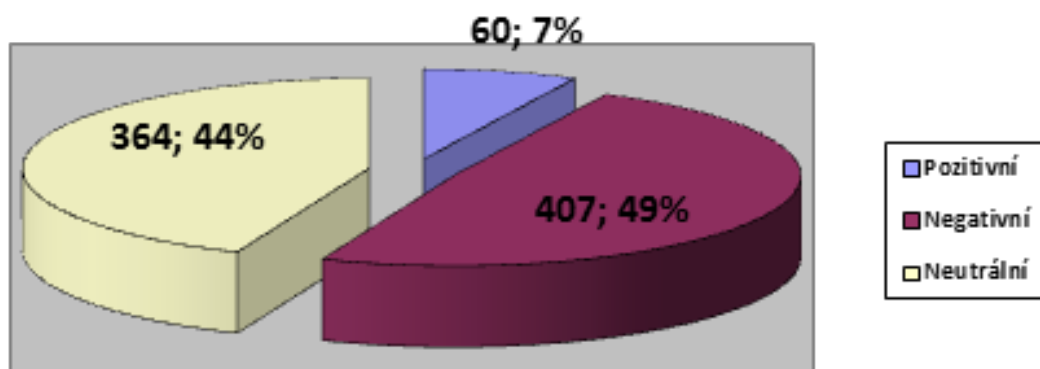
3. Bezdomovectví v mediálním diskurzu

Jak bylo zmíněno v úvodu, mediální výstupy mají velmi významný vliv na samotné veřejné mínění. Tento vliv nelze přeceňovat (často se v tomto případě používá pojmu „mediokracie“), ale ani podceňovat. I k tomu dochází poměrně často, kdy coby argument potvrzující snižování významu médií je často uváděn propad čtenosti a prodejnosti klasického pojetí médií printového typu. Ten lze však snadno vyvrátit: snižuje se vliv printových médií, naopak ale vzrůstá vliv médií internetových a zejména pak vliv sociálních sítí. Význam a vliv médií na veřejné mínění je tedy stále značný. A veřejné mínění pak má jednoznačný vliv na přijatá politická rozhodnutí.

Jak ale média o bezdomovcích smýšlí? Jak o nich referují? Lze říci, že stejně tak, jako jsou bezdomovci odsouváni na okraj společnosti, jsou i na okraji mediálního zájmu? Na tyto otázky je třeba znát odpověď. Jen pak totiž můžeme posuzovat i reakce na dané mediální výstupy a pokusit se vyhodnotit, nakolik veřejnost projevuje svou solidaritu, spoluúčast na nešťastném životě a dalším osudu bezdomovce.

Na následujícím grafu je zachycen celkový počet článků informujících o bezdomovcích v období jednoho měsíce – dubna 2015. Monitorována byla hlavní tištěná periodika, internet a doslovné přepisy zpravodajských a publicistických pořadů z TV a rozhlasu archivované prostřednictvím systému Newton Mediaresearch. Články jsou dále děleny na pozitivní, neutrální a negativní na základě analýzy struktury kontextů, v nichž je daný článek uveřejněn.

Pozitivními jsou myšleny zprávy, jež o bezdomovcích či bezdomovectví informují v pozitivním slova smyslu. Neutrálně jsou označeny zprávy, jejichž cílem je pouze informovat a neobsahují žádné emoční zbarvení. Negativní zprávy jsou ty, které o bezdomovcích / bezdomovectví informují negativně či s negativním emočním zbarvením.

Graf č. 1: Články o bezdomovcích/bezdomovectví

Zdroj: Mediaresearch, vlastní zpracování

Celkem bylo v měsíci dubnu 2015 publikováno ve sledovaných médiích 831 článků. Články pozitivní jsou ve značné menšině – bylo jich pouze 60, což je 7 % z celkového počtu. Šlo o články typu:

- „Starosta rozléval polévku bezdomovcům“ (Deník, 9. 4. 2015)
- „Siemens zaměstná bezdomovce“ (MF Dnes, 3. 4. 2015)
- „S úklidem pomohli také bezdomovci“ (Deník, 22. 4. 2015)
- „Cyklotraily na sjezdovce budují i děti a bezdomovci“ (Denik.cz, 24. 4. 2015).

Neutrální články byly obsaženy v počtu 364, což činí 44% z celkového počtu. V takových případech média informovala o bezdomovcích / bezdomovectví popisným, informativním stylem. Šlo například o reportáže:

- „Každý rok přibývá bezdomovců“ (TV Barrandov, 8. 4. 2015)
- „Šest let za okradení bezdomovce“ (ČT1, 2. 4. 2015).

Ve sledovaném období dominovaly články negativní v počtu 407. Jako typické příklady lze uvést tyto:

- „Bezdomovec u Chrudimky obtěžoval dívku. Strážníci úchyla vypátrali“ (Denik.cz, 15. 4. 2015)
- „Agresivní a opilý bezdomovec v centru Prahy“ (PrazskyPatriot.cz, 14. 4. 2015)
- „Zas a znovu. Podnapilý bezdomovec na záchytce“ (Deník, 22. 4. 2015)
- „Bezdomovec pohoršoval okolí“ (Deník, 10. 4. 2015).

Uvedené množství zpráv odpovídá množství zpráv věnovaným jiným sociálně vyloučeným skupinám obyvatel (narkomani, alkoholově závislí) a nutně ovlivňuje obraz sociální skupiny bezdomovců ve vědomí čtenářů. Negativní akcent vynikne zejména v porovnání s počtem zpráv, které informují o péči o bezdomovce (kdy prakticky nikdy nejsou opomenuty vysoké náklady na tuto péči) a téměř naprostou absencí informací o pozitivních příkladech, jichž se objevilo jen málo (bezdomovci pomáhali s úklidem, odevzdali nalezenou tašku s cenným obsahem apod.). Uvedená zjištění nelze označit jinak, než jako selhání médií a jejich informační, zpravodajské role a to bez rozdílu v typu média (rozhlas, tisk, internet, televize)

či žánru média (zpravodajský deník, bulvární média).

Vysoké množství negativních zpráv přitom nelze ospravedlnit ani nutnou objektivitou či zpravodajskou hodnotou. Pokud totiž v článku či titulku vynecháme slovo bezdomovec či jej nahradíme neutrálním slovem muž/žena, článek nic ze své zpravodajské hodnoty neztratí. Není podstatné, zda okolí pohoršoval bezdomovec, či kdokoli jiný. Podstatné je samo protiprávní jednání bez ohledu na to, kdo se ho dopouštěl. Slovem bezdomovec ale média utvrzují stereotypy veřejnosti vůči této sociálně vyloučené skupině a zároveň zvyšují svůj potenciál čtenosti. Jedná se o velmi zásadní problém, a to zejména ve spojení s mezilidskou solidaritou ať již přirozenou, tak povinnou, jak je popsána výše. Zahlcování veřejnosti negativními informacemi o bezdomovcích / bezdomovectví může z dlouhodobého pohledu prakticky legitimizovat v současnosti již takřka nulovou solidaritu většiny veřejnosti směrem k bezdomovcům.

4. Závěr

Skutečně se média jen lacině podbízí svým čtenářům a pouze sdělují takové skutečnosti a takovým stylem, jaký od nich konzument očekává? Realita je složitější. Média neví, jakým způsobem k bezdomovectví přistupovat. Ostatně, do určité míry se to dá chápat. Ani odborná literatura například přesně neuvádí, kdo je vlastně bezdomovec. Definován je tak třeba jako ten, kdo postrádá pravidelný a trvalý nocleh, anebo ten, kdo jím disponuje, ale jde buď o dočasné ubytování ve veřejném nebo soukromém zařízení, nebo o veřejná či soukromá místa, která nejsou určena k ubytování (Kotýnková, 2003). Taková definice je ale velmi široká a vágní, byť ji v různých obměnách používají i ostatní autoři (Zatloukal, 2006). Někteří autoři se proto o definice ani nepokouší a jednoduše konstatují, že mezinárodně uznávaná definice jednoduše neexistuje (Horáková, 1996). Není se pak čemu divit, že ani novináři mnohdy neumí rozlišit, kdo je vlastně bezdomovec, jak složitá je jeho sociální situace a jak vlastně o takové osobě psát. Problematika bezdomovectví je pro osoby pohybující se v mediálním prostředí okrajová a jednotlivé redakce (ani v rámci velkých vydavatelských domů) nemají vlastní experty, kteří by o bezdomovectví, bezdomovcích apod. dokázali psát se znalostí všech dalších souvislostí. Sklouznout k mínění, že bezdomovec rovná se opilec, narkoman či zločinec je v takovém prostředí a za těchto okolností velmi snadné.

Značný pokrok si ale lze slibovat od loňské Konsensuální konference o bezdomovectví, v rámci níž se přední experti na danou problematiku snažili o vydání jednotného stanoviska, které by řešilo řadu kontroverzních otázek. Mimo jiné například:

- Co znamená pro společnost bezdomovství?
- Jaká by měla být míra solidarity veřejnosti s lidmi bez domova?
- Jakou roli by měli hrát různí aktéři (veřejná správa na všech úrovních, poskytovatelé služeb, volení představitelé, sdělovací prostředky, lidé bez domova) k dosažení synergie?

Odpověď na první otázku je zásadní nejen pro experty, ale právě i pro širokou veřejnost a média. Expertní komise konstatovala, že *„lidé bez domova jsou různí a netvoří nějakou uniformní skupinu, jak je podrobně popsáno v typologii ETHOS. Mají své nezaměnitelné osobní příběhy, jejich představy o dobrém životě se však v zásadě neodlišují od představ většinové společnosti. Jejich bydlení v nestandardních podmínkách či ztráta jakéhokoli domova byly obvykle způsobeny souběhem více faktorů. Příčiny materiální a institucionální se zde často kombinují s příčinami vztahovými, osobnostními a nemocemi či duševními poruchami.“* (MPSV: 122)

Velmi podstatné je ale i stanovisko komise k otázce druhé, která se zabývá právě náladami

a postojí podstatné části veřejnosti – že lidé bez domova si za svou situaci mohou sami, a proto si pomoc si nezaslouží. Komise uvádí, že „*ať už je prvotní příčina jakákoliv, život bez domova devastuje lidský potenciál, poníží lidskou důstojnost, má trvalé negativní dopady na lidskou psychiku a osobní integritu. To vše zásadně podlamuje schopnost lidí bez domova řešit jejich obtížnou situaci vlastními silami. Bez pomoci zvenčí se nedokáží navrátit do normálního života a získat znovu bydlení, nehledě na jejich reálné materiální možnosti si bydlení zajistit a udržet. Mnohdy také neprojevují účinnou snahu řešit svou situaci; ze své perspektivy možnost změny svého údělu většinou nevidí a víru v takovou možnost už ztratili.*“ (MPSV: 123)

V otázce solidarity je ale „*se zřetelem na legitimitu solidarity s lidmi bez domova potřeba vzít v úvahu jejich zájem o tuto solidaritu a pomoc. Lidé bez domova často nemají schopnost tento zájem zřetelně vyjádřit a často ani nevěří, že by i s pomocí společnosti mohli něčeho dosáhnout. Naučili se bezmoci. Míra solidarity by současně měla být úměrná potřebě. Základní míra solidarity s lidmi bez domova směřuje k hledání možností, jak prosadit právo na bydlení těm, kteří (a je jich drtivá většina) o tuto možnost stojí a chtějí se na ní podílet. Způsob a forma realizace práva na bydlení bez dalších podmínek bude záležet na potřebě a na zájmu samotných lidí, kteří se v situaci bezdomovectví nacházejí, anebo jsou jím ohroženi. Tato pomoc a solidarita se týká lidí ve všech typech životních situací, dle typologie, tedy nejen zjevných bezdomovců.*“ (MPSV: 124)

Z národohospodářského hlediska je pak zásadní stanovisko k otázce, jakou roli by měli hrát jednotliví aktéři. Konsensuální konference vyústila v akcent na nenahraditelnou roli státu. „*Klíčovou roli v této věci má stát, který odpovídá nejen za vytvoření strategie a nástrojů pro realizaci sociální politiky, včetně dostatečného vyčlenění finančních prostředků (v rámci vícezdrojového financování, které se při pomoci lidem bez domova předpokládá), ale i za dostupnost služeb na celém území.*“ (Sborník: 129)

Na základě výše uvedeného tedy nelze než doporučit, aby stát začal plnit i další povinnosti s problematikou související. Jak vyplynulo z analýzy médií, české žurnalistické prostředí nedokáže samo svými vnitřními i mechanismy docílit toho, aby čtenářské obci zprostředkovalo skutečný obraz bezdomovce. Veřejnost je následně pouze utvrzována ve stereotypu, kdy osoba bez domova je osobou na okraji společnosti, kde má ale i zůstat a pokud možno co nejméně překážet. Pomoci by mohla speciální školení, která by stát novinářům nabízel. U veřejnosti by pak zafungovat dobře připravená kampaň, která by o bezdomovcích informovala objektivně a bez předsudků. Tak lze bojovat se stereotypy, které má veřejnost vůči bezdomovcům. Teprve následně můžeme dosáhnout renesance přirozené solidarity, která by měla být cílem každého z nás.

Seznam citované literatury

BARÁK, Vladimír. ROTSCHEDL, Jiří. Solidárnost důchodového systému jako aspekt moderní společnosti. In PŘÍVARA, A., BARTA, M. *Nové výzvy pre sociálnu politiku a globálny trh práce 2015*. Bratislava: Ekonomická univerzita v Bratislave, Národohospodárska fakulta, 2015, s. 25--37. ISBN 978-80-225-4078-0.

BEVERIDGE, William. *Social insurance and allied service*. London: His majesty's stationery office, 1942.

CASTEL, Robert. *Les métamorphoses de la question sociale*. Paris: Fayard, 1995. ISBN 9782070409945.

ENGLIŠ, Karel. *Sociální politika*. Praha: F. Topič, 1916.

Evropská unie: *Listina základních práv Evropské unie* [online]. Evropská unie: ©2010 [cit. 19.4.2015]. Dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ>.

do?uri=OJ:C:2007:303:0001:0016:CS:PDF

Evropská unie: *Amsterodamská smlouva Evropské unie* [online]. Evropská unie: ©2012 [cit. 19.4.2015]. Dostupné z <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/CS/ALL/?uri=OJ:C:2012:326:TOC>

HORÁKOVÁ, Milada. Výzkum bezdomovectví v Evropě, *Sociální politika*, 1996, č. 2, s. 13-15.

KELLER, Jan. *Soumrak sociálního státu*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1995. ISBN 80-86429-41-5.

KOLIBOVÁ, Helena. *Sociální systém. Solidarita jako základ sociálně politických aktivit společnosti*. Karviná: Slezská univerzita v Opavě, 2011. ISBN 978-80-7248-706-6.

Konsensuální konference o bezdomovectví v České republice: sborník z konference : Praha, 26.-27.11.2014. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2015. ISBN 978-80-7421-094-5.

KOTÝNKOVÁ, Magdalena. Trendy v prevenci bezdomovectví. In Příklady nejlepší praxe v boji proti bezdomovectví. Praha: FEANTSA, S.A.D., Naděje, Armáda spásy, 2003.

KREBS, Vojtěch et al. *Solidarita a ekvivalence v sociálních systémech*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, 2009. ISBN 978-80-7416-044-8.

KREBS, Vojtěch et al. *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2010. ISBN 978-80-7357-585-4.

TOMEŠ, Igor. Úvod do teorie a metodologie sociální politiky. Praha: Portál, 2010. ISBN 9788073676803.

ZATLOUKAL, Leoš. Bezdomovci a poskytovatelé sociálních služeb v moderní společnosti – trochu jiný pohled, *Sociální práce / Sociálna práca*, 2006, č. 4, s. 87-95. ISSN 1213-6204.

Absencia antimobbingového zákona na Slovensku – výzva pre sociálnu prácu v neistej dobe

The absence of anti-mobbing law in Slovakia - the challenge for social work in uncertain time

Anna Jašková¹

Abstrakt

Pri riešení problematiky mobbingu predstavuje právny systém konkrétnej krajiny kľúčový prvok. Po prezentácii základných teoretických východísk sa v príspevku fokusujeme na legislatívne aspekty mobbingu v podmienkach Slovenskej republiky. Reflektujúc absenciu antimobbingového zákona analyzujeme alternatívne možnosti riešenia v kontexte inštitútu ochrany osobnostných práv. Cieľom príspevku je reflexia súčasného stavu mobbingu z aspektu legislatívy a následná rozprava o možnostiach sociálnej práce pri riešení problematiky mobbingu. Využívajúc reformnú paradigmu sociálnej práce vnímame legislatívne vákuum pri riešení mobbingu ako výzvu pre sociálnu prácu v neistej dobe.

Kľúčové slová: Mobbing. Antimobbingový zákon. Sociálna práca. Reformná paradigma sociálnej práce. Neistá doba.

Abstract

In solving the issue of mobbing is the legal system of a particular country a key element. After the presentation of basic theoretical contribution we focus on the legislative aspects of mobbing in the Slovak Republic. We reflect on the absence anti-mobbing law and analyze alternative options to solve in the context of the institute of protection of individual rights. The paper reflection of the current state of mobbing aspects of legislation and the subsequent debate on the possibilities of social work in solving the problem of mobbing. We utilize a reform paradigm of social work and perceive the legislative vacuum in solving mobbing as a challenge for social work in uncertain time.

Keywords: Mobbing. Anti-mobbing law. Social work. Reform paradigm of social work. Uncertain time.

1. Úvod

Postmoderná doba produkuje nielen výrazný technologický pokrok, ale tiež množstvo sociálnych rizík. V dôsledku výraznej individualizácie sa neistota, osamelosť, strach a úpadok morálnych hodnôt pretavujú do každodenného života a sféra práce nie je výnimkou. Pracujúci človek strávi v práci prevažnú časť dňa, preto je nevyhnutné, aby jeho pracovné prostredie bolo bezpečné. Ľudia a ich interakcie na pracovisku predstavujú jeden z faktorov vplývajúci na bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci. Prevencia psychosociálnych rizík je predmetom pozornosti v celoeurópskom kontexte. Podľa *Ministerstva práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky (2011) Európska komisia* požaduje, aby členské štáty iniciovali aktivity v prospech prevencie problematiky týkajúcej sa duševného zdravia, vrátane prevencie násillia a obťažovania v práci.

Cieľom príspevku je reflexia súčasného stavu mobbingu z aspektu legislatívy a následná rozprava o možnostiach sociálnej práce pri riešení problematiky mobbingu. Využívajúc reformnú paradigmu sociálnej práce vnímame legislatívne vákuum pri riešení mobbingu ako výzvu pre sociálnu prácu.

¹ Mgr. Anna Jašková; Inštitút edukológie a sociálnej práce, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove; e-mailová adresa: jaskova.ann@gmail.com; tel.: +421-907-577-011.

2. Mobbing v kontexte sociální práce

V snahe vidieť problematiku mobbingu skrz prizmu sociálnej práce považujeme za východisko sociologickú definíciu priekopníka mobbingu Leymanna (1996), ktorý mobbing analyzuje ako systematickú, dlhodobú, hostilnú a neetickú komunikáciu vedúcu k značnému duševnému, psychosomatickému a sociálnemu utrpeniu obeť.

Sociálny pracovník má svoje miesto v rámci multidisciplinárneho tímu a kooperuje s ostatnými odborníkmi z iných sfér. Vylúčenie z pracovného kolektívu, či strata zamestnaneckého miesta je úzko spojená s vylúčením zo spoločenského života, pretože práca predstavuje pre človeka akási vstupnú bránu do spoločnosti. A práve jednou z úloh sociálnej práce je integrácia ohrozených jednotlivcov a snaha, aby bolo marginalizovaných skupín v spoločnosti čo najmenej. Preto je dôležité chápať problematiku mobbingu nie ako problém jednotlivcov, ale ako zatiaľ latentný problém spoločnosti, pri riešení ktorého má okrem spomínaných odborníkov miesto aj sociálna práca. Naše úvahy potvrdzujú Sheafor, Horejsi a Horejsi (2000, in: Navrátil, 2007: 184) píšuc, že „cieľom sociálnej práce je pomáhať jednotlivcom a sociálnym systémom zlepšovať ich sociálne fungovanie a meniť sociálne podmienky tak, aby chránili týchto jednotlivcov a systémy pred problémami vo fungovaní“. Túto definíciu dopĺňa *International Federation of Social Workers* (2010) uvádzajúc, že sociálna práca je profesia podporujúca sociálnu zmenu, riešenie problémov v medziľudských vzťahoch, posilnenie a slobodu pre zvýšenie osobnej pohody. Využíva teórie ľudského správania a sociálnych systémov a akceptuje princípy ľudských práv a sociálnej spravodlivosti, intervnuje na miestach interakcie človeka s prostredím.

O významnom postavení sociálnej práce pri presadzovaní spoločenských zmien píše Janebová a Musil (2007) ktorí zdôrazňujú, že sociálna práca by sa mala zamerať nielen na prácu s klientmi, ale tiež na zmenu ich sociálneho prostredia. Meniť prostredie neznamená vytvoriť chýbajúcu službu vlastnými silami, ale iniciovať proces, ktorý by k tomu viedol. Sociálny pracovník by preto mal vedieť vysvetliť problémovú situáciu a možnosti jej riešenia, argumentovať aké výhody riešenie prinesie a naopak, ako sa bude vyvíjať situácia ak zmena nedôjde. Spolupráca s inými odborníkmi znamená nielen kooperáciu pri riešení konkrétneho prípadu, ale tiež spoločné iniciovanie a podporu služieb. Absencia takejto spolupráce môže mať pre kvalitu sociálnej práce fatálne dôsledky.

Modernú spoločnosť popisuje Beck (2011) ako rizikovú, pretože sa v nej objavujú riziká nového typu a nebyvalého rozsahu. Riziká definuje ako neistoty a náhodnosti, ktoré sú výsledkom modernizácie. Autor upozorňuje na význam dôvery v modernej dobe, ktorú vníma ako spôsob riešenia rizík v kontakte s ľuďmi v modernom svete. Táto neistota sa prejavuje najviac v oblastiach, ktoré nie sú vymedzené inštitúciami a zákonmi. Ide teda práve o závislosť na inštitúciách, ktorá v dôsledkoch vedie k väčším rizikám v oblasti osobných vzťahov. Proces individualizácie a s ním úzko spätá neistota, kráčajúca ruka v ruke s procesom premeny pevne zakotvenej identity na identitu utváranú ako reflexívny projekt, prináša nový priestor pre sociálnu prácu v postmodernej dobe. Píšu o tom Musil a Navrátilová (2008), ktorí takto orientovanú sociálnu prácu nazývajú existenciálne citlivou. Úlohou sociálneho pracovníka (Frankl, 1996, in: Musil, Navrátilová 2008) v takto orientovanej sociálnej práci je pomoc ľuďom v sebareflexii a reflexii ich životných podmienok, odhaľovaní významov, ktoré pre nich prežívaná situácia môže mať, podpora pri porozumení, ako životná situácia a jej interpretácia na seba vzájomne pôsobia a v podpore pri rozhodovaní a utváraní reflexívnych životných trajektórií a projektov.

Dôsledkom mobbingu sú početné sociálne, psychické a psychosomatické dôsledky. Obeť zväčša netuší, prečo si agresor vybral práve ju, systematické a cieľavedomé útoky narúšajú jej psychické a fyzické zdravie a celkové sociálne fungovanie. Riziko straty pracovného

miesta, narušené vzťahy na pracovisku a v rodine predstavujú náročnú životnú situáciu, ktorej dôsledkom môže byť strata zmyslu života. Cieľom existenciálne citlivej sociálnej práce je v takomto prípade pomoc obetiam mobbingu v sebareflexii a reflexii ich životných podmienok, odhaľovaní významov prežívaných situácií, podpora pri porozumení životnej situácie a v podpore pri rozhodovaní a utváraní reflexívnych životných projektov.

3. Legislatívne aspekty mobbingu

Po prezentácii problematiky mobbingu v kontexte sociálnej práce sa sústredíme na legislatívne aspekty skúmanej problematiky. Právny systém konkrétnej krajiny predstavuje pri riešení problematiky mobbingu kľúčový prvok.

V podmienkach *Slovenskej republiky* riešenie tohto sociálneho problému výrazne okliešťuje absencia antimobbingového zákona. Slovenský právny poriadok nepozná definíciu mobbingu a obetiam mobbingu neponúka špecifické možnosti riešenia. S našim tvrdením súhlasí Ritomská (2011), dopĺňajúc, že v našich zákonoch nie sú konkrétne odkazy na riešenie problému mobbingu. Absencia antimobbingového zákona nás núti hľadať legislatívne možnosti nepriamo sa dotýkajúce nami skúmanej problematiky, ktoré môžu obeť mobbingu využiť. V rámci analýzy legislatívnych opatrení konštatujeme, že čiastočnú právnu ochranu proti mobbingovým prejavom na pracovisku poskytuje v podmienkach *Slovenskej republiky* predovšetkým:

- Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992, Z. z.,
- Zákon č. 365/2004, Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou (*Antidiskriminačný zákon*),
- Zákon č. 311/2001, Z. z. *Zákonník práce*,
- Zákon č. 124/2006, Z. z. o bezpečnosti a ochrane zdravia pri práci,
- Zákon č. 40/1964 Z. z. *Občiansky zákonník*,
- Zákon č. 300/2005 Z. z. *Trestný zákon*.

Túto úvahu potvrdzuje Šípošová (2007), píšuc, že v slovenskom právnom poriadku je jednotlivec vo všeobecnosti komplexne chránený prostredníctvom inštitútu osobnostného práva (*Občiansky zákonník, Trestný zákon, Zákonník práce*), nemôže sa konkrétne odvolať na nejaký zákon. Obeti mobbingu to v praxi znemožňuje odvolať sa priamo na konkrétny zákon, ako je to napr. v *Nemecku, Holandsku, Francúzsku, Švédsku, Francúzsku, Anglicku, Veľkej Británii, či Austrálii*, kde je problematika mobbingu je teda legislatívne ošetrená prostredníctvom antimobbingového zákona (Miko, 2007). Na tieto úvahy nadväzuje Ritomská (2011), píšuc, že vo *Francúzsku* je mobbing považovaný za trestný čin a obeť majú k dispozícii špecializované poradenské centrá. Odborníci zo Švédska, Nórska a Fínska sa na základe svojich skúseností zhodujú, že výsledkom mobbingu je psychosociálny pracovný úraz, ktorý treba hodnotiť rovnako vážne, ako iné poškodenia zdravia na pracovisku. Vychádzajúc zo *Správy z medzinárodnej konferencie Schutz vor Mobbing* (Ritomská, 2013) konanej v roku 2013 v *Bad Kreuznachu* sú mnohé štáty *Európskej únie* pri riešení problematiky mobbingu podstatne ďalej ako *Slovenská republika* a aj napriek tomu, že dosahujú len minimalistické výsledky v tvorbe legislatívy, predsa prekročili horizont vnímavosti v spoločenskom vedomí, najmä v oblasti prevencie mobbingu. Výsledný efekt v zahraničí sa odráža v poklese počtu diagnostikovaných prípadov. O pomoci občanom v *Nemecku* svedčí veľké množstvo antimobbingových skupín pomoci. Problematike sa venujú aj advokátske kancelárie a súdne spory končia úspechom pre obeť, a s vysokou sumou kompenzácií škôd v prípadoch preukázaného násillia na pracovisku.

Inštitút pre výskum práce a rodiny (Olšovská, 2013) identifikuje nasledujúce rozmery mobbingu v praxi *Slovenskej republiky*:

- ústavnoprávny rozmer (Ústavný súd Slovenskej republiky),
- pracovnoprávny rozmer (všeobecná zodpovednosť zamestnávateľa/zamestnávateľky, náhrada nemajetkovej ujmy a poškodenie zdravia, výkon práv a povinností a zneužitie práca),
- antidiskriminačný rozmer (konanie vo veci porušenia zásady rovnakého zaobchádzania),
- rozmer bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci (pracovný úraz a choroba z povolania),
- občianskoprávny rozmer (mediácia, občianske súdne konanie),
- trestnoprávny rozmer (trestné konanie),
- administratívoprávny rozmer (priestupkové konanie, *Inšpektorát práce*)
- ďalšie možnosti ochrany a poradenstva (*Slovenské národné stredisko pre ľudské práva, Verejný ochranca práv*).

Možnosti ochrany a poradenstva si dovoľujeme doplniť o občianske združenie *Práca a vzťahy*, ktoré zvyšuje informovanosť, realizuje preventívne antimobbingové aktivity a obetiam mobbingu poskytuje právnu a psychologickú pomoc. K zvyšovaniu informovanosti prispievajú tiež médiá a webové stránky – *www.bosing.sk*, *www.praca-ako.sk*, *www.projustice.sk* a iné.

Nadväzujúc na tieto úvahy súhlasíme Ritómskou (2011), ktorá na uvedené možnosti riešenia mobbingu nazerá skepticky, uvádzajúc, že v posledných rokoch vzniklo na *Slovensku* veľa inštitúcií, ktoré majú vo svojom názve ochranu ľudských práv, ako napr. *Slovenské národné stredisko pre ľudské práva*, či *Verejný ochranca práv*. Autorka však upozorňuje, že tieto inštitúcie nemajú kompetenciu riešiť správanie toho, kto psychické násilie na pracovisku vykonáva. Na to je potrebná legislatívna úprava, v rámci ktorej je najdôležitejšie presne definovať, čo treba považovať za prejavy mobbingu a čo nie a zapracovať to do *Trestného zákona*. V rámci *Trestného zákona* by mali byť zahrnuté postihy agresorov a kompetencie riešenia jednotlivých prípadov a spôsob podania opravných prostriedkov (odvolanie). S týmito úvahami súhlasí tiež Demeter (2008) píšuc, že k riešeniu mobbingu na *Slovensku* by určite pomohla legislatívna zmena, ktorá by ho a podobné nekalé praktiky jasne definovala a stanovila za takéto konanie konkrétne sankcie. Preto je zatiaľ individuálna obrana veľmi zložitá.

Prevenca sociálnych a psychosociálnych rizík je predmetom pozornosti v celoeurópskom kontexte. *Európska komisia* požaduje, aby členské štáty iniciatívne uskutočňovali aktivity v prospech prevencie problémov spojených s duševným zdravím vrátane prevencie násillia a obťažovania v práci. Významnou je najmä celoeurópska kampaň organizovaná *Výborom vrchných predstaviteľov inšpekcie práce* „Posúdenie psychosociálnych rizík pri práci“ a tiež kampaň *Európskej agentúry pre bezpečnosť a ochranu zdravia pri práci* „Praktické riešenia psychosociálnych rizík“. Na uvedených kampaniach v *Slovenskej republike* budú aktívne spolupracovať orgány inšpekcie práce a orgány verejného zdravotníctva (*Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky*, 2011). V rokoch 2014 až 2015 prebieha na *Slovensku* kampaň *Bezpečné pracoviská bez stresu*, ktorej cieľom je zvýšiť informovanosť o strese a psychosociálnych rizikách na pracovisku a podnietiť zamestnávateľov, riadiacich pracovníkov a zamestnancov a ich zástupcov k spolupráci na riadení týchto rizík. Kampaň s zameriava najmä na (*Zdravé pracoviská bez stresu*, 2014):

- zvýšenie informovanosti o rastúcom probléme pracovného stresu a psychosociálnych rizík,

- umožnenie používania jednoduchých, praktických nástrojov a usmernení na riadenie psychosociálnych rizík a stresu na pracovisku a ich propagáciu,
- zdôraznenie pozitívneho vplyvu riadenia psychosociálnych rizík a stresu na pracovisku vrátane hospodárskeho hľadiska.

4. Možnosti riešenia mobbingu - výzva pre sociálnu prácu

Po reflexii súčasného stavu problematiky mobbingu z aspektu legislatívy sa v nasledujúcej časti venujeme možnostiam riešenia prezentovaného problému v kontexte sociálnej práce. Riešenie problematiky mobbingu na úrovni sociálnej politiky, ktorý v tomto kontexte vnímame ako snahu o sociálnu zmenu, považujeme za výzvu pre sociálnu prácu. Aj prostredníctvom tohto príspevku chceme poukázať na častokrát nevyužitý potenciál sociálnej práce pri presadzovaní spoločenských zmien.

Johnson (1998, in: Musil, Janebová, 2007) uvádza, že sociálna práca by sa nemala zameriavať len na prácu s klientmi, ale tiež na zmenu ich sociálneho prostredia. Tendencia vnímať prostredie skôr ako kontext, než ako cieľ intervencie, vedie k tomu, že cieľom sa stáva jednostranná adaptácia klienta na prostredie, avšak nie ich vzájomná harmonizácia. Úloha pracovať so sociálnym prostredím znamená pracovať nielen na zmene na strane klienta, ale tiež snahu o zmenu širších spoločenských podmienok, priaznivých pre sociálne fungovanie. To znamená, integrovať do praktickej sociálnej práce snahu o sociálnu zmenu. Sociálni pracovníci by mali reflektovať, či nastavenie spoločenských podmienok nebráni sociálnemu fungovaniu klientov a v prípade potreby iniciovať proces zmeny rôznymi spôsobmi od boja proti diskriminácií, cez upozorňovanie na chýbajúce služby, po participáciu na sociálnej politike komunity či štátu.

Sociálna práca by mala vždy reagovať na zmenu spoločenských podmienok. Pre postmodernu konca 20. storočia je podľa Kellera (2004) charakteristická expanzia nových komunikačných a informačných technológií a narastajúci konzumný spôsob života. Medzi rôzne ukazovatele tohto stavu patria reštrukturalizácia miest, deregulácia finančných trhov a verejných služieb, obchádzanie moci národného štátu, fragmentácia práce a životného štýlu, vedomie stúpajúceho sociálneho nebezpečenstva a narastajúceho ohrozenia životného prostredia. Podľa Becka (2011) žijeme v dobe reflexívnej modernity, kde kritický rozum, kritická reflexia, ktorú modernita narušovala tradičnú spoločnosť, je náhle používaná proti výtoky modernity a proti jej nečakaným dôsledkom. Reflexívna modernizácia sa podľa autora skladá z troch procesov, kde patrí – individualizácia spoločnosti, nepredvídateľné globálnych rizík a skúsenosť globálnej prepojenosti (kospomolitizmu). Znak moderny spoločnosti v druhej fáze modernizácie popisuje Chytil (2007) a zaraďuje tu: individualizáciu, funkčnú diferenciaciu, racionalizáciu, generalizáciu, premenu štruktúry spoločnosti, premeny sociálneho, kolonizáciu verejného privátnym a neistotu. V kontexte nami skúmanej problematiky vyzdvihujeme najmä individualizáciu a neistotu. Autor uvádza, že ľudia sú k individualizácii odsúdení, ich úlohou je riešiť problémy vlastnými silami pri obmedzení zdrojov, ktoré majú k dispozícii. Hrozby a rizika sú produkované sociálne, zatiaľ čo nutnosť vyrovnáť sa s nimi je prísne individualizovaná. Modernizácia spoločnosti prináša neistotu. Istota, kontinuita a dôvera ako základ stabilných vzťahov sa vytráca a zvládanie bežného života sa stáva riskantnou úlohou. Individualizácia a neistota sa odráža aj v problematike mobbingu. Permanentný strach o pracovné miesto a konkurenčný tlak produkujú na pracoviskách nepriaznivú podnikovú klímu. Na pracoviskách vládnu nepriaznivé sociálne vzťahy, je narušená integrita pracovných kolektívov, z pracovísk sa vytráca dôvera, profesionalita a najmä sociálna zodpovednosť. Zamestnanci sa správajú ako samostatné jednotky a v snahe dosahovať vlastné ciele nehľadajú na iných. Výstižné to vyjadril Kratz

(2005) píšuc, že mnohí zamestnanci si tak prostredníctvom „odreagovania“ na druhých, uvoľňujú vnútorný tlak a zaistujú si na ich úkor svoje vlastné profesionálne prežitie. Stále častejšie sa zamestnanci správajú ako „cyklista“, ktorý sa hore hrbí a dolu tvrdo šliape.

V tomto kontexte vyzdvihujeme reformnú paradigmu² sociálnej práce (Navrátil, 2000, in: Matoušek, 2007), ktorá sociálnu prácu vníma ako úsilie o spoločenskú reformu. Sociálne fungovanie sa v tomto prístupe spája s víziou spoločenskej rovnosti v rôznych dimenziách spoločenského života. Sociálna práca sa zameriava na zmocňovanie jednotlivca, skupín, či komunit a na budovanie spoločnosti na rovnostárskych princípoch.

V kontexte problematiky mobbingu to pre sociálnych pracovníkov znamená najmä:

- aktívne podporovať návrh a schválenie antimobbingového zákona na *Slovensku*,
- vytvárať etické kódexy pre jednotlivé organizácie,
- upozorňovať na tento sociálny problém a na jeho možnosti riešenia publikovaním výsledkov výskumov, alebo prípadov dobrej praxe,
- iniciovať, alebo aktívne podporovať antimobbingové kampane,
- zakladať a podporovať občianske združenia fokusujúce sa na pomoc a poradenstvo pre obeť mobbingu,
- aktívne spolupracovať s masmédiami a otvorene hovoriť o tomto druhu sociálneho problému.

5. Záver

Príspevok bol venovaný legislatívnym aspektom problematiky mobbingu v kontexte sociálnej práce. Po reflexii súčasného stavu legislatívnych opatrení týkajúcich sa mobbingovej problematiky sme ponúkli rozpravu o možnostiach sociálnej práce. Absenciu antimobbingového zákona na *Slovensku*, ktorý pri riešení násilia na pracovisku zohráva kľúčový prvok nevnímame skepticky a identifikujeme možnosti sociálnej práce pri riešení tejto problematiky. Sklony k skepse a pesimizmu pri riešení sociálnych problémov výstižne vyjadril Beck (2011), ktorý píše že európska sociológia ma sklony ku kultúrnemu pesimizmu – stále sa nám niečo rúti a za všetkých vidíme koniec slobody. Podľa autora má epocha reflexívnej modernity síce veľa hrozieb a rizík, ale minimálne rovnaký počet šanci a prekvapení pre nové alternatívy.

V kontexte reformnej paradigmy sociálnej práce preto vnímame súčasný stav problematiky mobbingu z aspektu legislatívy ako výzvu pre sociálnu prácu, ktorá by mala práve v takých prípadoch využiť svoj potenciál meniť sociálne prostredie. Sociálni pracovníci kooperujú v rámci multidisciplinárneho tímu a s cieľom vyvolať sociálnu zmenu môžu v prípade riešenia problematiky mobbingu využiť širokú škálu aktivít - najmä aktívne podporovať návrh a schválenie antimobbingového zákona na *Slovensku*, vytvárať etické kódexy, publikovať výsledky vedeckovýskumných aktivít, zverejňovať prípady dobrej praxe, edukačne pôsobiť na širokú verejnosť, zakladať a podporovať občianske združenia či spolupracovať s médiami a otvorene hovoriť o tomto druhu psychického násilia.

Referencie / Zoznam citovanej literatúry

BECK, Ulrich. Riziková spoločnosť. Na ceste k jinej moderně. Praha: Slon, 2011. ISBN 978-80-7419-047-6.

CHYTIL, Oldřich. Důsledky modernizace pro sociální práci, *Sociální práce/sociální práce Praxe a supervize v sociální práci*, 2007, roč. 2007, č. 4, s. 64 -71. ISSN 1213-6204.

2 Vychádzajúc z Navrátila (2000, in: Matoušek, 2007) hovoríme o troch základných paradigmách sociálnej práce, o troch prístupoch v rámci sociálnej práce, ktoré sa vykryštalizovali behom 20. storočia a odrážajú vlastné pohľady na sociálne fungovanie jednotlivca.

- DEMETER, Boris. Ako sa brániť mobbingu, *www.ipsychologia.sk*, 2008, [online]. [cit. 2014-03-12]. ISSN 1336-779X. Dostupné z: <http://www.i-psychologia.sk/view-737.php>.
- International Federation of Social Workers*, 2010. [online]. [cit. 2014-03-12]. Dostupné z: <http://ifsw.org/publications/standards-in-social-work-practice-meeting-human-rights/>.
- KELLER, Jan. *Dějiny klasické sociologie*. Praha: SLON, 2004. ISBN 8086429342.
- KRATZ, Hanz-Jürgen. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit*. Praha: Management Press, 2005. ISBN 80-7261-127-5.
- LEYMANN, Heinz. The definition of mobbing at workplace, *The Mobbing Encyclopaedia. Bullying, Whistleblowing, 1996*. [online]. [cit. 2014-03-12]. Dostupné z: <http://www.leymann.se/English/frame.html>.
- MATOUŠEK, Oldřich et al. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2007. ISBN 80-7178-548-2.
- MIKO, Jozef. Mobbing v škole. In JAKUBÍKOVÁ, J. a MODRÁK, M. *Zborník prác z 12. vedecko-pedagogickej konferencie Zdravá škola*. Prešov: Metodicko-pedagogické centrum v Prešove. 2007. s 82 – 92. ISBN 978-80-8045-486-9.
- Ministerstvo práce sociálnych vecí a rodiny Slovenskej republiky*, 2015. [online]. [cit. 2015-05-12]. Dostupné z: <http://www.employment.gov.sk/sk/praca-zamestnanost/>.
- MUSIL, Libor, NAVRÁTILOVÁ, Jitka. 2008. Postmodernita jako prostor pro existenciální citlivou sociální práci, *Sociální práce/sociální práca – Duchovní dimenze sociální práce*. Roč. 2008, č. 4 s. 124-136. ISSN 1213-6204.
- MUSIL, Libor, JANEBOVÁ, Radka. Mýty o roli sociálních pracovníků a pracovníc, *Sociální práce/sociální práca – Role sociálního pracovníka*, 2007, roč. 2007, č. 1 s. 50 - 61. ISSN 1213-6204.
- NAVRÁTIL, Pavel. Vybrané teorie sociální práce. In MATOUŠEK et al., O. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2007, s. 183-265. ISBN 978-80-7367-331-4.
- OLŠOVSKÁ, Andrea. *Mobbing a bossing na pracovisku: správa z riešenia výskumnej úlohy č. 2162*. Bratislava: IVPaR, 2013. [online]. [cit. 2014-10-12]. Dostupné z: <https://mail.google.com/mail/u/0/#sent/14950e089fa9ab2f?projector=1>.
- RITOMSKÁ, Mária. Mobbing, história a príčiny vzniku. 2011. [online]. [cit. 2015-03-12]. Dostupné z: <http://www.euractiv.sk/podnikanie-v-eu/analyza/mobbing-historia-a-priciny-vzniku-017785>.
- RITOMSKÁ, Mária. *Správa z medzinárodnej konferencie Schutz vor Mobbing konanej 02.02.2013 Bad Kreuznach*. 2013. [online]. [cit. 2015-03-12]. Dostupné z: <http://www.projustice.sk/pracovne-pravo/sprava-z-medzinarodnej-konferencie-schutz-vor-mobbing-ktora-sa-konala-v-bad-kreuznach>
- ŠÍPOŠOVÁ, Iveta. Šikanovanie na pracovisku je čoraz častejšie, *Vychovávateľ*, 2007, roč. LIV, č. 5, s. 8 – 10. ISSN 0139-6919.
- Ústava Slovenskej republiky*.
- Zákon č. 124/2006 o Z. z. o bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci*.
- Zákon č. 311/2001 Z. z. Zákonník práce*.
- Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou (Antidiskriminačný zákon)*.
- Zákon č. 40/1964 Z. z. Občiansky zákonník*,
- Zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon*.
- Zákon č. 564/2001 Z. z. o verejnom ochrancovi práv*.
- Zákon č. 420/2004 Z. z. o mediácii a o doplnení niektorých zákonov*
- Zdravé pracoviská bez stresu. Materiály pre kampaň. Sprievodca kampaňou*. 2014. [online]. [cit. 2015-02-12]. Dostupné z: <https://www.healthy-workplaces.eu/sk/campaign-material/introducing-the-campaign-guide>.

Sociálne intervencie sociálneho pracovníka v kontexte legislatívnej úpravy služieb zamestnanosti v Slovenskej republike

Social interventions of social worker in the context of legislative regulation of employment services in Slovak republic

Peter Jusko¹

Abstrakt

V prieskumoch zisťujúcich najväčšie problémy slovenskej spoločnosti sa na popredných miestach kontinuálne objavuje nezamestnanosť. Pre Slovenskú republiku je významná predovšetkým dlhodobá nezamestnanosť, ktorá je jedná z najvyšších v rámci Európskej únie. Tieto zistenia potvrdzujú jednak závažnosť a naliehavosť tohto problému, ale aj dlhodobú neschopnosť tvorcov politiky zamestnanosti implementovať také opatrenia, ktoré by efektívne riešili tento problém. Sociálna práca so svojimi metódami a technikami realizátorom konkrétnych opatrení služieb zamestnanosti. Cieľom sociálnej práce s nezamestnanými je zníženie rizika sociálneho vylúčenia. Pre sociálneho pracovníka pracujúceho v tejto oblasti je dôležité znížovanie rizika nezamestnateľnosti týchto klientov realizované predovšetkým posilňovaním prvkov ich zamestnateľnosti. Vzhľadom k nedostatočnej úspešnosti na finálne výstupy orientovaných makro sociálnych intervencií sociálnej politiky je potrebné obrátiť našu pozornosť aj na procedurálne ponímané mikro a mezo sociálne intervencie sociálnej práce. Situačný rozmer sociálnych intervencií, ktoré sociálna práca ako dynamická a mnohofunkčná profesia ponúka, predstavuje výrazný podporný činiteľ sociálnej suverenity občana.

Kľúčové slová: Služby zamestnanosti. Dlhodobá nezamestnanosť. Sociálna intervencia. Sociálna práca. Aktívne opatrenia na trhu práce. Sociálna suverenita.

Abstract

In researches that ensure the greatest problems of Slovak society is at the forefront of continuous unemployment occurs. For the Slovak Republic is significant especially long-term unemployment, which is one of the highest in the European Union. These findings confirm both the seriousness and urgency of the problem, but also long-term employment inability of policy makers to implement such measures that would effectively address this issue. Social work with their methods and techniques is implementer of concrete measures of employment services. The aim of social work with unemployed people is to reduce the risk of social exclusion. For social workers working in this area is important to reduce the risk of unemployability of these clients realized primarily by a strengthening element of their employability. Due to the lack of success on the final results-oriented macro-social policy interventions we need to turn our attention to the procedural micro and mezosocial interventions of social work. Situational dimension of social interventions that social work as a dynamic and multifunctional profession offer, is a significant factor in supporting social sovereignty of the citizen.

Keywords: Employment services. Long-term unemployment. Social intervention. Social work. Active labor market measures. Social sovereignty.

1. Úvod

V júli 2015 realizovala agentúra Polis Slovakia prieskum zameraný na zistenie najväčších problémov Slovenska v súčasnosti. Do prieskumu bolo zapojených 1.463 respondentov z celého Slovenska. Desať najčastejších odpovedí na otázku: Akým najväčším problémom podľa vás dnes čelí Slovensko? uvádzame v T1.

¹ Doc. PaedDr. Peter Jusko, PhD.; Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, Katedra sociálnej práce, Banská Bystrica, Slovenská republika; e-mailová adresa: peter.jusko@umb.sk.

P. č.	Problém	%
1.	Nezamestnanosť	43,1
2.	Problémy s imigrantmi	39,7
3.	Zdravotníctvo	28,8
4.	Nízke dôchodky	27,5
5.	Nízke mzdy	25,8
6.	Zlé podmienky pre mladé rodiny	19,1
7.	Korupcia	18,6
8.	Problémy s Gréckom	18,6
9.	Vysoké ceny	13,9
10.	Rómovia	13,2

Zdroj: <http://www.sme.sk/c/7936858/prieskum-najvacsim-problemom-slovenska-je-nezamestnanost.html#ixzz3pgUhPvli>

Prieskum verifikoval problémy, ktoré dlhodobo trápia slovenskú spoločnosť (napr. zdravotníctvo, korupcia, či finančné problémy), ale aj niektoré aktuálne témy, ktoré reflektujeme (aj) na Slovensku (migračná kríza, či situácia v Grécku, alebo na Ukrajine). V prieskumoch tohto typu sa však prakticky od vzniku Slovenskej republiky na popredných miestach kontinuálne objavuje nezamestnanosť. Pre Slovenskú republiku je signifikantná predovšetkým dlhodobá nezamestnanosť, ktorá je jedná z najvyšších v rámci Európskej únie. Desať krajín EÚ s najvyšším podielom dlhodobej nezamestnanosti v roku 2015 uvádzame v T2.

P. č.	Krajina	%
1.	Grécko	73,1
2.	Slovenská republika	68,4
3.	Bulharsko	63,1
4.	Chorvátsko	62,9
5.	Taliansko	60,3
6.	Portugalsko	58,2
7.	Írsko	57,4
8.	Španielsko	52,5
9.	Belgicko	52,0
10.	Slovinsko	51,5
-	Eurozóna	52,4
-	EÚ 28	49,3

Zdroj: spracované podľa Eurostat, 2015

Tieto zistenia nám potvrdzujú jednak závažnosť a naliehavosť tohto problému, ale aj dlhodobú neschopnosť tvorcov politiky zamestnanosti implementovať také opatrenia, ktoré by efektívne riešili tento problém. V našom príspevku sa zamýšľame nad zlepšením tohto stavu prostredníctvom legislatívne relevantných sociálnych intervencií sociálnej práce.

2. Sociálne intervencie v legislatívnej úprave služieb zamestnanosti

Existujúci legislatívny model opatrení intervenujúcich do riešenia nezamestnanosti v SR predstavujú v súčasnosti služby zamestnanosti ako systém inštitúcií a nástrojov podpory a pomoci účastníkom trhu práce pri hľadaní zamestnania, zmene zamestnania, obsadzovaní voľných pracovných miest a uplatňovaní aktívnych opatrení na trhu práce s osobitným zreteľom na pracovné uplatnenie znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie.

K sociálnym intervenciám v oblasti služieb zamestnanosti patria predovšetkým aktívne opatrenia na trhu práce, príspevky poskytované v rámci aktívnych opatrení na trhu práce, projekty a programy realizované v tejto oblasti a podpora zamestnávania občanov so zdravotným postihnutím.

Súčasný systém aktívnych opatrení na trhu práce v SR je možné klasifikovať do troch podskupín:

- Nástroje zamerané na zvyšovanie zamestnateľnosti uchádzačov o zamestnanie a záujemcov o zamestnanie (v oblasti riešenia dlhodobej nezamestnanosti sem patrí napr. príspevok na aktivačnú činnosť formou menších obecných služieb)
- Nástroje zamerané na podporu vytvárania nových pracovných miest (vo vzťahu k dlhodobo nezamestnaným občanom sem patrí napr. integrácia znevýhodnených občanov v sociálnom podniku)
- Nástroje zamerané na podporu a udržanie existujúcich pracovných miest (ako prevencia dlhodobej a opakovanej nezamestnanosti sem patrí napr. príspevok na podporu udržania pracovných miest).

Predpokladom úspešnosti procesu realizácie aktívnych opatrení na trhu práce (napr. vzdelávania a prípravy pre trh práce), ako aj finálnym efektom ich uplatňovania (napr. príspevku na samostatnú zárobkovú činnosť) je taká sociálna suverenita uchádzača o zamestnanie, ktorá podporuje jeho aktívne postoje, ale aj celkovú stabilitu a prosperitu spoločnosti.

K sociálnym intervenciám v službách zamestnanosti výrazne orientovaných aj na posilňovanie sociálnej suverenity dlhodobo nezamestnaných občanov patria aj projekty a programy financované prevažne zo zdrojov Európskeho sociálneho fondu, a to najmä projekty na zlepšenie postavenia uchádzačov o zamestnanie na trhu práce a národné, regionálne alebo pilotné projekty na podporu začleňovania znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie na trh práce, na overenie nových aktívnych opatrení na trhu práce, na zlepšenie situácie rozvoja zamestnanosti v rámci partnerstiev, na podporu rozvoja regionálnej zamestnanosti, či investičnú a individuálnu štátnu pomoc investorovi a projekty a programy na podporu rozvoja regionálnej zamestnanosti a zvyšovania zamestnateľnosti.

3. Sociálna práca ako realizátor služieb zamestnanosti

Sociálna práca so svojimi metódami a technikami je podľa Vasku (2014: 109) realizátorom konkrétnych opatrení služieb zamestnanosti. Cieľom sociálnej práce s nezamestnanými je podľa Matouška, Koláčkovej a Kodymovej (2005) zníženie rizika sociálneho vylúčenia, ku ktorému dochádza v rovine ekonomickej, sociálnej a psychologickej. Sociálnu prácu s cieľovou skupinou sociálne vylúčených nezamestnaných charakterizuje napr. Hetteš (2013: 80), ktorý poukazuje na dôležitosť stimulácie týchto klientov k zvyšovaniu ich šance sa zamestnať. Pre sociálneho pracovníka pracujúceho v tejto oblasti je dôležité znižovanie rizika nezamestnateľnosti týchto klientov realizované predovšetkým posilňovaním prvkov

ich zamestnateľnosti, ktorú definuje Kuchař (2007: 113) ako schopnosť jednotlivca nájsť také zamestnanie, ktoré je v súlade s jeho individuálnymi predpokladmi a s objektívnymi potrebami trhu práce.

Retrospektívna intervencionistická sociálna politika sa podľa Krebsa a kol. (2007: 26) zameriava na riešenie už vzniknutých sociálnych udalostí, čiže reaguje ex post. Z hľadiska riešenia dlhodobej nezamestnanosti má sociálna politika často „len“ paliatívny význam, tj. zmierňuje sociálne dôsledky tejto nepriaznivej sociálnej udalosti, ale nerieši základný problém. Dôkazom toho je vysoká miera dlhodobej nezamestnanosti v SR a jej úzke prepojenie so stavom hmotnej núdze, ktoré kontinuálne nachádzame v štatistických ukazovateľoch Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny a Štatistického úradu SR. Dosiahnutie funkčnej kooperácie individuálnych a celospoločenských snáh o riešenie tohto problému predstavuje posilnenie sociálnej suverenity dlhodobo nezamestnaného občana v hmotnej núdzi, o ktoré by mali v primeranej miere usilovať tak jednotlivec ako aj celá spoločnosť.

Vzhľadom k nedostatočnej úspešnosti na finálne výstupy orientovaných makro sociálnych intervencií sociálnej politiky je potrebné obrátiť našu pozornosť (aj) na procedurálne ponímané mikro a mezo sociálne intervencie sociálnej práce, ktoré charakterizuje napr. Musil (2004). Situačný rozmer sociálnych intervencií, ktoré sociálna práca ako dynamická a mnohofunkčná profesia ponúka, predstavuje výrazný podporný činiteľ sociálnej suverenity občana.

V tejto súvislosti je vo vzťahu k sociálnym intervenciám v dlhodobej nezamestnanosti potrebné spomenúť ich intencionálny rozmer, ktorý predstavuje predovšetkým problematika sociálnej opory a sociálnych sietí. Sociálna opora predstavuje pomoc, ktorú klientovi poskytujú iní aktéri, najmä sociálni pracovníci. „Social support has been conceptualized in many ways. Highlighted features are the structural aspects of social networks, functional aspects of social support and enacted support as well as the subjective perception of support by the recipients“ (Hogan, Linden, Najarian, 2001: 382). Jej cieľom je uľahčenie zvládania konkrétnej nepriaznivej situácie. Sociálnou oporou v stave dlhodobej nezamestnanosti je predovšetkým dávka v hmotnej núdzi a jednorazová dávka pomoci v hmotnej núdzi. Sociálne siete predstavujú výrazný protektívny faktor pred vznikom sociálnej exklúzie u dlhodobo nezamestnaných ľudí v hmotnej núdzi. Z existujúcich sociálnych intervencií sa ako prevencia sociálneho vylúčenia môže chápať aktívna činnosť, príspevok na bývanie, či ochranný príspevok.

4. Opatrenia zlepšujúce sociálnu suverenitu dlhodobo nezamestnaných

Z pohľadu zlepšenia sociálnej suverenity dlhodobo nezamestnaných klientov v hmotnej núdzi v kontexte retrospektívne intervencionistickej sociálnej politiky navrhujeme nasledovné opatrenia:

- zvýšenie právnej relevancie kľúčových pojmov v tejto oblasti, predovšetkým pojmu chudoba
- identifikácia situačných mikro a mezo sociálnych intervencií sociálneho pracovníka a sociálnej práce vôbec predovšetkým v službách zamestnanosti
- diverzifikácia možností sociálnych intervencií v oblasti pomoci v hmotnej núdzi a aktívnych opatrení na trhu práce
- eliminácia stigmatizujúcich aspektov sociálnych intervencií v týchto oblastiach, vyplývajúcich predovšetkým z plošného a neadresného uplatňovania makro sociálnych intervencií,
- objektívna optimalizácia aktívnych opatrení na trhu práce a dávky a príspevkov v hmotnej

núdzi v hmotnej núdzi a ich implementácia do legislatívnej úpravy služieb zamestnanosti a pomoci v hmotnej núdzi,

- posilnenie transdisciplinárneho prístupu pri riešení problémov spojených s chudobou a dlhodobou nezamestnanosťou, ktorý sociálna práca ako transdisciplinárna praktická veda ponúka (viď Göppner, Hämäläinen, 2008: 39 - 44).

Systém sociálnej politiky ako kontext viacerých oblastí a subsystémov predstavuje koordinačne náročný prvok spoločenskej akceptácie sociálnej suverenity občana ako objektu týchto opatrení. Z tohto dôvodu je potrebné dosiahnuť kontextuálne podmienenú rovnováhu medzi profesijnými možnosťami sociálnej práce v týchto oblastiach a legislatívnou úpravou jednotlivých subsystémov sociálnej politiky. Cieľom situačne orientovaných sociálnych intervencií sociálneho pracovníka je postupne dosiahnuť sociálnu suverenitu sociálneho klienta. Opakom sociálnej suverenity je sociálna závislosť, ktorá sa žiaľ často dosahuje dlhodobou aplikáciou makro sociálnych intervencií retrospektívnej sociálnej politiky.

5. Záver

Vzhľadom k nedostatočnej úspešnosti na finálne výstupy orientovaných makro sociálnych intervencií sociálnej politiky (napr. aktivačnej činnosti) je potrebné obrátiť našu pozornosť aj na inovatívne možnosti pomoci dlhodobo nezamestnaným klientom v hmotnej núdzi v kontexte retrospektívnej sociálnej politiky. Dôležitým determinantom úspešnosti týchto opatrení je nadobudnutie ich právnej relevancie, pretože pokiaľ je sociálna intervencia právne irelevantná nie sú s ňou spájané adekvátne právne následky, tj. účinné formy pomoci sociálnemu klientovi. K takýmto opatreniam by sme navrhovali zaradiť predovšetkým identifikáciu a diverzifikáciu cieľovej skupiny dlhodobo nezamestnaných klientov v hmotnej núdzi, vytvorenie rozvojového partnerstva subjektov participujúcich v tejto oblasti, tvorbu projektov a programov zameraných na riešenie chudoby a dlhodobej nezamestnanosti, individuálne a skupinové poradenstvo uchádzačom o zamestnanie a občanom v hmotnej núdzi a posilnenie funkčnej gramotnosti tejto cieľovej skupiny.

Právnu relevanciu aplikácie inovatívnych opatrení predstavujú predovšetkým dve právne normy – Zákon NR SR č.5/2004 o službách zamestnanosti a **Zákon** NR SR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi. Právnym podkladom identifikácie a diverzifikácie tejto cieľovej skupiny je legislatívna **úprava** tzv. znevýhodnených uchádzačov o zamestnanie, kam patria napr. občania nad 50 rokov, alebo občania so zdravotným postihnutím. Problémom zamestnávania **špecifickej** cieľovej skupiny občanov po výkone trestu odňatia slobody sa venuje napr. Papšo (2011). Právnu relevanciu pre vytvorenie rozvojového partnerstva v tejto oblasti ponúka ustanovenie o partnerstve, ktoré v rámci služieb zamestnanosti môže byť vytvorené napr. úradom práce, sociálnych vecí a rodiny, obcou, samosprávnym krajom, mimovládnu organizáciou, podnikateľským subjektom, bankou či charitatívnou organizáciou. Na význam sociálnych partnerstiev poukazuje Korimová (2007: 130), ktorá ako jeden z hlavných princípov sociálneho partnerstva uvádza práve inkluzívnosť, tj. zapájanie vylučovaných jednotlivcov a skupín do procesu riešenia problému. Projekty a programy sú jedným z kľúčových aktívnych opatrení na modernom trhu práce, ktoré zahŕňujú napr. projekty a programy zamerané na zlepšenie postavenia uchádzačov o zamestnanie na trhu práce, či projekty a programy zamerané na overenie nových aktívnych opatrení na trhu práce.

Pre občanov v hmotnej núdzi sa v zmysle príslušnej legislatívy poskytuje sociálne poradenstvo, ktoré sa vykonáva na úrovni základného sociálneho poradenstva a špecializovaného sociálneho poradenstva. Poradenstvo pre uchádzačov o zamestnanie sa vykonáva formou informačných a poradenských služieb a odborných poradenských služieb. Inovatívnu možnosťou smerujúcou k zefektívneniu pomoci cieľovej skupine dlhodobo

nezamestnaným občanom v hmotnej núdzi je prepojenie týchto poradenských prístupov, napr. vo forme základného informačného poradenstva a špecializovaného odborného poradenstva. Brnula (2012: 203 - 204) v rámci charakteristiky aktivít sociálneho pracovníka zameraných na problém rozlišuje medzi kuratívnymi aktivitami, ktoré sa snažia o odstránenie faktorov, ktoré spôsobujú problém a rehabilitačné aktivity, ktoré pomáhajú klientovi adaptovať sa na novú situáciu.

Pre uplatnenie sa na modernom globálnom trhu práce je potrebné počítať s tým, že aktívna participácia vyžaduje funkčne gramotného človeka. Nové spoločenské a ekonomické podmienky priniesli zvýšené nároky v oblasti vzdelávania a zamestnania ako napr. jazyková vybavenosť, práca s počítačom, tvorivosť, flexibilita. Viacerí zo súčasnej strednej generácie nedokážu adekvátne reagovať na zmenené požiadavky v zamestnaniach, na dynamiku trhu, a tak sa stávajú ťažko uplatniteľní na trhu práce a v konečnom dôsledku dlhodobo nezamestnaní. Za funkčne negramotných označujeme podľa Kováčikovej (2002: 14) ľudí, ktorých úroveň čítania a písania je taká nízka, že im znemožňuje správne pochopiť niektoré zložitejšie texty, a v širokom slova zmysle im sťažuje fungovanie v zamestnaní a v spoločnosti vôbec. Ľudia, ktorí sú funkčne negramotní majú veľmi malú šancu uplatniť sa na trhu práce, a tak vytvárajú určitú časť nezamestnaných. Na druhej strane existujú voľné pracovné miesta, ale táto skupina ľudí ich nie je schopná obsadiť, pretože nielen že nemá požadovanú vzdelanostnú vybavenosť, ale zároveň nie je schopná ju získať prostredníctvom rekvalifikácií. Vývoj pracovného trhu vo vyspelých krajinách ukazuje, že sa zvyšuje počet pracovných miest, ktoré kladú vyššie nároky na úroveň funkčnej gramotnosti. Preto sa v rámci politiky zamestnanosti začali uplatňovať aktívne opatrenia na trhu práce, ktoré by mali viesť k postupnému znižovaniu a odstraňovaniu funkčnej negramotnosti, ku ktorým patrí napr. sociálne poradenstvo, či vzdelávanie a príprava pre trh práce. Výhodiskom k riešeniu problému funkčnej negramotnosti je poznanie príčin jej vzniku. Patrí sem napr. zanedbávanie rozvoja intelektových schopností a zručností, život v marginalizovaných komunitách, či nízky ekonomický status rodiny. Za rizikové skupiny z hľadiska možného výskytu funkčnej negramotnosti môžeme označiť mladých ľudí s nižšou vzdelanostnou úrovňou, resp. bez kvalifikácie, mladých ľudí pochádzajúcich z tzv. marginálnych rodín s nižším ekonomickým statusom, ľudí žijúcich v ekonomicky zaostalých oblastiach, segregovanú časť rómskeho etnika, či žiakov, ktorí končia povinnú školskú dochádzku v nižšom ako 9. ročníku základnej školy.

Zoznam citovanej literatúry

- BRNULA, P.: *Sociálna práca. Dejiny, teórie a metódy*. Bratislava: IRIS, 2012, 264s. ISBN 978-80-89256-91-4.
- GÖPPNER, H.-J. - HÄMÄLÄINEN, J. 2008. *Rozprava o vede o sociálnej práci*. Bratislava: Lambertus, 2009. ISBN 978-80-89271-33-7.
- HETTEŠ, M.: *Zamestnanosť a sociálna práca*. Bratislava: VŠZaSP, 2013, 130s. ISBN 978-80-8132-089-7.
- HOGAN, B.E. – LINDEN, W. – NAJARIAN, B.: Social support intervention. Do they work? In: *Clinical Psychology Review, Vol. 22, 2002, pp.381-440*.
- JUSKO, P. – HALÁSKOVÁ, R.: *Politika zamestnanosti*. Banská Bystrica: PF UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0339-8.
- KORIMOVÁ, G.: *Predpoklady rozvoja sociálnej ekonomiky*. Banská Bystrica: EF UMB, 2007, 192s. ISBN 978-80-8083-399-2.
- KREBS, V. a kol. 2002. *Sociální politika*. Praha: ASPI, 2007, 503s. ISBN 978-80-7357-276-1

- KUCHAŘ, P.: *Trh práce*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1383-3.
- MATOUŠEK, O. – KOLÁČKOVÁ, J. – KODYMOVÁ, P.: *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
- MEAGER, N. - EVANS, C.: *The evaluation of active market measures for long-term unemployed*. Geneva: International Labour Office, 1998. ISBN 92-2-111061-3.
- PAPŠO, P.: *Resocializácia odsúdených vo výkone trestu odňatia slobody*. Banská Bystrica: PF UMB, 2011, 88s. ISBN 978-80-557-0150-9.
- VASKA, L. 2014. *Služby zamestnanosti a vybrané aspekty sociálnej práce s nezamestnanými*. Bratislava: IRIS, 2014, 224s. ISBN 978-80-89726-25-7.
- Zákon NR SR č. 599/2003 Z.z. o pomoci v hmotnej núdzi.
- Zákon NRSR č. 330/2008 Z.z. o službách zamestnanosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Sociální dimenze kvality života osob s mentálním postižením v chráněném bydlení ¹

The social dimension of quality of life for people with mental disabilities in sheltered housing

Jana Kasáčková ², Zdeňka Kozáková ³

Abstrakt

Příspěvek se zabývá sociální dimenzí kvality života u uživatelů s mentálním postižením z chráněných bydlení ve Zlínském a Moravskoslezském kraji. Kvalita života je multidimenzionální koncept, který si získal během posledních let značnou pozornost. Je využíván především k hodnocení osobní spokojenosti, jako ukazatel kvality služeb a úspěchu. Dotazník kvality života (QoLQ) od Shalocka, Keitha (1993) zjišťující kvalitu života v jednotlivých oblastech: spokojenost; schopnost/produktivita; možnost rozhodovat se/nezávislost; sociální soudržnost/zapojení do komunity, byl aplikován u 50 probandů s mentálním postižením. Dílčí výsledky výzkumu mohou posloužit pracovníkům v sociální oblasti jako motivační činitel pro další práci v oblasti podpory a posilování kompetencí uživatelů chráněných bydlení a jejich plynulé integraci do naší společnosti.

Klíčová slova: Kvalita života. Mentální postižení. Chráněné bydlení.

Abstract

The paper deals with the social dimension of quality of life for people with mental disabilities from sheltered housing from Zlin and Moravian-Silesian region. Quality of life is a multidimensional concept that has gained considerable attention in recent years. It is used primarily to evaluate personal satisfaction, as a quality indicator of service and success. Quality of Life Questionnaire (QoLQ) from Shalock, Keith (1993) established the quality of life in various areas: satisfaction; ability / productivity; ability to make decisions / independence; social solidarity / community engagement, was applied to 50 people with mental disabilities. The partial results of the research can serve workers in the social sector as a motivating agent for further work in the promotion and strengthening the competencies of users of sheltered housing, and their smooth integration into our society.

Keywords: Quality of life. Mental disabilities. Sheltered housing.

1. Úvod do problematiky

Kvalita života je v současnosti diskutovaným tématem, jímž se zabývá řada výzkumníků, která se snaží tento konstrukt vysvětlit. Jak zmiňují někteří autoři Goméz, Verdugo (2012) jedná se o multidimenzionální koncept, který je nutné aplikovat zejména v oblasti sociální, vzdělávání a zdravotnictví. První oblast je pro nás aktuální, z důvodu probíhajícího trendu deinstitucionalizace velkých pobytových zařízení a procesu transformace ukazujícího nám nový rozměr kvality života. Příspěvek se zaměřuje na sociální determinanty kvality života osob s mentálním postižením bydlících v chráněných bydleních. V první části vymežíme informace týkající se kvality života a specifik osob s mentálním postižením, sociálních služeb, platformy chráněného bydlení. Ve druhé části budou řešeny cíle, metody, specifika cílové skupiny a interpretace dílčích výsledků výzkumu.

1 Podpora grantu IGA_PdF_2015_003 Percepce subjektivního dopadu zdravotního postižení/přítomnosti chronického onemocnění a pojetí zdravotního uvědomění a gramotnosti.

2 Mgr. Jana Kasáčková; Ústav speciálně pedagogických studií, Univerzita Palackého v Olomouci, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; e-mailová adresa: jana.kasackova@gmail.com.

3 Mgr. Zdeňka Kozáková, Ph.D.; Ústav speciálně pedagogických studií, Univerzita Palackého v Olomouci, Žižkovo nám. 5, 771 40 Olomouc; e-mailová adresa: zdenka.kozakova@upol.cz.

2. Kvalita života osob s mentálním postižením

Jak bylo v úvodu zmíněno, v současné době je zvýšený zájem mnoha autorů o kvalitu života. Ta vychází primárně z Maslowovy teorie potřeb, jež je sestavena tak, aby docházelo k uspokojení základních fyziologických potřeb až k vyšším potřebám jako jsou láska, bezpečí apod. Jak upozorňují autoři Čadilová, Jůn, Thorová a kol. (2007) všichni lidé se zdravotním postižením mají stejná práva na naplnění svých potřeb jako ostatní občané České republiky, tzn. potřeby bezpečí, jistoty a soukromí, potřeby někam patřit, potřeby úcty a respektu aj. Zvýšený zájem se tedy netýká jen oblasti fyzického a duševního zdraví, ale zejména, jako v případě naší cílové skupiny, integrace osob s mentálním postižením do intaktní společnosti (podpoře v pracovním a sociálním začlenění), kvalitě poskytovaných služeb apod.

Kvalita života, termín který před několika lety představoval materiální úroveň ve společnosti, je dnes záležitostí spíše nemateriálního charakteru (Rapley, 2003), která úzce souvisí s životní spokojeností, již Rodný, Rodná (2001) kladou na úroveň subjektivního zdravotního stavu a zmiňují její čtyři dimenze, a to životní spokojenost v případě plnění si životních cílů; štěstí, k němuž se vztahuje dlouhodobý pozitivní afekt; pozitivní afekt, který je přechodným pocitem strachu; negativní afekt, který je taktéž přechodným pocitem strachu, ovšem obsahující negativní komponentu, deprese, starosti apod. Na tento fenomén můžeme nahlížet z různých hledisek, a to z pohledu objektivní kvality, která sleduje materiální zabezpečení, sociální podmínky, sociální status a fyzické zdraví. Můžeme ji tedy vymezit jako souhrn ekonomických, sociálních, zdravotních a environmentálních podmínek, které ovlivňují život člověka. Subjektivní kvalita se naopak týká samotného vnímání postavení člověka ve společnosti, kdy se výsledná spokojenost odvíjí od osobních cílů, očekávání a zájmů (Mühlpachr, Vaňurová, 2006). Výjimku však tvoří lidé, kteří například nezvládají určité vlastní záležitosti a je jim potřeba poskytnout určitou formu ochrany, zejména v důležitých rozhodnutích, ovšem pouze v míře, v jaké je potřeba (Selikowitz, 2005).

2.1. Vliv sociálních determinant na kvalitu života dospělé osoby s mentálním postižením

Dospělost osob s mentálním postižením není v zásadě odlišná od dospělosti osob intaktních. Autoři ji vymezují jako „*období vrcholu zrání určité funkce nebo souboru funkcí*“, kterou dále dělí na dospělost biologickou, emocionální, sociální a kognitivní (Hartl, Hartlová, 2000: 120). Jedná se především o „*období svobody rozhodování, spojeného se zodpovědností za svá rozhodnutí, a schopností získat a plnit příslušné role*“ (Vágnerová, 2004: 119).

Hlavní specifikum, od něhož se odvíjí celková životní spokojenost je typ zdravotního postižení, tj. mentální postižení, pod nějž spadají osoby, nacházející se v pásmu mentální retardace, tj. IQ pod 85 (Vašek, 1994). Projevem je snížení intelektových schopností, zejména v oblasti kognitivní, řečové, pohybové a sociální (Valenta, Müller, 2007). Specifika osobnosti této cílové skupiny jsou ovšem primární příčinou, která způsobuje, že samotná fyzická přítomnost ve většinové společnosti ještě sama o sobě nepřispívá k dosažení integrace, nýbrž naopak, tyto osoby často zůstávají z těchto důvodů na jejím okraji. Výzkumy poukazují, že lidé s mentálním postižením často navazují přátelství s lidmi se stejným typem zdravotního postižení (Emmerson, McWilly, 2004). Jiní autoři již mnohem dříve upozorňovali na skutečný klíčový faktor integrace, kterým je navození přátelství osob s mentálním postižením a osob intaktních (Kennedy, 2000). Zahraniční výzkumy se snaží směřovat pozornost k jednotlivým oblastem a vlivu na nich působících, které se odráží v kvalitě života osob se zdravotním postižením.

Jednou z těchto složek je pracovní uplatnění. V případě osob s mentálním postižením

hovoříme o možnosti, kterou definuje zákon o zaměstnanosti č. 435/2004Sb., § 69 jako pracovní rehabilitaci, tedy „*souvislou činnost zaměřenou na získání a udržení vhodného zaměstnání osoby se zdravotním postižením*“. V současné době existuje několik možností lišící se mírou podpory pro uplatnění se na trhu práce – volný trh práce, pod nějž řadíme tranzitní program, podporované zaměstnávání, chráněné pracovní místo, sociální podnikání; dále jsou to denní centra, stacionáře a sociálně-terapeutické dílny. Vždy se zohledněním individuálních potřeb jedince, jeho motivace, zkušeností s pracovním nácvikem apod.

Význam pracovního uplatnění neznamena pro osoby s mentálním postižením jen větší ekonomickou nezávislost, ale také je úzce spjato s celoživotním učením a zásadním vlivem na rozvoj jednotlivých kompetencí, možnosti vlastní seberealizace, což představuje preventivního činitele v boji proti sociálně-patologickým jevům (Černá, 2008). Výzkumy dokazují kladný vztah této cílové skupiny k práci, vnímající její nepostradatelnost a svobodu volby při jejím výběru, díky čemuž dochází k omezení závislosti na péči a podpůrných službách (Kasáčková, Kozáková, 2014). Osoby s mentálním postižením uvádí důležitost a nepostradatelnost práce v jejich životě a svobodu volby při jejím výběru. V návaznosti na tuto skutečnost bylo pozitivně hodnoceno rozšíření sociálních kontaktů s intaktními osobami s ohledem na pobyt v přirozeném prostředí (Kasáčková, 2014).

Na formování osobnosti jedince s mentálním postižením mají vliv volnočasové aktivity. V tomto čase bychom se měli věnovat činnostem, které máme rádi, přináší nám radost a umožňují relaxaci. Je to doba, kdy je nutné se oprostit od práce a povinností (Pávková, 2002). Pro osoby s mentálním postižením může být velmi obtížné si vůbec představit, jak mohou trávit volný čas. Zejména u osob přecházejících z domovů pro osoby se zdravotním postižením, kdy volný čas probíhá organizovanou formou, do chráněného bydlení, v němž mají možnost osobní volby. V tomto případě mohou využít rad asistenta, který může v rámci konzultace nabídnout uživateli určité možnosti (Matoušek, 2005). „*Jednou z možností trávení volného času u osob s mentálním postižením jsou programy ve stacionářích, kam mohou klienti docházet ráno nebo odpoledne po zaměstnání. Činnosti mohou mít podobu různých zájmových kroužků, uměleckých nebo pracovních terapií. Některé stacionáře pracují podle individuálních plánů, a tím se snaží podporovat uživatele v rozvoji různých dovedností* (Matoušek, 2005: 125)“. Důležitou roli zastává motivace a spontánní zájem dané osoby.

Všechny výše uvedené determinanty hrají důležitou roli v procesu socializace, čili v úrovni začlenění daného jedince do společnosti. Je to nikdy nekončící proces, na nějž má vliv osobnost daného člověka a jeho individuální předpoklady. Jedná se o interakci mezi jedincem a společností (Vágnerová, 2004).

3. Sociální služby

Jeden z velkých předělů v oblasti sociálních služeb nastal po r. 1989, kdy se změnila zásadním způsobem podmínky, politického i ekonomického bytí. Další změny přinesl vstup České republiky do Evropské Unie, jejíž strategie je založena na vytváření nových příležitostí ve společnosti a podpoře ohrožených skupin obyvatel za účelem předcházení sociálnímu vyloučení (Bartoňová, Bazalová, Pipeková, 2007). Podle Novosada (2000) jsou konkrétním výstupem sociální politiky sociální služby, které představují poměrně širokou škálu podpory, opatření a pomoci, jež vychází z nutnosti řešit nepříznivé životní situace lidí s postižením. Sociální službou se rozumí činnost, kterou zabezpečují poskytovatelé sociálních služeb na základě zákona č.108/2006 Sb. o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů. Jak uvádí Máhrová, Venglářová (2008) tento systém by měl zahrnovat co největší pestrost služeb s cílem preventivního působení ve všech sférách, vedoucích ke zlepšení kvality života.

V současné době mezi jednu z rychle se rozvíjejících sociálních služeb patří chráněné

bydlení, které je poskytováno jedincům se sníženou soběstačností způsobenou zdravotním postižením nebo chronickým onemocněním, včetně duševního onemocnění, kteří potřebují pomoc jiné fyzické osoby (Zákon č.108/2006 Sb.).

3.1. Chráněné bydlení

Chráněné bydlení pro osoby se zdravotním postižením se řídí dle zákona č. 108/2006 Sb. o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů, dle § 51, kdy jsou upravovány podmínky pomoci fyzickým osobám, které se ocitli v nepříznivé životní situaci a její dopady vyžadují pomoc jiné osoby. Jedná se o koncept relativně nový, spadající do kompetence Ministerstva práce a sociálních věcí ČR, resortu sociální péče. V současné době je spojován zejména s procesem transformace.

Jednotliví autoři se v mnohém shodují. Rada (2006) podotýká, že se v moderním a rozvinutém světě jedná o rozšířenou sociální službu, která umožňuje samostatné bydlení jedincům, kteří v důsledku zdravotní nebo sociální situace za normálních okolností nemohou žít samostatně. Pipeková (2006) doplňuje, že služba umožňuje uživatelům žít relativně samostatný život v běžném prostředí vlastní domácnosti. Autorka vymezuje několik forem, a to chráněná bydlení budovaná v areálu instituce - domova pro osoby se zdravotním postižením. Uživatelé mají strukturovaný denní režim, náplň činností a jejich život je těsně spjat s prostředím instituce. Jedná se o určitý způsob humanizace daného prostředí. Dalším typem je domov rodinného typu, kdy se jedná o několik na sobě nezávislých bytů. Celkový počet uživatelů by neměl překročit dvacet uživatelů. Poslední možností je úplná forma integrace uživatelů, jejichž počet je v rozmezí 1-5, a to v rámci chráněných bytů, tedy standartních bytů, kde každý má svůj vlastní pokoj a podpora je jim poskytována asistentem, který je v pozici konzultanta a pomocníka pomáhajícího při chodu domácnosti, tj. pomoc se vším, co uživatelé nezvládají (např. úklidu, vaření, sebeobsluze). V tom spatřuje výhodu i Sobek (2009), který považuje chráněné bydlení za alternativu ke klasické ústavní péči. Uživatelé mohou bydlet v běžném prostředí v bytě nebo domku, a dle svých možností se starat o svou domácnost a žít co nejvíce samostatně. Přínosem je sociální začlenění s možností zapojení se do běžného života. Ovšem jak podotýká Švarcová (2011) chráněné bydlení má význam tehdy, pokud uživatelé pracují, navštěvují různá centra a instituce pro zaměstnávání a volný čas. Pokud však uživatel tráví většinu svého času v chráněném bydlení, nedostává se do kontaktu s okolním prostředím, poté tato služba neplní svou funkci, a tou je začlenění jedince do společnosti. Kontakt s rodinou a přáteli by se zde měl realizovat formou vzájemných návštěv.

Chráněné bydlení je tedy dlouhodobá služba a při jejím plánování je nutno z tohoto faktu vycházet. Přijímání nových uživatelů je konkrétním procesem s určitými pravidly (Pipeková, 2006). Chráněné bydlení přináší osobám se zdravotním postižením rozvoj v celé šíři své osobnosti.

4. Metody a cíle

Hlavní metodou pro sběr dat byl aplikován Dotazník kvality života (QoLQ) od Shalocka, Keitha (1993), který je poskytován v českém překladu společností Quip. Dotazník je tvořen 4 psychometrickými škálami, kdy každá z nich je složena z 10 otázek, z nichž se vypočítává celkové skóre. Výsledek v každé škále se může pohybovat v rozmezí 10-30 bodů, přičemž čím vyšší výsledek tím větší spokojenost apod. Celkové skóre je součtem výsledků z těchto jednotlivých domén a pohybuje se tak v rozmezí 40 □ 120 bodů. Cílem je interpretace názorů/postojů osob s mentálním postižením z chráněných bydlení v jednotlivých oblastech, a to spokojenosti; schopnosti/produktivity; možnosti rozhodovat se/nezávislosti; sociální

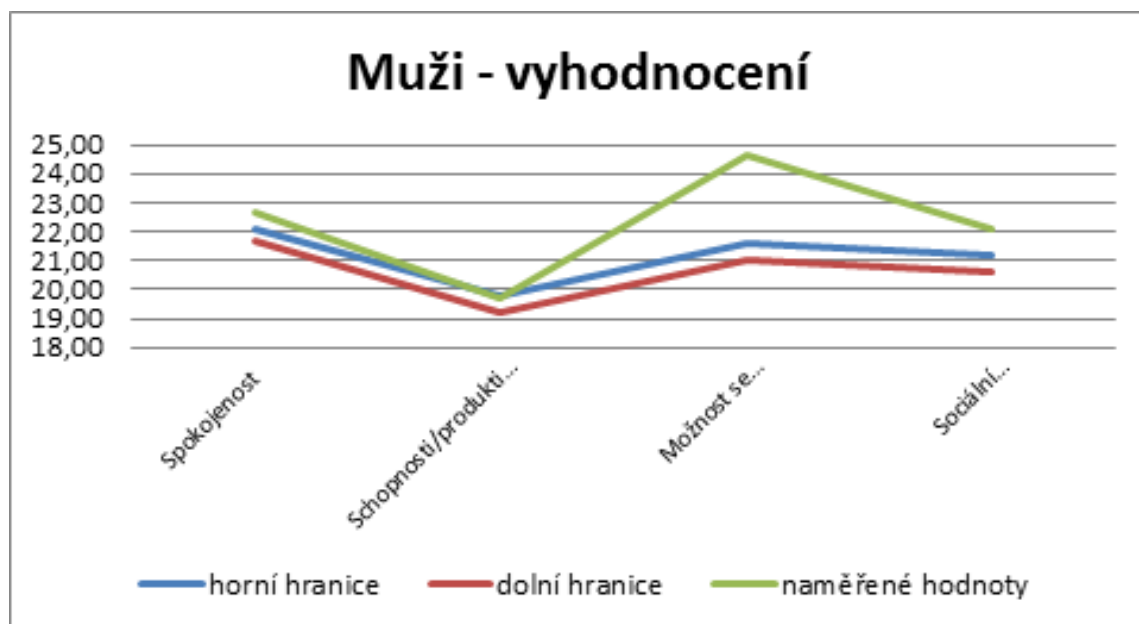
sounáležitosti/zapojení do komunity.

Soubor probandů byl tvořen 50 uživateli s mentálním postižením z chráněných bydlení, kteří byli vybráni metodou prostého záměrného (účelového) výběru, kdy dle Miovského (2009) vybíráme potencionální účastníky výzkumu, kteří splňují určité kritérium, a tím jsou vhodnými probandy do výzkumu, ovšem musí dát souhlas se začleněním do výzkumu. Z celkového počtu probandů bylo 29 žen (mladších - do 35 let bylo 12, starších nad 35 let bylo 17); 21 mužů (mladších - do 35 let bylo 8, starších - nad 35 let bylo 13). Následující členění mladší – starší bylo zvoleno z důvodu komparace s jiným výzkumem, aby byly nastaveny srovnatelné podmínky. K ověření výzkumného nástroje sloužila pilotáž, která byla aplikována u 15 respondentů s mentálním postižením, kdy byl dotazník administrován formou strukturovaného rozhovoru, neboť podmínky dotazníku to umožňují a dochází tak k minimalizaci chyb. Vzhledem ke specifikům cílové skupiny bylo vyplnění dotazníků u námi testovaných probandů stanoveno na 15-20 min. Sběr dat byl realizován v období 5/2015-7/2015.

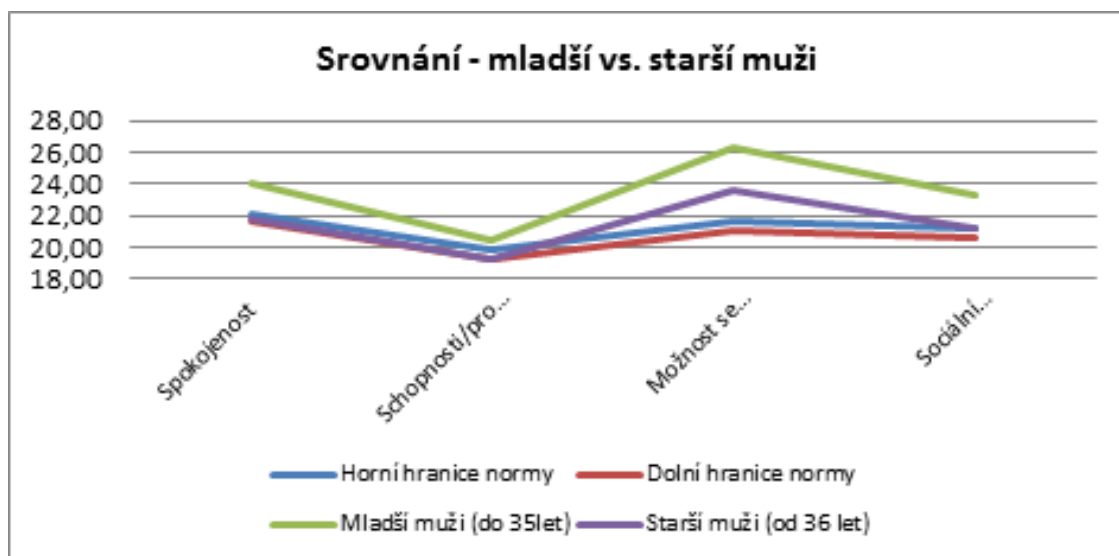
Oslovení uživatelé bydlící v chráněném bydlení, byli svého prostředí znalí a cítili se v něm jistě, z těchto důvodů opadl počáteční ostych uživatelů a po seznámení s podrobnostmi výzkumu byla vytvořena k výzkumníkům dostatečná důvěra, která zajistila bezproblémový průběh.

4.1. Výsledky a diskuse

Díličí výsledky výzkumu, které byly komparovány s výzkumem skrze Dotazník životní spokojenosti v českém překladu od Rodného, Rodné (2001) u 50 probandů s mentálním postižením z chráněných bydlení ze Zlínského a Olomouckého kraje, jehož podrobný přehled bude blíže dedikován v připravované publikaci daného grantu, ukázaly následující fakta. Osoby s mentálním postižením žijící v chráněném bydlení vykazují vysokou míru spokojenosti v jednotlivých oblastech. Výsledky z námi avizovaného dotazníku (QoLQ) potvrzují skutečnost, a to, že osoby s mentálním postižením v porovnání se svými vrstevníky (tj. normou osob s mentálním postižením) vykazují nadměrnou spokojenost ve všech oblastech, které jsou nad horní hranicí stanovené normy.

Graf č. 1: Srovnání jednotlivých oblastí kvality s normou, muži s MP

Zdroj: vlastní zpracování

Graf č. 2: Srovnání jednotlivých oblastí mezi věkovými skupinami, muži s MP

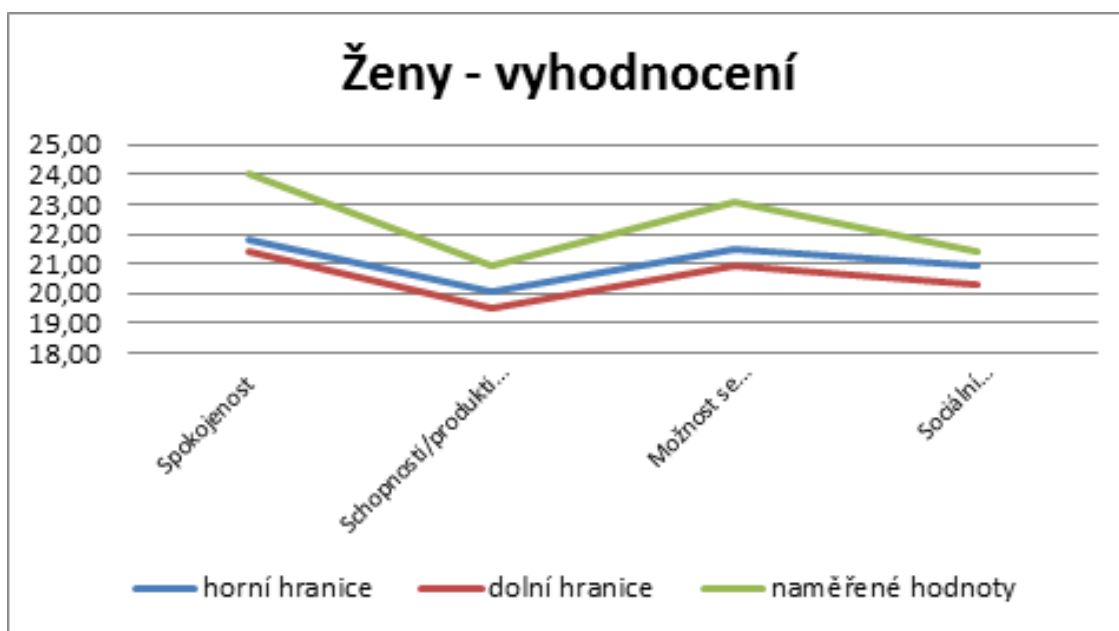
Zdroj: vlastní zpracování

Graf č. 1 ukazuje výsledky, které byly srovnány s normou mužů s mentálním postižením. Výsledky ukazují odchylku v oblasti spokojenosti, která se nachází nad horní hranicí normy. Mírnou odchylku, která se téměř shoduje s horní hranicí normy, sledujeme v oblasti schopnosti/produktivity. Graf č. 2 nám tento výsledek zpřesňuje, kdy mladší muži do 35 let jsou nad horní hranicí normy spokojenosti v této oblasti, zatímco starší muži nad 35 let protínají dolní hranici normy, tzn. že muži z chráněných bydlení mají zaměstnání, jsou v něm spokojeni, stejně jako s finančním ohodnocením a vztahy na pracovišti. Menší spokojenost naopak vykazují muži starší, kdy tato odchylka může být způsobena zdravotními problémy jedince, odrážející svůj vliv na proces zaměstnávání, stejně tak jako v případě

větší unavitelnosti a demotivace k práci.

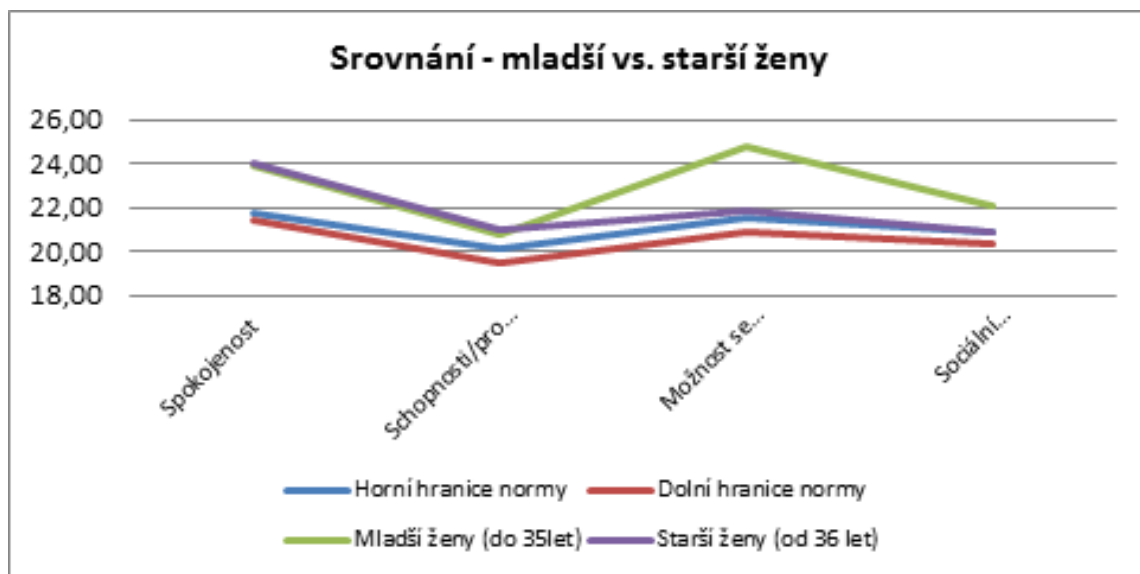
Za extrémní odchylku považujeme oblast vysoce hodnocenou a nacházející se nad horní hranicí normy, tj. oblast možnosti rozhodovat se/nezávislosti. Graf č. 2 nám tuto skutečnost znázorňuje opět u mužů věkově mladších. Z celkového hodnocení vyplývá, že forma chráněného bydlení znamená pro muže větší svobodu volby, volného pohybu a samostatnosti se rozhodovat ve věcech svého života.

Graf č. 3: Srovnání jednotlivých oblastí kvality s normou, ženy s MP

Zdroj: vlastní zpracování

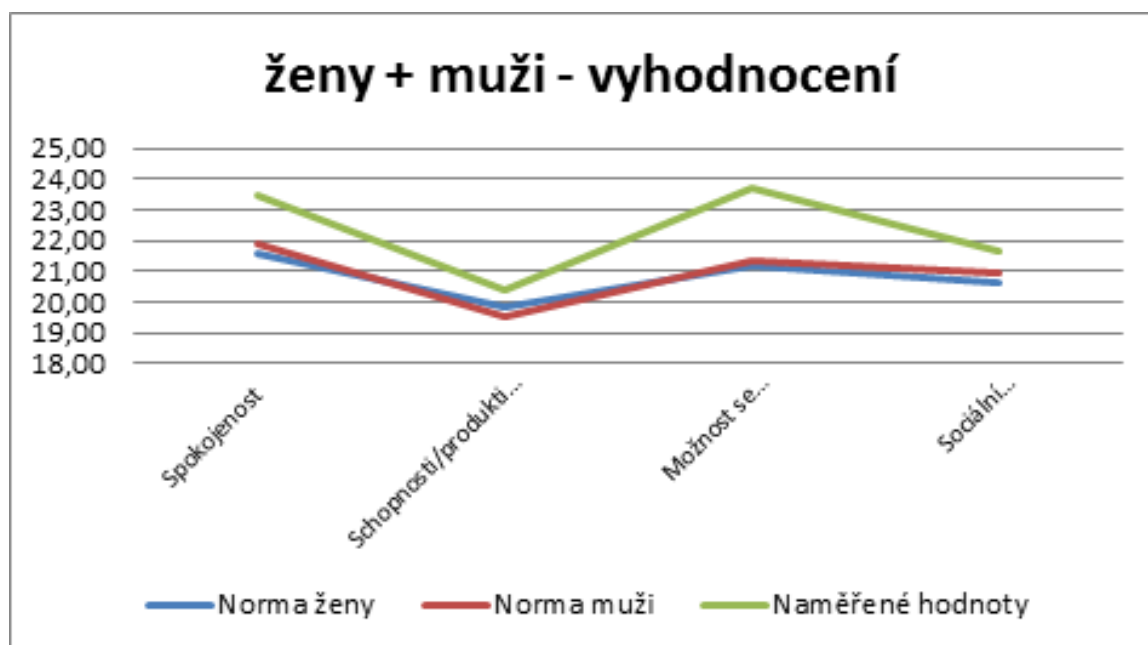
Graf č. 4: Srovnání jednotlivých oblastí mezi věkovými skupinami, ženy s MP

Zdroj: vlastní zpracování

Graf č. 3 nám ukazuje skutečnosti u opačného pohlaví, tj. žen s mentálním postižením. Ty jsou nadměrně spokojeny ve všech oblastech svého života v porovnání s normou, tj. žen se stejným typem zdravotního postižení. Graf č. 4 nám přibližuje menší spokojenost v oblasti produktivity, čili zaměstnání u žen mladších do 35 let, přestože obě skupiny jsou stále nad horní hranicí normy. Může to být dáno zkušenostmi a přijutím stabilního pracovního procesu, rutiny, umění se přizpůsobit. Mladší ženy naopak hledají nové možnosti, očekávají rozvoj a nové zkušenosti. To odpovídá i tomu, že ženy staršího věku spíše kopírují horní hranici normy, což stále vypovídá o nadměrné spokojenosti v jednotlivých oblastech, ovšem jsou umírněnější na rozdíl od žen mladších, které disponují nadměrnou odchylkou, zejména v oblasti možnosti rozhodovat se/nezávislosti, již vnímají mnohem intenzivněji. Opět to potvrzuje fakt, že mladší ženy vnímají velmi zřetelně možnost svobodné volby v oblasti zaměstnání, volnočasových aktivit, zdravotní pomoci, výběru přátel, samostatného pohybu apod.

Graf č. 5: Srovnání jednotlivých oblastí u obou skupin s normou

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 5 nám ukazuje celkový pohled výše uvedeného ve srovnání s normou obou pohlaví. Bylo potvrzeno, že u mužů i žen bydlících v chráněném bydlení je spokojenost v jednotlivých oblastech nad horní hranicí normy, což potvrzuje efektivitu platformy chráněného bydlení a její značný vliv na kvalitu života osob s mentálním postižením.

5. Závěr

Jednotlivé sociální determinanty, jež byly součástí dílčích výsledků výzkumu, hrají důležitou roli v procesu socializace, tj. v úrovni začlenění daného jedince do společnosti. Jedná se o nikdy nekončící proces, na nějž má vliv osobnost daného člověka a jeho individuální předpoklady (normy, hodnoty apod.). Osoby s mentálním postižením žijící v chráněném bydlení vykazují vysokou míru spokojenosti v jednotlivých oblastech. Dílčí výsledky výzkumu potvrzují skutečnosti, že ve srovnání s normou, tj. s osobami se stejným

typem zdravotního postižení, jsou osoby s mentálním postižením nadměrně spokojeny, což dokazují výsledky nad horní hranicí normy. Výsledky mužů a žen přináší zajímavá fakta a to, že u skupiny mužů se vyskytují větší extrémní odchylky, než-li u žen, u nichž převládá určitá konstatnost i nad horní hranicí normy. Patrné jsou tyto skutečnosti zejména u osob mladších (tedy do 35 let), kdy muži vykazují větší “zapálení” pro věc a nadšení, zejména v oblasti volného pohybu a samostatnosti v rozhodování se v případě své osoby, než-li je tomu u žen, které bychom mohli tímto hodnotit spíše jako uvážlivější a racionálnější. V oblasti produktivity jsou naopak starší muži jsou výrazně nespokojeni, než-li je tomu u starších žen. To může být zapříčiněno věkem, postoji a měnící se osobností jedince. Výsledky nicméně potvrzují, že platforma chráněného bydlení hraje velmi důležitou roli a má pozitivní vliv na jednotlivé determinanty kvality života osob s mentálním postižením.

Seznam citované literatury

- BARTOŇOVÁ, Miroslava, BAZALOVÁ, Barbora, PIPEKOVÁ, Jarmila. *Psychopedie*. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-144-7.
- ČADILOVÁ, Věra, JŮN, Hynek, THOROVÁ, Kateřina a kol. *Agrese u lidí s mentální retardací a s autismem: Zvládání problémového chování u lidí nejen v domovech sociálních služeb*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-319-2.
- ČERNÁ, Marie a kol. *Česká psychopedie: speciální pedagogika osob s mentálním postižením*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1565-3.
- EMERSON, Eric McVILLY, Keith. Friendship activities of adults with intellectual disabilities in supported accomodation in Nothern England, *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 2004, roč. 3, č. 17, s. 191-197. DOI 10.1111/j.1468-3148.2004.00198.x.
- FAHRENBERG, Jochen, MYRTEK, Michael, SCHUMACHER, John. BRÄHLER, Elmar. *Dotazník životní spokojenosti*. Praha: Testcentrum, 2001. ISBN 80-8647-116-0.
- GOMEZ, Pérez Le, ARIAS, Benito, VERDUGO, Miguel, NAVAS, Patricia. Application of the Rasch rating scale model to the assessment of quality of life of persons with intellectual disability, *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, 2012, roč. 37, č. 2, s. 141–150. ISSN 978-84-7869-693-2.
- KASÁČKOVÁ, Jana, KOZÁKOVÁ, Zdeňka. Vliv sociálního podnikání na kvalitu života dospělých osob s mentálním postižením. In FINKOVÁ, D., LANGER, J. a kol. *Determinanty inkluze osob se zdravotním postižením*. Olomouc: UP Olomouc, 2014, s. 21-39. ISBN 978-80-244-4303-4.
- KASÁČKOVÁ, Jana. Možnosti pracovního uplatnění a jejich vliv na kvalitu života dospělých osob s mentálním postižením. In KRAJČÍ, P., LEZO, M., FUCHSOVÁ, M. a kol. *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konference Inovácie v teórii a praxi výchovnej a komplexnej rehabilitácie osob so zdravotným postihnutím*. Bratislava: Iris, 2014, s. 153-167. ISBN 978-80-89726-28-8.
- MÁHROVÁ, Gabriela, VENGLÁŘOVÁ Martina a kol. *Sociální práce s lidmi s duševním onemocněním*. Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2138-5.
- MATOUŠEK, Oldřich a kol. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 978-80-7367-818-0.
- MÜHLPACHR, Pavel, VAĐUROVÁ, Hana. Vymezení, dimenze a měření kvality života. In PIPEKOVÁ, J. a kol. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006, s. 85-91. ISBN 80-7315-120-0.
- MIOVSKÝ, Michal. *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: GRADA Publishing, 2006. ISBN 80-247-1362-4.
- PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.

- PIPEKOVÁ, Jarmila. *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006. 80-7315-120-0.
- RAPLEY, Mark. *Quality of Life Research. A Critical Introduction*. London: Sage Publications, 2003. ISBN 0-7619-5457-0.
- SELIKOWITZ, Marek. *Downův syndrom*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-973-9.
- SHALOCK, Robert, KEITH, Kenneth. *QoL-Questionnaire Manual*. Worthington, OH: IDS Publishing, 1993.
- ŠVARCOVÁ, Iva. *Mentální retardace*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-060-7.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Psychopatologie pro pomáhající profese - rozšířené a přepracované vydání*. Praha: Portál, 2004. ISBN 978-80-262-0225-7.
- VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich. *Psychopedie*. Praha: Parta, 2007. ISBN 978-807-3200-992.
- Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti.
- Zákona č.108/2006 Sb. o sociálních službách.

The institutional context of social enterprise in Taiwan

Shu-Twu Wang¹

Abstract

Social enterprise in Taiwan starts around the 1990s, and its main purpose is to increase employment opportunities of clients, to improve and organize its own financial condition. Although the government of Taiwan has not directly made laws to be the regulations related to social enterprise, Taiwan government plays a role of facilitator in the aspect of institutionally supporting the norms of social enterprise development. This research focused on the systems related to work integration social enterprise as the research analysis. By applying the institutional theory as theoretical basis of research, this research discussed the features and functions of the relevant institutional environment influencing the development of this research focused its main subjects on the systems related to social enterprise of work integration as the research analysis. By applying the institutional theory as theoretical basis of research, this research discussed the features and functions of the relevant institutional environment influencing the development of social enterprise of work integration social enterprise.

Keywords: Social Enterprise. Work Integration Social Enterprise. Institutional theory. Taiwan.

1. Introduction

Starting around the 1990s, the issues about social enterprise have universally brought about wide discussion all over the world. However, the definition of “social enterprise” is still at the stage of forming process. Moreover, with the difference in utilization approach, operational thinking and local culture features among different countries or districts, the completely consistent opinions, in fact, have not been achieved in terms of the definition of social enterprise (Defourny, 2004; Chen et al., 2007). As for the non-profit organization engaged in social service, it is always thought in the traditional ideas that satisfying the demands of clients is the most important purpose and mission in the social welfare agency. Relatively, the organizational operation is comparatively not considered from the perspective of organizational existence.

However, due to the “welfare state crisis” generated in western countries, as well as the influence of market economy globalization, each country is faced with the crisis of government failure and the public sector has lowered the commitment to its citizens. On the other hand, the private enterprises also have no ability or duty to provide diversified demands, and the main reason is that they needn't ensure the products to be allocated necessarily and effectively, and that they also consider the transaction cost at the same time, i.e. after enterprises have obtained the maximized profits, they still cannot ensure the optimal value and quality, causing the problem of the market or contract failure (Hansmann, 1987). Salamon (1997) indicated that social enterprise gradually emerges as the public and private sectors fail to satisfy the diversification of income, education, ethnic groups and ideology in civil society.

The operation of social enterprise is the emerging welfare service thinking, as well as the new strategies provided by the third sector because social and economic condition is adverse to welfare service. Based on the purpose of social service, non-profit organizations (NPOs) are to provide the population groups with service more efficiently, and they expect to assist the population groups who cannot obtain the satisfaction in a manner of developing market

¹ Director and Professor, Department of Social Work, National Pingtung University of Science and Technology, Taiwan; *e-mail address:* stwang@mail.npust.edu.tw; tel.: +886-8-7703202 ext. 7738.

orientation. Social enterprise plays the role of supplementing the gap where the public and private sectors cannot provide social value, and has become the connection bridge where the public and private sectors cannot satisfy the welfare service. From the perspective of supply, the service of profitable companies is set according to the market price, which will be beyond the purchase power of the weak. When some welfare services are provided by the public sectors, their supply is to satisfy the most users, leading to no discernable criteria and the problem of free rider. Compared with the above problems, in the condition of having efficiency and performance, social enterprise takes on a system of incentives to provide the common service, which is beneficial to construct social capital. Thus, social enterprise will reduce production cost and satisfy the demands of its service objects (Thomas, 2004: 244-245).

As a new organizational form, social enterprise in Taiwan starts around the 1990s, and its main purpose is to increase employment opportunities of service objects, to improve and organize its own financial income (Kuan, Wang, 2010). Nowadays, the whole world deems the social enterprise as the important role to deal with various social problems which cannot be solved by the government or market. Many countries also actively apply the policy and legislation related to social enterprise in the process of policy-making, promoting the development of social enterprise in each country in recent years, for instance, Community Interest Company (CIC) in UK, the cooperative law in Italy, company with a social purpose in Belgium, Social Enterprise Promotion Act in Korea, etc. The governmental policy will be the important key to master the development of social enterprise in one country or district. When the country's institutional system lacks the overall planning, the survival condition of social enterprise will be faced with serious challenge. As found by Vidal and Claver (2004) in the research on the social enterprise of work integration in Spanish, when the public sectors are lacking in support and subsidy, in particular in the part of institutional cognition, it will affect the development of social enterprise. As for the promotion of social enterprise in Taiwan, although the government has not directly made laws to be the regulations related to social enterprise, from the aspect of laws and regulations, there are still some systems or policies which can be used as the main basis influencing the operation of social enterprise in Taiwan owing to the diversified characteristics of social enterprise patterns.

Currently, in order to adapt to the changes of social and environmental conditions, to some degree, Taiwan government plays a role of facilitator in the aspect of institutionally supporting the norms of social enterprise development. Especially in the field of work integration, government indeed has the indelible function in the part of diversifying employment program and serve the employment of persons with disability in the labor authorities. However, the function of government is still required to be further clarified and discussed in other community industry, social cooperatives, etc. Therefore, this research focused its main subjects on the systems related to social enterprise of work integration as the research analysis. By applying the institutional theory as theoretical basis of research, this research discussed the features and functions of the relevant institutional environment influencing the development of social enterprise of work integration.

2. Background and Related Literature

2.1. The background of social enterprise development

Social enterprise has been the important topic for discussion at home and abroad in recent decades. In many discussions, it is thought that social enterprise can combine the social goals and economic goals to create more diversified value for NPOs (Defourny, 2001;

Defourny, 2004). Based on the discussion on social enterprise in different countries and districts, the rather broad discussion can be understood, and social enterprise can include both from the social public service activities invested by the profitable business organization and the commercial activities invested by NPOs on the basis of mission (Kerlin, 2009).

The background and cause of social enterprise's occurrence are closely connected with the time and space factors like governmental financial resource crisis and economic recession. In the 1970s, due to the long-term rapid expansion in public expenditure and the decline in economic growth, the welfare system in European countries makes the government deficit increase every year, leading to the financial crisis in European and American countries. Besides, the increasingly serious unemployment problem promotes the European countries to carry out the reforms in labor and employment market. Due to the welfare state failure, many countries adopt the method of contracting out to ease financial pressure, and the practice of decentralization makes the welfare be elastically much closer to the demands of the populace. After the 1980s, as the governments in western countries are subject to the limit of their budget deficit, there appears the problem of retrenchment in many welfare services; moreover, due to the diversified and rapid development in NPOs, the phenomenon of resource competition becomes increasingly obvious as well. This trend even attributes to the combination between the operation of NPOs and social enterprise, so as to have a higher autonomy in the acquisition of financial resources (Defourny, 2004). According to the analysis of Defourny and Nyssens (2010) related to social enterprise development, they pointed out that during the 1980s, faced with the high unemployment rate and public finance crisis, the government sector completely gives up relying on the negative labour market policies finally; in other words, the government sector adopts the more active labor policy measures, instead of adopting the system of cash payment for the employed. The purpose of this transfer is to integrate the employed into labor market through the programs of professional training and job subsidiary.

What is the connotation of "social enterprise" organization? Defourny (2001) explained the connotation of social enterprise organization from the economic and social dimension in the work of "The Emergence of Social Enterprise". If social enterprise is observed and defined from the dimension of "economic and enterprise spirit", it has the following four criteria (Defourny, 2001: 16 - 17): firstly, social enterprise is a kind of activity continuous goods production and service sales. Social enterprise directly invests in the goods production and service transportation on a continuous basis. Therefore, the provision of goods or service is one of the important reason for the existence of social enterprise. Secondly, social enterprise has the high autonomy and is formed spontaneously by a group of teams with the common idea; people who have formed this organization make the autonomous programs and business framework to administer it. Thirdly, it is necessary for social enterprise to bear the certain economic risk. Relying on the endeavor of organizational members and employees attributes to forming the sound finance for social enterprise and obtaining the appropriate resources to maintain the organizational existence. However, relatively, a certain level of economic risk is also required to be borne. Finally, social enterprise must employ a certain number of salaried staff. Social enterprise organization can often acquire the diversified monetary and non-monetary resources, as well as the volunteers and salaried staff within the organization. Social enterprise relies more on salaried staff as many creative activity businesses are required to be carried out by them.

Moreover, Defourny (2001) analyzed the social enterprise from the social dimension of organization foundation, and there are five criteria which can be used to define social enterprise: firstly, social enterprise owns the specific organizational goal to serve community and benefit community activity. Social enterprise advocates and practices the idea of "social

responsibility” in the local community. People in the community organize the production activity like social enterprise, so as to promote the local economy or solve the local problems. Secondly, social enterprise is the organization initiated and founded by a group of populace in the community. The emergence of social enterprise organization is because the populace in the community or target groups have one certain common demands, thus they initiate this organization. And such down-top mode of operation can better manifest the nature of civil society. Thirdly, the decision-making power in the social enterprise is not determined by the amount of capital contribution. Social enterprise more emphasizes the profession and entrepreneurship, and the decision-making power of governance system is shared with other stakeholders. Therefore, organizational leaders cannot use the previous “top-down” power to dominate the organizational operation, on the contrary, they need to establish the parallel decision-making mechanism to make appropriate organizational decisions. Fourthly, people or groups related to organizational activities all own the participation rights. Participation and democratic governance style are both the very important characteristics in social enterprise. Social enterprise emphasizes the interaction with various stakeholders (client group, employees, volunteers, etc.). Promoting “participation” can not only make the organizational activity be much closer to the client demands, it can also better master real-time information and respond to it. Finally, the profits are allocated in a limited degree. On the basis of public service in NPOs and organizational financial resources, such as donations or subsidies from various fields, it is expected that the “sufficient” resources are used in public service mission. However, social enterprise often emphasizes the concept of “investment”, therefore, the continuous and stable financial resources are also required so that the production and commercial activities can be maintained and carried out.

2.2. Social enterprise in Taiwan

In terms of the social enterprise development in Taiwan, at the beginning of 1990s, NPOs which use commercial manner or which are operated by public institutions began to appear. In addition, since the end of 1990, in order to ease the shock brought by unemployment rate to the society, government sector successively carries out the “welfare industrialization” policy and “diversified employment service program” executed by Council of Labor Affairs, so that many NPOs begin to operationally plan to join the profitable or commercial behavior. Basically, it is similar to the practice of “social economy” or “social enterprise” promoted by continental European countries. It is explored that the background of social enterprise rise in Taiwan is mainly related to resource competition, especially in the part of financial resources. The reason is that the growth speed of NPOs in Taiwan is very fast since the 1980s, but in the condition of limited social resources, NPOs actively thinks about and seeks for the new method of financial autonomy. Moreover, the government’s policy inducement in some social welfare fields promotes many NPOs in Taiwan to willingly engage in the operation of social enterprise.

In Taiwan, the types of social enterprise organization are diversified, which can be broadly divided into 5 types: (1) work integration or affirmative business; (2) local community development organizations; (3) social enterprises providing social services and products; (4) venture capital business created for the benefits of NPOs; (5) social cooperatives. Although these 5 types of social enterprises have their perspective unique organizational characteristics and objects concerned, such as Type 2 emphasizes public benefit activities, the characteristics and elements of these 5 types of social enterprises are not completely mutually exclusive with each other. Type 2 is to assist in the humanistic and industrial economy development of local community, Type 1 especially concerns the employment problem of the weak excluded

by society, and Type 4 emphasizes the foundation and surplus of profitable company to support the social enterprise with NPO type; also, Type 4 has the characteristics of other types of organizations (Kuan, 2007).

The social enterprise development in Taiwan is deeply influenced by the interference of governmental public policy. All through the 1990s, it can be said the “Golden Decade” of social welfare development in Taiwan. In this age, the social welfare expenditure of Taiwan government increases by several times compared with 1980s. The national health insurance was also carried out in 1995, and the enactment or revision about many important social welfare legislations were completed in 1990s. The NPO development in Taiwan also benefits from this over-all environment. As expressly stipulated in the articles of some welfare regulations, the governmental welfare service promotion should combine the private NPOs to be the partnership. For instance, Child Welfare Act, Elderly Welfare Act, Protection Act of the Rights and Interests of the Disabled, etc. As showed in the articles more or less, government should play the role of resource provider. This policy also encourages some NPOs to develop towards the enterprise system, or brings the assistance in the operation of NPOs in social enterprise.

2.3. Institutional Theory

Institutional Theory has mastered the highly institutionalized characteristics of modern society, and the institutional environments forming in such society has the significant influence on organizational structure, operation and existence. The goal pursued by organizations in institutional environments is mainly the legality. Most organizations mainly seek for the legality so as to acquire the sufficient resources, messages and support, so the understanding of organizational operation is no longer limited to the cost-benefit relationship between tool and goal, emphasized by rational organizational pattern, and they should not merely use the effective resource usage as the index to measure the organizational performance.

It is the problem to be discussed with great desire in the general organizational research about how to construct an environment to assist the organization establish the group's norms and values, so as to benefit the organizational competition and to mobilize the favorable resources, especially the norms established in the external environment, such as the governmental decree. However, some organizations may not be able to effectively mobilize resources in society, and their promotion in organizing affairs may not be efficient as well. They are still able to survive, and the main key lies in that in the process of these organizational development, one inertial institutional operation mechanism forms, which satisfies the demands of institutional environment.

The scholars of new institutional theory explained the inertial mechanism of organizational structure from the perspective of institutional isomorphism (DiMaggio, Powell, 1983; Lin, 2001). By concluding the findings related to organization, DiMaggio and Powell (1983) indicated that the appearance and structuralization of one organizational field can be regarded as the result of interaction after the combination of different organizational forms. When one organizational field has been established, the trend of homogenization begins to appear in these organizations and new organizations. The institutional isomorphism may produce between organizations, and the main key lies in the functions of three mechanisms: coercive isomorph, mimetic process and normative pressures. The first mechanism indicates that organizations will be subject to the formal and informal pressure of other organizations. Organizations may survive by relying on other organizations or isomorphism occurs in organizations due to being subject to the expectation of social culture towards organizational function. The most obvious one is the coercive isomorphism triggered by the problem of

political influence and legality. The second one is the isomorphism mechanism, which is mainly about the organizational “uncertainty”, promoting one powerful force mimicked by organizations. When there is not enough knowledge for the technology required within the organizations, organizational goals are obscure and the symbolism created by environment is uncertain, organizations will make changes according to other organizational blueprint. The third mechanism is the normative isomorphism which appears with the professionalization simultaneously, and the two professionalized aspects are the important source of the isomorphism process. The first aspect is the residual effect caused by formal education and the legality composed by the cognitive basis of university specialized education; the second aspect is the establishment and growth of professional network, and these networks cross different organizations, so that new behavior pattern can rapidly diffuse.

Through the function of isomorphism, if there is resource link between organizations, it is easy to produce the similar values and norms, thus, the cultural mechanism can be easily used to maintain the relationship between organizations, so as to reduce the interactive cost and promote the interactive frequency between actors (Lin, 2001). Besides, the isomorphism between organizations are still required to effectively transfer the organizational norms and values into other organizations through the social network mechanism operation of professional community, i.e. new norms and criteria can be incorporated into the organizational culture and role model via the connection of these networks (Galaskiewicz, 1985). From this, we can understand the institutional isomorphism in organizations, so that different organizations can learn the latest service strategy and professional knowledge. Therefore, the process of institutionalization also includes the important results of resource network connection.

In a word, “social enterprises are embedded in the political context. Public policies in the field of social enterprises are the result of interactions between their promoters and representatives of public bodies”. The dynamic of institutionalization “could lead to the development of innovative public schemes and at the same time to a movement of ‘isomorphism’ on the part of social enterprises, towards public organizations or for-profit enterprises.” (Nyssens, 2006: 319).

3. The analysis of governmental institution

In Taiwan, there are two types of objects mainly concerned by the social enterprise of work integration: one type is the persons with disability. Their inborn defects cause their competition disadvantages in the labor market, therefore, their employment opportunity must be guaranteed through the normative policies. The other type is the vulnerable groups who are subject to social exclusion, in which the main subjects are the unemployed, original residents and new migrants. Government subsidizes the salary of the unemployed who are hired by NPOs, and meanwhile NPOs develops the social enterprise. The following analysis and discussion are conducted against these two types of relevant social enterprise systems.

3.1. Social enterprise related to the persons with disability

In 1980, Taiwan made the exclusive law against the persons with disability, and the legislative spirit of this law is: “to safeguard the rights and interests of the persons with disability, to ensure their opportunities of equal participation in society, politics, economy and culture and to promote their independence and development”. In the decree, articles related to employment issue include Article 16: “persons with disability should be respected and ensured in the aspect of personality and legitimate rights and interests, and the rights and interests in receiving education, taking an examination, recommendation, employment,

habitation, migration, medical treatment, etc shall not be treated with discrimination”; Article 34: “in regarding to the persons with disability who have the employment willingness and employability, but fail to work independently in the competitive employment market, the labor competent authorities at each level shall provide them with supportive employment service, such as the individual job placement, training, other job assistance, etc in accordance with their ability for work; while in regarding to the persons with disability who have the employment willingness but cannot enter the competitive employment market and need the long-term employment support due to the insufficient employability, the labor competent authorities at each level shall provide them with the protective employment service in accordance with the assessment result of their vocational guidance. From the above articles, it can be seen the emphasis on employment security in the Protective Act of the Rights and Interests of the Disabled, and the persons with disability enjoy the same employment rights and interests with the general laborers. Therefore, according to the different demands from persons with disability, providing different employment and training environments has become the governmental important law basis, meanwhile, the right and responsibility of employment service of the persons with disability is clearly defined as the responsibility of labor and political unit.

In the basic decree of providing the persons with disability with employment support, government shall provide the persons with disability with appropriate employment service, whether in “Employment Service Act” or “The Management and Subsidy Criteria Set in Sheltered Workshop for Persons with Disability”. With the help of employment support system, one friendly working environment can be constructed through normative policies for the persons with disability who have the ability for work. As for the persons with disability who are willing to enter the workplace, the sheltered workshop can provide one sheltered employment environment, so that persons with disability can promote their employability in such environment and will have the opportunity to enter the competitive employment market.

With regard to the sheltered workshops, Section 30 of the Law for the Protection of the Disabled People’s Rights and Interests states that, “the labor authorities must provide the necessary support and employment services to disabled individuals who possess limited work capabilities and are not ready to cope with competition in the job market. They are also required to offer sheltered employment services to disabled individuals who are willing to work but do not possess the capabilities as yet. Labor authorities and its subordinate agencies have the obligation to set up or reward the set-up of sheltered workshops or stores.” In view of this, the Taiwanese government in 2002 maps out possible implementations of services for the employment of disabled people, namely: the “Establishment and Reward System of Sheltered Workshops for Disabled People” and “Facilities and Staff-Hiring Criteria in Sheltered Workshops for Disabled People”. Although the Labor authorities modified the regulations on the establishment, reward system, and staff employment of sheltered facilities, the sheltered facilities still face continuous operations problems because of intense market competition. Consequently, the Institute for Information Industry was entrusted to carry out the “National Development Plan for Sheltered Workshops” in 2004. One of its achievements from the project was to launch a “Good Shelter Website”, which made it easier for sheltered workshops to sell their products and services to the public.

In 2003, the “Law for the Protection of Disabled People” called on the government sector to prioritize the purchase of goods and services produced by NPO social welfare agencies mainly for the disabled. Based on this, the “Measures for Prioritizing the Products and Services of Welfare Agencies for Disabled People” were created in 2005, which states the concrete steps and measures in prioritizing these products. Again in 2005, the Council of

Labor Affairs amended the “Shelter and Employment Services Plan for Disabled Persons” for the purpose of assisting local governments in conducting their shelter and employment services, to provide employment opportunities to disabled people with inadequate capabilities but show willingness to work, and to raise the quality of shelter and employment services, etc.

The four objectives of the Council of Labor Affairs are the following: to provide employment arrangements for disabled people with inadequate capabilities but show willingness to work, to raise the ability of disabled persons with inadequate capabilities to adapt to work, to help disabled persons with inadequate capabilities to gain employment in sheltered facilities, and lastly, to integrate government and social resources in establishing a sound shelter and employment systems. The main objective of sheltered employment service is to ensure reasonable salaries for their clients by protecting the rights and interests of the sheltered employee, enhancing the sheltered employment services, strengthening relations between employer and employee, and helping establish sheltered workshops.

3.2. Social enterprise related to the unemployed

The diversified employment development program initially resulted from the 921 Earthquake in 1999 when the government provided the “work relief” program to relieve the unemployed populace in the earthquake. Besides, in order to reconstruct the disaster area and increase employment rate, government successively develops out different employment programs. Currently, “diversified employment development program” is used as the main plan, and the types of this program plan are categorized into economic plan and social plan. Economic plan is mainly to stabilize the job of the unemployed, which is put forward against the private group; social plan is not limited to private group to improve the efficiency of social public benefits and to provide employment opportunity. The execution duration for this program is 3 years. However, if the working personnel of the last year is continued, the number of working personnel shall not exceed the half number of the verified number of people. The new recommended working personnel is the unemployed provided by employment service center (economic plan is aimed at the involuntary and middle-aged & elderly unemployed persons, while social plan is aimed at the designated vulnerable groups), as well as the project handler and project manager hired by the application unit themselves. The projects of budget subsidy include staff cost, various public expenditures and retention bounty.

The above-mentioned policies on social enterprises development shows the direction which the government is taking as far as this area is concerned and indeed has been a big help to the development of social enterprises. The government’s efforts to provide employment assistance and to privatize its land protect the objectives set by the nonprofit organizations in operating social enterprises. On the other hand, it also reduces the operating costs of social enterprises. Related government policies on social enterprises development bring NPO positive effects. Based on the analysis conducted by Kuan (2007), the government gives advantages to NPO social enterprises. The advantages are: (1) manpower support, (2) promotes the products and services, (3) grants land and building concession to NPO, (4) government officials take the lead in promoting the products of social enterprises.

4. Conclusion

When looking at the operation dimension of work integration social enterprises, we discover that the institutional environment will profoundly influence the development of social

enterprises. From the points of view of Institutional Theory, these phenomena regarding the development of social enterprises in Taiwan clearly indicate that any social enterprise which relies excessively on government resources, although governmental supports in the finance and relevant legal norms sometimes benefit their conductive business and development. In the meantime, the occurrence of ‚institutional isomorphism‘ may also inhibit social enterprises to the possible way of diversified development. Therefore, to manage sustainably for the organization, NPOs engaged in social enterprise’s operation shall assess the potential advantages and disadvantages from the dependence on the government’s financial support.

Work integration or affirmative business is the most visible social enterprise model in Taiwan. The government plays an important role in its development process. This is evident in the subsidies for personnel as well as the special rights to land and building, which have helped NPO avoid the competition of for-profit businesses. The special rights offered by government have also allowed NPO to benefit from protection and enjoy beneficial terms in certain business areas. Consecutively, the government has also obtained the support of NPO in addressing numerous social problems such as unemployment of middle-aged workers, care for elderly people, the rehabilitation, training and employment of people with disabilities, etc.

References

- CHAN, K. T., KUAN, Y.Y. and Associates., (2007). *A Comparative Study of Social Entrepreneurship in Hong Kong, Taiwan and Mainland China* (in Chinese). Hong Kong: The Hong Kong Polytechnic University.
- DEFOURNY, J. (2001). “Introduction: from third sector to social enterprise”, in Borzaga, C. & Defourny, J. (eds) *The Emergence of Social Enterprise*, London and New York: Routledge.
- DEFOURNY, J. (Eds). (2004). *The Emergency of Social Enterprise*. London and New York: Routledge Press.
- DEFOURNY, J. and NYSSSENS, M. (2010). “Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Divergences”, *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1), pp/ 32-53.
- DIMAGGIO, P. and POWELL, W. (1983). “The Iron Cage Revisited: Institutional Isomorphism and Collective Rationality in Organizational Fields.” *American Sociological Review*, 48:147-61.
- GALASKIEWICZ, J. (1985). *Social Organization of an Urban Grants Economy: A Study of Business Philanthropy and Nonprofit Organizations*. Orlando, FL: Academic Press.
- HANSMANN, H. (1987). “Economic Theories of Nonprofit Organization”, in W.W. Powell (ed.), *The Nonprofit Sector: A Research Handbook*, New Haven: Yale University Press.
- KERLIN, J. A. (2009). *Social Enterprise: A Global Comparison*, Massachusetts: Tufts University Press.
- KUAN, Y. Y. (2007). “Social Enterprise Development in Taiwan”, *China Nonprofit Review*, 1 (November) : 146-181.
- KUAN, Y. Y. and WANG, S. T. (2010). “The Impact of Public Authorities on the Development of Social Enterprises in Taiwan”, *Journal of Public Affairs Review*, 11(1), pp. 1-22.
- LIN, N. (2001). *Social Capital: a Theory of Social structure and Action*. New York: Cambridge University Press.
- NYSSSENS, M. (eds). 2006. *Social enterprise – at the crossroads of market, public policies and civil society*. London: Routledge.
- SALAMON, L.M. (1997). *Holding the Center: America’s Nonprofit Sector at the Crossroads*. Cummings Foundation.

- THOMAS, A. (2004). The Rise of Social Cooperatives in Italy. *Voluntas*, 15(3), pp. 243-264.
- VIDAL, I. and CLAVER, N. (2004). Work Integration Social Enterprises in Spain. *EMES working papers series*, no. 04/05. EMES European Research Network.

Corporate Governance v sociálním podnikání

Corporate Governance within the Framework of Social Entrepreneurship

Olga Sovová¹

Abstrakt

Příspěvek se zabývá pojmem corporate governance a jeho významem po rekodifikaci soukromého práva. Úvodní část shrnuje nejdůležitější mezníky ve vývoji pojmu. K aktuálním otázkám se v sociálním podnikání a při poskytování sociálních služeb řadí vytváření korporátní identity, korporátní kultury a budování korporátní značky i image. Právní problematika je analyzována jak z pohledu doktrinárního, tak judikatorního a praktického. Příspěvek poukazuje na právní specifika odpovědnosti řádného hospodáře v sociálním podnikání.

Klíčová slova: Korporátní identita. Korporátní kultura. Korporátní značka. Branding. Corporate governance. Sociální podnikání. Odpovědnost.

Abstract

The paper deals with the notion of corporate governance and its significance after the re-codification of private law. The introductory part summarises the most important milestones during the development of the notion. The creation of corporate identity, corporate culture and development of corporate brand and image belong to the topical issues of social entrepreneurship and social services. Legal problems are analysed from the doctrinal point of view as well as case-law and practice based approach. The paper points out legal particularities of social entrepreneurship and due diligence.

Keywords: Corporate identity. Corporate culture. Corporate brand. Branding; Corporate governance. Social entrepreneurship. Responsibility.

1. Úvod

Pojem **corporate governance** byl po dlouhou dobu, a dost často ještě je, vyhrazen pro řídicí procesy a vztahy ve struktuře typicky tržních subjektů-obchodních společností. Jednotná definice či pojetí tohoto pojmu neexistuje. Mnozí autoři jej vymezují i v závislosti na účelu, pro který tento pojem zkoumají.

Diskuse a snahy definovat obsah corporate governance započaly již v 90. letech 20. století v souvislosti se snahou vymezit povinnosti akciových společností obchodovatelných na burzách. Diskuse o obsahu a pojetí corporate governance začala ve Velké Británii.

Za základní kámen teorie i praxe je považována Cadburyho zpráva, která se zabývala principy finančního řízení, kontroly, a obchodování akciových společností, obchodovatelných na burze. (Report of the Committee on Financial Aspects of Corporate Governance (Cadbury Report), 1992, <http://www.ecgi.org/codes/documents/cadbury.pdf>) Na ni navázala Greenburyho zpráva o odměňování ředitelů významných soukromých společností v roce 1995.² (Directors' Remuneration (Greenbury Report), 1995, <http://www.ecgi.org/codes/documents/greenbury.pdf>) Vlivem členství v EU se ve Velké Británii objevila v roce 1998 nová právní úprava společností s ručením omezeným, kterou doktrína považuje rovněž za jeden z okamžiků, kdy bylo nutné obecně a širěji vymezit, co to je corporate governance, a jaké jsou její principy (Birds, 2006: 10 - 11).

Corporate governance je stručně definována jako správa a řízení společnosti.³ Toto

1 JUDr. Olga Sovová Ph. D.; Ústav sociální práce UHK; e-mailová adresa: olga.sovova@uhk.cz.

2 Zprávy jsou nazývány dle předsedů komise.

3 *Problematika Corporate governance neboli jinými slovy správa a řízení společností nabývá poslední dobou čím dál víc na své důležitosti.* (KÚDELKOVÁ, 2006, <http://www.mpo.cz/dokument2566.html>)

vymezení už v současnosti nemůžeme považovat za dostačující, neboť corporate governance tvoří nejen struktura řízení společnosti, ale i vztahy uvnitř společnosti, které ovlivňují rovněž její fungování navenek. Corporate governance dvacátého století se zaměřovala na management – řízení, zatímco 21. století již směřuje k daleko širšímu pojetí corporate governance, jako způsobu celkové vnitřní správy společnosti - organizace, a její společenské odpovědnosti.

„Corporate governance se zaměřuje na vyvažování ekonomických a sociálních cílů a cílů jednotlivců a společnosti jako celku. Rámec Corporate governance je zde proto, aby napomáhal efektivnímu využívání zdrojů a stejně tak proto, aby vyžadoval odpovědnost za jejich spravování. Cílem je sladit zájmy jednotlivců, korporací a společnosti, jak to jen nejvíce bude možné.“ (Corporate Governance Definitions, <http://www.corpgov.net/library/definitions.html>)

Zřetelné je, že pojem corporate governance byl, a je, primárně spojen s obchodním právem a zejména tzv. korporátním právem, tedy teorií i praxí fungování obchodních společností.

OECD definovala corporate governance následovně: *„Postupy a procesy, jimž je organizace řízena a kontrolována. Struktura corporate governance stanoví rozdělení práv a odpovědnosti mezi různými osobami v organizaci ... a ukotvuje pravidla a procesy rozhodování.“* (2004, <http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6778>)

Již v roce 1999 OECD poprvé zakotvila Zásady corporate governance, které byly revidovány a publikovány v roce 2004. Na přelomu let 2014 a 2015 byla vedena veřejná diskuse k revizi těchto zásad, na čemž se nyní pracuje.

V roce 2002, na základě požadavku Evropské komise, Advokátní kancelář Weil, Gotshal & Manges provedla srovnávací studii právní úpravy i praxe corporate governance v členských státech EU.

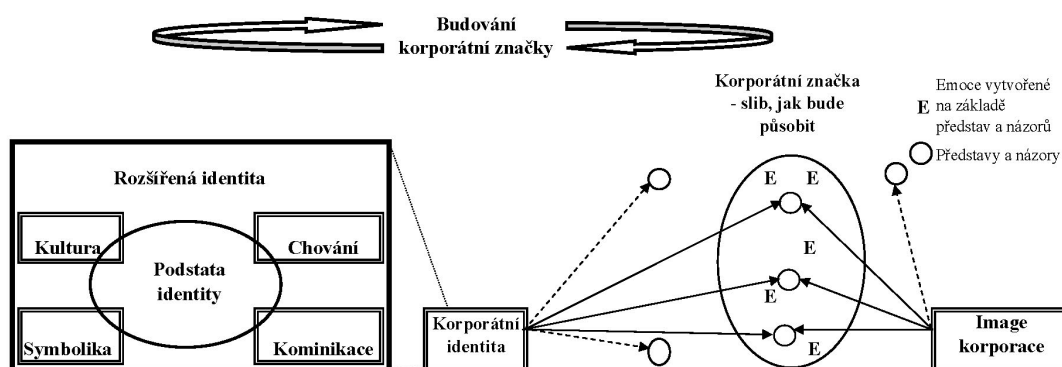
Zajímavé je následující zjištění: *„Bez ohledu na rozdíly v právní úpravě jednotlivých členských států, trendy ke sjednocení v praktické corporate governance se zdají být častější a silnější než trendy k různorodosti.“* (Comparative Study of Corporate Governance Codes Relevant to the European Union And Its Member States, http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/corpgov/corp-gov-codes-rpt-part1_en.pdf)

V roce 2009 vypracovaná studie (STUDY ON MONITORING AND ENFORCEMENT PRACTICES IN CORPORATE GOVERNANCE IN THE MEMBER STATES, 2009, http://ec.europa.eu/internal_market/company/docs/ec) postupuje od finančních otázek, zejména povinnosti zveřejňování auditovaných účetních závěrek, jako reakce na finanční krizi, k přezkoumávání pojetí informační povinnosti obecně. Tato studie se rovněž zaměřila na odměňování ředitelů a členů statutárních orgánů společností - ČR bohužel do ní zahrnuta nebyla.

2. Aktuální problematika corporate governance

Současná teorie i praxe corporate governance je velmi široká, neboť se zabývá nejen samotným řízením společnosti, ale rovněž vytvořením korporátní identity, korporátní kultury a také obrazu (image) společnosti - organizace navenek. Vytváření značky korporace - corporate branding a corporate image jsou velmi významné přidané hodnoty právě pro sociální podnikání a poskytování sociálních služeb.

Obr. č. 1: Korporátní značka

Zpracováno podle: NYMAN, J. *Building a coherent corporate identity in startups - is it and should it be important? (a managerial perspective)*. S. 38. Department of marketing. Helsinky: Hanken School of Economics, 2013 (<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/38158/nyman.pdf?sequence=4>)

Korporátní značka tedy v sobě zahrnuje velké množství různých složek. S pojmem korporátní značka je rovněž spojeno určení její hodnoty. Setkáváme se zde s terminologickým problémem, protože v americké angličtině najdeme převážně použití pojmu brand value, zatímco britská angličtina používá brand equity. Zdánlivě rovnocenný překlad - hodnota, ocenění- v sobě skrývá velký problém.

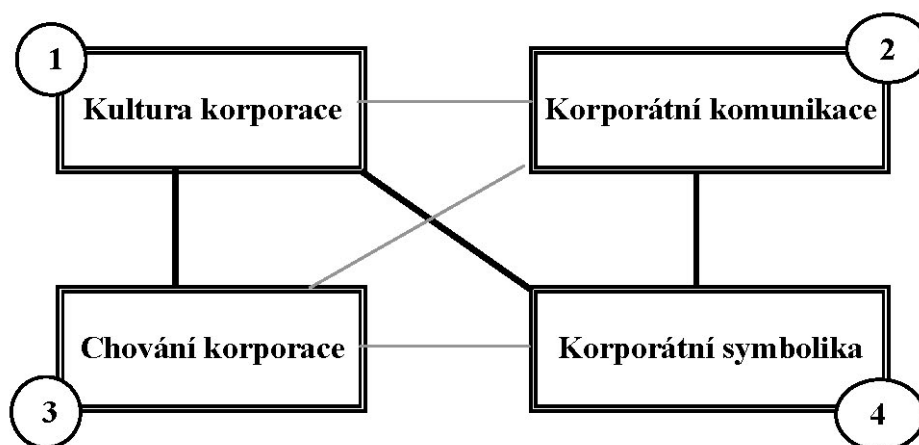
Hovoříme-li o brand value, máme na mysli především finanční hodnotu značky, majetek, který se za ní skrývá. Brand equity oproti tomu je nejen finančně ocenitelný soubor majetku a závazků, který se za značkou skrývá, ale také nehmotná aktiva, jako je například know-how. Součástí brand equity je rovněž sama organizace (poskytovatel), činnosti a nabízené služby a jejich působení na příjemce. Značku (brand) netvoří jen služba, výrobek nebo samotný poskytovatel, ale i její klienti a věrnost této značce.

V typicky tržním prostředí přináší značka zisk, neboť značkové výrobky jsou dražší, i když samozřejmě s nimi musí být spojena odpovídající kvalita zákaznického servisu v širokém slova smyslu. Značka a loajalita klientů napomáhá překonat složitá období a je rovněž přínosem v rámci odlišení jedinečnosti nabízené služby a jejího poskytovatele.

V sociálním podnikání je budování značky poskytovatele sociálních služeb velmi náročné, protože je velmi závislé na lidských zdrojích, a to jak uvnitř organizace, tak na klientech i na jejich blízkých. Velký význam u lokálních poskytovatelů má jejich přijetí a ukotvení v dané komunitě. Není náhodné, že vedoucí pracovníci, zejména ředitelé, díky svému postavení leadra, často vstupují do komunální politiky.

Při budování značky a image poskytovatele sociálních služeb, tedy jejího vnímání veřejností, je nezbytné poukázat na skutečnost, že základem je stále vztah klient – poskytovatel a velmi často též klient – sociální pracovník. Bez prostředí přátelského ke klientovi a komunikaci nelze vytvořit pozitivní obraz (image) poskytovatele. **Branding**, tedy zakotvení značky ve vědomí veřejnosti je, bez propojení všech složek korporátní identity nemožné, – viz výše obrázek č. 1.

Obr. č. 2

Zdroj: NYMAN, J. Building a coherent corporate identity in startups - is it and should it be important? (a managerial perspective). S. 64. Department of marketing. Helsinki: Hanken School of Economics, 2013 (<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/38158/nyman.pdf?sequence=4>)

Korporátní identita je další klíčový pojem, který obecně souvisí s vnímáním organizace jejími stakeholdery, dalšími osobami uvnitř i vně organizace a veřejným míněním. Korporátní identita bývá někdy zužována pouze na vnější grafické a vizuální prvky, které odlišují danou organizaci od jiné, se stejným nebo obdobným předmětem činnosti. V úzkém slova smyslu jde o logo, typické barvy, uspořádání webových stránek a celkový vizuální styl dané organizace, tedy **korporátní symboliku**.

Poskytovatelé sociálních služeb vytvářejí rovněž jednotný vizuální styl, který se týká nejen komunikace s klienty prostřednictvím webových stránek, využití dalších sociálních sítí a médií. Součástí vizuálního stylu jsou i piktogramy, v areálu a na budovách nebo uniformy personálu.

Příklady najdeme na všech webových stránkách zařízení sociálních služeb, která se snaží v rámci jednotného vizuálního stylu představit klientům svou vizi, zároveň nabídnout základní informace a usnadnit zjištění poskytované péče. (viz např. www.apropojicin.cz; www.greendoors.cz)

Korporátní komunikace je nedílnou součástí budování korporátní identity. Komunikace má zajistit takové sdělování informací, které je pro organizaci příznivé, protože adresát ho nejen přijme, tedy seznámí se s ním, ale především mu porozumí (Veber, 2009: 632). Korporátní komunikace je tedy zaměřena především navenek, tj. na stakeholdery a potenciální příjemce služeb. Nedílnou součástí korporátní komunikace jsou ale sdělení určená obecně veřejnosti, např. výroční zpráva, nebo prezentace organizace jako výborného zaměstnavatele.

V sociálních službách umění komunikace jak navenek, tak uvnitř organizace, hraje klíčovou roli. Poskytovatel sociálních služeb musí umět prezentovat i své odborné výsledky a přínos pro komunitu, neboť toto hraje klíčovou roli při možnosti získávání grantů. Tato část komunikace vytváří obecné povědomí o organizaci, tedy její image a posiluje branding.

Účinky komunikace jsou obtížně měřitelné. Odborná literatura proto hovoří o **primární a sekundární realitě** (Veber, 2009: 633).

Primární realita je bezprostředním odrazem hospodářského postavení organizace, na čemž se komunikace významnou měrou podílí. Objektivně měřitelné jsou hospodářské

výsledky, obrat, zisk; v sociálních službách počet klientů v denním stacionáři, počty klientů zapojených do tréninkových programů, úspěšně navrácených do domácího prostředí, apod.

Sekundární realita, tedy to, jak je korporace zakotvena v komunitě, jaký je její veřejný obraz, i na základě korporátní komunikace, nemůže být změřena exaktními metodami či výsledky. Měřitelnost korporátní komunikace u většiny poskytovatelů sociálních služeb je o to složitější, že primární realita je ovlivněna tím, že financování poskytované péče je zajištěno z veřejných zdrojů, nikoli primárně ze zisku.

Poskytovatelé sociálních služeb proto soustřeďují pozornost zejména na měření výsledků komunikace s nejdůležitějšími stakeholdery – klienty. Běžnou praxí je, že pomocí dotazníkových šetření se zjišťuje spokojenost klientů, i jejich blízkých či doprovodu, s komunikací v rámci celkové nabídky. Většina poskytovatelů též nabízí možnost hodnocení webových stránek a formy komunikace přes sociální sítě. V rámci budování image je vhodné pozitivní výsledky hodnocení nebo i reakce na připomínky zveřejňovat, což naprosto běžně činí poskytovatelé zdravotní péče. (srv. např. www.fnkv.cz; www.fnol.cz; www.nemjc.cz)

Význam korporátní komunikace stoupá v období nutných změn nebo dokonce krize v organizaci. Korporátní komunikace opouští svou komunikační funkci a mění se na facilitátora změn (Eliving, 2005: 129 - 138).

Současná odborná literatura i praxe korporátní identitu nechápe jak soubor oddělených, byť i navzájem působících a provázaných prvků, ale mnohem širěji: (Kitchen et al., 2013: 236 - 284).

„Každá organizace má svou identitu, která vyjadřuje korporátního ducha, cíle, hodnoty, etiku a zároveň přináší individualitu, která umožňuje odlišit organizaci od jejích konkurentů... Korporátní identita se liší od tradičního pojetí korporátní značky, protože je mnohotvárná a dotýká se všech činností organizace... Korporátní identita je problémem strategického řízení.“

Korporátní kultura bývá definována jako sada internalizovaných a podporovaných vzorců chování, které jsou typické pro danou organizaci. Kultura korporace může představovat konkurenční výhodu nebo významný zdroj rizik.

„Firemní šéfové si musejí přiznat, že hodnotu společnosti dnes tvoří hlavně nehmotná aktiva - její strategie, kvalita lidí a kulturní faktory. Tedy to, co není vidět v podnikové bilanci.“ (Derain, Hay Group, 2007, www.governance.cz) David Derain z Hay Group.

Korporátní kultura v sociálních službách bývá zakotvena ve vnitřních směrnících příslušného zařízení. Významným zdrojem korporátní kultury jsou rovněž spolkové a etické předpisy asociací. (viz např. Etický kodex sociálních pracovníků České republiky, <http://sspcr.xf.cz>)

Korporátní kulturu velmi ovlivňuje také chování vedoucích pracovníků *„Kdybyste pracovali s nejvyšší exekutivou a členy správních orgánů tak dlouho jako já, rozuměli byste tomu, jak jejich problémové chování přímo ovlivňuje výkonnost firem. A jak původ většiny selhání velkých firem, která vidíme ve zprávách, lze vystopovat právě až ke konkrétním rysům problémového chování.“* (Steinberg, 2015)

Korporátní kultura je významným indikátorem toho, zda vzájemné vztahy jsou dostatečně pevné a vyvážené. Pouze tam, kde kultura poskytovatele na jedné straně podporuje svobodnou a přirozenou komunikaci mezi pracovníky a klienty a mezi pracovníky navzájem, dává dostatek prostoru pro individuální rozvoj a zároveň jednoznačně stanoví mantinely pro chování, můžeme hovořit o tom, že poskytovatel sociální péče je stabilní organizací s vizí a zároveň schopností tuto vizi realizovat.

Korporátní identita a korporátní kultura i další prvky korporátní značky jsou z pohledu práva tím, co bychom ve vztahu ke corporate governance nazvali „soft law“, měkké právo, kde mimoprávní a osobní vazby, hodnoty i etika hrají významnou roli.

3. Právní diskurs

Corporate governance ve smyslu právním je spojena s nástroji řízení organizace tak, jak je zakotvuje především soukromé právo.

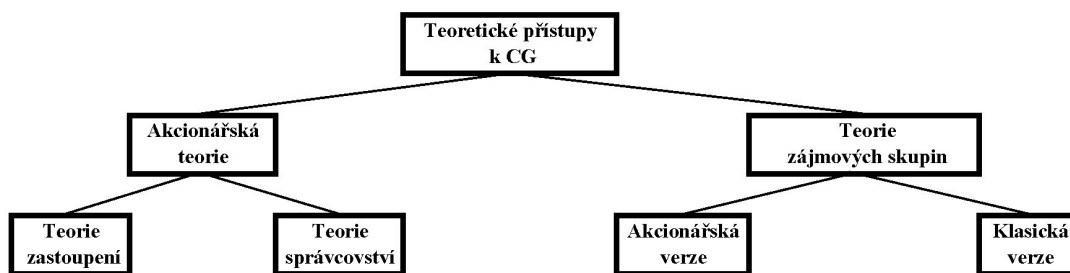
V teorii můžeme vysledovat dva základní přístupy, které je možno dále podrobněji dělit. Základní otázkou, na kterou teoretický pohled, ale i jeho praktická aplikace mají odpovídat, je otázka, „čí zájem má organizace sledovat.“

Pokud zodpovíme otázku, že úkolem je uspokojit zájmy akcionářů, pak hovoříme o akcionářské teorii. **Akcionářská teorie** je založena na vztahu akcionář (vlastník) – manažer a interakci jejich zájmů. Teorie zastoupení, jako jeden směr akcionářské teorie, vychází z toho, že zájmy jsou ve střetu, a manažer může usilovat o maximalizaci svých výhod, což nemusí vždy odpovídat zájmům vlastníka. Teorie správcovství oproti tomu tvrdí, že zájmy obou skupin jsou v souladu, protože pokud manažer řádně spravuje majetek a slouží zájmu vlastníka, pak zároveň posiluje své vlastní zájmy.

Teorie zájmových skupin spojuje zájem vlastníků, zájmy manažerů se společenskou odpovědností firem. Rovněž tato teorie nabízí dvě možnosti. V klasické verzi se nezhodnocují jen zájmy úzké skupiny vlastníků, ale všech stakeholderů, tedy i osob stojících vně společnosti.

Pokud je nadále primární zájem zhodnotit investici vlastníka, pak hovoříme o akcionářské verzi teorie zájmových skupin, avšak prostředkem k dosažení cíle je širší základna, tedy opět uspokojení zájmů stakeholderů. (Ayuso, 2007).

Obr. č. 3

Zdroj: DOČEKALOVÁ, M. Stanovení indikátorů pro měření výkonnosti Corporate Governance v podmínkách České republiky. *Acta Universitatis Bohemiae Meridionales*. roč. 16. č. 1. s. 17.

Akcionářský model bývá v teorii i v praxi označován za **model anglosaský nebo anglo - americký**. Široce rozptýlení vlastníci jsou zastupováni, nebo jejich majetek je spravován voleným či jmenovaným managementem, který je od vlastníků zcela oddělen. Tento systém se nazývá monostický. Řídícím orgánem je správní rada nebo rada ředitelů, která je složena z výkonných manažerů společnosti a z odborníků mimo ni.

Kontinentální evropský model, který je též typický pro Japonsko, odděluje rovinu řízení - vrcholový management, který tvoří představenstvo, a dozorčí orgán, který zastupuje zájmy vlastníků. Tento dualistický model správy je odrazem teorie zájmových skupin a je typický i pro Českou republiku.

V oblasti poskytování sociálních služeb působí různé subjekty, počínaje obchodními společnostmi se soukromými vlastníky, dále různé typy korporací soukromého práva, které jsou zřizovány kraji nebo jinými územními samosprávnými celky, a rovněž příspěvkové organizace územních samosprávných celků. Velkou část segmentu poskytovatelů tvoří

obecně prospěšné společnosti, spolky a také zapsané ústavy.

Zajištění řádné corporate governance a jejich jednotlivých prvků jsou vždy prioritou managementu i vlastníka, bez ohledu na právní formu poskytovatele. Strategické řízení, management rizika, krizové řízení, bezpečí klientů i poskytování sociální péče, jsou součástí corporate governance a naopak.

V sociálním podnikání je nutno se zaměřit na otázky péče řádného hospodáře. V praxi je nutno zvážit, zda požadavky občanského zákoníku (OZ) (Zákon č. 89/2012 Sb.) a zákona o obchodních korporacích (ZOK), (Zákon č. 91/2012 Sb.) jako dvou základních předpisů, které upravují fungování právnických osob soukromého práva, se vztahují výlučně k organizační struktuře a hospodaření daného poskytovatele sociální péče, nebo zda je možno je rozšířit i na nutnost odpovědného manažerského vedení při poskytování konkrétní sociální či zdravotně – sociální služby klientům.

§ 159, odst. 1 OZ říká, že: „*kdo přijme funkci člena voleného orgánu, zavazuje se, že ji bude vykonávat s nezbytnou loajalitou i s potřebnými znalostmi a pečlivostí. Má se za to, že jedná nedbale, kdo není této péče řádného hospodáře schopen, ač to musel zjistit při přijetí funkce nebo při jejím výkonu, a nevyvodí z toho pro sebe důsledky.*“

Pokud soudní praxe již za minulé právní úpravy požadovala, aby péče řádného hospodáře znamenala jednání s nezbytnou loajalitou a potřebnými znalostmi a pečlivostí, (viz NS 29 Odo387/2006) pak nepochybně můžeme vyložit tento názor jako požadavek nejen řádného nakládání s majetkem, ale též jako požadavek na zajištění odborného provozování všech činností v rámci předmětu podnikání. Soudní praxe, viz výše citované rozhodnutí, již v minulosti dovodila, že toto neznamená, že statutární organ musí sám mít odborné znalosti a sám veškeré činnosti vykonávat. Vzhledem k tomu, že poskytování sociálních a zdravotně-sociálních služeb je povoláním se specifickými požadavky na vzdělání i osobnostní předpoklady a integritu, je naopak naprosto zřetelné, že členové statutárního orgánu mnohdy ani sami nemohou konkrétní činnosti vykonávat, ale jsou určitým druhem „obslužného“ personálu, jehož úkolem je zajistit podmínky pro poskytování sociální a sociálně - zdravotní péče v souladu s právními předpisy a etikou výkonu povolání. Proto je základním úkolem každého člena statutárního orgánu i manažera poskytovatele sociální péče zajistit takovou vnitřní organizaci poskytovatele a vytvořit podmínky pro poskytování sociální a sociálně-zdravotní péče v souladu s definicí stanovenou veřejnoprávními předpisy. (Sovová, 2015).

4. Závěr

Vztahy v rámci korporátní kultury, korporátní komunikace, a především corporate governance jako celek, jsou nesmírně důležité pro vztahy při poskytování sociálních služeb i samotném sociálním podnikání. Pokud si zaměstnanci uvědomují, že poskytovatel neupřednostňuje zájem vlastníka před zájmy ostatních stakeholderů, včetně jich samých, a mají k dispozici účinné nástroje, jak se podílet na vytváření korporátní kultury, pak pro ně není problémem hájit zájmy klientů při poskytování sociální a sociálně - zdravotní péče v širokém slova smyslu a zároveň co nejlépe hájit zájmy samotného poskytovatele.

Seznam citované literatury

- BIRDS, J. Reforming United Kingdom Company Law in a European Context: A Long and Winding Road. In: BARTMAN, S. (ed) *European Company Law in Accelerated Process*. Frederick, MD: Sold and distributed in North, Central and South America by Aspen Pub. 2006. 174 s. ISBN 90-411-2529-9.
- NYMAN, J. *Building a coherent corporate identity in startups - is it and should it be*

important? (a managerial perspective). Department of marketing. Helsinki: Hanken School of Economics 2013. Dostupné z <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/38158/nyman.pdf?sequence=4>.

PFEIFER, L., UMLAUFOVÁ, M. *Firemní kultura – síla sdílených cílů, hodnot a priorit*. Praha: Grada 1993. 1. vyd. 114 s. ISBN 80-7169-018-X.

SOVOVÁ, O. *Aktuální otázky odpovědnosti poskytovatelů zdravotní péče*. In: Corporate governance: kolektivní monografie. Vyd. 1. Praha: Wolters Kluwer, 2015, 279 s. Právní rukověť. ISBN 978-80-7478-654-9.

VEBER, J. a kol. *Management: základy, moderní manažerské přístupy, výkonnost a prosperita*. 2. aktualiz. vyd. Praha: Management Press 2009. 734 s. ISBN 978-80-7261-200-0.

AYUSO, S. & ARGANDONA, A. (2007). Responsible corporate governance: Towards a stakeholder board of directors? IESE Business School Working Paper No. 701. Dostupné z: <http://www.iese.edu/research/pdfs/di0701-e.pdf>.

DOČEKALOVÁ, M. Stanovení indikátorů pro měření výkonnosti Corporate Governance v podmínkách České republiky. *Acta Universitatis Bohemicae Meridionales*. roč. 16. č. 1. s. 15 - 23. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích AE AH 2013. ISSN 1212- 3285.

DONALDSON, L., DAVIS, J. H. Stewardship Theory or Agency Theory: CEO Governance and Shareholder Returns. *Australian Journal Of Management*. 1991. 16(1). 49 s. ISSN 0312-8962.

ELVING, W. J. The role of communication in organisational change. *Corporate Communications: An International Journal*. Vol. 10. č. 2/2005 pp. 129 – 138. ISSN 1356-3289.

KITCHEN, P. J., TOURKY, M. E., DEAN, D., SHAALAN, A. S. Corporate Identity Antecedents and Components: Toward a Theoretical Framework. *Corporate reputation review: an international journal*. Vol. 16. Winter 2013. s. 263 - 284. ISSN 1363-3589.

KÚDELKOVÁ, M. *Problematika Corporate governance neboli jinými slovy správa a řízení společností nabývá poslední dobou čím dál víc na své důležitosti*. 2006. Dostupné na <http://www.mpo.cz/dokument2566.html>.

STEINBERG, R. M. A Sad Day for Integrity and Ethics. 13. 1. 2015. Dostupné z www.complianceweek.com.

Zákon č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

Zákon č. 91/2012 Sb., o mezinárodním právu soukromém.

Etický kodex sociálních pracovníků České republiky. Dostupný na <http://sspcr.xf.cz>. www.apropojicin.cz.

<http://ec.europa.eu>

www.ecgi.org/codes/documents/cadbury.pdf.

www.corpgov.net/library/definitions.html.

www.fnkv.cz.

www.fnol.cz.

www.greendoors.cz.

www.iese.edu.

<http://sspcr.xf.cz>.

<http://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=6778>.

www.mpo.cz.

www.nemjc.cz.

Judikatura je uvedena v textu a je dostupná na citovaných webových stránkách soudů.

Edice Texty k sociální práci

Redakční rada edice Texty k sociální práci:

Mgr. Karel Bauer; Mgr. et Mgr. Radka Janebová, Ph.D.; PhDr. Martin Smutek, Ph.D.; Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.

Název: **Sociální práce v nejisté době**
Editoři: PhDr. Ondřej Štěch, Ph.D.; Mgr. Peter Patyi, PhD.
Mgr. Zuzana Truhlářová, Ph.D.
Obálka a grafická
úprava: Mgr. Peter Patyi, PhD.
Rok a místo vydání: 2016, Hradec Králové
Vydání: první
Náklad: 300

Vydalo nakladatelství Gaudeamus, Univerzita Hradec Králové jako svou 1588. publikaci.

ISBN 978-80-7435-648-3